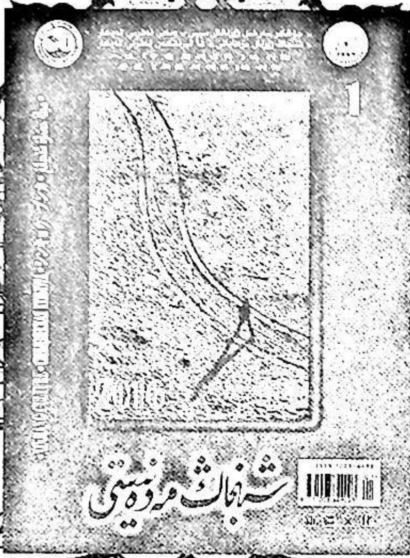

تەھرىر ھەيئەت مۇدىرى: مۇختار مەخسۇت

تەھرىرات باشلىقى، بەگمەت يۇسۇپ (ئالىي مۇھەررىر)
دائىمىي مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:

شوئارىمىز: خەلقچىللىق، ئىلمىيلىك، ئاممىباپلىق، ئوقۇشچانلىق

2016.1

(ئومۇمىي 337 - سان)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت نازارىتى باشقۇرىدۇ
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سەنئەت تەتقىقات ئورنى چىقىرىدۇ
ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك ئوقۇشلۇق ئونىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

چىرىكلىككە، پارىخورلۇققا قەتئىي قارشى تۇرۇپ، ئاۋامغا بەخت يارىتايلى

بۇ ساندا

سەنئەت تەتقىقاتى

« «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى»نىڭ خوتەن نۇسخىسى»غا كىرىش سۆز ....
.... ئىسمائىل ئەھمەد (3)

«بىر بەلباغ، بىر يول»

ئۇزۇلمەس يول — يىپەك يولى مەدەنىيەت كارىدورى .... ئوبۇل مۇھەممەد ئېلى (6)

تەرجىمە كۆزنىكى

بەتنىيەتلەرنىڭ ئاقىۋىتى ئوخشاش بولىدۇ... ۋىجدان تەگرىنىڭ كۆزىدۇر... ھۆججەت سومكىسى... دۆلەتكە تاپشۇرۇش... ھاياتلىقنىڭ يەنە بىر دېرىزىسى ....
.... ئەخمەت يەھيا، ئەلىجان تۇرسۇن قاتارلىقلار تەرجىمىسى (17)

رەڭدار دۇنيا، رەڭدار گۈل

جەنۇب-شىمال ئارىلىقىدىكى تىنىمسىز يازغۇچى .... ئازات سۇلتان (28)
تىللار تەرىپىدىن تالاشتا قالغان تىل .... پاتىگۈل ئىبراھىم (32)

ئوقۇرمەنلەر سالونى

گۆھەر قاچىلانغان كېمە — «غۇرۇرنامە» .... ئابلەت ئابدۇللا (41)

دەيمۇ، دېمەيمۇ؟

مەن نېمىشقا شېئىر يازىمەن .... غوجىمۇھەممەد مۇھەممەد (49)

ئويلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش

تار دائىرىلىك جەمئىيەت مەدەنىيىتىدىكى ئۆزىنى قۇتقۇزۇش ھادىسىسى ....
.... ئابدۇقادىر سەمەت (51)

تەپەككۇر دۇنياسى

گۈل ئېچىلىشتىن ئاۋۋال... .... ئەيساجان تۇردى ئاچچىق (59)

ئەدەبىيات گۈلزارى

شېئىرلار .... پەرىدە ياقۇپ نۇرى (63)
تەنھالىقنىڭ ھەقىقىتى .... ئەنۋەر تاشتۆمۈر (64)

نامراتلىق بىزدىن نېرى تۇر

نامراتلىق ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئېڭى .... ئابدۇۋەلى كېرەم غولبويى (71)

مۇقاۋىدا: يول ئېلىجان ئىسمائىل فوتوسى

شىنجاڭ مەدەنىيىتى
(65-يىل نەشرى)
قوش ئايلىق ئۇنىۋېرسال ئەدەبىي ژۇرنال

تەھرىر ھەيئەتلەر
(ئۇيغۇر ئېلىپبە تەرتىپى بويىچە)
ئابدۇقادىر جالالىددىن
ئارسلان ئابدۇللا
ئازات سۇلتان
ئادىل تۇران
بەگمەت يۇسۇپ
جاڭ خۇڭچاۋ
دىلشات پەرھات
قۇربان ماموت
ئىمىن ئەخمىدى

بۇ سانىنىڭ تەكلىپلىك مەسئۇل مۇھەررىرى ۋە تېخرىداكتورى:
ئايگۈل ئەمەت
(كاندىدات ئالىي مۇھەررىر)

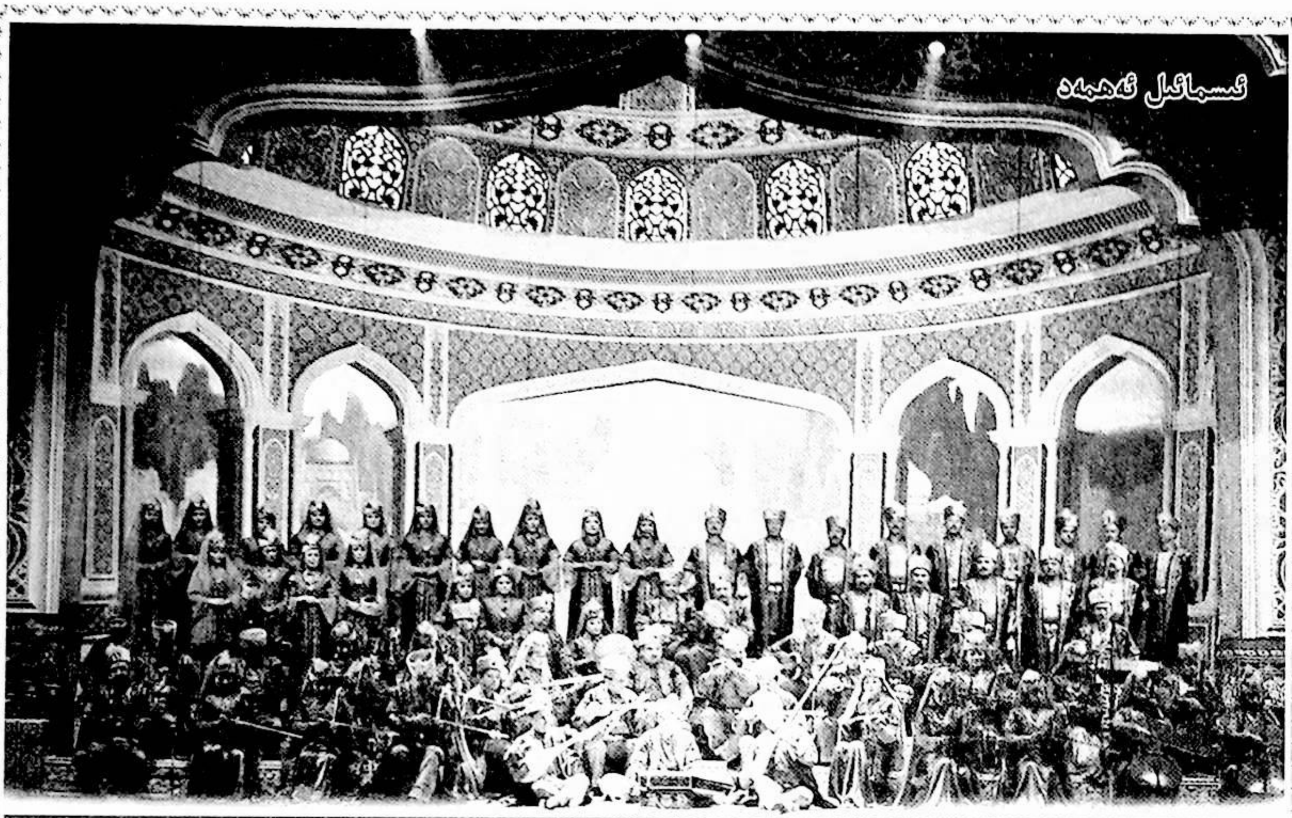

ئىسمائىل ئەھمەد

«‹ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى›نىڭ خوتەن نۇسخىسى»غا كىرىش سۆز

سەنئەت تەتقىقاتى

جۇڭخۇا مەدەنىيەت خەزىنىسىدىكى بىباھا گۆھەر، دۇنيا سەنئەت خەزىنىسىنىڭ خانتاجى، دەپ تەرىپلىنىۋاتقان «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى» بۇنىڭدىن يىرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىت ئىلگىرىلا پارتىيە، ھۆكۈمەتنىڭ قىزغىن كۆڭۈل بۆلۈشى، مەرھۇم رەھبىرىمىز سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ تەشكىللىشى، بىر ئەۋلاد مۇقام پېشۋالىرىنىڭ تىرىشچانلىقى ئارقىسىدا قۇتقۇزۇش خاراكتېرلىك ئۈنگە ئېلىنىپ، قوغداپ قېلىنغانىدى. شۇنىڭدىن كېيىن مۇقام سەنئىتىنى تەتقىق قىلىش، رەتلەپ تولۇقلاش، نوتىغا ئېلىپ نەشر قىلىش، يېڭىدىن مۇقام شاگىرتلىرىنى يېتىشتۈرۈش، مۇقامنى زامانىۋى تارقىتىش ۋاسىتىلىرىدە ئاممىغا يەتكۈزۈش، بەدىئىي سەنئەت فىلمى قىلىپ ئىشلەپ، ئېكراندا ئاما بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈش، سەھنىلەشتۈرۈش قاتارلىق جەھەتلەردە ئاجايىپ زور نەتىجىلەر بارلىققا كەلدى. ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى گوۋۇيۈەنگە يوللاپ، 2005-يىلى گوۋۇيۈەن، مەدەنىيەت مىنىستىرلىقى تەستىقلىغاندىن كېيىن ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ب د ت پەن-مائارىپ، مەدەنىيەت مەھكىمىسى تەرىپىدىن «ئىنسانىيەتنىڭ قوغدىلىدىغان ئاغزاكى غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسى» قاتارىغا كىرگۈزۈلدى. بىز بۈگۈنكى كۈندە ئاشۇ 60 نەچچە يىللىق مۇساپىنى قايتا كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىدىغان بولساق، ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى بۈيۈك بىر ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىرىلغانلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز؛ ئەجدادلار ئارزۇسىنىڭ ئەمەلگە ئاشقانلىقىنى، كەلگۈسى ئەۋلادلار ئۈچۈن تولىمۇ ئېسىل بىر مەنىۋى مىراسنىڭ تەييارلاپ قويۇلغانلىقىنى بىلىپ يېتىمىز. بۇ ئەلۋەتتە بىزنىڭ قەلبىمىزدە ئاشۇ بۈيۈك خىزمەتنى روياپقا چىقارغۇچىلارغا نىسبەتەن رەھمەت-ھەشقاللا تۇيغۇسىنى ئويغاتماي قالمايدۇ. بۇ چوقۇم شۇنداق بولۇشقا تېگىشلىك.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ئەقىل-پاراسەتلىك ئۇيغۇر خەلقىنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىدا تەدرىجىي شەكىللەنگەن، تولۇقلانغان، ۋايىغا يەتكەن بىر چوڭ سىستېما قۇرۇلۇشى ئىدى. ئۇنىڭ بىر پۈتۈنلۈكى بىر يىلغا،

ئۇيغۇر كىتاب تورى uyghurkitap.com

ئون ئىككى مۇقاملىق 12 ئايغا، ھەر بىر مۇقامدىكى ئاھاڭ سانى ھەر ئايدىكى كۈن سانىغا سىمۋول قىلىنغانىدى. شۇنداقلا ئۇ بىر جەلبكار سىرلار خەزىنىسى ئىدى. بۇ خەزىنىدىكى سىرلارنى بىلىپ يەتمەك بەسى مۇشكۈل بولغىنىدەك، ئۇنى يەشكەنسېرى يەنە يېڭى-يېڭى سىرلار-تۈگۈنچەكلەر پەيدا بولاتتى. مانا مۇشۇ مۇرەككەپلىكنى يېشىش ئۈچۈن مۇقام تەتقىقاتى بىلەن شۇغۇللىنىدىغان ئالىم-مۇتەخەسسىسلەر كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتتى، پارتىيە ۋە ھۆكۈمەتنىڭ غەمخورلۇقى، مۇقام تەتقىقاتچىلىرىنىڭ تىرىشچانلىقى بىلەن ئانا ئون ئىككى مۇقامنى چۆرىدىگەن ھالدا، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزنىڭ دائىرىسىدە ئۇيغۇر ئون مۇقامىمىزنىڭ يەرلىك نۇسخىلىرىدىن دولان ئۇيغۇر مۇقامى، قومۇل ئۇيغۇر مۇقامى، تۇرپان ئۇيغۇر مۇقامى، ئىلى ئۇيغۇر مۇقامى قاتارلىقلار رەتلەندى ۋە ئارقىمۇ-ئارقا خاتىرىگە ئېلىندى. يەنە پېشقەدەم مۇزىكانتلاردىن زىكرى ئەلپەتتا ۋە قۇربانجان روزى ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامغا ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىپ «روخسارى مۇقامى» بىلەن «مۇغەننى مۇقامى»نى ئارقا-ئارقىدىن جامائەتچىلىككە سۇندى. ئېنىقكى، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ھەرقايسى يەرلىك نۇسخىلىرى خەلقىمىزنىڭ ئەقىل-پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولۇپ، جايلارغا تارقالغان بۇ نۇسخىلارنى قېزىپ چىقىشمۇ ئانا مۇقامىمىزنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش، سېھرىي كۈچىنى نامايان قىلىش، مۇقام تەتقىقاتىنى مول ماتېرىياللار بىلەن تەمىن ئېتىشتە مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

«تەۋارىخى مۇسقىيۇن» ۋە باشقا تارىخىي كىتابلاردا ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ۋارىيانتلىرى مەسىلىسى زادىلا تىلغا ئېلىنمىغان. مۇقام خىزمىتىنى ئىشلەشكە كىرىشكەن ئاشۇ 1950-يىللارنىڭ بېشىدا، مۇقامنى ئۈنئالغۇغا ئالدۇرۇش خىزمىتىگە دەسلەپ قەشقەردىن تۇردى ئاخۇن ئاكا، ئىلىدىن روزى تەمبۇر قاتارلىقلار، كېيىنرەك خوتەندىن قالۇن چېلىپ مۇقام ئورۇنلاش بىلەن شۆھرەتلەنگەن سۇلايمان ئاخۇن قالۇن ئاكا ۋە باشقا يۇرتلاردىن يەنىمۇ كۆپ مۇقامچىلار ئىشتىراك قىلغان بولسىمۇ، ئۇ چاغدىمۇ ئوخشاشلا ۋارىيانت مەسىلىسى ئوتتۇرىغا چىقمىغانىدى. بايقالغان ئايرىم ئوخشىماسلىقلار، ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ تۇرمۇش ئۆرپ-ئادىتى ۋە تىل شىۋىلىرىدىكى خاسلىقلار بەلكىم شۇ چاغلاردا مۇقامچىنىڭ ئۆگىنىشىدىكى ۋە ئورۇنلىشىدىكى نۇقسان دەپ قارالغان بولسا كېرەك. ئەينى چاغلاردا بەلكىم شۇ سەۋەبتىن ئۇلار ئېتىبارغا ئېلىنمىغان بولۇشى مۇمكىن.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى دېيىلگەندە، ھەقىقەتەنمۇ تۇردى ئاخۇن ئاكا ئاۋاز بەرگەن، پۈتكۈل شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدا ھەر خىل شەكىلدە تارقالغان ئانا مۇقام كۆزدە تۇتۇلىدۇ. بۇ مەسىلىنى شۇ چاغدا مۇقاملارنى نوتىغا ئېلىش خىزمىتىگە مەسئۇل بولغان ۋەن تۇڭشۇ قاتارلىق خەنزۇ مۇتەخەسسىسلەرمۇ چۈشەنگەنىدى (ئۇلار كېيىنكى ئەسلىمىلىرىدىمۇ شۇنداق بايان قىلغان). ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ گۈللەپ ياشناش مەنزىرىسى ۋە خەلقئارادىكى شۆھرىتىنىڭ بارغانسېرى ئېشىشىغا ئەگىشىپ، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ يەرلىك نۇسخىلىرى ئوتتۇرىغا چىقتى. سەنئەت قانۇنىيىتى، بىر مەنبە ۋە كۆپ يىلتىزلىق مەدەنىيەتنىڭ ئۈزلۈكسىز تەرەققىي قىلىشى قاتارلىق جەھەتلەردىن ۋە مۇقام تەتقىقاتىنىڭ دەسلەپكى نەتىجىسىدىن، يەرلىك نۇسخىلارنىمۇ ئۆگىنىش ۋە ئورۇنلاشنى نۇقسان ئەمەس، بەلكى ئىجادىي راۋاجلاندۇرۇشتىكى ئىلگىرىلەش دەپ قارايمىز. مانا ئەمدى تالانتلىق مۇقامچى ۋە مۇقام تەتقىقاتچىسى ئابدۇللا بارات (مەجنۇن) ئۇزاق يىللىق تىرىشچانلىق بىلەن ئىزدەپ تېپىپ، خاتىرىگە ئېلىپ رەتلىگەن «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ خوتەن نۇسخىسى» روياپقا چىقتى.

خەن، سۇي، تاڭ سۇلالىلىرى زامانلىرىدا خوتەن ناخشا-مۇزىكىلىرىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە كىرگەنلىكى توغرىسىدا تارىخىي خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. تارىخىي پۈتۈكلەرنى ۋاراقلىساق، گەپ بەك ئۇزىراپ كېتىدۇ. گەپنى قىسقارتىپ، ھازىرقى زامانغا قايتىپ كەلسەك، ئۇيغۇر خەلقىنىڭ تەربىيە كۆرگەن قاتلىمىغا ئومۇميۈزلۈك مەلۇم بولغىنىدەك، ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى توغرىسىدىكى خەۋەرلەر ۋە مەلۇماتلارنى، مۇقامشۇناس خانىش ئامانىنساخان ۋە قېدىرخانلار توغرىسىدىكى ئۇچۇرلارنى زامانىمىزغا يەتكۈزۈپ بەرگەن مەشھۇر تارىخىي ئەسەر «تەۋارىخى مۇسقىيۇن» مانا شۇ خوتەن دىيارىدا يېزىلغان، 160 نەچچە يىل مۇقەددەم يېزىلغان بۇ كىتابنىڭ قىممىتى ھەقىقەتەنمۇ مۆلچەرلىگۈسىزدۇر.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرغۇچىسى، ئۇلۇغ داھىمىز ماۋ زېدۇڭ 1950-يىلىدىلا «ياڭرىدى ھەر ياندا ساز، ئۇدۇنمۇ بار بۇ نەغمىدە» دېگەنىدى. ئەلۋەتتە، خوتەن دىيارى ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامى ناھايىتى كەڭ

تارقالغان جاي بولۇپلا قالماستىن، بەلكى يەنە ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ خوتەن دىيارىغا خاس بولغان خوتەن نۇسخىسىمۇ بىللە مەۋجۇت بولغان زېمىن. ھەرقايسى يۇرتلار ئارا شۇ، ئۆرپ-ئادەت پەرقى زوقلىنىش ۋە ئىنتىلىش، تۇرمۇش ۋە ئىشلەپچىقىرىش ھەممە ناخشا-مۇزىكا جەھەتتىكى پەرقلەرنى پەيدا قىلغان، ھەتتا مۇزىكىدىكى رىتىم تۇيغۇسى پەرقىنىمۇ كەلتۈرۈپ چىقارغان. ئەلۋەتتە، بۇلارنى يەنە ئۇيغۇر 12 مۇقامىنىڭ خوتەن نۇسخىسىنىڭ پەيدا بولۇشىدىكى تۈپ سەۋەب دېسەك بولىدۇ. ۋەن تۇڭشۇ قاتارلىقلار ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى توپلاش ئۈچۈن جەنۇبىي شىنجاڭغا بارغاندا بۇ نۇقتىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان. ئۇ ئۆز ئەسلىمىسىدە «خوتەندىكى مۇقامنىڭ يەنىلا قەدىمكى چوڭ كۆي شەكلىنى ساقلاپ قالغانلىقىنى، ئۇنى ئەينى ۋاقىتتا پەقەت سۇلايمان ئاخۇن بوۋايىنىڭلا بىر قەدەر تولۇق ئوقۇيالايدىغانلىقىنى بىلدۇق...» دەپ يازىدۇ. ۋەن تۇڭشۇ ئەپەندىنىڭ بۇ گېپى رەھبىرىمىز مەرھۇم سەيپىدىن ئەزىزىنىڭ بىر قېتىملىق خۇسۇسىي سۆھبەتتە ماڭا ئېيتىپ بەرگەنلىرى بىلەن ئوخشاش. ئەينى چاغدا سەيپىدىن ئەپەندى تۇردى ئاخۇن ئاكا بىلەن سۇلايمان ئاخۇن ئاكىنىڭ 1930-يىللارنىڭ ئالدى-كەينىدە يەكەن، قاغىلىق تەرەپلەردە بىللە مەشرەپلەرنى قىزىتىپ يۈرگەن كونا ئاغىنىلەردىن ئىكەنلىكىنى، بىر-بىرىدىن ئۆگىنىپ، ئون ئىككى مۇقامنى تولۇق ساقلاپ قالغانلىقىنى، 1950-يىللارنىڭ بېشىدا مۇقامنى دەسلەپ سىنىغا ئالغاندىمۇ بەك ياخشى ھەمكارلاشقانلىقىنى دېگەنىدى. سۇلايمان ئاخۇن ئاكا 1957-يىللىرى قەشقەردىن ئۆز ئانا يۇرتى خوتەنگە يۆتكىلىپ كەلگەن. مەن ئۆزۈممۇ سۇلايمان ئاخۇن ئاكىنى ئوبدان تونۇيتتۇم، مەھەللىمىز يېقىن بولغاچ، باللىق چاغلىرىمدىمۇ ئۇ مۇقام ئۇستازىنى ئۆز كۆزۈم بىلەن كۆرگەن، مۇقاملىرىنى ئاڭلىغانمەن. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تولۇق بىلىدىغان، بەك ئەستايىدىل ئوقۇيدىغان ئادەم ئىدى، ئۇ قەدەم تەشرىپ قىلغان مەشرەپلەرگە ئادەملەر ھەسەل پۇرىقىنى ھىدلىغان چۈمۈلىلەردەك ئولىشىۋالاتتى.

ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ خوتەن نۇسخىسى ئەنە شۇ سۇلايمان ئاخۇن ئاكىدەك مۇقام ئۇستازلىرىنىڭ ئىجتىھاتلىرى نەتىجىسىدە ۋايىغا يەتكەن ۋە خوتەن رايونىنىڭ ھەر قايسى ئۆزۈك بوستانلىقلىرىغا تارقىلىپ، كۆپلىگەن خەلق مۇقامچىلىرى تەرىپىدىن ئۆزلەشتۈرۈلۈپ، داۋاملىشىپ كەلگەن. خەلق رىۋايەتلىرى ۋە يازما مەنبەلەردە قەيت قىلىنىشىچە: خوتەندە ئۆتكەن داڭلىق مۇقامچىلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى ئورۇنلاشنى بىلىپلا قالماستىن، يەنە خوتەننىڭ قويۇق مۇقام پۇرىقىغا ئىگە خەلق ناخشىلىرىدىن «كالاي-لۆي»، «چەشمەنەم» قاتارلىقلارنىمۇ ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنلايدىكەن. بولۇپمۇ خەلق ئىچىدە، يازدا بۇغداي يىغىۋېلىنىپ خامان تېپىلىدىغان چاغدا، خاماندا «كالاي-لۆي» ئېيتىمىسا ھوسۇل كەم چىقىدۇ دېگەن بىر چۈشەنچە كەڭ تارقالغانلىقتىن، «كالاي-لۆي» كەڭ ئومۇملاشقانىدى. ئاتا-بوۋىلىرىمىز خامان تېپىۋېتىپ، قولى بىلەن قۇلاقلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ «كالاي-لۆي مۇقامى»نىڭ سوزۇپ ئوقۇلىدىغان باش نەغمىسىگە ئاۋازىنىڭ يېتىشىچە توۋلايتتى. 1957-، 1958-يىللىرى، تۇنجى قېتىم خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى يىغىۋېلىش خىزمىتى قانات يايدۇرۇلغاندا، مەن چىرا ناھىيەسىدە ئاشۇ خىزمەتكە يېتەكچىلىك قىلغانىدىم ۋە شۇ چاغدا «كالاي-لۆي ناخشىسى» توغرىسىدىكى گەپلەرنى كۆپ ئاڭلىغانىدىم. خوتەندىكى باشقا مەشرەپلەردە ئاڭلىغانلىرىم بەلكىم ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ ئۆزى ياكى خوتەن نۇسخىسى بولۇشىمۇ مۇمكىن. ئۇ چاغلاردىن كۆپ ۋاقىتلار ئۆتۈپ كەتتى. نۇرغۇن ئىشلار ئەستىن كۆتۈرۈلدى. مانا ئەمدى خوتەن ۋىلايەتلىك پارتكوم ۋە مەمۇرىي مەھكىمىنىڭ قىزغىن قوللىشى، تالانتلىق مۇقامچى، ئىقتىدارلىق مۇقام تەتقىقاتچىسى ئابدۇللا بارات (مەجنۇن)نىڭ جاپالىق تىرىشچانلىقى ۋە يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىشى ئارقىسىدا، «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ خوتەن نۇسخىسى» كەڭ ئاممىنىڭ نەزەرىگە سۇنۇلدى. مەن بۇ خىزمەتنىڭ ئۇتۇقلۇق تاماملانغانلىقىدىن ئىنتايىن مەمنۇن بولدۇم. ئىشىنىمەنكى: «ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنىڭ خوتەن نۇسخىسى» ئۇيغۇر ئون ئىككى مۇقامىنى تولۇقلاشتا، خەلقىمىزنىڭ مەنىۋى تۇرمۇشىنى بېيىتىشتا، ئۇيغۇر ناخشا-ئۇسسۇل مەدەنىيىتىنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈپ بېرىشتە ئالتۇن رىشتىلىك رولىنى ئوينايدۇ. مەن بۇ خىزمەتنى روياپقا چىقىرىشقا كۈچىگەن بارلىق تۆھپىكارلارغا ئالاھىدە تەشەككۈر ئېيتىمەن.

2015-يىل 5-ئاينىڭ 8-كۈنى

uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

ئوبۇل مۇھەممەد ئېلى

ئۈزۈلمەس يول — يىپەك يولى مەدەنىيەت كارىدورى

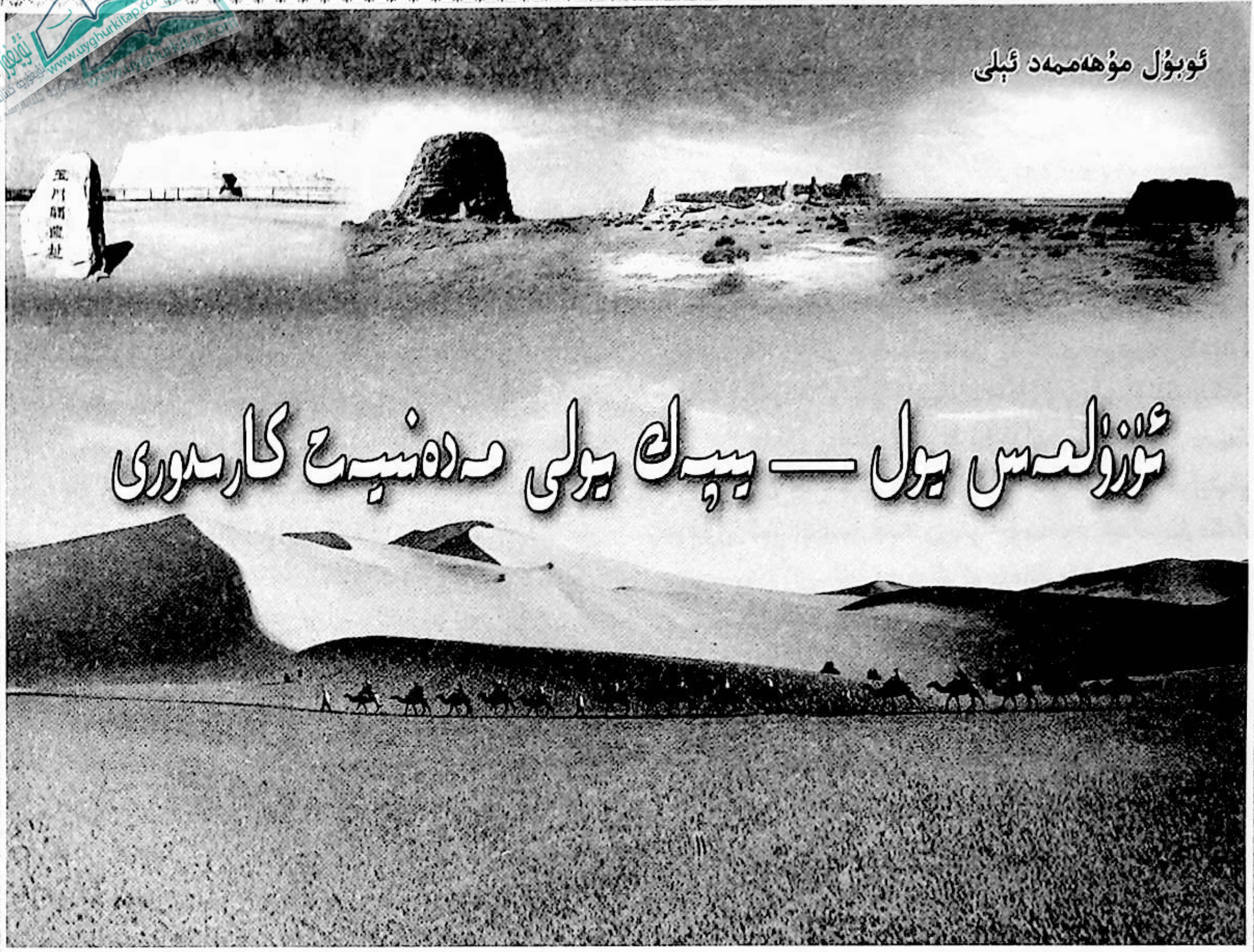

شەك - شۈبھىسىزكى يىپەك يولىنى مەركىزىي ئاسىيادا
«ئاتلىقلار مەدەنىيىتى»نى ياراتقان ئەجدادلىرىمىز ئاچقان،
ئۇلار يىراق ئەجدادلىرى ئارىيان - سىكىتاي - ساكالارنىڭ
جاھان كەزدى ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىپ شەرقنى
غەربكە، غەربنى شەرققە يۆتكەپ كېلىش جەريانىدا
ئۆلمەس تۆھپىلەرنى قوشتى.

— ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەد ئىمىن

1. يىپەك يولى مۇلاھىزىسى

دوكتورلۇق ئىلمىي ماقالەم «يىپەك يولى» توغرۇلۇق
يېزىلىدىغان بولغاچقىمىكىن، بۇ يول ئۈستىدە ئىزدىنىشىم
زۆرۈر ئىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ ياپونىيە سوكۇبا ئۇنى-
ۋېرسىتېتىدا تەتقىقاتچى بولغان ۋاقتىمدىمۇ مەكتەپ كۇتۇپ-
خانىسىدىكى يىپەك يولى توغرىسىدا ياپونچە تەتقىقات ماتې-
رىياللارنىڭ كۆپلۈكىدىن ھەيران قېلىپ بىزنىڭ ئەجدادىمىز
ئاچقان بۇ قەدىمىي يولدا ياپونلارنىڭ قانداقىسىگە بۇنچە-
لىك سىستېمىلىق ئىزدىنىشىدىكى مەقسىتىنى چۈشىنەلمىگەنى-
دىم. بۇ ماتېرىياللار ئاساسلىقى يىپەك يولى مەدەنىيىتى،
ئۆرپ - ئادەت، دىن، مىللەت، شەھەر، قۇرۇلۇش - بىنا-
كارلىق، قەدىمكى ئىزلار... قاتارلىق نۇرغۇن ساھەلەرگە
چېتىلاتتى. ئۇنىڭدىن باشقا چەت ئەللىك ئېكسپېدىتسىيەچى-
لەرنىڭ ئۆتكەن ئەسىردە دىيارىمىزدا ئېلىپ بارغان نەق
مەيدان تەكشۈرۈش ماتېرىياللىرىمۇ ئۆز يېزىقى بىلەن ساق-
لانغانىدى. ئۇنىڭدىن بۇرۇن يەنى 2002 - يىلى 10 - ئايدا
ب د ت پەن - مائارىپ - مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ ئوبراز
ئەلچىسى دۇنياغا داڭلىق رەسسام، خىراياما ئىكو
(Hirayama Ika) [1] ئەپەندىنىڭ ئىقتىساد جەھەتتىن قوللى-
شى بىلەن شىئەندە ئېچىلغان ‹ب د ت 2002 - يىلى يىپەك
يولى خەلقئارا ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى› [2] دا، 20 نەچچە
دۆلەتتىن كەلگەن 120 نەپەر، خىراياما ئەپەندىنىڭ يىپەك
يولى تەتقىقاتى فوندى ياردىمىگە ئېرىشكەن ياش ئالىملار-
نىڭ يىپەك يولى توغرىسىدىكى تەتقىقاتى نەتىجىسىنى
ئاڭلاپ، بىر تەرەپتىن بۇ يولنىڭ شۇنچىلىك «ئۇلۇغ»لۇقى-
غا ھەيران بولسام، يەنە بىر ياقتىن بۇ ياش تەتقىقاتچىلار
ئىچىدە ئۆزىمىزدىن بىرەرسىنى ئۇچرىتالماي ئەپسۇسلانغا-

«بىر بەلباغ، بىر يول»

نىدىم. چۈنكى، بۇ يىغىندا يىپەك يولى ۋە مەدەنىيىتىمىز ئۈستىدىمۇ كۆپلىگەن ئانالىزلار ئېلىپ بېرىلغانىدى. شۇ ۋاقىتتا بۇ بۈيۈك يول ئۈستىدە ئويلىنىپ بۇ قەدىمىي يولدىن تارىخىمىز بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى غۇۋا ھېس قىلىپ، ئۆزۈمنىڭ بۇ جەھەتتىكى بىلىدىغىنىمنىڭ چولتىلىقىدىن ئۇكۇنگەنىدىم. بۇ قېتىمقى يىغىندا بۇ بۈيۈك يولنى دۇنياۋى مىراسقا يوللاش «شىئەن تەشەببۇسنامىسى» ئېلان قىلغانىدى. دېمەك، بۇ بۈيۈك يولنىڭ تارىخىي قىممىتىنى تەرەققىي قىلغان مىللەتلەر تولىمۇ بالدۇر ھېس قىلغان. ئۇنىڭسىزمۇ ياپونىيەدە تۇرۇۋاتقان ۋاقتىمدا، ياپونلۇقلارغا «مەن ئۇيغۇر دېسەم چۈشەنگەندەك قىلىپ ئەدەپ يۈزىسىدىن باش لىڭشىتىپ قويىغاندا، ئۇلارغا مەن يىپەك يولىدىن كەلدىم دېسەم دەرھال قايتىدىن ھۆرمەت بىلدۈرۈپ، بۇ بىر سىرلىق ماكان، يىپەك يولى تولىمۇ بۈيۈك يول، دەپ ئۆزلىرىنىڭ NHK تېلېۋىزىيە قانىلىدا بۇ يولنى كۆرگەنلىكىنى ياكى تۇرپان قاتارلىق جايلارغا بارغانلىقىنى ناھايىتى قىزغىن سۆزلەپ كېتىشەتتى. دېمەك، بۇ يول ياپونلاردەك تەرەققىي قىلغان، پۈتكۈل ئاۋامنىڭ مائارىپ سەۋىيەسى يۇقىرى دۆلەتتە خەلق ئومۇميۈزلۈك بىلىدىغان، پەننىي ساۋاتقا ئايلانغانىدى. بۇ شەرق - غەرب ئوخشىمىغان مەدەنىيەتلەرگە كۆۋرۈكلۈك رول ئويناپ، ئوخشاشمىغان مەدەنىيەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى يېقىنچە ئالماشتۇرۇشنى سىلجىتقان، شۇ ئارقىلىق دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەللەر ئوتتۇرىسىدا ئۆزئارا چۈشىنىش ئارقىلىق دۇنيا تىنچلىقىنى ئەمەلگە ئاشۇرغان. تەرەققىي قىلغان ئەللەر بۇ يۈكسەك قىممەتكە ئىگە بۈيۈك يولنى مەدەنىيەت مىراسى قاتارىدا دۇنيا مىراسلىرىغا كىرگۈزۈپ ئەبەدىي قوغداپ، ئىنسانىيەتنىڭ بۇ زور بايلىقىنى كېيىنكىلەرگە يەتكۈزۈش مەجبۇرىيىتىمىز بار [3] دەپ قارىغان، كېيىن بىلسەم ياپونىيە ھۆكۈمىتى مەخسۇس خىراجەت ئاجرىتىپ داڭلىق تەتقىقات ئورۇنلىرى ۋە توكيو ئۇنىۋېرسىتېتى، كيوتو ئۇنىۋېرسىتېتىدەك داڭلىق ئالىي مەكتەپ ئالىملارنى تەشكىللەپ ئون نەچچە يىل سەرپ قىلىپ يىپەك يولى ساھەسىدە ئومۇميۈزلۈك تەتقىقات ئېلىپ بارغان. ھەمدە 1964 - يىلى توكيو ئولىمپىك تەنھەرىكەت يىغىنىنىڭ مەشئىلىنى يەتكۈزگەندە، گىرېتسىيەدىن توكيوغا قۇرۇقلۇق يىپەك يولى ئارقىلىق يەتكۈزۈلگەنىدى. شۇڭلاشقىمۇ، بۇ دۆلەتتە مۇشۇ ساھەدە تەتقىقاتتا دۇنياغا داڭلىق ئالىملار يېتىشىپ چىقىپتۇ. ئولىمپىك ھەرىكىتىدەك دۇنياۋى خاراكتېرلىك تەشۋىقاتنىڭ نەتىجىسىدە ياپونىيەدە مەيلى ھۆكۈمەت ياكى ئاۋام بولسۇن يىپەك يولىنى ناھايىتى پىششىق بىلىدىغان ھالەت شەكىللەنگەنىكەن. يۇقىرىقىلارنىڭ سەۋەبىنى ئۆزۈمنىڭ يۈزەكى كۆز قارىشىم بويىچە «بۇددا دىنى مۇشۇ يولدىن ياپونلارغا تارقالغان بولغاچقا، بەلكىم بۇ خەلق بۇ يولغا قىزىقسا كېرەك» دەپ ئويلىغان ئىكەنمەن. كېيىنكى تەتقىقاتىم بۇ كۆز قارىشىمنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغان بولۇپ، بۇ يول بۇ خەلققە دىنىدىن باشقا ئىلىم - پەن، مەدەنىيەت، ئىدىيەۋى ئۆزگىرىش، يېڭىلىق يارىتىش قاتارلىق نۇرغۇن ساھەگە تەرەققىيات ئەكەلگەنىكەن. دۇنيانىڭ ھەرقانداق جايىدا مودا بولغان نەرسىنى تېز سۈرئەتتە ئۆزلىرىنىڭ ئۆگىنىش — تەتقىقات قىلىش مۇددىئاسى قىلىدىغان بۇ خەلق، ياۋروپا دۆلەتلىرىنىڭ يىپەك يولىدىكى تەتقىقاتىنىڭ تەسىرىدە، بۇ دۇنياۋى تېمىنى تەتقىق قىلىشنى بالدۇر باشلاپ يىپەك يولى تەتقىقاتىدا ئاسىيادا ئالدىنقى قاتارغا ئۆتكەن. مۇشۇ خىل تەتقىقات دولقۇنىنىڭ تەسىرىدە، ياپونىيەدە ئۇيغۇرشۇناسلىق، دۇنخۇاڭ - تۇرپانشۇناسلىق، يايلاق مەدەنىيىتى تەتقىقاتى، بوستانلىق شەھەر مەدەنىيىتى تەتقىقاتىمۇ ئەۋج ئالغانىكەن.

دۇنيا مەدەنىيەت مىراسلىرى مەركىزىنىڭ تۈرتكىسى بىلەن يىپەك يولىنى دۆلەت ھالقىغان ھالەتتە دۇنياۋى مىراسقا يوللاش ئىشى 2006 - يىلى تۇرپاندا ئېچىلغان «يىپەك يولىنى دۇنياۋى مىراسقا يوللاش خەلقئارالىق كېڭەشىش يىغىنى»دا باشلاندى. جۇڭگو، ئۆزبېكىستان، قازاقىستان، قىرغىزىستان، تاجىكىستان قاتارلىق بەش دۆلەت بىرلىكتە كېڭىشىپ، «تۇرپان خىتابنامىسى»نى ئىمزالاپ، يىپەك يولىنى دۇنيا مەدەنىيەت مىراسلىرىغا يوللاش بۈيۈك پىلانىنىڭ مۇمكىنچىلىكى ھەققىدە بىرلىككە كەلدى. بۇ بىر بۈيۈك باشلىنىش بولغاچقا ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرى، جۇڭگودىكى قەدىمكى يىپەك يولى بويلىرىغا جايلاشقان بەش ئۆلكە ئۆزلىرىنىڭ يارقىن مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قايتىدىن باھالاشقا كىرىشتى، ھەممىسى دېگۈدەك يىپەك يولىدىكى مەشھۇر ئىشلار، مەشھۇر شەخسلەر، مۇھىم ئۆتەڭ، مۇھىم جۇغراپىيەلىك قاتناش تۈگۈنى قاتارلىقلارنى يىپەك يولى بىلەن باغلاپ تەتقىق قىلىشقا باشلىدى. جاڭ چيەن قەبرىسى، كومراجىۋا ئىستىقامەت قىلغان بۇددا مۇنارى، شۈەنزاڭنىڭ «بۈيۈك تاڭ سۇلالىسى غەربىي دىيار تەزكىرىسى»دە يېزىلغان شەھەر خارابىلىرى، تارىختا مۇھىم رول ئوينىغان مەركىزىي شەھەرلەر مەسىلەن: يارغول قەدىمكى شەھەرى، ئىدىقۇت قەدىمكى شەھىرى، سۇ بېشى بۇددا ئىبادەت-

خانىسى، قىزىل مىڭئۆي، قەشقەر قەدىمكى شەھىرى قاتارلىقلار، شەرق - غەرب مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدا مۇھىم رول ئوينىغان كىروران، مىرەن قاتارلىق شەھەرلەر، شەرق - غەرب مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىغا ئائىت بۇيۇملار بايقالغان شەھەر خارابىلىرى ۋە قەدىمكى قەبرىلەر تۇنجى تىزىملىككە كىرگۈزۈلدى. دۆلىتىمىز بەش ئۆلكىدىن جەمئىي 22 ئورۇننى تۇنجى تۈركۈمدە بۇ خەلقئارالىق تىزىملىككە قاتناشتۇردى، ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرىمۇ سوياپ قەدىمكى شەھىرى، فاياز تۆپە، ئاجىنا تۆپە قاتارلىق ئون نەچچە ئورۇننى يىپەك يولى بىلەن مۇناسىۋىتى بار، دەپ بېكىتىشتى. بۇنىڭ سىرتىدا، لوياڭ غارى، دۇنخۇاڭ موگاۋ غارى، قازاقىستاندىكى ئەھمەت يەسەۋى مازىرى، ئۆزبېكىستاندىكى بۇخارا، سەمەرقەنت قاتارلىق يىپەك يولىدىكى مەشھۇر جايلار خېلى يىللار بۇرۇن دۇنياۋى مىراسقا كىرىپ بولغان. شۇ ئارقىلىق مەملىكىتىمىزدە يىپەك يولى ۋە يىپەك يولى بويلىرىدىكى قەدىمكى مىراسلارنىڭ تارىخىي قىممىتىنى تەتقىق قىلىش خىزمىتى باشلاندى. دۆلەت ئىچىدىكى تەتقىقات ئورۇنلىرى، ئالىي مەكتەپلەردىكى ئالىملار دوكتور ئاسپىرانتلار ئارىسىدا، قەدىمكى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش نۇقتىسىدىن چىقىش قىلىش يېڭى بىر يىپەك يولى تەتقىقات قىزغىنلىقى كۆتۈرۈلدى. بۇ يولنى دۇنياۋى مىراس تىزىمىغا يوللاشتا، «مەدەنىيەت كارىدورى»، «يىپسىمان مەدەنىيەت»، «مەدەنىيەت يولى»، «مەدەنىيەت مەنزىرىسى»، «مەدەنىيەت تونىلى» قاتارلىق ئىسىملار بىلەن ئاتاپ ئىسپانىيە ۋە فىرانسىيەدە پەيدا بولغان. ئاللىبۇرۇن دۇنيا مەدەنىيەت مىراسلىرىغا كىرىپ بولغان، «خىرىستىيانلار سانتىياگو ھەجە يولى»، [4]، جۇڭگو، ھىندىستان بىلەن ئەرەب يېرىم ئارىلىدا پەيدا بولغان «خۇش پۇراق ماتېرىياللار يولى»غا سېلىشتۇرۇپ 1700 يىل داۋاملاشقان، ياۋرو - ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدا پەيدا بولغان، دۇنيادىكى ھەرقانداق بىر مەدەنىيەت يولىدىن قىممەتلىك بولغان بۇ قەدىمكى قاتناش تونىلىنىڭ يارقىن تارىخىنى تەتقىق قىلىشقا كىرىشتى. ھەر قېتىم شىئەندە، ئالمۇتا، ئۈرۈمچىدە، سەمەرقەند، بىشكەكتە ئېچىلغان يىپەك يولىنى بىرلىكتە دۇنياۋى مىراسقا يوللاش خەلقئارالىق يىغىنلىرىدا بۇ يول تىلغا ئېلىنسىلا يۇرتۇمدىكى مەدەنىيەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە تارىخىي قىممىتى چوقۇم سۆزلىنەتتى، يۇرتۇمدىكى تارىم ئويمانلىقى، تەكلىماكان قۇملۇقى، قىزىل مىڭئۆيى، قەشقەر شەھىرىدەك مەشھۇر جايلىرىمىز يىغىن سورۇنىدا تىلغا ئېلىنسا چەكسىز ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسىغا چۆمەتتىم. 2008 - يىلى 10 - ئايدا بېيجىڭدا ئېچىلغان يىپەك يولىنى دۇنيا مىراسلىرىغا يوللاش مەملىكەتلىك يىغىنىدا دۆلىتىمىزدىكى مەشھۇر ئارخېئولوگ شۇ پىڭفاڭ ئەپەندىنىڭ «شىنجاڭدىكى ھەرقانداق مەدەنىيەت مىراسلىرى يىپەك يولى بىلەن زىچ باغلانغان» دەپ كېسىپ ئېيتقان سۆزى ھېلىھەم ئېسىمدە. دوكتۇر يېتەكچى ئوقۇتقۇچۇم «يىپەك يولىنىڭ قىممىتى توغرۇلۇق بىر پارچە ماقالە يېزىپ چىققىن، سېنىڭ كۆز قارىشىڭ بىلەن پېشقەدەم مۇتەخەسسىسلەرنىڭ كۆز قارىشى ئوتتۇرىسىدا قانداق ئوخشىماسلىق بار، يىغىندا مۇزاكىرە قىلىمىز دېگەندە، بېسىم ۋە قورقۇنچ ئىچىدە ئۈچ كېچە - كۈندۈز ماتېرىيال كۆرۈپ تەستە تەييارلىغان «يىپەك يولىنىڭ قىممىتى توغرىسىدا» ناملىق ئارگىنالىمنى مەملىكىتىمىزدىكى داڭلىق ئارخېئولوگ، تارىخچىلار، مۇتەخەسسىسلەر قاتناشقان يىغىندا ئوقۇشتىن بۇرۇن ئۆزۈمنىڭ يىپەك يولىنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدا تۇغۇلۇپ، چوڭ بولۇپ بۇ رايوننىڭ مەدەنىيىتى ھەققىدە بىۋاستە ئۇچراشقانلىقىمنى دەپ ئۆتۈپ يىپەك يولىنىڭ تارىخىي قىممىتىنى دۇنيادىكى چوڭ دىنلارنىڭ تارقىلىش، مىللەتلەر كۆچۈشى ۋە پەيدا بولۇشى، ئىسكەندەر زۇلقەرنەيىننىڭ شەرققە يۈرۈشى ۋە چىڭگىزخاننىڭ غەربكە يۈرۈشى، ئىلىم - پەن، كەشپىياتلارنىڭ تارقىلىشى، دۇنيادىكى مەشھۇر كىشىلەر، ئۆسۈملۈك، قۇرۇلۇش - بىناكارلىق تېخنىكىسى، قەدىمكى يېزىق، قەدىمكى تىل، قەدىمكى پۇللار... قاتارلىقلارنى بۇ يول بىلەن باغلاپ مۇشۇ يول ئارقىلىق شەرق - غەربكە تارقالغانلىقىنى دەپ چۈشەنچە بەرسەم يىغىنغا قاتناشقان بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پىروفېسسورى رۇڭ شىنجاڭ ئەپەندىنىڭ «ناھايىتى ياخشى مۇلاھىزە قىلىپسىز، بىز سىزدىن ئۆگەنسەك بولغۇدەك» دېگىنىنى ئاڭلاپ تولىمۇ خۇشال بولغانىدىم ھەم مۇشۇ يولدا تۇغۇلۇپ، شۇ يولدا ساقلانغان مەدەنىيىتىم ئارقىلىق تولىمۇ پەخىرلىنىش تۇيغۇسىدا بولغانلىقىم ئېسىمدە. دېمەك، بۇ يول مەيلى خىزمىتىمنىڭ ئېھتىياجى بولسۇن ياكى يۇرتۇمغا بولغان ئىپتىخارلىنىش تۇيغۇسىدا بولسۇن تەبىئىي ھالدا قىزىقىشىمنى قوزغىغانىدى. دېمىسىمۇ دۇنيا ئىقتىسادى يەرشارىلىشىۋاتقان، مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشى ئەۋج ئېلىۋاتقان، ھەركىم ئۆزىنىڭ يەرلىك مەدەنىيىتىنى تىرىشىپ قوغداپ، شەرق ۋە غەرب مەدەنىيىتىنىڭ ئارىلىقىدا ئۆزلۈكىنى ئىزدەۋاتقان، مەدەنىيەتنىڭ يوشۇرۇن كۈچى ئۆلچىنىۋاتقان بۇ دەۋردە ئەجدادىمىز ئاچقان بۇ يولدا يەنە قانداق ھېكمەت-

لەر باردۇ؟ ئۆزىمىز ئاچقان، ئۆزىمىز ئىز قالدۇرغان، ئۆ-
زىمىز شەرق ـ غەربنى باغلىغان بۇ بۈيۈك يولدىن مەدەنى-
يىتىمىزنى ئىزدەپ، ئەجدادىمىز روھىدىن ئىپتىخارلىنىش
بىلەن بىللە، يەنە قانداق ئاچچىق ساۋاقلار باردۇ؟... دې-
گەندەك خىياللار تۈرتكىسىدە ماتېرىيال ئىزدەشكە باشلى-
دىم. مەن پايدىلانغان ماتېرىياللار خەزىنىچە ياكى ياپونچە
ئىدى. تۆۋەندىكىلەر مەن كۆرگەن ماتېرىياللارنىڭ يىپەك
يولىنىڭ قىممىتى توغرىسىدا ئىزدەنگەن نەتىجەم ئىدى.

**2. يىپەك يولىنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە شىنجاڭ بۆلە-
كى**

1275 ـ يىلى جۇڭگوغا كەلگەن ئىتالىيەلىك سودىگەر،
ساياھەتچى مارك. پولو ئۆزىنىڭ «ساياھەت خاتىرىسى»دە
جۇڭگو توغرۇلۇق نۇرغۇن خاتىرە قالدۇرىدۇ. بۇ ماتېرى-
يالدا يەنە قەدىمكى غەربىي دىيار توغرۇلۇقمۇ قىممەتلىك
ئۇچۇرلار يېزىلغان. بۇ خاتىرىنىڭ تۈرتكىسىدە ياۋروپا
ئەللىرىنىڭ شەرققە بولغان قىزىقىشى قوزغىلىپ، ئىككى
چوڭ ئىشنىڭ ۋۇجۇدقا چىقىشىغا تۈرتكە بولغان، بىرىنچى-
سى، «مارك. پولو ساياھەت خاتىرىسى»دىن ئىلھام ئالغان
كولومبو 1442 ـ يىلى 10 ـ ئايدا ئىسپانىيە پادىشاھىنىڭ
جۇڭگو ۋە ھىندىستانغا يېزىپ بەرگەن دۆلەت خېتىنى
ئېلىپ شەرققە يۈرۈش قىلىپ ئوقۇشماستىن ئامېرىكا قۇ-
رۇقلۇقىنى تاپىدۇ ۋە ھىندىستانغا كەلدىم دەپ، ئېسكىموس-
لارغا «ئىندىيان» دەپ ئىسىم قويىدۇ. بۇنىڭدا مارك. پو-
لونىڭ ياۋرو ـ ئاسيانىڭ شەرقىي قىسمى توغرۇلۇق بېرىل-
گەن مەلۇماتلار تولىمۇ مۇھىم رول ئوينايدۇ. ئىككىنچى-
سى، 20 ـ ئەسىردە غەرب ئېكسپېدىتسىيەچىلىرىنىڭ يىپەك
يولىنىڭ ئوتتۇرا بەلبېغىنى تەكشۈرۈش دولقۇنى قوزغىلىدۇ.
گېرمانىيە، شۋېتسىيە باشچىلىقىدىكى ئونغا يېقىن غەرب دۆ-
لەتلىرى ئۆز دۆلىتىدىكى داڭلىق شەرقشۇناسلارنى بۇ را-
يونغا ئەۋەتىدۇ. بۇلار كېيىنچە ياۋروپادا يىپەك يولى تەتقى-
قاتى شەرقشۇناسلىق ساھەسىدە مەشھۇر كىشىلەرگە ئايلىنى-
دۇ. مەسىلەن، ستەيىن، گېرىنىدىۋىل، لىكوك، پىللوئىت قا-
تارلىقلار. يۇقىرىقىلارنىڭ قىممەتلىك ئۇچۇرلىرى يېقىنقى
زامان يىپەك يولىنى تەتقىق قىلغۇچىلار ئۈچۈن ئىنتايىن
مۇھىم ماتېرىيال مەنبەسى بولۇپ قالىدۇ.

كۆپچىلىككە مەلۇم، ياۋرو ـ ئاسيا قۇرۇقلۇقى ئىنسا-
نىيەت مەدەنىيىتىنىڭ بۆشۈكلىرىدۇر. بۇ رايوندا ئىنسانى-
يەت ئىدېئولوگىيەسىگە تەسىر قىلىدىغان بىر نەچچە چوڭ
مەدەنىيەت بارلىققا كەلگەن. بۇلار جۇڭگو ئوتتۇرا تۈزلەڭ-
لىك مەدەنىيىتى، ھىندىستان مەدەنىيىتى ۋە مىسوپوتامىيە
مەدەنىيىتىدىن ئىبارەت. مىلادىدىن بۇرۇنقى 2 ـ ئەسىردىن
مىلادىدىن كېيىنكى 16 ـ ئەسىرگىچە بولغان 1700 يىل ما-
بەينىدە ياۋرو ـ ئاسيا قۇرۇقلۇقىدىكى ئىنسانلار بۇ يولدا
ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ زور كۆلەملىك ئالماشتۇرۇش ھەرى-
كىتىنى قانات يايدۇرغان . يىپەك يولى مۇشۇ ئۇزاق يىللار-
دا توختىماستىن، ئىزچىل ھالەتتە تولىمۇ «جۇشقۇن» كەي-
پىيات بىلەن ئىنسانىيەتنىڭ ئاساسلىق مەدەنىيىتىنى بىر ـ
بىرسىگە باغلىغان ۋە ئۇچراشتۇرغان. ئۇ ياۋرو ـ ئاسيا قۇ-
رۇقلۇقىدىكى بارلىق مەدەنىيەتنىڭ جۇغلانمىسى بولۇپ
قۇرۇقلۇقتا تورلاشقان بۇ قەدىمكى يول تەبىئەت، ئىنسانى-
يەت ساھەسىدىكى بارلىق ئالماشتۇرۇشنى ئۆز ئىچىگە
ئالغان. تەسىر دائىرىسى يەر شارى كۆلىمىنىڭ تۆتتىن بىرى-
نى ئىگىلىگەن. بۇ يول ئۆزىنىڭ ئۈچ مېترغىمۇ يەتمىگەن
كەڭلىكى (ھارۋا چاقىنىڭ كەڭلىكى بىلەن باراۋەر) بىلەن
8000 كىلومېتىر ئۇزۇنلۇقتا، ئوتتۇرا دېڭىز بىلەن سېرىق
دېڭىز (شەرقىي دېڭىز) نى تۇتاشتۇرۇپ شەرق ـ غەرب مە-
دەنىيىتىنى ئۇلاشتۇرغانىدى. دۇنيادىكى ئوندىن توققۇز
كىشى (ياۋرو ـ ئاسيا قۇرۇقلۇقىدىكى خەلقنىڭ نوپۇسى
دۇنيا نوپۇسىنىڭ ئوندىن توققۇزنى ئىگىلەيدۇ) بۇ قەدىم-
كى يولدىن مەنپەئەتلەنگەن. دېمەك، بۇ قەدىمكى قاتناش
بەلبېغى دۇنيادىكى ئەڭ ئاددىي قاتناش قورالى (تۆگە،
ئات ھارۋا قاتارلىقلار) ئارقىلىق غەرب ـ شەرق ئوتتۇرىسى-
دا باغلانما كارىدور ھاسىل قىلىپ، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ
ئۆزئارا ئۇچرىشىشىغا شارائىت يارىتىپ، «چۈمۈلە» روھى-
نى جارى قىلدۇرۇپ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ، مەدەنىيىتى-
نىڭ، ئىقتىسادىنىڭ تەرەققىياتىغا ئۆچمەس تۆھپە قوشقان.
بۇ خىلدىكى «تۆھپىلەر» ئەلمىساقتىن بۇيان باشقا ھەرقان-
داق يول، ھەرقانداق مەدەنىيەت ھادىسىسى ياكى ھەرقان-
داق دۇنياۋى ھەرىكەتلەردە بارلىققا كەلگەن ئەمەس. تا-
رىختىن بۇيان ھېچقانداق مەۋجۇداد ئىنسانىيەت تەرەققىيا-
تىغا بۇنداق زور ھەسسىلەرنى قوشقىنى يوق. بۇ مەنىدىن
قارىغاندا، بۇ قەدىمكى يول تولىمۇ ئۇلۇغ ۋە بىھېساب
قىممەتكە ئىگىدۇر. كونكرېتنى قىلىپ شەرھلىگەندە،
شەرقتە جۇڭگونىڭ شىئەن (قەدىمدە چاڭئەن دېيىلەتتى)دىن
باشلىنىپ، غەربتە جەنۇبىي ئاسيا، ئوتتۇرا ئاسىيادىن
ئۆتۈپ بىۋاستە ياۋروپاغا بارىدىغان بۇ يولنى كىشىلەر
ھەر خىل ئاتاشقان. مەسىلەن: مەدەنىيەت يولى، سودا
يولى، كارۋان يولى، تېخنىكا يولى، قاشتېشى يولى، ئىستىقا-

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

مەت يولى، ھەجە يولى... قاتارلىقلار. تەتقىقاتچىلار بۇ يولنىڭ خەلقئارا سەھنىدە ئوينىغان رولىغا قاراپ ئىلگىرى كېيىن بولۇپ ئۈچ قېتىم تازا گۈللەنگەن باسقۇچنى باشتىن كەچۈرگەن دەپ قارايدۇ. يەنى مىلادىدىن بۇرۇنقى 2 - ئەسىردىن مىلادى 4 - ئەسىرگىچە (بۇ دەۋر بۇددىزم گۈللەنگەن دەۋر)، ئىككىنچى دەۋرى بولسا 5 - ئەسىردىن 8 - ئەسىرگىچە بولغان ئارىلىق، ئۈچىنچى باسقۇچى بولسا، موڭغۇللار ئىستىلاسى دەۋرى 13 - ئەسىردىن 15 - ئەسىرگىچە. غەرب - شەرق مۇناسىۋىتىنى تەتقىق قىلغۇچىلار ئىشقىلىپ ياۋرو - ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدا غەربتە شەرقنىڭ، شەرقتە غەربنىڭ تەسىرى ئۇچرىغانلىقى بۇيۇم، ھادىسە، ئەپسانە - چۆچەك، مەدەنىيەت ھادىسىسى ۋە غەيرىي مەدەنىيەت مىراسلىرى... لارنى يىپەك يولى بىلەن باغلايدۇ. بۇ خىل تەسىرى ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ بۆلۈك - پۇچقاقلىرىغىچە سىڭگەن، ئىنسانلار دۇنياسىدىكى ئەڭ ئۇزۇن بولغان بۇ مەدەنىيەت تونىلىنى ئاخىر 1877 - يىلى گېرمانىيەلىك مەشھۇر جۇغراپىيە ئالىمى رىچىسوفېن (Richthofen Ferdinand. Von) ئۆزىنىڭ داڭلىق ئەسىرى «جۇڭگودىكى ساياھەت نەتىجەم» ناملىق كىتابىدا تۇنجى بولۇپ يىپەك يولى (Seidenstrassen) دەپ ئىسىم قويغان. ھەممە غەرب ئالىملىرىنىڭ ئېتىراپ قىلىشىغا ئېرىشكەن. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن بۇ يول خەلقئارادا «يىپەك يولى» نامى بىلەن تەرىپلىنىپ، تەتقىق قىلىنىپ، تەسىر دائىرىسىمۇ كېڭىيىپ بارغان. مەسىلەن: رىچىسوفېن ئەينى ۋاقىتتا ئېنىقلىما بەرگەن دائىرىسى پەقەت جۇڭگو، غەربىي يۇرت، ھىندىستان ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان قاتناش يولى ياكى سودا يولىنى كۆرسەتكەن بولسا، كېيىنكىلەر، مەسىلەن: ئالبېرت ھېرمان (A.Herrman)نىڭ «جۇڭگو بىلەن سۇرىيە ئوتتۇرىسىدىكى قەدىمكى يىپەك يولى» دېگەن ئەسىرىدە بۇ يولنى تېخىمۇ ئۇزارتىپ غەربتە ئوتتۇرا دېڭىزغىچە ئاپارغان، بۈگۈنكى تەتقىقات نەتىجىسىدىن كۆرە بۇ يول تېخىمۇ ئۇزىراپ تەسىرى ھەتتا ئافرىقا قىتئەسىگىچە بارغانلىقى مۆلچەرلەنمەكتە. شەرق - غەرب يۆنىلىشى جەھەتتىن قۇرۇقلۇق يىپەك يولى ۋە دېڭىز يىپەك يولى دەپ ئايرىلىپ، ئىنسانلارنىڭ دېڭىز قاتنىشى راۋاجلانغاندىن كېيىن قۇرۇقلۇق يىپەك يولى خارابلاشقان دەپ ھۆكۈم قىلىشماقتا. ئەمەلىيەتتە، قۇرۇقلۇق يىپەك يولى تاكى ھازىرغىچە ئۆزىنىڭ رولىنى يوقاتقىنى يوق. دەۋرىمىزدە يېڭى يىپەك يولى ياكى سىياسىيونلارنىڭ يىپەك يولى ئىقتىساد بەلبېغى دەپ تەرىپلىشىدە بۇ بۈيۈك يولنىڭ ھېلىھەم ئىستېمالدىن قالمىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. بۇ قەدىمكى سودا - مەدەنىيەت بەلبېغىنى تەتقىق قىلغۇچىلار، يىپەك يولى زور تۈركۈم ئىنسانلارنىڭ ئېتىقادىنى، ئىدېئولوگىيەسىنى، مىللەت تەغدىرىنى، دۆلەت تەۋەلىكىنى ئۆزگەرتىپ، ئىنسانلارنىڭ ئىدىيە - كۆز قاراش، مەدەنىيەت - سەنئەت، سودا - ئىقتىساد، تۇرمۇش ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىدىكىچە ئالماشتۇرۇش ئېلىپ بېرىلغان بۈيۈك تونىلدىن ئىبارەت. ئۇنداقتا، بىزمۇ زور قەدىمكى قاتناشنىڭ تۈگۈنى بولغان دىيارىمىزغا قاراپ باقايلى.

يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ بۆلىكى قەدىمكى خەن دەۋرىدە «غەربىي يۇرت» دەپ ئاتالغان بۇ رايون ناھايىتى كەڭ مەنىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان بولۇپ، جۇغراپىيە ۋە كېلىمات جەھەتتە كۆپ خىللىقا ئىگە. ئادەمىيەت مەنزىرىسىمۇ ئوخشىمايدۇ. بۇ رايون يىپەك يولىنىڭ ئەڭ مۇھىم قاتناش تۈگۈنىگە جايلاشقان بولۇپ، يىپەك يولىنىڭ شەكىللىنىشى، تەرەققىي قىلىشى ۋە دۇنياۋى مەدەنىيەت سىستېمىسىنىڭ شەكىللىنىشىدە تۈرتكىلىك رول ئوينىغان «كۆپ ئەسىرلەرنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن ئوتتۇرا ئاسىيا سودا كارۋانلىرىنىڭ كۆپلىگەن سودا يولى بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ ئىچىدە ئەڭ مۇھىمى جۇڭگو بىلەن غەربنى تۇتاشتۇرىدىغان يول ئىدى (تارىم ۋادىسىنى دېمەكچى)،... سەپەر قىلغۇچىلار، سودىگەرلەر، ھەج تاۋاپچىلار ياكى ئېكسپېدىتسىيەچىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا يۈرۈشى ناھايىتى ئاستا ئۇلاغلار بىلەن بۇنداق ئۇزۇن مۇساپىنى بېسىپ بولۇش ھەقىقەتەنمۇ تەس ئىدى» [5] بۇ رايون شەرق - غەرب مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئۆزئارا ئالماشتۇرۇشتا كۆۋرۈكلۈك رول ئوينىغان بەلباغ. بۇ رايون مەدەنىيىتى شەرق ۋە غەربتىن كەلگەن ئىلغار مەدەنىيەتلەرنى ئۆزىگە مۇجەسسەملەشتۈرۈپ، تېخىمۇ ئىلغار بولغان، كۆپ تەرەپلىمىلىككە ئىگە، ئۆزگىچە غەربىي يۇرت مەدەنىيىتىنى شەكىللەندۈرگەن. بۇ خىل ئەھۋال تارىم ئويمانلىقىدا تولىمۇ روشەن گەۋدىلەنگەن.

يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ بۆلىكى ئومۇمىي لىنىيەنىڭ ئۈچتىن بىرىنى ئىگىلىگەن بولۇپ، بۇ بۆلەكنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2700 كىلومېتىر ئەتراپىدا. ئۆتكەن ئەسىردىكى غەرب ئالىملىرى، ئېكسپېدىتسىيەلىرى، بۇ رايوننى پۈتۈن لىنىيە ئىچىدىكى ئەڭ جاپالىق، ئەڭ تەستە ئۆتكىلى بولىدىغان رايون دېگەن. دېمىسىمۇ، كارۋانلار تولىمۇ ئېگىز بولغان پامىر

ئېگىزلىكىدىن ئۆتۈپ، تارىم بوستانلىقىغا كەلگەندە دۇنيادىكى ئىككىنچى چوڭ قۇملۇق تەكلىماكان چۆللۈكىگە يولۇقىدۇ. تۈگىمەس قۇم بارخانلىرىدىن شەكىللەنگەن بۇ قۇملۇق، ھەم قۇرغاق ھەم كۆچۈپ تۇرىدۇ. يۆنىلىش بەلگىلەش تولىمۇ قىيىن، شامال - قۇيۇن، ئۇسسۇزلۇق بۇ رايوننىڭ دائىملىق «مېھمىنى»، شۇڭا، خەلقئارالىق سودىگەرلەردىن تارقاتقۇچىلار، ھەجچىلەر، نوم ئالغىلى ماڭغانلار… چوقۇم بۇ جاينىڭ قەشقەر، كۇچا، قاراشەھەر ياكى تۇرپاندەك مەلۇم بوستانلىقىدا تولۇق دەم ئېلىپ، ئوزۇق - تۈلۈك تەييارلاپ، ئاندىن يولغا چىقىشى زۆرۈر. دېمەك، تەبىئىي ھالدا يەرلىك خەلقنىڭ يىپەك - ئىچمىكى، كىيىم - كېچىكى، ئۆرپ - ئادىتى، دىنى، قائىدە - يوسۇنلىرى بىلەن ئۇچرىشىدۇ. شۇ جەرياندا ئۆزلىرى ئېلىپ كەلگەن ماددىي بۇيۇملارنى بۇ جايدا ساتىدۇ ياكى مالغا ئالماشتۇرىدۇ. شۇ تەرىقىدە، تىللىرى، مەدەنىيىتى تامامەن ئوخشىمايدىغان خەلق تەبىئىي ھالدا، ئۆزلىرى ھېس قىلمىغان ئاساستا ئۆزئارا مال ۋە مەدەنىيەت ئالماشتۇرىدۇ. شۇنىڭدىن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇكى، بۇ خىل ئىستىخىيەلىك ئالماشتۇرۇش بۇ رايوننىڭ ئىقتىساد - مەدەنىيىتىگە تەسىر قىلىپ، جەمئىيەت تەرەققىياتىنى، كىشىلەر ئىدېئولوگىيەسىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. بۇ خىل شارائىت پەقەتلا يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ بۆلىكىدىلا ھازىرلانغان بولغاچقا، خەلقىمىز ھازىردىن 2000 يىللار ئىلگىرىلا مۇكەممەل سودا، دىپلوماتىيە، يېرىك بازار ئېڭىنى شەكىللەندۈرگەن. شۇڭلاشقا، يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ بۆلىكى يىپەك يولىنىڭ ئومۇمىي لىنىيەسىنىڭ مۇكەممەل بولۇشىغا چوڭقۇر تەسىر كۆرسەتكەن، ئۇ يىپەك يولىنىڭ گۈللىنىش ۋە خارابلىشىشىغا بىۋاستە تەسىر قىلغان، بۇ رايوننىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتى، خەلقىمىزنىڭ تارىختىكى نەتىجىلىرى ۋە مەدەنىيىتىنىڭ خارابلىشىشى… قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەر يىپەك يولىنىڭ تەغدىرى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان. تۆۋەندىكى چوڭ ئىشلار يۇقىرىقى يەكۈنىمىزنىڭ تولۇق ئىسپاتى بولالايدۇ. بۇ رايوندا كۆپ خىل مەدەنىيەتلەر ئالماشقان ياكى يوقالغان. ئىنسانىيەت دۇنياسىدىكى ئاللىبۇرۇن يوقالغان مەدەنىيەتلەر ھېلىھەم بۇ رايوندا ساقلانغان. تارىخ سەھنىسىدە يالتىراپ چاقنىغان كروران مەدەنىيىتىنىڭ مىلادى 4 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا تۇيۇقسىز يوقالغان ياكى خەلقى كۆچۈپ كەتكەن. تۇرپان ئويمانلىقىدا ياشاپ يارغول قەدىمكى شەھىرىدەك دۇنياغا داڭلىق تولپا ئىمارەتلىك شەھەرنى بەرپا قىلغان، قاڭقىللار مىلادىي 5 - ئەسىردىن كېيىن يارغول شەھىرىدىن يۆتكىلىپ تەدرىجىي ھازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ ئېتنىك تەركىبىگە قوشۇلۇپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ تىلى ھازىرغىچە سىر بولماقتا.

بېزەكلىك مىڭئۆيىنىڭ 38 - غار مانى دىنى ئۇڭكۈرى ھازىرغا قەدەر دۇنيا تەۋەسىدىن يوقىلىپ كەتكەن، بۇ غار مانى دىنىنىڭ بىردىنبىر شاھىدىدۇر، 1980 - يىلى بۇ جايدىن تېپىلغان سوغدىچە نوم ھازىرغا قەدەر دۇنيادىكى ئەڭ مۇكەممەل ساقلانغان قەدىمكى ھۆججەتتۇر، بۇ رايوندا كۆپلىگەن دىنلار پەيدا بولغان بولۇپ، ئىسلام دىنىدىن باشقىسى ئاساسەن ئىستېمالدىن قالغان، بۇنىڭ ئىچىدە بۇددا دىنىنىڭ خەلقىمىزگە قالدۇرغان ئىزى تولىمۇ چوڭقۇر بولۇپ، ھەتتا ھازىرقى ئۆرپ - ئادەتلىرىمىزگىچە سىڭىپ كەتكەن. باشقا دىنلارنىڭ ئىزلىرىنى ھېلىھەم تارىم ۋادىسىنىڭ بويلىرى، تەڭرىتاغ ئەتراپلىرى ۋە شىمالدىكى يايلاق ماكانىمىزدىن تاپالايمىز. مۇشۇ بەلباغدا ياشىغان ھونلار، قاڭقىللار، ئۇيغۇرلار، تۈركلەر، سوغدىلار، خەنزۇلار، سىيانپىلار، موڭغۇللار، مەدەنىيەت ئىزلىرىنى قالدۇرغان. يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ بۆلىكىدىكى ئارخېئولوگىيەلىك تېپىلمىلاردىن بۇ جايدىكى خەلقلەر ئىشلەتكەن، سانسكرىت تىلى، ئۇيغۇر تىلى، خەنزۇ تىلى، براھما تىلى، سوغدى تىلى، پارس تىلى ۋە توخرى تىللىرىنى ئىشلەتكەنلىكىنى بىلەلەيمىز. بۇنداق كۆپ تىل قوللىنىلغان ھادىسىمۇ دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا ئۇچرىمىسا كېرەك. بۇ مول يېزىق مەدەنىيىتىمىز بىر تەرەپتىن ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىنىڭ مۇكەممەللىشىشىگە تۈرتكە بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن قەدىمكى يىپەك يولىدا بەزىلىرى ھۆكۈمەت تىلى سۈپىتىدە، يىپەك يولىدىكى خەلقئارا كارۋانلارغا، سەييالارغا، دىندارلارغا مۇھىم ئالاقە رولىنى ئويناپ، شەرق - غەرب مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇشىدا كۆۋرۈكلۈك رولىنى ئوينىغان. بۇ ياۋرو - ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدىكى يېزىقلارنىڭ ئۆزگىرىشىنى ئىسپاتلايدىغان مۇھىم پاكىتتۇر. بۇ يېزىقلار دۇنيادىكى ئالتاي تىلى سىستېمىسى، ھىندى - ياۋروپا تىل سىستېمىسى ۋە موڭغۇل - خەنزۇ تىل سىستېمىسىدىن ئىبارەت ئۈچ چوڭ تىل سىستېمىسىنىڭ شەكىللىنىش ۋە تەرەققىي قىلىشىدا زور رول ئويناپ، دۇنيا سېلىشتۇرمىسىدا تىلشۇناسلىقنىڭ تەرەققىياتىغا تۈرتكە بولغان.

يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ بۆلىكىدىكى قەدىمكى قەبرى-
لەردىن قېزىلغان پېرسىيە، رىم پۇللىرى، ئەينەك قاچىلار،
ئالتۇن ـ كۈمۈش قاتارلىق بۇيۇملار مىلادىيىدىن بۇرۇنقى
ئەسىرلەردىن باشلاپ مىلادى 14 ـ ئەسىرگىچە بولغان ئا-
رىلىقتىكى پېرسىيە، رىم خەلقلىرى بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە
شەرق خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدا ئېلىپ بېرىلغان سودا ـ مەدە-
نىيەت ئالاقىسىنى كۆرسەتسە، يىپەك يولى جۇڭگو تەۋەلى-
كىدىكى رايونلاردىن تېپىلغان ئۈزۈم، كېۋەز، ئانار قاتار-
لىق مېۋە ـ ئۆسۈملۈكلەر غەربنىڭ مېۋە ـ چېۋىلىرىنىڭ
شەرققە تارقالغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. يىپەك يولىدىكى
دۇنياۋى ئەسىرلەرمۇ يەنىلا مۇشۇ يول بىلەن شەرققە ياكى
غەربكە تارقىلىپ ئىنسانىيەتنىڭ قەدىمكى مەدەنىيىتىنىڭ سى-
رىنى ئېچىش ياكى يوقالغان قەدىمكى مەدەنىيەتنى تەتقىق
قىلىش ۋە بۇ يولدىكى دىنلارنىڭ تارقىلىش يۆنىلىشىنى
ئايدىڭلاشتۇرۇش ئۈچۈنمۇ تېپىلغۇسىز ئىسپاتتۇر. بۇ ئە-
سەرلەردىن داڭلىقلىرى ھىرودوتنىڭ «تارىخ»، بەنگۇنىڭ
«خەن سۇلالىسى تارىخى — غەربىي دىيار تەزكىرىسى»،
شۈەنزاڭنىڭ «بۈيۈك ـ تاڭ سۇلالىسى غەربىي دىيار تەزكى-
رىسى»، مەشھۇر دىنىي كىتابلاردىن «قۇرئان كەرىم»،
كۆپلىگەن بۇددا نوملىرى، مەھمۇد كاشغەرىينىڭ «تۈركىي
تىللار دىۋانى»، «مارك. پولونىڭ ساياھەت خاتىرىسى»
قاتارلىقلاردىن ئىبارەت. يىپەك يولىنىڭ شىنجاڭ بۆلىكىدە
يەنە ئاتەشپەرەسلىك، مانىزم، خىرىستىيان دىنى، بۇددا
دىنى، داجاۋ دىنى، ئىسلام دىنى قاتارلىق كۆپ خىل دىن
قوللىنىلغان. جۇڭگودىكى بۇددىزم غارلىرىنىڭ «بوۋىسى»
دەپ نام ئالغان كۇسەن بۇددىزم غارلىرى ۋەكىللىكىدىكى
شىنجاڭ بۇددىزم سەنئىتى بۇددا دىنىنىڭ غەربتىن ـ شەرققە
تارقالغانلىقىنىڭ تىپىك ئىسپاتى.

ئۇيغۇر مۇقامى، ئۇيغۇر ـ ئۇسسۇل سەنئىتى قەدىم-
دىن تارتىپ تا ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلمەكتە. يۇقىرىقى-
دەك كۆپ مەنبەلىك يىپەك يولى مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىدە،
ئىنتايىن زور «سىغىمچان»لىققا ئىگە غەربىي دىيار مەدەنى-
يىتى بارلىققا كەلگەن. يىپەك يولىدىكى بۇنچە كۆپ يېزىقى-
نىڭ ئىجاد قىلىنىشى تەبىئىي ھالدا قەغەزچىلىك ۋە باسمىچى-
لىق تېخنىكىسىنى ئىلگىرى سۈرگەن. بۇ تېخنىكىنىڭ غەربكە
تارقىلىشىدىمۇ يىپەك يولى مۇھىم رول ئوينىغان بولۇپ،
مىلادى 732 ـ يىلى تالاس (قىرغىزىستاننىڭ تالاس دەريا-
سى ئەتراپلىرى) ئەرەب قوشۇنىغا ئەسىرگە چۈشكەن تاڭ
سۇلالىسى ئەسكەرلىرى ئىچىدىكى تېخنىكلاردىن پايدىلان-
غان ئەرەبلەر، سەمەرقەنتتە شۇ ۋاقىتتا دۇنيادىكى ئەڭ
چوڭ مەتبەئەچىلىك زاۋۇتىنى قۇرۇپ چىققان، شۇنىڭدىن
كېيىنكى بىر مەزگىلدە، ئوتتۇرا ئاسىيا دۇنيا قەغەز ئىشلەپ-
چىقىرىشىنىڭ مەركىزىگە ئايلانغان. شۇنىڭغا ئەگىشىپ، قە-
غەزچىلىك تېخنىكىسى باغداد بىلەن دەمەشققە تارقالغان.
12 ـ ئەسىردە ئەرەبلەر بۇ تېخنىكىنى تۇنجى بولۇپ ئىس-
پانىيەگە ئەكىرگەن. 13 ـ ئەسىردە گېرمانىيەگە تارالغان.
دېمەك، ياۋروپالىقلار پەقەت 13 ـ ئەسىردىن كېيىنلا قەغەز
تېخنىكىسىغا ئېرىشكەن. بۇ بۈيۈك يولدا ئىنسانلار دۇنيا-
سىدىكى نۇرغۇن كەشپىياتلار تارقالغان. قەغەز ياساش
تېخنىكىسى بۇ يىپەك يولىدا تارقالغان تېخنىكىنىڭ پەقەتلا
بىرسىدۇر. بۇ قەدىمكى يول بويلىرىدا يۇلتۇزدەك تارقال-
غان قەدىمكى ئىمارەتلەر شەرقىي ئاسىيا، ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە
غەربىي ئاسىيا قۇرۇلۇش ـ بىناكارلىق تېخنىكىسىنى تەرەق-
قىي قىلدۇرۇپ، دىيارىمىزدا بۇددا دىنى ئىمارەتچىلىكى ۋە
ئىسلام دىنى ئىمارەتچىلىكىدىن ئىبارەت ئىككى چوڭ ئىما-
رەت سىستېمىسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئۇل سالغان، شۇ ئارقى-
لىق دۇنيا ئىمارەتچىلىك تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرگەن.
يۇقىرىقى مول مەزمۇنلۇق پاكىتلاردىن شۇنى ھېس قىلى-
مىزكى، ئامېرىكىلىق مەشھۇر تارىخچى مورگان «دۇنيا مە-
دەنىيىتىنىڭ ئاچقۇچى تارىم دەريا ۋادىلىرىدا، بۇ ئاچقۇچنى
تاپالىغاندىلا، دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ سىرى ئېچىلىدۇ» دەپ
يەكۈن چىقىرىشىنىڭ ئىلمىي ئاساسىمۇ مۇشۇ بولسا كېرەك.

3. يىپەك يولى تەتقىقاتىدىكى ئويلىنىش

كۆپچىلىككە مەلۇمكى، قەدىمكى گرېكلەردىن باشلاپ
جۇغراپىيە پېنى ياۋروپالىقلار ئەڭ چوقۇنىدىغان ئىلىمگە
ئايلانغان. شۇ قىزىقىشنىڭ تۈرتكىسىدە دۇنيا يىپەك يولى
تەتقىقاتى يەنىلا ئوتتۇرا ئاسىيا ئېكسپېدىتسىيە پائالىيىتىدىن
باشلانغان. يەنى 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا باشلىنىپ 20
ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئاخىرلاشقان. گېرمانىيە، شۋېت-
سىيە، فىرانسىيە، ئامېرىكا، ئەنگلىيە، ياپونىيە، رۇسىيە قا-
تارلىق غەرب ئەللىرىنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە موڭغۇل ئېگىز-
لىكى، تىبەت رايونىدا ئېلىپ بارغان ئېكسپېدىتسىيە پائالىيە-
تى بۇ ساھەدىكى تەتقىقاتنى يۇقىرى پەللىگە كۆتۈرگەن.
ئۇنىڭدىن كېيىن يىپەك يولى تەتقىقاتى مۇستەقىل ئىلىم
بولۇش يولىغا قاراپ ماڭغان. «شەرقتە ئىچكى دېڭىزدىن
جۇڭگونىڭ غەربىي شىمال رايونى، موڭغۇلىيە، شىمالدا سى-

بىرىيەنىڭ جەنۇبىدىن باشلاپ جەنۇبتا ئىران بىلەن ئافغانىستانغا تۇتاشقان چوڭ ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى («بۈيۈك بىرىتانىيە قامۇسى»دا بېرىلگەن ئۇقۇم، لوندون 1980 - يىلى) ئەسلىدىنلا بىر تارىخىي مەدەنىيەتلىك رايون، بۇ جاي ئىنسانلارنىڭ ئەڭ قەدىمدە ياشىغان جايى، ئەلمىساقتىن تارتىپ سىياسىي، ھەربىي، مىللەت، دىن، مەدەنىيەت توقۇنۇشى ئەڭ كەسكىن بولغان رايون، مۇھىمى بۇ جاي ياۋرو - ئاسىيا مەدەنىيىتى بىرىككەن رايون، يەنىلا بۇ جاي، يىپەك يولىنىڭ ئەڭ مۇھىم تۈگۈنىدۇر» [6] دەپ يازىدۇ دوكتور لى مىڭۋېي. فرانسۇزلار مەدەنىيەت جەھەتتە ياۋروپادا ئالدىنقى قاتاردىكى مىللەت، بۇلار يىپەك يولىنى تەتقىق قىلىش ئىشىنى ئەڭ بۇرۇن باشلىغان. 1822 - يىلى ياۋروپادا تۇنجى بولۇپ فرانسىيە ئاسىيا ئىلمىي جەمئىيىتى، فرانسىيە ئىنستىتۇتى ئاسىيا تەتقىقات مەركىزىنى قۇرۇپ بۇ ئاساستا خەنزۇشۇناسلىق، تۈركشۇناسلىق، تەبەتشۇناسلىق، موڭغۇلشۇناسلىق تەتقىقات ئىنستىتۇتلىرىنى قۇرۇپ بۇ ساھەدە نۇرغۇن ئىش قىلغان. ھېلىھەم فرانسۇزلارنىڭ تەتقىقاتى ئالدىنقى قاتاردا تۇرىدۇ. يۇقىرىدا دېيىلگەندەك، ياپونلار بۇ چوڭ ساھەنى تېخىمۇ پارچىلاپ تەتقىق قىلىپ دىن، ئەدەبىيات، ئاسترونومىيە، بىناكارلىق... قاتارلىقلار بويىچە مەخسۇس تەتقىقاتتا دۇنيانىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ. جۇڭگو بىلەن غەرب ئوتتۇرىسىدىكى قەدىمكى مۇناسىۋەتلەرنى تەتقىق قىلغۇچى دۆلىتىمىزدىكى داڭلىق ئالىملارمۇ فرانسىيە، گېرمانىيە ياكى ياپونىيەدىكى يىپەك يولى تەتقىقات ئورۇنلىرىدا ئوقۇغان ياكى بىلىم ئاشۇرغان. دۆلىتىمىز بۇ جەھەتتە نىسپىي ئارقىدا بولۇپ، ئىشىكنى سىرتقا ئېچىۋېتىشتىن كېيىن تەتقىقاتتا ھەقىقىي يۈرۈش قىلغان ۋاقتى يىپەك يولىنى دۇنيا مەدەنىيەت مىراسلىرىغا يوللاشقاندىن كېيىن تەدرىجىي چوڭقۇرلىشىشقا باشلىغان.

ئۇنداقتا، بۇ قەدىمكى يولدا يۇقىرىقىدەك مۆجىزىلەر ساقلانغان بولسا، بۇ يولنىڭ قىممىتىنى خەلقىمىز قانچىلىك ھېس قىلالىدى؟ ئالىملىرىمىز قانچىلىك تەتقىق قىلدى؟ بۇ يولدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ رولى نېمە؟... دېگەندەك بىر قاتار سوئاللار ئالدىمىزغا قويۇلىدۇ. ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن دەل بۇ ساھەگە يۈرۈش قىلغان تۇنجى ئۇيغۇر ئالىمدۇر. ئالىمنىڭ «يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت»، «يىپەك يولىنىڭ قايتا ئېچىلىشى ۋە تۆگىقۇش روھى»، «يىپەك يولىدىن ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ ئەگىشتۈرۈشلىرىنى قايتا تېپىۋېلىش»، «يىپەك يولىدا قايتا ئويلىنىش»، «يىپەك يولىنىڭ ئىقتىسادىي قىممىتى» ناملىق ئەسەرلىرى ئىلگىرى - كېيىن مەتبۇئاتتا ئېلان قىلىنىشقا باشلىغان بولۇپ، مەن بۇ ماقالىنى نەچچە يىللار ئىلگىرى ئوقۇغانىكەنمەن، كېيىن توپلام قىلىنىپ نەشر قىلىنغان بۇ نادىر ئەسەرلەردە يىپەك يولىنىڭ تارىخىي قىممىتىنى، يىپەك يولىدىكى ئۆزىمىزنىڭ يىرىك مەدەنىيىتىمىز، ئەجدادىمىزنىڭ بۇ يولدىكى يارقىن ئىزلىرى توغرىسىدا چوڭقۇر پاكىتلار يېزىلغانىدى. مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقىدىن، پاكىتلارنىڭ مولluqىدىن ھەيران قالغانىدىم، ئەمدى ھېس قىلسام شۇ يىللاردا يىپەك يولى توغرىسىدىكى چولتا بىلىمىم بۇ يولنىڭ تارىخىي قىممىتىنى دېگەندەك ھېس قىلالمىغانىكەنمەن. ئوقۇش پۈتكۈزۈشۈم دەل دۆلىتىمىز بىلەن ئوتتۇرا ئاسىيا دۆلەتلىرى بىرلىكتە يىپەك يولى خەلقئارا ئىقتىساد بەلبېغى قۇرۇش يىرىك پىلانى ئوتتۇرىغا قويۇلۇشقا توغرا كەلگەچكە مەتبۇئاتلاردا يېڭى يىپەك يولى توغرۇلۇق كۆپلىگەن تەشۋىقاتلار چىقىشقا باشلىدى، ماقالەمنى بۇ ھەقتىكى ئۇيغۇرچە ماتېرىيال بىلەن سېلىشتۇرۇپ كۆز قارىشىمنى ئوتتۇرىغا قويۇپ باقاي دېگەن ئۈمىدتە ئۆزىمىزنىڭ يېزىقىدىكى ھازىرغىچە ئېلان قىلىنغان ماتېرىيالنى ئىزدەشكە باشلىدىم. مەن تاپالمىدىممۇ ياكى بىزدە بۇ بۈيۈك يول ھەققىدە تەتقىقاتچىلار كەمچىلمۇ، ئىشقىلىپ ماتېرىياللار تولىمۇ ئاز ئىدى. «يىپەك يولىدىكى 99 سىر (ياپونىيە، تەرجىمە)»، «يىپەك يولىدىكى ئەجنەبىي ئالۋاستىلار (ئەنگلىيە، تەرجىمە)»، «يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت» قاتارلىقلاردىن باشقا ماتېرىيال تاپالمىدىم. «يىپەك يولىدىكى توققۇز ھېكمەت» قاتارلىق يۈرۈشلۈك ماقالىلەر ئۆزىمىزنىڭ تىلىدا يېزىلغان يىپەك يولىنى ئۇيغۇر مەدەنىيىتىگە بىرلەشتۈرۈپ تەتقىق قىلغان تۇنجى ئەسەر ئىكەن. ئۇنىڭدىن بۇرۇنمۇ ياكى ئۇنىڭدىن كېيىنمۇ بۇ توغرۇلۇق ماقالىلەر ئېلان قىلىنماپتۇ. ئالىم يىپەك يولى ھەققىدە تولىمۇ چوڭقۇر ئىزدەنگەنىكەن. ئۆزىنىڭ بۇ ئەسىرىدە نۇرغۇن ئىلغار پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان، كەسكىن خىتابلارنى قىلغان ۋە يىپەك يولىدا ئۇيغۇرلار مەدەنىيەت، ئىدىيە جەھەتتە قانداق قىلىش توغرىسىدا ئالدىن كۆرەرلىك پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسىمۇ، نېمە ئۈچۈندۇر خەلقىمىز ئۆزىنىڭ تەقدىرى بىلەن زىچ باغلانغان بۇ بۈيۈك يولنى چۈشەنمىدىمۇ ياكى ئۇنىڭغا كۆ-

مانى نەزەر بىلەن قارىغانلىقتىنمۇ، خۇددى ئۆزى بىلەن ئانچە مۇناسىۋىتى يوقتەك ئەيتاۋۇر بۇ تېما ئۈستىدە تەتقىقات ياكى ئانالىز قىلىپ باقمىغان. «يەنىلا خەلقىمىزدە نەچچە مىڭ يىل ئىنكاسى بولغان ئۆتمۈش ھەققىدە، بىز ياشاپ كەلگەن، بىزنى يېتىلدۈرگەن قەدىمكى يىپەك يولى ھەققىدە ئويلىغانلىرىمنى سىزگە يەتكۈزگۈم كەلدى». [7] دەيدۇ ئالىم ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن. ھېچ بولمىغاندا ئالىمنىڭ بۇ يىرىك ئەسىرىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇش نۇقتىسىدىن بولسىمۇ، ئىجابىي پىكىرلىرىمۇ يېزىلماپتۇ. بۇ خىل ئەھۋال كىشىنى چوڭقۇر ئويغا سالاتتى.

يۇقىرىدا ئېيتىلغاندەك، بۇ يولدا بىزنىڭ مەدەنىيىتىمىز، جۈملىدىن دىنىي ئېتىقادىمىز، ئۆرپ ـ ئادىتىمىز، ئىجتىمائىي پەلسەپىمىز، ئىدېئولوگىيەمىز چېتىلىدۇ ئەمەسمۇ؟ قەدىمكى ئالىملىرىمىز يەنىلا مۇشۇ يولدا غەربكە مېڭىپ، «تۈركىي تىللار دىۋانى»نى، يەنە مۇشۇ يولدا، شەرق ـ غەرب مەدەنىيىتىنىڭ بىرىكىش تەسىرىدە ھاسىل بولغان ئوي ـ پىكىردىن، «قۇتادغۇبىلىك»نى يېزىپ چىققان ئەمەسمۇ؟ بۇ يول بىز ئۈچۈن بىر مەرىپەت يولى ئەمەسمىدى؟ كىممۇ يىپەك يولى ئۇيغۇرلارغا تەرەققىيات ئەكەلمىدى دېيەلىسۇن؟ دۇنيادىكى ئۈچ چوڭ دىننىڭ ئىككىسى، يەنى بۇددا دىنى ۋە ئىسلام دىنى خەلقىمىزگە مۇشۇ يول ئارقىلىق تارقالغان ئەمەسمۇ؟ ھەتتا يېقىنقى زاماندىكى بالدۇر ئويغانغان كىشىلىرىمىز مۇشۇ يولنى بېسىپ نۇرغۇن مۇشەققەتتە ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس جايىغا بېرىپ بىر تەرەپتىن ئىسلام دىنىنىڭ بەش پەرزىنى ئادا قىلغاچ ، يەنە بىر تەرەپتىن دۇنيادىكى تەرەققىي قىلغان مۇسۇلمان ئەللەر بىلەن ئۇچرىشىپ، ئوخشىمىغان تەرەققىياتنى، ئوخشىمىغان مەدەنىيەتنى تېخىمۇ چۈشىنىپ، خەلقىمىزنىڭ ئىچىدە يېتۈك كىشىلەرگە ئايلانغان ئەمەسمۇ؟ شەرقنىڭ داڭلىق سەيياھلىرى فاشئەن ۋە شۈەنزاڭدەك ئىستىقامەتچىلەرمۇ مۇقەددەس نوم ئالغىلى مۇشۇ يولدىن پايدىلىنىپ ھىندىستانغا بارغان. شۇ جەرياندا ئاق كۆڭۈل خەلقىمىزنىڭ قىزغىن ياردىمىگە ئېرىشىپ، ئۆزلىرىنىڭ مۇراد ـ مەقسەتلىرىنى ئادا قىلالىغان ئەمەسمۇ؟! مۇشۇ يولدىن ئۈزۈلمەي، شەرق ـ غەرب مەدەنىيىتىنى باغلاپ ئۇچراشتۇرغان تۇرۇقلۇق، بۇ يولنىڭ خاسىيىتىدىن، بۇ يولنىڭ رولىدىن، بۇ يولنىڭ روھىدىن چەتنەپ كەتتۇقمۇ قانداق؟ ھېلىمۇ ئېسىمدە، 2008 ـ يىلى يىپەك يولىنى دۇنياۋى مىراسقا يوللاش خەلقئارالىق يىغىنىدا، كۆزەتكۈچى بولۇش سالاھىيىتىگە ئېرىشەلىگەن، ياپونىيە ھۆكۈمەت تەرەپ ۋەكىلى (ئالىملار) بۇ قېتىمقى يىپەك يولىنى دۇنيا مىراسلىرىغا يوللاش خەلقئارالىق پائالىيەتتە ئۆزلىرىنىڭ قاتناشتۇرۇلمىغانلىقىنى ناھايىتى ئېغىر ئېلىپ، نۇرغۇن پاكىت كۆرسىتىپ يىپەك يولى مەدەنىيىتى ئاخىرىدا ياپونىغىمۇ بارغان، ياپونلارمۇ بۈيۈك يولدىن مەدەنىيەت قوبۇل قىلغان دەپ سۆزلىگىنىنى، يەنىلا شۇ قېتىملىق يىغىندا ئافغانىستان ۋەكىلى يىغىن تەرتىپىنى بۇزۇپلا ئۆز دۆلىتىنىڭ بۇ يولنىڭ مۇھىم قاتناش تۈگىنى ئىكەنلىكىنى، نېمە سەۋەبتىن بۇ كاتتا ئىشقا قاتناشتۇرۇلمىغانلىقىدىن ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى. تېخىمۇ قىزىقارلىقى، شىئەننى بۇ بۈيۈك يولنىڭ شەرقتىكى باشلىنىش نۇقتىسى، دەپ خەلقئارادا ئېنىق چۈشەنچە بېرىلگەن بولسىمۇ، خېنەن ئۆلكىسىنىڭ ۋەكىلى بۇ يولنىڭ باشلىنىش نۇقتىسى لوياڭ شەھىرى دەپ سۆزلىگەندە شەنشى ئۆلكىسىدىكى تەتقىقاتچىلار بىلەن خېنەن ئۆلكىسىدىكى تەتقىقاتچىلار ئوتتۇرىسىدا توردا بىر مەھەل «ئېغىز» ئۇرۇشى بولغانىدى. دېمەك، بۇ بۈيۈك يولنىڭ «يۈرىكى» ھېسابلانغان دىيارىمىزنىڭ ئاساسلىق ئاھالىسى ھېسابلانغان ئۇيغۇرلاردا يىپەك يولى تەتقىقاتى تېخىرقاش ھالىتىدە تۇرۇۋاتقاندا ئەتراپىمىزدىكى ئەللەر، مىللەتلەر بۇ يولنى مەدەنىيەت ئەڭگۈشتەرى دەپ ھېسابلاپ، ئۆزلىرىنىڭ يىراق ئۆتمۈش مەدەنىيىتىنىڭ ئاساسىنى بۇ يولدىن ئىزدەپ يۈرۈپ تەتقىقاتنى باشلىۋەتكەن. بىزدىن پەقەت ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەد ئىمىندىن باشقا كىشىلىرىمىز بۇ ھەقتە باش قاتۇرمىغانىكەن. باشقىلار ئۈچۈن تولىمۇ مۇھىم ھېسابلانغان بۇ بۈيۈك كارۋان يول بىزدە ئانچە ئېتىبارغا ئېلىنمىغانىدى. ئالىم بۇ جەھەتتە تولىمۇ چوڭقۇر ئىزدىنىپ، بۇ يولدىكى ھېكمەتلەر، بۇ يول بىلەن ئۇيغۇر تارىخى ۋە تەقدىرىنى باغلاش، ئۇيغۇرلارنىڭ يارقىن تارىخىنى، ئۇسسۇل ـ سەنئىتىنى، يېمەك ـ ئىچمىكىنى، بىزدىكى نۇقسانلارنى، ئېرىشكەن مۇۋەپپەقىيەتلەرنى تولىمۇ ئوبرازلىق تەرىپلەپ، يېڭى ئەسىردە يېڭى يىپەك يولى روھى ئۈستىدە قاتتىق ئويلىنىشقا، ئويغىنىشقا چاقىرغانىكەن. «ئەجدادلىرىمىزدا قەدىمكى يىپەك يولى گۈللەنگەن زامانلاردا بىر تەرەپتىن چەتكە، يېڭىلىققا غەيرىي ۋە ئىجادىي نەرسىلەرگە قىزىقىش روھى ئۈستۈن بولغان بۇ روھىيەت تۈپەيلى ئۇلار مەدەنىيەت بىكىنمىچىلىكىنى يېڭىپ غەربىي يۇرتقا خاس مەدەنىيەت ئۇسلۇبى، مەدەنىيەت قو-

شۇلمىسنى يارىتىپ جاھان مەدەنىيىتىگە تۆھپە قوشقان». [8]
ئالىمنىڭ يۇقىرىقىدەك ئۆتكۈر پىكىرلىرى ھازىرقىدىن 15
يىل بۇرۇن ئېيتىلغان دۇردانىلەر بولۇپ، ئالىم بۇ خىلدىكى
كارۋان روھى، ئات ئۈستىدىكى جەسۇر قىياپىتىمىزنى
بۈيۈك يىپەك يولى ئارقىلىق يورۇتۇپ تولىمۇ ئالدىن كۆ-
رۈنەرلىك بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان. ئەسلىدە بۇ خىلدىكى
نادىر ئەسەرلەر، تەتقىقات ماتېرىياللىرى بىزدە كۆپلەپ يې-
زىلىشى كېرەك ئىدى. ئالىمنىڭ بۇ نادىر ئەسىرى ئېلان
قىلىنغاندىن كېيىن بىزدە يىپەك يولى ئۈستىدە ئويلىنىش، بۇ
خەلقئارالىق يولدىن كىملىكىمىزنى ئىزدىشىمىز كېرەك ئىدى.
دېمەك، بىز بۇ يولنى تاشلىۋەتتۇقمۇ ياكى يول بىزنى
ئۇنۇتتىمۇ؟ ئەمەلىيەتتە مۇشۇ يولدا ئېرىشكەن قەدىمىي
ئۇدۇم بىزنى خەلقئارالىق سودىگەر مىللەت قاتارىغا
باشلاپ كىرگەن بولغاچقا، بۇ خىل قەدىمكى «قان» تاكى
ھازىرغىچە مىللىتىمىزنىڭ تومۇرىدا ئاققاچقا، نۇرغۇن ۋە-
تەنپەرۋەر سودىگەرلىرىمىز بۇ يولدا ئايروپىلان بىلەن
قاتناپ ئەجدادىنىڭ غەرب - شەرقنى تۇتاشتۇرۇش ئەنئەنى-
سىنى جارى قىلدۇرۇپ، قەدىمكى سودا كارۋان يولىدا،
ئۈن - تىنسىز كېلىۋاتقانىكەن. بۇ خىل ھالەتنى ئالىم ئابدۇ-
شۇكۇر مۇھەممەد ئىمىن ئوبرازلىق قىلىپ «ئاللىقاچان ھا-
زىرقى زامان سودا رىقابىتىنىڭ ئۇچقۇنلۇق قايناملىرىغا
كۆكرەك كېرىپ چۆشكەن غەۋۋاس — ئۇيغۇر سودا تىجا-
رەتچىلىرىدىن ئىبارەت» دېگەن بۇ خىل روھ دەل قەدىم-
كى سودا مەدەنىيىتىنىڭ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئۇ-
زۇلمەس مېلودىيەسى خالاس. ئەمما بۇ بۈيۈك يولنىڭ مە-
نىۋىيىتىمىزدىكى، مەۋجۇتلۇقىمىزدىكى، مەدەنىيىتىمىزدىكى،
تەرەققىياتىمىزدىكى رولىنى، دۇنيا مەدەنىيىتىگە قوشقان
تۆھپىمىزنى، مۇۋەپپەقىيەتلىرىمىزنى، مۇھىمى ئۆتكۈزگەن
سەۋەنلىكلىرىمىزنى چوڭقۇرلاپ تونۇپ يەتكۈچىلەر
ئازلاپ كەتكەنىكەن. شۇڭلاشقىمۇ بىزدە يۈز بېرىۋاتقان
چۈشكۈنلۈك، مەدەنىيەتتىكى چېكىنىش، ئۆزلۈك ئۈستىدە
ئويلانماسلىق، تەپەككۇرلىرىمىز تېيىز، ئانالىمىز ئاجىز بو-
لۇشتەك پاسسىپ پىسخىكا روھىمىزنى چىرمىۋالغانىكەن.
2012 - يىلى مەدەنىيەت مىنىستىرلىقىدىن كەلگەن، ئۇزاق
يىل ئامېرىكا، گېرمانىيە ئەلچىخانىسىدا مەدەنىيەت مەسلى-
ھەتچىسى بولۇپ ئىشلىگەن دۆلەت جۇڭشەن ئەپەندىمگە
ھەمراھ بولۇپ قاناس ساياھەت رايونىغا بارغىنىمدا شىنجاڭ-
نىڭ تارىخى، ئۇيغۇر تىلى توغرۇلۇق پاراڭلاشقاندا «بىز
قەدىمكى يىپەك يولدا ياشىغان خەلق. شۇڭلاشقا تارىختا
مول مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قالدۇرغان، مەدەنىيىتىمىزدە
ياۋرو - ئاسىيا قۇرۇقلۇقىدىكى قەدىمكى خەلقلەر مەدەنىيە-
تىنىڭ نۇرغۇن ئىزنالىرى بار، كۆپ خىللىققا ئىگە ئۇيغۇر
تىلىمۇ يىپەك يولىدىكى مۇھىم قەدىمكى تىل، ئەگەر بىز
ئۆزىمىزنىڭ ئانا تىلى بىلەن خەنزۇ تىلىنى پىششىق ئىگىلى-
سەك، ئۇ چاغدا بىز غەربتە، ئوتتۇرا دېڭىز بىلەن شەرقتە
جەنۇبىي دېڭىز ئارىلىقىدىكى بارلىق ئەللەردە، تەرجىمان-
سىز يۈرەلەيمىز. بۇ خىل ئالاھىدىلىك باشقا مىللەتلەردە
بولمىسا كېرەك» دەپ چۈشەنچە بەرسە، بۇ كىشى ناھايى-
تى ئەجەبلىنەرلىك ھېس قىلىپ يېڭىچە بىر ئۇقۇمنى ھېس
قىلغاندەك بولغانىدى. دېمەك، بىز بۇ يولدا ئات چاپتۇ-
رۇپ ھەم ئۆگىنىپ، ھەم ئۆزلەشتۈرۈپ، يېڭىلىق يارىتىپ،
بۇ مۇقەددەس يولنىڭ ئوتتۇرا بەلبېغىدا ھەققىي كۆۋرۈك-
لۈك رول ئوينىغانىدۇق.

4. خاتىمە

يىپەك يولى دۇنيا مەدەنىيەتلىرىنىڭ ئانىسى، ئىنسانى-
يەتنىڭ مەدەنىيەت قانىلى. دۇنيادىكى سىستېمىلاشقان مەدە-
نىيەتلەر بۇ يولدا تېخىمۇ تاكامۇللاشقان بۈيۈك يولنىڭ تۇ-
گۈنى بولغان تارىم ۋادىسى ۋە ئەتراپىدىكى جايلار يۇقى-
رىقى چوڭ ئىشلارنىڭ، مەدەنىيەتلەرنىڭ ئەڭ مۇكەممەل
ئىسپاتلىغۇچىسى. 2013 - يىلى دۆلەت رەئىسى شى جىنپىڭ
قازاقىستان نەزەربايېۋ ئۇنىۋېرسىتېتىدا لېكسىيە سۆزلىگەن-
دە، يىپەك يولى ئىقتىساد بەلبېغى يارىتىش ئۇقۇمىنى ئوتتۇ-
رىغا قويۇپ، جۇڭگو بىلەن ئوتتۇرا، غەربىي ئاسىيا ئەللە-
رى يەنە بىر قېتىم قول تۇتۇشۇپ يېڭى يىپەك يولىنى قايتا
جانلاندۇرۇپ، ياۋرو - ئاسىيا ئىقتىساد، مەدەنىيەتنى گۈل-
لەندۇرۇش پىلانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. مېنىڭچە، بۇ پىكىر-
نىڭ دەسلەپكى ئاساسى يەنىلا يىپەك يولىنىڭ تەڭداشسىز
سېھرىي كۈچى ۋە بۇ يولنى بىرلىشىپ دۇنيا مەدەنىيەت مى-
راسلىرىغا يوللاش ئۇلۇغ پىلانىدۇر. كۆپچىلىككە مەلۇم،
ھازىرقى زاماندا مەدەنىيەتنىڭ يوشۇرۇن كۈچى ئىقتىساد-
تىن ئۈستۈن تۇرىدۇ، ياۋروپا ئىتتىپاقىنىڭ كېڭىيىشىدە ئى-
دېئولوگىيە بىرلىكىنى ئاساس قىلغانلىقى بۇ نۇقتىنىڭ تىپىك
مىسالى. «يىپەك يولىنىڭ سىرىنى ئېچىش ئۈچۈن بىزگە
ئىككى نەرسە لازىم. تارىخىي ئىپتىخار ۋە ئۇنىڭدىن تۇ-
غۇلغان ئىشەنچ؛ ئىككىنچىسى، تارىخىي خاراكتېرلىك
نومۇس ۋە ئۇنىڭدىن پەيدا بولغان جاسارەت. قەدىمكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

يىپەك يولىنى ئۇنتۇپ كەتكەن ۋە يېڭى يىپەك يولىدا تەمـ
تىرەپ تۇرغان خەلق ئۈچۈن بۇ ئىككى روھى زىلزىلىنىڭ
بىرسىمۇ كەم بولماسلىقى كېرەك» [9]. يۇقىرىقىلارغا ئېردـ
ىششىمىز ئۈچۈن، بىزنىڭ بىرلىششىمىزنى، ئىتتىپاقلىششىـ
مىزنى، ھەمكارلىششىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ، تېخىمۇ مۇھىم
بولغىنى، بىلىم ئىگىلىكى ئەنئەنىۋى سودا ئۇقۇمىنى
بۇزۇپ تاشلىغان، زامانىۋى ئىدېئولوگىيە ئەنئەنىۋى مەدەـ
نىيەتكە خىرىس قىلىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، يىپەك يولىدا
قايتا ـ قايتا ئۆيلىنىشىمىزغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ئىقتىساد بەلبېـ
غىنىڭ جان تومۇرى يەنىلا بىزنىڭ دىيارىمىز. بىز يەنىلا
يىپەك يولى روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆزىمىزنىڭ ئوتتۇرا
ئاسىيادا مەدەنىيەت جەھەتتىكى تۈۋرۈكلۈك رولىمىز، ئىدېـ
ئولوگىيە جەھەتتىكى ئوخشاشلىقىمىز، سودا ساھەسىدىكى
چاققانلىقىمىز بىلەن تىرىشىدىغانلا بولساق، ئىشىنىمەنكى،
بۇ يولدا يەنىلا گۈزەل كېلەچەك يارىتالايمىز. دەرۋەقە،
بۇ نىشان بىزگە ئاسانغا چۈشمەيدۇ، ھەتتا ئۆتكەن زامانـ
ىدىن كۆپرەك بەدەل تۆلىشىمىز مۇمكىن، كونا يىپەك يولىدا
قىسمەن كىشىلەر بەيگىگە چۈشكەن بولسا، يېڭى يىپەك يوـ
لىدا ئات چاپتۇرغانلارنىڭ سانى كۆپەيدى. «يولدا تەشەبـ
بۇسكار ئورۇننى ئىگىلىگەن مىللەت مەدەنىيەتتە ئىلگىرى
كەتكەن مىللەتتۇر». [10] كەسكىن رىقابەت ـ خىرىسقا
تولغان بۇ يول، يىپەك يولىنى چۈشىنىدىغان، بۇ يولنى
تەتقىق قىلىدىغان، بۇ «يول»دا باشلامچى بولۇپ ماڭالايـ
دىغان چوڭقۇر پىكىرلىك، تەپەككۇرغا باي كىشىلىرىمىزنى
تەلەپ قىلىدۇ. بۇ بىر ئۇنىۋېرسال پەن بولۇپ چېتىشلىق
دائىرىسى تولىمۇ كەڭ، شۇڭا، ئالىي مەكتەپلىرىمىزدە، پەن
تەتقىقات ئورۇنلىرىمىزدا ئۆزىمىزدىن بۇ يول ئۈستىدە
تەتقىق قىلىدىغان ئىلغار پىكىرلىك يۇقىرى قاتلام ئالىملىردـ
مىزنى تەربىيەلەپ چىقىش، مەتبۇئاتلىرىمىزدا تاراتقۇلىرىدـ
مىزدا مەخسۇس سەھىپە ئېچىپ بۇ يولنىڭ ئەھمىيىتىنى، مۇـ
ھىملىقىنى يىپەك يولىدىكى مەشھۇر ئىشلارنى، مەشھۇر
شەخسلەرنى، تەتقىق قىلغۇچىلار ئەمگىكى ۋە نەتىجىسىنى
كۆپلەپ تەشۋىق قىلىشىمىز، شۇ ئارقىلىق بۇ «يول»دىن
تارىخىمىزنى، مەدەنىيىتىمىزنى تېپىشىمىز، بۇ «يول» ئۈسـ
تىدە ئىزدەنگۈچىلەرگە ھۆرمەت بىلدۈرۈشىمىز، بۇ
«يول»نىڭ خاسىيىتىدىن تولۇق پايدىلىنىپ باشقىلارغا
ئوخشاش ئىقتىسادى ۋە مەدەنىيەت مەنپەئەتىگە ئېرىششىـ
مىز كېرەك. ئاخىرىدا ئالىمنىڭ مۇنۇ خىتابىنى كەڭ خەلقىـ
مىزگە سۇنىمەن. «يېڭى يىپەك يولى ئالامەتلىرى ئالدىدا
كېيىكتەك چۆچۈپ، ئېغىر خورلۇق ۋە ئۆزىنى كەمسىتىش
روھىيىتىدە قورۇنۇپ تۇرغان خەلقىمىزگە ئۇنىڭ ئەجدادلىـ
رى ياراتقان تەڭداشسىز مۆجىزىلەرنى تونۇتۇش ھەقىقىي
ئىنسانپەرۋەرلىكنىڭ تۇنجى خىزمىتىدۇر. ئۇلار بۇ شۆھـ
رەتلىك تارىختىن خەۋەردار بولۇشقا ھوقۇقلۇق».

2014 ـ يىلى 2 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى، ئۈرۈمچى

ئىزاھاتلار:

[1] بۇ دۇنياغا داڭلىق رەسسام، توكيو سەنئەت ئۇنىۋېرسىتېتىـ
نىڭ باشلىقى، ب د، ت پەن ـ مائارىپ ـ مەدەنىيەت مەھكىمىسىنىڭ،
ساخاۋەتچى ئەلچىسى، 1990 ـ يىلى 1 مىليون ئامېرىكا دوللىرى چىقىـ
رىپ، ب د ت پەن ـ مائارىپ مەھكىمىسىدە «خىرايااما يىپەك يولى مۇـ
كاپات فوندى»نى تەسىس قىلىپ دۇنيادىكى بۇ يولنى تەتقىق قىلغان
ياش تەتقىقاتچىلارغا ئىقتىسادىي جەھەتتىن ياردەم بەرگەنىكەن.

[2] 2002 ـ يىلى ب د ت نىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرى يىلى
ھەمدە «دۇنياۋى مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش خەلقئارا ئەھدىنامىـ
سى»غا ئىمزا قويۇلغانلىقىنىڭ 30 يىل بولغان خاتىرە يىلى ئىدى.

[3] ب د ت پەن ـ مائارىپ ـ مەدەنىيەت تەشكىلاتى «شىئەن
خىتابنامىسى» 2002 ـ يىلى 11 ـ ئاي جۇڭگو، شىئەن.

[4] ئىسپانىيە بۆلىكىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 2000 كىلومېتىر يول بويىـ
دا جەمئىي 1800 مۇناستىر، چېركاۋ، مېھمانخانا، كۆۋرۈك، يول بەلگىـ
سى قاتارلىق مەدەنىيەت مىراسلىرى ساقلانغان. فىرانسىيە بۆلىكى 157.5
كىلومېتىر بولۇپ، 66 ئورۇندا مۇناسىۋەتلىك مەدەنىيەت مىراسلىرى
ساقلانغان.

[5] گاۋېن ھامبلى (ئامېرىكا) ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخىي تېزىسلىرى
مىللەتلەر نەشرىياتى، بېيجىڭ، 12~15 ـ بەتلەر، 2008 ـ يىلى.

[6] لى مىڭۋېي: «يىپەك يولى تەتقىقاتىنىڭ 100 يىللىق تارىخى
ھەققىدە»، غەربىي شىمال مىللەتلەر تەتقىقاتى، لەنجۇ، 2005 ـ يىللىق
2 ـ سان.

[7] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن: «يىپەك يولىدىكى توققۇز
ھېكمەت»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، ئۈرۈمچى، 2001 ـ يىلى 145 ـ بەت.

[8] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن: «يىپەك يولىدىكى توققۇز
ھېكمەت»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 ـ يىلى 107 ـ بەت.

[9] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن: «يىپەك يولىدىكى توققۇز
ھېكمەت»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 ـ يىلى 155 ـ بەت

[10] ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەدئىمىن: «يىپەك يولىدىكى توققۇز
ھېكمەت»، شىنجاڭ مەدەنىيىتى، 1992 ـ يىللىق 2 ـ سان.

ئاپتور: جىڭخۇا ئۇنىۋېرسىتېتى بىناكارلىق پەنلىرى دوكتورى،
شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى ئىدارىـ
سىدە ئىشلەيدۇ.

«تىلماچلار چايخانىسى»دىكى پاراڭلار

بەتنىيەتلەرنىڭ ئاقىۋىتى ئوخشاش بولىدۇ

مو يەننىڭ شەرقىي ئاسىيا ئەدەبىيات مۇنبىرىدە سۆزلىگەن نۇتقى

ياپونىيەلىك دوستلارنىڭ مۇشۇ مۇنبەردە مۇشۇنداق بىر باي مەزمۇنلۇق تېمىنى تاللىغانلىقىغا تەشەككۈر بىلدۈرىمەن ۋە ئۇلارغا بولغان قايىللىقىمنى بىلدۈرىمەن.

كىشىلىك جەمئىيەت — شاۋقۇن - سۈرەن بىلەن ئۆتىدىغان، بەكمۇ قالايمىقانچىلىق ئىچىدە، كەيپ - ساپا بىلەن مەئىشەت قىلىپ، ئەيش - ئىشرەت سۈرۈپ ئۆتىدىغان بىر دۇنيادەك قىلىدۇ، قارىماققا كىشىگە بەكمۇ مۇرەككەپ بىر دۇنيادەك كۆرۈنىدۇ. ئەمما، ئىنچىكىلەپ ئويلاپ باقساق، بۇ پەقەت ئاساسىي جەھەتتىن نامراتلارنىڭ بايلىق ۋە مەرتىۋىگە ئىنتىلىشى، پۇلدار - مەرتىۋىلىكلەرنىڭ ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇش نەپسىنى قاندۇرۇشقا ئىنتىلىشىدىن ئىبارەت مۇشۇنچىلىك بىر ئىشتىنلا

تەرجىمە كۆزنىكى

ئىبارەت، خالاس. جۇڭگونىڭ قەدىمكى زاماندا ئۆتكەن دانىشمىنى سى ماچيەن مۇنداق دېگەنىدى: «بۇ دۇنيادىكى خۇشاللىقلارنىڭ ھەممىسى پايدا - مەنپەئەتتىن كېلۇر، كىشىلەر ئارىسىدىكى ئالاقىمۇ پايدا - مەنپەئەتتىن بولۇر». جۇڭگودا ئۆتكەن دانىشمەن ئەۋلىيالاردىن كۇڭ فۇزى مۇنداق دېگەنىدى: «بايلىق ۋە مەرتىۋىگە ھەممىلا ئادەم ھەۋەس قىلىدۇ، نامراتلىق ۋە گادايلىقتىن ھەممىلا ئادەم يىرگىنىدۇ». جۇڭگو پۇقرالىرى ئارىسىدا يەنە مۇنداق گەپ بار: «گادايلار كوچىدا يۈرسىمۇ سالام - سەھەت قىلىدىغان ئادەم چىقمايدۇ، باي - پۇلدارلار تاغ ئىچىگە كىرسىمۇ ئۇرۇق - تۇغقان، يار - بۇرادەرلىرى چىقىدۇ». مەيلى دانىشمەنلەر ياكى پۇقرالار ئېيتقان بولسۇن، ياكى زىيالىيلار ياكى ساۋاتسىزلار ئېيتقان بولسۇن، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ نامراتلىق بىلەن باي - پۇلدار، مەرتىۋىلىكلەرنىڭ مۇناسىۋىتىگە قارىتا

ئېنىق چۈشەنچىسى بار. نېمە ئۈچۈن كىشىلەر نامراتلىقتىن يىرگىنىدۇ؟ چۈنكى، نامراتلار ئۆز ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى ھەرقانچە قىلىپمۇ قاندۇرالمايدۇ، مەيلى يېمەك - ئىچمەك ھەۋىسى ياكى جىسمانىي ھەۋىسىنى، مەيلى نام - ئابرۇيى شۆھرەتپەرەسلىكىنى ياكى ياسانچۇقلىقىنى، مەيلى دوختۇرخانىغا كېسەل كۆرسەتكىلى بارغاندا ئۆچرەت ساقلىماسلىقنى ياكى ئايروپىلانغا ئولتۇرغاندا ئالىي ئورۇندا ئولتۇرۇشنى بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى پەقەت پۇل ئارقىلىق قانائەتلەندۈرگىلى، پۇل ئارقىلىق ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدىغان ئىشلار. ئەلۋەتتە، سىز خان جەمەتىدە تۇغۇلغان بولسىڭىز ياكى يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدار بولسىڭىز يۇقىرىقى ئارزۇ - ھەۋەسلىرىڭىزنى قاندۇرۇشتا ئېھتىمال پۇل سەرپ قىلىپ ئولتۇرمايسىز. باي دېگىنىمىز — ئۇنىڭ پۇلى بولغانلىقى، مەرتىۋىلىك دېگىنىمىز — ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى، ئەجدادىنىڭ ئۇستۇنلۈكى ۋە ھوقۇقى بولغانلىقىنى كۆرسىتىدۇ. ئەلۋەتتە، پۇلىڭىز بولسا مەرتىۋىلىك بولۇشتىن غەم قىلمايسىز، دەرۋەقە، ھوقۇق بولسىلا، پۇلدىن غەم قىلىشنىڭ ھاجىتى يوقتەك تۇرىدۇ. دېمەك، پۇلدار بىلەن مەرتىۋىلىك بىر - بىرىدىن ئايرىلالمايدۇ. بۇ ئىككىلىسىنى بىر كاتېگورىيەگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ. ئەلۋەتتە.

نامراتلار پۇلدارلارغا ھەۋەس قىلىپ باي، مەرتىۋىلىك بولۇشنى ئويلايدۇ، بۇمۇ كىشىلەردە بولىدىغان چۈشىنىشلىك ھېسسىيات ھەم شۇنداقلا ئورۇنلۇق ھەۋەس. بۇ نۇقتىنى كۇڭ فۇزىمۇ مۇئەييەنلەشتۈرگەنىدى. ئەمما، كۇڭ فۇزى يەنە مۇنداق دەپ ئېيتقانىدى: گەرچە باي، مەرتىۋىلىك بولۇش كىشىلەرنىڭ ئورۇنلۇق، ھەققانىي ئارزۇسى بولسىمۇ، لېكىن ناتوغرا ئۇسۇل بىلەن ئېگە بولغان بايلىق ۋە مەرتىۋىدىن بەھرىمەن بولماسلىق كېرەك. نامراتلىقتىن ھەممىلا ئادەم ھەزەر ئەيلىسىمۇ، لېكىن ناتوغرا ۋاستىلەر بىلەن نامراتلىقتىن قۇتۇلۇشنى قوبۇل قىلغىلى بولمايدۇ. دانىشمەن ئەۋلىيالارنىڭ 2000 نەچچە يۈز يىل ئىلگىرى بەرگەن تەلىمى ھازىرغىچە پۇقرالىرىمىزنىڭ ئەڭ ئەقەللىي بىلىم ساۋاتى بولۇپ كەلمەكتە. ئەمما، رېئال تۇرمۇشىمىزدا ناتوغرا ۋاستىلەر بىلەن نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ، باي بولغانلارنى ھەممىلا يەردە ئۇچرىتىمىز، ناتوغرا ئۇسۇل - ۋاستىلەر بىلەن نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ باي بولغان، لېكىن قانۇننىڭ جازاسىغا تارتىلمىغانلارنىمۇ ھەممىلا يەردە ئۇچرىتىپ تۇرىمىز.

گەرچە ناتوغرا ئۇسۇل - ۋاستىلەر بىلەن نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ باي بولغان ئاشۇ كىشىلەرنى تىللاپ تۇرساقمۇ، ناۋادا شۇنداق پۇرسەت كېلىپ قالسا، يەنىلا ئاشۇنداق قىلىدىغان كىشىلەرنىمۇ قەدەمدە بىر ئۇچرىتىمىز. مانا بۇلار قەدىمكى كىشىلەرنىڭ روھىيىتىگە خىلاپ بولغان، ھازىرقى زامان كىشىلەرنىڭ چۈشكۈن روھىي كەيپىياتىدىنلا ئىبارەت، خالاس.

قەدىمكى پەزىلەتلىك، ئالىيجاناب كىشىلەر پۇل - بايلىققا ھەۋەس قىلمايتتى، ئەمەل - مەرتىۋىگە ھېرىسمەن ئەمەس ئىدى. كۇڭ فۇزىنىڭ تۇنجى شاگىرتى خۇيىيەن: «بىر چوكا تاماق، بىر ئاپقۇر سۇ بىلەن ئەسكى بىر ھۇجرام بولسىلا ھېچنېمىدىن غەم قىلمايتتىم، ھەر ۋاقىت، ھەر زامان بۇ مېنىڭ خۇشاللىقىم ئىدى» دېگەنىدى. ئۈچ پادىشاھلىق دەۋردە ئۆتكەن فازىل كىشىلەرنىڭ بىرى بولغان گۇەنىنىڭ يەر چاغلاۋېتىپ ئالتۇن ئۇچراپ قالسىمۇ، ئۆز ئىشىنى قىلىۋەرگەن. يەنە بىر يەر چاغلىغۇچى خۇا شىن دېگەن كىشى ئالتۇن ئۇچراپ قالغان بولسىمۇ، ئۆز جايىغا تاشلاپ قويغان، يۈز - ئابرۇيى، قەدىر - قىممىتىنى ساقلاپ، ھېچقاچان ئۆز نەپسىنىڭ كەينىگە كىرمىگەن. بۇ ئىشلارنىڭ ھەممىسى ئاسان ئەمەس. جۇاڭ زى دەريا بويىدا قارماق سېلىپ ئولتۇرغاندا، چۇ بەگلىكى ئۇنى ئەمەلدارلىققا تەكلىپ قىلىپ ئىككى ئەلچىنى ئەۋەتىپتۇ. ئۇ بۇ ئىككى ئەلچىگە مۇنداق دەپتۇ: چۇ بەگلىكىدە ئىلاھىي تاشپاقا بار ئىدى، چۇ بېگى ئۇنى ئۆلتۈرۈپ، تاشپاقا قېپىنى كىمخاپ تاۋار بىلەن ئوراپ، بۇت ئىبادەتخانىسىغا سەدىقە - نەزىر سۈپىتىدە تەقدىم قىلدى. ئېيتىپ بېقىڭلار، ئىلاھىي تاشپاقىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇت ئىبادەتخانىسىغا تەقدىم قىلىنغىنى ياخشىمۇ ياكى لاي - پاتقاقلىق كۆل ئىچىدە قۇيرۇقىنى پۇلاڭشىتىپ ھايات ياشىغىنى ياخشىمۇ؟ بۇ ئەلچى ئەمەلدارلار ئېيتتىكى، ئەلۋەتتە، لاي - پاتقاقلىق كۆل ئىچىدە قۇيرۇقىنى پۇلاڭشىتىپ ھايات ياشىغىنى ياخشى. جۇاڭ زىنىڭ بۇ تەمسىلى بىزگە، كەينىگە يول قويۇپ ئۆتۈش، بالا - قازانىڭ ئالدىنى ئالىدۇ دېگەن مەنىدىن بېشارەت بېرىدۇ.

گەرچە، قەدىمكى كىشىلەر بىزگە ئىنسابلىق، دىيانەتلىك بولۇپ، غەم - غۇسسىدىن خالاس بولۇش، تەردقەتكە ئەمەل قىلىپ، ئۆز رىزقىغا شۈكۈر - قانائەت قىلىشنىڭ ئەخلاق ئۆلگىسىنى تىكلەپ بەرگەن بولسىمۇ،

لېكىن بۇنىڭ ئۈنۈمى بەك ئاز بولۇۋاتىدۇ. خۇددى پاشا قانغا خۇمار بولغاندەك، چىۋىن سېسىقچىلىقنى پۇراپ يۈرگەندەك، كىشىلەر نام - شۆھرەت، پايدا - مەنپەئەت قوغلىشىۋاتىدۇ. شۇ سەۋەبتىن قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە بىر مۇنچە پاجىئەلىك قىسمەتلەر كېلىپ چىقىپ، مۇقەررەر ھالدا يەنە سانسىزلىغان كومېدىيەلىك ئويۇنلارمۇ ئوينالدى.

ئەدەبىيات ئىجتىمائىي تۇرمۇشنىڭ بەدىئىي شەكلىدىكى ئىنكاسى بولغاچقا، ئەلۋەتتە بۇ مەسىلىلەرنى ئۆزىنىڭ تەتقىق قىلىش ۋە تەسۋىرلەشتىكى مۇھىم خام ماتېرىيالى قىلىدۇ. ئەدىبلەرنىڭ كۆپچىلىكى مال - دۇنياغا ئامراق، نام - ئابرۇي قوغلىشىدۇ، بىراق، ئەدەبىيات باي - پۇلدارلارنى تەنقىدلەپ، نامراتلارنى مەدھىيەلەيدۇ. ئەلۋەتتە، ئەدەبىياتتا تەنقىدلىنىدىغان باي - پۇلدارلار نائىنساپ بايلار ياكى ناتوغرا ۋاستىلەر بىلەن بېيىغان بايلار. ئەدەبىياتتا مەدھىيەلەنگەن نامراتلار گەرچە نامرات بولسىمۇ، لېكىن ئۆزىنىڭ كىشىلىك قەدىر - قىممىتىنى يوقاتمىغان نامراتلاردۇر. بىز ئازراقلا ئەسكە ئېلىپ باقىدىغان بولساق، شۇنى تەسەۋۋۇر قىلالايمىزكى، يازغۇچىلار نۇرغۇنلىغان ئەدەبىي ئەسەرلىرىدە تىپىك شەخسلەرنىڭ خاراكتېرىنى ياراتقان چاغدا، ھايات - ماماتلىق بىلەن مۇھەببەت - نەپرەت سىنىقىدىن ئۆتكۈزۈشتىن باشقا، يەنە دائىم قوللىنىدىغان ۋاستىسى بولغان باي بولۇش ۋە مەرتىۋىلىك بولۇشتەك سىناق تېشىدىن ئۆتكۈزىدۇ، تىپىك شەخسلەر ئۈستىدىن تەكشۈرۈش سىنىقى ئېلىپ بارغاندا، بايلىق ۋە مەرتىۋىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ئۆتەلىگەنلەر ھەقىقىي ئالىيجانابلار، بايلىق ۋە مەرتىۋىنىڭ ئازدۇرۇشىدىن ئۆتەلمىگەنلەر پەسكەش، غالچا، خائىن ياكى قولچوماقچى بولۇپ قالىدۇ. شۇنداقلا نۇرغۇنلىغان ئەدەبىي ئەسەرلەردىمۇ ئەسەرنىڭ باش پېرسوناژى پۇلنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بىلەن ئۆچ - ئىنتىقامىنى ئېلىپ، رەقىبى ئۈستىدىن غالىب كېلىپ، ئۆز مۇرادىغا يېتەلەيدۇ. يەنە بەزى ئەدەبىي ئەسەرلەردە يازغۇچى ئۆزىنىڭ ئاق كۆڭۈل باش پېرسوناژلىرىنى بايلىق ۋە مەرتىۋە ئىگىسى قىلىپ بىر يەرگە جەملەشتۈرۈش بىلەن ۋەقەلىكنى ئاخىرلاشتۇرىدۇ، مانا بۇ بايلىق ۋە مەرتىۋىنىڭ قىممىتىنى ئىجابىي جەھەتتىن مۇئەييەنلەشتۈرگەنلىك ھېسابلىنىدۇ.

ئىنسانلارنىڭ ئارزۇسى، نەپسى - ئىشتىياقلىرى تولدۇرۇپ بولغىلى بولمايدىغان تېگى يوق ئۆڭكۈر، نامراتنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئارزۇ - ئىشتىياقى بولىدۇ، بايلارنىڭمۇ ئۆزىگە يارىشا نەپسى - ئىشتىياقى بولىدۇ. بېلىقچىنىڭ ئايالىنىڭ ئەڭ دەسلەپكى ئارزۇسى بىر دانە يېڭى تەڭنە ئېلىش ئىدى، بىراق ئۇ يېڭى تەڭنىگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، دەرھال ياغاچ كەپە ئۆيگە ئىگە بولۇشنى ئويلايدۇ، ياغاچ كەپە ئۆيگە ئىگە بولغاندىن كېيىن، ئۇ يەنە ئېسىلزادە خانىم بولۇشنى ئويلايدۇ، ئېسىلزادە خانىم بولغاندىن كېيىن، ئۇ يەنە ئايال پادىشاھ بولۇشنى ئويلايدۇ، ئايال پادىشاھ بولغاندىن كېيىن، ئۇ يەنە دېڭىزنىڭ ھاكىم بېگى بولۇپ، ئۆزىنىڭ ئارزۇ - نەپسىنى قاندۇرغان ئالتۇن بېلىقنى ئۆزىگە مالاي بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. مانا بۇ چەكتىن ھالقىپ كەتكەنلىك، خۇددى سوپۇن مازغىپىنى ھەددىدىن ئارتۇق پۈۋلەۋەرسە يېرىلىپ كەتكەندەك ئىش. ئومۇمەن، ھەرقانداق ئىشنىڭ چېكى بولىدۇ، چەكتىن ئېشىپ كەتكەن ھامان، ئۇنىڭ جازاسىنى كۆرىدىغان گەپ، بۇ ئەڭ ئاددىي كىشىلىك تۇرمۇش پەلسەپىسى، شۇنداقلا تەبىئەت دۇنياسىدىكى نۇرغۇنلىغان شەيئىلەرنىڭ ئومۇمىي قانۇنىيىتى.

ئەل ئارىسىدا نەسىھەت - ئىبرەت قىلىش مەنىسىدە تارقىلىپ يۈرگەن نۇرغۇن ھېكايىلەر بولۇپ، بۇلار كىشىلەرنى ئۆزىنىڭ ئارزۇ - ھەۋەسلىرىگە ھاي بېرىشكە ئۈندەيدۇ. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ھىندىستاندا كىشىلەر مايمۇن تۇتۇشتا بىر دانە ياغاچ قەپەس ياساپ، ئۇنىڭ ئىچىگە يەيدىغان يېمەكلىكلەرنى سېلىپ قويىدىكەن. مايمۇن قولىنى ئىچىگە تىقىپ، يېمەكلىكنى تۇتىدىكەن - يۇ، لېكىن قولىنى چىقىرالمايدىكەن، مايمۇن قولىنى چىقىرىۋېلىش ئۈچۈن چوقۇم يېمەكلىكتىن قولىنى بوشىتىشى كېرەك ئىكەن، لېكىن مايمۇن تۇتۇۋالغان يېمەكلىكنى قويۇۋېتىشكە ھەرگىز ئۇنىمايدىكەن. مايمۇندا ئالدىدا تۇرغان تەييار ئولجىدىن ۋاز كېچىپ، ئۇنىڭدىن «قول ئۈزۈدىغان» ئەقىل - پاراسەت يوقكەن. ئادەملەردە بۇنداق «قول ئۈزۈدىغان» ئەقىل - پاراسەت بارمۇ؟ بەزىلەردە بار، بەزىلەردە يوق. بەزىلەردە بەزى ۋاقىتتا بار، بەزىلەردە بەزى ۋاقىتتا يوق. بەزىلەر پۇل - بېساتنىڭ ئازدۇرۇشىغا تاقابىل تۇرالايدۇ، لېكىن گۈزەل سەتەڭلەرنىڭ ئېزىقتۇرۇشىغا تاقابىل تۇرالىشى ناتايىن. بەزىلەر پۇل ۋە سەتەڭلەرنىڭ ئېزىقتۇرۇشىغا تاقابىل تۇرالىغىنى بىلەن ھوقۇق مەسلىكىنىڭ ئېزىقتۇرۇشىغا تاقابىل

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تۇرالىشى ناتايىن. كىشىلەردە ھامان «قول ئۈزەلمەيدىغان» بىر قىسىم نەرسىلەر، مانا بۇ ئادەمنىڭ ئاجىزلىق يېرى. شۇنداقلا ئىنساننىڭ مول مەزمۇنلۇق خاراكتېرىنىڭ ئىپادىلىنىشى.

جۇڭگولۇقلارنىڭ پەلسەپىسىدە ئەمەلىيەتتە مۇنداق ئەقلىي - ئىدراك ۋە پاراسەت ئەزەلدىن كەم ئەمەس، ئەمما كىشىلەر ھامان «ئۆلگەندىمۇ توۋا قىلماس، يېتىپ ئاشقۇدەك مال - دۇنياسى تۇرۇپ، پۇشايمانىنى ئالدىغان قاچا يوق، ئىككى پۇتى بىر ئۆتۈككە تىقىلىپ» دېگەندەك ئۆز نەپسىنى يىغىشتۇرالمايدۇ، دېمەك، نەپسانىيەتچىلىك ئادەمنىڭ ماھىيىتى ياكى ئىنسان تەبىئىتىنىڭ قاراڭغۇ تەرىپى دېيىشكە بولىدۇ. ئەخلاق جەھەتتىكى نەسىھەت - تەنبىھلەر ۋە ئەدەبىياتتىكى دىداكتىك ۋەز - نەسىھەتلەرگە تايىنىپ كىشىلەرنى بۇ ئىشتىن ئازراق سەگىتكىلى بولسىمۇ، لېكىن بۇ مەسىلىلەرنى تۈپتىن ئۆزگەرتكىلى بولمايدۇ.

شۇڭا، بۇددا دىنىدا «ھەممە ئىشتا بىھۇدە باتىل غەرەزدىن يىراق بولساڭ، كەلمەس ساڭا ھەممە ئىشتا مۇشتاقلىق» دېگەن كەلىمە ئارقىلىق ئادەملەرنىڭ نەپسانىيەتچىلىكتىن ۋاز كېچىشكە ئۈندەيدۇ. چۈنكى، نەپسانىيەتچىلىك ھەممە قەبىھلىك، گۇناھلىقنىڭ مەنبەسى، شۇنداقلا كىشىلىك تۇرمۇشتىكى بارلىق ئازاب - ئوقۇبەتلەرنىڭ مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. ئىنسانلارنىڭ نەپسانىيەتچىلىكىنى تىزگىنلەشتىكى ئەڭ ئۈنۈملۈك چارە يەنىلا قانۇندۇر، قانۇن خۇددى بىر تۆمۈر قەپەس بولسا، نەپسانىيەتچىلىك ئۇ بىر يىرتقۇچ ھايۋانغا ئوخشايدۇ. ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان ئېلىپ بارغان ئىشى دېگىنىمىزمۇ ئەمەلىيەتتە قانۇن، دىن، ئەخلاق ۋە ئەدەبىياتنىڭ نەپسانىيەتچىلىك بىلەن ئېلىشىش تارىخىدۇر. گەرچە بەزى چاغلاردا يىرتقۇچ ھايۋان قەپەستىن چىقىپ كېتىپ ئادەملەرگە زىيان - زەخمەت يەتكۈزىدىغان ئىشلار بولۇپ تۇرسىمۇ، ئەمما ئاساسىي جەھەتتىن يەنىلا نىسپىي مۇقىملىق ھالىتىدە تۇرىدۇ. ئادەم بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدىكى دوستانە مۇناسىۋەت نەپسانىيەتچىلىكتىن ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندىلا، ئاندىن داۋاملىشىدۇ. دۆلەت بىلەن دۆلەت ئوتتۇرىسىدىكى تىنچلىق مۇناسىۋەتمۇ پەقەت نەپسانىيەتچىلىكتىن ئۆزىنى تۇتۇۋالغاندىلا، ئاندىن ئەمەلگە ئاشىدۇ. بىر ئادەمنىڭ نەپسانىيەتچىلىكى كونتروللۇقنى يوقاتسا، ئېھتىمال قاتىللىقنى كەلتۈرۈپ چىقىشى مۇمكىن، بىرەر دۆلەت ئۆز نەپسىنىڭ كونتروللۇقنى يوقاتسا، ئۇرۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىشى ئېھتىمالغا يېقىن. بۇنىڭدىن شۇنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، دۆلەتنىڭ نەپسانىيەتچىلىكتىن ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشى يەنىلا بەكمۇ مۇھىم.

بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق ئاشۇ ھارامدىن بېيىغانلارغا، پۇرسەتپەرەسلەرگە، بۇلاڭ - تالاڭ قىلغۇچىلارغا، ئالدامچىلارغا، بۇزۇق - ھارامزادىلەرگە، پارىخور ئەمەلدارلارغا، چىرىك مەنسەبدارلارغا شۇنى جاكالايمىزكى، سىلەر ئوخشاش بىر كېمىگە چىققۇالدىڭلار، ناۋادا كېمە ئۆرۈلۈپ چۆكۈپ كەتسە، مەيلى سىلەرنىڭ كىيىۋالغان كىيىمىڭلار داڭلىق ماركىلىق بولسۇن، تاقىۋالغىنىڭلا ئۈنچە - مەرۋايىت بولسۇن، ئاخىرقى ھېسابتا ئۈستىبېشىڭلار جۇل - جۇل بولۇپ، بىر تىيىنگە ئەرزىمەيدىغان بولۇپ قالسىلەر، ھەممىڭلارنىڭ ئاقىۋىتى ئوخشاش بولىدۇ.

ئىنسانلار جەمئىيىتىدە پۇل، نام - مەنپەئەت ۋە ھوقۇقنىڭ ئېزىقتۇرۇشىدىن باشقا، يەنە بىر كىشىلەرنى ئېزىقتۇرالايدىغان ئەڭ يامان، ئەجەللىك بىر ئېزىقتۇرۇش بار، ئۇ بولسىمۇ چىرايلىق سەتەڭلەرنىڭ ئېزىقتۇرۇشى. بۇ ئىش ئاياللار بىلەن مۇناسىۋەتسىزدەك تۇرسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە مۇناسىۋەتلىك. تارىختا بۇرۇن بىر گۈزەل نازىنىننى تالىشىپ كۆپ ئۇرۇشلار بولغان ھەم شۇنداقلا بىر گۈزەل نازىنىن سەۋەبىدىن بەزى ھۆكۈمدارلار ئۆزىنىڭ دۆلەت تەخت - سەلتەنىتىدىن ئايرىلىپ قالغان ئىشلار بولغان. جىسمانىي ھەۋەسنى مۇتلەق ئىنكار قىلىشمۇ ئانچە توغرا ئەمەس، چۈنكى، بۇ خىل ھەۋەس بولمىسا ئىنسانلار جەمئىيىتىمۇ راۋاج تاپالمايدۇ. جۇڭگو تارىخىدا ئۆتكەن ھەرقايسى سۇلالىلەرنىڭ ھۆكۈمرانلىرى كىشىلەرنىڭ جىسمانىي ھەۋەسكە قارىتا ئاساسىي جەھەتتىن ئىنكار قىلىش پوزىتسىيەسىنى تۇتقان، لېكىن ئۇلارنىڭ كۆپ قىسمىنىڭ دېگىنى بىلەن قىلغىنى ئوخشاش ئەمەس. گەرچە خان ئوردىسى ھەرەمخانىسىدا توقال - كېنىزەكلىرى بىر تالاي تۇرسىمۇ، ئەل - پۇقرا ئىچىدە بۇ خىل ھەۋەسنى چەكلەشنى ئىلاھىي قانۇن قىلىپ، ئەر - ئاياللىق مۇھەببەتنى ئەڭ يامان بالايى - ئاپەت دەپ قارايدۇ. بۇنداق چۈشەنچە فېئودال خاندانلىقلارنىڭ قانۇن ۋە ئەخلاق قاراشلىرىدا گەۋدىلىك ئىپادىلىنىدۇ. ئىنسانلاردىكى ئاچكۆزلۈك بىلەن مال - دۇنيا-

غا ۋە ھوقۇققا ھېرىسمەنلىك قىلىشقا قارىتا، ئەدەبىيات
ۋە قانۇن، ئەخلاق قاراشلىرى ئاساسىي جەھەتتىن بىر-
دەكلىككە ئىگە. ئەمما، جىسمانىي ھەۋەسكە قارىتا، بو-
لۇپمۇ مۇھەببەت مۇقامىغا يەتكەن جىسمانىي ھەۋەسكە
قارىتا، ئەدەبىي ئەسەرلەر باشقىچە مۇقامدا تۇۋلايدۇ،
بەزىدە ھەتتا دۇمباقچىلىق رولىنى ئوينايدۇ. جۇڭگودا
«مۇدەن راۋىقى»، «شىشاڭ ھۇجرىسىدىكى ئىشرەت
خاتىرىلىرى»، «قىزىل راۋاقتىكى چۈش»، چەت ئەللەر-
دە يەنە «كېلىفورد خانىمنىڭ ئاشنىسى» دېگەندەك ئە-
دەبىي ئىجادىيەتلەر بار. بۇمۇ ئەدەبىياتتىكى مەڭگۈلۈك
بىر تېما، ئەر - ئاياللار ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىگە
ھەۋەس بولمىسا، ھېسسىيات ۋە مۇھەببەت بولمايدۇ،
ئەدەبىياتىمىزمۇ مەۋجۇتلۇقنى يوقۇتۇپ قويىدىغاندەك
تۇرىدۇ. شۈبھىسىزكى، نامراتلار، بايلار بىلەن ئارزۇ -
ھەۋەس يەنىلا ھازىرقى دۇنيادىكى ئاساسىي زىددىيەت،
شۇنداقلا ئىنسانلارنىڭ ئازاب - ئوقۇبىتى ۋە خۇشال -
خۇراملىقىنىڭ مەنبەسى. جۇڭگو خەلقىنىڭ يېقىنقى يىللار-
دىن بۇيان ماددىي تۇرمۇشىدا زور ياخشىلىنىشلار
بولدى، شەخسلەرنىڭ ئەركىنلىك دەرىجىسمۇ بۇرۇنقىغا
قارىغاندا خېلى ئازادىچىلىككە ئىگە بولدى. ئەمما، كىشى-
لەرنىڭ بەخت تۇيغۇسىدا ئانچە چوڭ يۈكسىلىش بولمى-
دى. چۈنكى، بايلىقنىڭ تەقسىم قىلىنىشى دېگەندەك
ئادىل بولمىدى، ئاز سانلىق كىشىلەرنىڭ ناتوغرا ۋاستى-
لەر بىلەن بېيىپ، باي - كەمبەغەللىك پەرقىنى چوڭايتىۋې-
تىشى، جەمئىيەتنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر يەتكۈزۈۋاتقان ئا-
ساسىي سەۋەب. قانۇنسىز بېيىغان ئاشۇ پۇرسەتپەرەس
بايلارنىڭ ئەيش - ئىشرەت، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشى،
پايدا - مەنپەئەت ئالدىدا يىرتقۇچلارچە خىرىس قىلىشى
تۆۋەن قاتلامدىكى پۇقرالارنىڭ ئۆچمەنلىكىنى قوزغى-
دى، بۇنىڭ بىلەن بايلارغا بىر خىل كۈچلۈك ئۆچمەن-
لىك پوزىتسىيەدە بولىدىغان پىسخىكا شەكىللەندى. بايلار
بىلەن ھوقۇقدارلارنىڭ ئۆزئارا تىل بىرىكتۈرۈشى جەمئى-
يەتتە تۈرلۈك يامان سىياسەتلەر ۋە ئۇۋالچىلىق ئەنزىلى-
رى پەيدا بولدى. مانا بۇلار بايلارغا ئۆچمەنلىك قىلىش
پىسخىكىسىدىن باشقا يەنە ئەمەلدارلارغىمۇ ئۆچمەنلىك
قىلىش پىسخىكىسىنى شەكىللەندۈردى. بايلارغا، ئەمەل-
دارلارغا ئۆچمەنلىك قىلىش پىسخىكىسى ئىنتېرنېت تورى-
دىن ئىبارەت ھازىرقى زامان تارقىتىش ۋاستىسىدىن پاي-
دىلىنىپ، كەينى - كەينىدىن غايەت زور جامائەت پىكىر
ئېقىمىنىڭ دولقۇنىنى قوزغىدى. بەزى شەخسلەر ۋە جەم-
ئىيەت قاتلىمىدىكىلەر ئىنتېرنېت تورىنىڭ گېپى چىقسىلا،
كەيپى ئۇچۇپ، نەپسىنى ئاز - تولا يىغىشتۇرغان بولىس-
مۇ، لېكىن تورنىڭ ئۆزىمۇ ئىپلاس، نىجىسلار پاناھلىنى-
دىغان ماكانغا ئايلىنىپ قالدى. بۇنىڭدىن 100 يىل ئىلگى-
رى، جۇڭگونىڭ ئىلغار زىيالىيلىرى پەن - تېخنىكا ئارقى-
لىق دۆلەتنى قۇتقۇزۇش شوئارىنى ئوتتۇرىغا قويغان، 30
نەچچە يىل ئىلگىرى جۇڭگونىڭ سىياسىيونلىرى پەن -
تېخنىكا ئارقىلىق دۆلەتنى گۈللەندۈرۈش شوئارىنى ئوت-
تۇرىغا قويدى. بىراق، بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە،
مېنىڭ ھېس قىلىشىمچە، ئىنسانلار دۇچ كېلىۋاتقان ئەڭ
چوڭ خەتەر كۈنسېرى ئىلغارلىشىۋاتقان پەن - تېخنىكا
بىلەن ئىنسانلارنىڭ كۈنسېرى يوغىنىۋاتقان نەپسانىيەتچى-
لىكىدۇر. ئىنسانلار ئۆز نەپسىنى قاندۇرۇش تۈرتكىسى-
دە، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتىنى كىشىلەرنىڭ سالا-
مەتلىك ئېھتىياجىغا خىزمەت قىلىدىغان نورمال يولدىن
چەتنىتىۋەتتى. يەنە كېلىپ پايدا - مەنپەئەتنىڭ تۈرتكىسى-
دە، ئىنسانلارنىڭ، ئېنىقراق ئېيتقاندا، ئاز سانلىق باي -
مەرتىۋىلىكلەرنىڭ پىسخوپاتىك ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش
ئۈچۈن بولۇۋاتقان ئەسەبىيلەرچە تەرەققىيات بولۇپ
قالدى. ئىنسانلار يەر شارىدىن بولۇشىغا بايلىق ئۈندۈ-
رۈۋېلىش كويىدا بولماقتا، بىز يەر شارىنى قېزىپ ئۆتمە-
تۆشۈك قىلىۋەتتۇق، دەريا، دېڭىز ۋە ئاتموسفېرانى بۇل-
غىدۇق، ئۇلار بىرلىكتە قىستىلىپ، پولات چۆيۈن ۋە
سېمونت بىلەن ئاجايىپ غەلىتە بىنالارنى ياسىدى،
بۇنداق سورۇنلارغا چىرايلىق ناملارنى قويۇپ، ئىشرەت-
ۋازلىق ماكانغا ئايلاندۇرۇۋالدى. بىز مۇشۇنداق
مۇھىت ئىچىدە ئۆزىمىزنىڭ ئارزۇ - ھەۋەسلىرىنى تەپ-
تارتماستىن ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىپ، ئەبەدىي يوقاتقىلى
بولمايدىغان ئەخلەتلەرنى قالدۇرىمىز. يېزا - سەھرا ئا-
دەملىرى بىلەن سېلىشتۇرغاندا، شەھەرلىكلەر گۇناھلىق
ھېسابلىنىدۇ، نامرات كىشىلەر بىلەن سېلىشتۇرغاندا
بايلار گۇناھلىق ھېسابلىنىدۇ، ئاددىي پۇقرالار بىلەن
سېلىشتۇرغاندا ئەمەلدارلار گۇناھلىق ھېسابلىنىدۇ، مەلۇم
مەنىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، ئەملى قانچە يۇقىرى بولسا
گۇناھى شۇنچە چوڭ بولىدۇ، چۈنكى، ئەمەل قانچە
چوڭ بولغانسېرى، سورۇن شۇنچە چوڭ بولىدۇ،
سورۇن چوڭ بولغانسېرى، ئارزۇ - ھەۋەسمۇ شۇنچە
تولىلاپ، ئۇنىڭغا سەرپ قىلىنىدىغان بايلىق سەرپىياتىمۇ

شۇنچە كۆپ بولىدۇ. تەرەققىي تاپمىغان ئەللەر بىلەن
سېلىشتۇرغاندا، تەرەققىي تاپقان ئەللەر گۇناھلىق ھېساب-
لىنىدۇ، چۈنكى، تەرەققىي تاپقان ئەللەرنىڭ ئارزۇ ـ ھە-
ۋىسى بەك چوڭ، تەرەققىي تاپقان ئەللەر ئۆز دۆلىتىنىڭ
تەۋەلىكىدە جېدەل چىقىرىپ قالماستىن، باشقا دۆلەتلەر-
نىڭ ئىچىدىمۇ جېدەل چىقىرىۋاتىدۇ، ئوچۇق دېڭىزدىن
تارتىپ، شىمالىي قۇتۇپ ۋە جەنۇبىي قۇتۇبقىچە، ئاي
شارىدىن تارتىپ ئالەم بوشلۇقىغىچە قالايمىقان ئىش تې-
رىۋاتىدۇ. يەر شارىنىڭ ھەممىلا يېرىدە ئىس ـ تۈتەك
قاپلاش، زېمىن يۈزى تەۋرەپ ـ تىترەش، دېڭىز شاۋ-
قۇنى كۆتۈرۈلۈش، ئاسماندىن چاڭ ـ توزان يېغىش،
قۇرغاقچىلىق ۋە ھۆلچىلىكنىڭ بىمەھەل يۈز بېرىشى
قاتارلىقلار.

مۇشۇنداق بىر دەۋردە، بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز،
راستىنى ئېيتقاندا ناھايىتى زور مەسئۇلىيەتنى ئۆز ئۈستى-
گە ئالماقتا، ئۇ بولسىمۇ يەر شارىنى قۇتقۇزۇش ۋە ئىن-
سانىيەتنى قۇتۇلدۇرۇش مەسئۇلىيىتى. بىز ئۆزىمىزنىڭ
ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق كىشىلەرگە، بولۇپمۇ نامۇ-
ۋاپىق ۋاستىلەر بىلەن بايلىق ۋە ھوقۇقنى ئېرىشۋالغان
ئاشۇ باي ـ مەرتىۋىلىكلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويىمىزكى،
سىلەر گۇناھكار، ئىلاھمۇ سىلەرنى ھەرگىز قوغداپ قا-
لالمايدۇ. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق
ئاشۇ ساختا سىياسىيونلارغا شۇنى ئېيتىپ قويىمىزكى،
سىلەر ئېيتقان ئاتالمىش دۆلەت مەنپەئەتى ھەرگىزمۇ
ھەممىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغان مەنپەئەت ئەمەس، ھەم-
مىدىن ئۈستۈن تۇرىدىغىنى ئىنسانىيەتنىڭ ئۇزاق مۇد-
دەتلىك مەنپەئەتى. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى
ئارقىلىق مىڭلاپ كۆينەكى بار، تۈمەنلەپ توپلەي ئاياغ-
لىرى بار ئاشۇ بىر قىسىم ئاياللارغا شۇنى ئېيتىپ قويى-
مىزكى، سىلەرمۇ گۇناھكار؛ بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئە-
سەرلىرى ئارقىلىق ئون نەچچىلىغان ئالىي پىكاپلىرى بار
ئاشۇ بىر قىسىم ئەرلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويىمىزكى، سى-
لەرمۇ گۇناھكار؛ بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى
ئارقىلىق خۇسۇسىي ئايروپىلان ۋە ساياھەت كېمىسى
سېتىۋالغان ئاشۇ كىشىلەرگە شۇنى ئېيتىپ قويىمىزكى،
سىلەرمۇ گۇناھكار، بۇ دۇنيادا گەرچە پۇللا بولسا خىيا-
لىغا كەلگەن ھەرقانداق ئىشنى قىلغىلى بولسىمۇ، لېكىن
سىلەرنىڭ قانۇنىي ۋاستىگە تايىنىپ تاپقان پۇلۇڭلار
بولغان تەقدىردىمۇ، بەتخەجلىك قىلىپ خىيالىڭلارغا كەل-
گەننى قىلىپ يۈرگىنىڭلار، يەنىلا ئىنسانلارغا قىلىنغان
بىر جىنايەت، بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئار-
قىلىق ئاشۇ ھارامدىن بېيىغانلارغا، پۇرسەتپەرىسلەرگە،
بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇچىلارغا، ئالدامچىلارغا، بۇزۇق ـ
ھارامزادىلەرگە، پارىخور ئەمەلدارلارغا، چىرىك مەنسەپ-
دارلارغا شۇنى جاكارلايمىزكى، سىلەر ئوخشاش بىر كې-
مىگە چىقىۋالدىڭلار، ناۋادا كېمە ئۆرۈلۈپ چۆكۈپ
كەتسە، مەيلى سىلەرنىڭ كىيىۋالغان كىيىمڭلار داڭلىق
ماركىلىق بولسۇن، تاقىۋالغىنىڭلا ئۈنچە ـ مەرۋايىت
بولسۇن، ئاخىرقى ھېساپتا ئۈستىبېشىڭلار جۇل ـ جۇل
بولۇپ، بىر تىيىنگە ئەرزىمەيدىغان بولۇپ قالىسىلەر،
ھەممىڭلارنىڭ ئاقىۋىتى ئوخشاش بولىدۇ.

بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق كى-
شىلەرگە تۇرمۇشنىڭ نۇرغۇنلىغان قائىدىلىرىنى چۈشەن-
دۈرۈشىمىز كېرەك. ئالايلۇق، ئۆي سالغان ئىككەنسىز
ئولتۇرۇشىڭىز كېرەك، ئۇ قولدىن قولغا ئېلىپ ـ سېتىپ
يۈرىدىغان نەرسە ئەمەس. بىز كىشىلەرنىڭ سەمىگە يەنە
شۇنى سالىمىزكى، ئىنسانلار ھاۋا تەڭشىگۈچنى كەشىپ
قىلىشتىن بۇرۇنمۇ، ئىسسىقتىن ئۆلگەنلەر ھازىرقىدىن
كۆپ ئەمەس ئىدى. ئىنسانلار لامپۇچكىنى كەشىپ قى-
لىشتىن بۇرۇنمۇ، يىراقنى كۆرەلمەيدىغان كۆزى ئاجىز-
لار ھازىرقىدىن كۆپ ئەمەس ئىدى. ئائىلىلەردە تېلېۋى-
زور بولۇشتىن ئىلگىرى، كىشىلەرنىڭ ئىشتىن سىرتقى پا-
ئالىيىتى ئوخشاشلا ناھايىتى مول ـ مەزمۇنلۇق ئىدى.
تور دۇنياسىغا كىرگەندىن كېيىن، كىشىلەرنىڭ كالىسىدا
بۇرۇندىن ساقلىنىۋاتقان پايدىلىق ئۇچۇر ـ خاتىرىلەرنىڭ
كۆپى قالمىدى، تور پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرى، ئەخمەق ـ
تەنتەك ئادەملەر ھازىرقىدىن ئاز بولسا كېرەك. بىز ئۆ-
زىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق كىشىلەرگە
شۇنى بىلدۈرىمىزكى، قاتناشنىڭ تېز ـ قولايلىق بولۇشى
كىشىلەرنىڭ سەيلە ـ ساياھەت خۇشاللىقىدىن مەھرۇم
قىلدى، خەۋەر ـ ئالاقە ئىشىنىڭ تېز ـ ئەپچىل بولۇشى
كىشىلەرنىڭ خەت ـ ئالاقىدىن بولىدىغان بەخت تۇيغۇسى-
دىن مەھرۇم قىلدى. يېمەك ـ ئىچمەكنىڭ ھەددىدىن
ئارتۇق بولۇشى كىشىلەرنىڭ غىزا ـ تائام ئىستېمالىنىڭ
ھۇزۇرىدىن مەھرۇم قىلدى. جىنسىي ھەرىكەتنىڭ ئاسان
بولۇشى، كىشىلەرنى مۇھەببەتلىشىش ئىقتىدارىدىن
مەھرۇم قىلدى. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى
ئارقىلىق كىشىلەرگە شۇنى بىلدۈرىمىزكى، مۇنداق تېز

سۇرئەتتىكى تەرەققىياتنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق، ھايۋاناتلار-
نى ۋە ئۆسۈملۈكلەرنى مۇنداق تېزلىكتە كۆپەيتىش،
سەمرىتىش ۋە ئۆستۈرۈشنىڭ زۆرۈرىيىتى يوق. چۈنكى،
ھايۋاناتلارنى ۋە ئۆسۈملۈكلەرنى مۇنداق تېزلىكتە سەمە-
رىتكەندە ۋە ئۆستۈرگەندە، تەمسىز، ئوزۇقلۇق قىممىتى
يوق بولۇپلا قالماستىن، ئۇنىڭدا يەنە ھورمۇن ۋە باشقا
زەھەرلىك نەرسىلەر تەركىبى بولىدۇ.

بىز ئەدەبىي ئەسەرلەر ئارقىلىق كىشىلەرگە شۇنى
بىلدۈرىمىزكى، دەسمايە، نەپسانىيەتچىلىك ۋە ھوقۇقنىڭ
سېھرىي كۈچى ئاستىدا، پەننىڭ پىسخوپاتىك ھالدا تەرەق-
قىي قىلىشى، ئىنسانلار تۇرمۇشىنىڭ نۇرغۇنلىغان خۇش-
ھەۋەس، جەزىبىلىك ئىنتىلىشلىرىدىن مەھرۇم قىلىپ
قويىدۇ ۋە جىددىي خەۋپكە چۈشۈپ قالىدۇ. بىز ئۆزدە-
مىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق كىشىلەرگە شۇنى
ئۇقتۇرىمىزكى، بايقاپراق ئىش قىلايلى، ئالدىراپ كەت-
مەيلى، ئەقىل پاراستىمىزنىڭ 50 پىرسەنتىنى ئىشلىتىپ،
قالغان 50 پىرسەنتىنى كېيىنكى ئەۋلادلىرىمىزغا قالدۇراي-
لى. بىز ئۆزىمىزنىڭ ئەدەبىي ئەسەرلىرى ئارقىلىق كىشى-
لەرگە شۇنى ئۇقتۇرىمىزكى، ئىنسانىيەت ھاياتلىقىنى
تەمىن ئېتىۋاتقان نەرسىلەر پەقەتلا ھاۋا، قۇياش، يېمەك-
لىك ۋە سۇ، قالغانلىرىنىڭ ھەممىسى ھەشەم ئۈچۈنلا
ئىشلىتىلىدىغان ھەشەمەتۋازلار بۇيۇمى. ئىنسانلارنىڭ تە-
بىئەت دۇنياسى ئاتا قىلغان ياخشى كۈنلىرى كۆپ قالمى-
دى. كىشىلەر قۇم باياۋانلىق چۆلدە قالغان چاغدا، سۇ
ۋە يېمەكلىكنىڭ ئالتۇن ياكى بېرلىيانتتىنمۇ قەدىرلىك ئى-
كەنلىكىنى چۈشىنىدۇ، يەر تەۋرەش ۋە دېڭىز شاۋقۇنى
كۆتۈرۈلگەن چاغدا، ھەشەمەتلىك داچا ۋە سارايلارنىڭ
تەبىئەت دۇنياسىنىڭ زور قۇدرىتى ئالدىدا خارابىلىككە
ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنى ئاندىن بىلىشىدۇ. ناۋادا ئىنسان-
لار يەر شارى بىلەن تولا ئېيتىشىۋېرىپ، ئادەملەرنىڭ
تۇرمۇش كەچۈرۈش ئىمكانىيىتى بولماي قالغان چاغدا،
دۆلەت، مىللەت، سىياسىي پارتىيە، پاي چېكى قاتارلىق-
لارنىڭ ھېچبىرىنىڭ ئەھمىيىتى قالمايدۇ. بىزنىڭ ئەدەبى-
ياتىمىز ئىنسانلار ئاچكۆزلۈكىنى بولۇپمۇ دۆلەت ئاچ-
كۆزلۈكىنى يىغىشتۇرۇۋېلىشىغا تۈرتكە بولارمۇ؟ بىزنىڭ
يەكۈنىمىز — ئۈمىد چوڭ ئەمەس. مەيلى چوڭ ئۈمىد
كۈتمىسەكمۇ، لېكىن بىز ئۆز تىرىشچانلىقىمىزدىن ھەرگىز
ۋاز كەچمەيمىز، چۈنكى، بۇ باشقىلارنى قۇتۇلدۇرۇش
بىلەن بىللە ئۆزىمىزنىمۇ قۇتقۇزغانلىق ھېسابلىنىدۇ.

«چىڭباۋۋاڭ — ئوقۇرمەنلەر قانىلى» (情报网—阅读频道)
دىن **ئەخمەت يەھيا** تەرجىمىسى

تىلماچ: شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستوتىدىن.

ۋىجدان تەڭرىنىڭ كۆزىدۇر

بۇررىت ئەنگلىيە لوندون دوختۇرخانىسىنىڭ ئۆسمە
كېسەللىكلىرىنى داۋالاش مۇتەخەسسىسى، دوختۇرلۇق
بىلەن شۇغۇللانغان 30 يىل جەريانىدا، قانچىلىغان بىمار-
لارنى داۋالاپ ساقايتقانلىقىنى ئۆزىمۇ ساناپ بولالمايدۇ.

بىر قېتىم 30 نەچچە ياشلىق مارىيە بۇررىتنى
ئىزدەپ، ئۇنىڭغا، يېقىندىن بېرى قورسىقىدا بىر نەرسىنىڭ
يوغىناۋاتقانلىقى، چۈنكى 20 نەچچە ياش ۋاقتىدا تاسادىپىي
سەۋەبتىن تۇغۇش ئىقتىدارىنى يوقاتقانلىقىنى، شۇڭا ئۆزىدە
ئۆسمە بارلىقىدىن گۇمانلىنىدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ.

بۇررىت تەكشۈرگەندە، نەتىجىسى ئۆسمە ئىكەنلىكى
ھەمدە تېز سۈرئەتتە يوغىناۋاتقانلىقى مەلۇم بولۇپ،
جىددىي ئوپېراتسىيە قىلىش كېرەك بولىدۇ. ئوپېراتسىيە
باشلانغاندىن كېيىن، ئۆسمىنى ئېلىۋېتىشكە تەييارلىق قىلى-
ۋاتقاندا، ئۆسمىنىڭ ئىچىدە ئاجىز يۈرەكنىڭ سوقۇۋاتقانلى-
قى بۇررىتنى ھەيران قالدۇرىدۇ. بۇررىتنىڭ چېكىسىدىن
تەر چىقىشقا باشلايدۇ، بۇ ئۆسمە بولماستىن، بەلكى بىر ھا-
ياتلىق بولۇپ، پەقەت ھامىلىنىڭ ئورنىلا نورمالسىز ئىدى،
ئۇنىڭ ئۈستىگە، مارىي بەك سېمىز بولغاچقا، ئۆسمە دەپ
قارالغانىدى. بۇررىت نېمە قىلارىنى بىلەلمەي قالىدۇ،
ئەگەر، بۇ ھاياتلىقنى ئېلىپ تاشلىۋەتسە، ھېچكىم بىلمەي
قالاتتى، لېكىن ئۆزى بىر ئۆمۈر ۋىجدان ئازابى تارتاتتى؛
ئەگەر بۇ بالىنى ساقلاپ قالسا، مۇشۇ سەۋەبتىن نام-ئاب-
رۇيى تۆكۈلەتتى، ھەتتا سوتقا تارتىلاتتى... بۇررىت بىر
مىنۇت جىددىي ئويلانغاندىن كېيىن، بۇ بالىنى ساقلاپ
قىلىش قارارىغا كېلىدۇ.

مارىينىڭ سالامەتلىكى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، بۇ
ئىشنى ئۇنىڭغا ئېيتىدۇ. مارىي دەسلەپتە ئىنتايىن خۇشال
بولىدۇ، چۈنكى، ئۇ ئىزچىل بالىلىق بولۇشنى ئارزۇ قىلىپ

كېلىۋاتقان بولسىمۇ، سالامەتلىكى سەۋەبىدىن ھامىلدار بولالمىغانىدى. بىراق، بىردەمدىن كېيىن مارىي بۇررىتنى پەسكەش دوختۇر، بالىدىن ئايرىۋەتكىلى تاسقاپسەن، دەپ تىللايدۇ.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن، مارىي ۋە ئۇنىڭ يولدىشى بۇررىت ئۈستىدىن سوتقا ئەرز قىلىدۇ، تېزلا سوتنىڭ نەتىجىسى چىقىدۇ، بۇررىتنى مارىيغا تۆلەم تۆلەشكە بۇيرۇيدۇ ھەمدە ئۇنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن دوختۇرلۇق بىلەن شۇغۇللانماسلىقى توغرىسىدا ھۆكۈم چىقىرىدۇ. بۇررىت بەك ئازابلىنىدۇ، نەرسە كېرەكلىرىنى يىغىشتۇرغاندىن كېيىن، لوندون دوختۇرخانىسىدىن ئايرىلىدۇ.

بۇررىت گەرچە كىچىك بازارغا قايتىپ كەتكەن بولسىمۇ، بىراق ئەنگلىيەدىكى بەزى مەتبۇئاتلار كىچىك بازارغا كېلىپ، ئۇنى زىيارەت قىلىپ، ئۇنىڭ ئەينى ۋاقىتتا ئاشۇ ھاياتلىقنى ئۆسمە دەپ ئېلىۋەتسە، مارىينى خۇشال قىلىپلا قالماي، يۈز ئابرۇيىنى ساقلاپ قالالايدىغان، ئۆمۈر بويى دوختۇرلۇق بىلەن شۇغۇللىنىشى چەكلەنمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، يەنە نېمىشقا شۇنداق قىلغانلىقىنى بىلىپ باقماقچى بولۇشىدۇ.

بۇررىت زىيارەت قىلغىلى كەلگەن مۇخبىرلارغا، ئەينى چاغدا ئۇ بالىنى ساقلاپ قېلىشنىڭ ئاقىۋىتىنى ئويلىغانلىقىنى، بىراق، ئەگەر ئۇ بالىنى ئۆسمە دەپ ئېلىۋەتكەن بولسا، بىر ئۆمۈر ۋىجدان ئازابى تارتىدىغانلىقىنى، ھازىرقى ئاقىۋەتنى ئاللىقاچان ئويلاپ بولغانلىقىنى، پۇشايمان قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىدۇ.

بىر مۇخبىر ئۇنىڭغا: «بىراق، باشقىلار بىلمەيتتىدە؟ ئەگەر سىزلا دېمىسىڭىز باشقىلار مەڭگۈ بىلمەيتتى» دەيدۇ. ھەممە مۇخبىرلار بۇررىتنى نېمە دەركىن دەپ ئاغزىغا قاراپ تۇرغاندا، بۇررىت: «تەڭرىم كۆرۈپ تۇرىدۇ، ۋىجدان تەڭرىنىڭ كۆزىدۇر» دەيدۇ ـ دە، ئۆيىگە كىرىپ كېتىدۇ.

مۇخبىرلار بۇررىتنى زىيارەت قىلغان ئۇچۇرلارنى شۇ جايدىكى گېزىتخانىغا ئەۋەتىپ بېرىدۇ. ئويلىمىغان يەردىن، كىشىلەر بۇررىتقا ھېسداشلىق قىلىدۇ، ھەمدە بىر كىچىككىنە ھاياتلىق ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بارلىقىدىن ۋاز كېچىشنى خالىشى كىشىلەرنىڭ ئۆگىنىشىگە ئەرزىيدۇ، دېگەن قاراشقا كەلتۈرىدۇ.

گەرچە، بۇررىت بۇنىڭدىن كېيىن دوختۇرلۇق بىلەن شۇغۇللىنالمايدىغان بولسىمۇ، بىراق ئۇ بارلىق دوختۇرلارغا ياخشى بىر ئۈلگە تىكلەپ بېرىدۇ. بۇررىتنىڭ «ۋىجدان تەڭرىنىڭ كۆزىدۇر» دېگەن سۆزى لوندون دوختۇرخانىسىدىكى ھەر بىر دوختۇرنىڭ دەستۇرىغا ئايلىنىدۇ.

گولوك ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «ساغلاملىق يېتەكچىسى» 2012 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىكى سانىدىن «فېلىيەتونلار ئايلىق ژۇرنىلى»نىڭ 2013 ـ يىل 2 ـ ئايلىق كېيىنكى سانىغا كۆچۈرۈپ بېسىلغان سانىدىن **ئەلجان تۇرسۇن** تەرجىمىسى

تىلماچ: قەشقەر يېڭىشەھەر ناھىيەلىك مائارىپ ئىدارىسىدىن.

هۆججەت سومكىسى

ئۇ كادىرلار بۆلۈمىدىكى كىچىككىنە بىر خىزمەتچى ئىدى. يىل ئاخىرىدا بۆلۈم باشلىقى بىلەن ناھىيەگە بېرىپ تارماق شىركەتتىكى ئىككى رەھبەرنى باھالىماقچى بولدى. تارماق شىركەتتىكى ئون نەچچە بۆلۈمنىڭ مەسئۇللىرى بىر مەجلىسخانىدا ئۇلارنىڭ رەھبىرىگە باھا بېرىۋاتاتتى. ئۇ تولدۇرۇپ بولغان باھالاش قەغەزلىرىنى يىغىپ ئېسىل كۆرۈنىدىغان، قارا رەڭلىك بىرزىنىت خەت ـ چەك سومكىسىغا سالدى.

تارماق شىركەتنىڭ رەھبەرلىرى تولىمۇ قىزغىن بولۇپ باھالاشتىن كېيىن، ئۇلارنى ھاراق ئىچىشكە تەكلىپ قىلدى. ئازراق ھاراق ئىچىپ بولۇپ، شەھەرگە قايتىشتى. ئىدارە باشلىقىنى ئۆيىگە ئاپىرىپ قويغاندىن كېيىن شوپۇر يەنە بىر قانچە دوستىنىڭ ئۆزىنى ساقلاۋاتقانلىقىنى، سائەتمۇ تېخى ئون بولمىغاچقا ئاممىۋى ئاپتوبۇسقا ئولتۇرۇپ قايتىپ تۇرۇشنى ئېيتتى. ئۇ ئاممىۋى ئاپتوبۇستا قايتىشقا ماقۇل بولدى. شوپۇر ئۇنى شۇ يەردە قالدۇرۇپ نەگىدۇر غايىپ بولدى.

ئۆيىگە قايتقاندىن كېيىن ئۇ ئۆزىنى كارىۋاتقا تاشلاپ قاتتىق ئۇيقۇغا كەتتى. كېچە تېپتىنچ ئۆتۈپ كەتتى. ئىككىنچى كۈنى ئەتىگەن ئورنىدىن تۇرۇپ، راسا بىر يۇيۇنغاندىن كېيىن ناشتا قىلىپ ئىشقا چىقىشقا تەييارلاندى. ئىشىكنى تاقاۋاتقان دەل شۇ چاغدا ھېلىقى قارا رەڭلىك ھۆججەت سومكىسىنى ئالمىغانلىقى ئېسىگە كەلدى. بۈگۈن چۈشتىن بۇرۇن ئۇ باھالاش نەتىجىسىنى جەملەپ ئوتتۇرىچە نەتىجىسىنى چىقىرىشى كېرەك ئىدى. سان ـ سىپىرلارنىڭ يۇقىرى ـ تۆۋەنلىكىگە ئاساسەن مۇنەۋۋەر، لاياقەتلىك ۋە لاياقەتسىز دەپ

بىكىتىپ چىقاتتى.

ئۇ قايتىپ كىرىپ دىۋانغا، ئۈستەلگە، كارىۋىتىغا قارىـ
دى. نەچچە قېتىم ئىزدىگەن بولسىمۇ ھېلىقى ھۆججەت سومـ
كىسىنى ھېچيەردىن تاپالمىدى. ئۇ جىددىيلىشىپ قالدى. تۈ-
نۈگۈن كەچتە ئۆيگە قايتىش يولىدىكى ئىدارىنىڭ ماشىنىسى،
ھېلىقى ئىككى قېتىملىق ئاممىۋى ئاپتوبۇس قاتارلىقلارنى
ئەسلىدى، ئەمما، ھېلىقى خىزمەت سومكىسىنى قەيەردە چۈ-
شۈرۈپ قويغانلىقىنى زادى ئېسىگە ئالالمىدى.

ئۇ ئىدارىنىڭ شوپۇرىغا تېلېفون قىلدى. شوپۇر ماشىنىـ
دا يوقلۇقىنى ئېيتتى. «114»كە تېلېفون قىلىپ تۈنۈگۈن
كەچتە ئولتۇرغان ماشىنىلارنى سۈرۈشتە قىلدى. ئۇلارمۇ
تېخى هازىرغىچە شوپۇرلار تاپشۇرغان ھېچقانداق سومكىـ
نىڭ يوقلۇقىنى، تاپشۇرۇپلا قالسا چوقۇم ئۇنىڭ بىلەن ئالا-
قىلىشىدىغىنىنى ئېيتتى.

يېرىم سائەتتىن كېيىن ئۇ ئىشقا چىقتى. ئاممىۋى قاتناش
شىركىتىنىڭ تېلېفونىمۇ كەلمىدى. ئاخىر ئۇ ئۆزى تېلېفون
قىلىپ سورىۋېدى، ئۇلار تېخى ھېچكىمنىڭ تاپشۇرمىغانلىقىـ
نى، ئەگەر يولۇچىلار تەرىپىدىن ئېلىپ كېتىلگەن بولسا ئۇ-
لارنىڭمۇ ئامالى يوقلۇقىنى ئېيتىشتى.

ئۇنىڭ يۈرىكى چىممىدە قىلىپ قالدى. شۇنداق ئەمەسـ
مۇ، قايسىدۇر بىر يولۇچىنىڭ ئېلىپ كېتىش ئېھتىماللىقىمۇ
چوڭ. سومكىدا باھالاش قەغىزىدىن باشقا يەنە ئىككى
بولاق «جۇڭخۇا» ماركىلىق تاماكىمۇ بار تۇرسا، تېپىۋالغان
ئادەم بەلكىم ئاشۇ ئىككى بولاق تاماكىنى دەپ سومكىنى
تاپشۇرماسلىقى، ھېلىقى باھالاش قەغەزلىرىنىڭ ئۇنىڭغا نىسـ
بەتەن قانچىلىك مۇھىم ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ قويماسلىقى
مۇمكىن. باھالاش قەغەزلىرى بولمىسا سىناپ تەكشۈرۈش
نەتىجىسىنى چىقارغىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۆلۈم باشـ
لىقى چۈشتىن بۇرۇن ئۇ نەتىجىنى جىددىي ئىشلىتىدىغان
تۇرسا، قانداق قىلىش كېرەك؟! باھالاش قەغەزلىرىنىڭ
يوقاپ كەتكەنلىكىنى بۆلۈم باشلىقىغا قانداقمۇ ئوچۇق ئېيتقىـ
لى بولسۇن. بۆلۈم باشلىقىنىڭ كايىشىنى دېمەيلا تۇرايلى،
تارقىلىپ كەتسە بىر تالاي مەسخىرىگە قالىدىغان گەپ،
ئۇنىڭ ئۈستىگە تارماق شىركەتكە يەنە بىر قېتىم بېرىپ
باھالاش ئېلىپ بېرىشقا بولمايدۇ ـ دە.

پەقەت ساختىسىنى ياساش كېرەك، شۇندىلا ئىش ئوڭ-
شىلىدۇ. ئۇ ئىشكىنى تاقىدى ـ دە، بىر قانچە پارچە باھالاش
قەغىزىنى بېسىپ چىقاردى. تارماق شىركەت مەسئۇللىرىنىڭ
ئىسمىنى تولدۇرغاندىن كېيىن، كاتەكچىلەرنى ھېلى توم،
ھېلى ئىنچىكە، خەت تومۇرىنى ھېلى ئۇزۇن، ھېلى قىسقا
قىلىپ بىردەمدىلا سان ـ سىپىرلارغا تولدۇرۇۋەتتى، نومۇر-
لارنى يۇقىرى ـ تۆۋەن قىلىپ قويدى، ھەرقايسى قەلەم ئىز-
لىرىمۇ ئوخشىمايتتى.

شۇنداق قىلىپ ئويدۇرۇپ چىقارغان سان - سىپىرلار-
نى جەملەپ ئوتتۇرىچە نەتىجىسىنى چىقاردى. ئۇلۇغ قول
رەھبەرنىڭ نومۇرى يۇقىرىراق بولۇپ ئەلا دەرىجە، مۇئا-
ۋىن رەھبەر سورۇندا ئۇنى ئانچە ئېتىبارغا ئېلىپ كەتمىگەنـ
دەك بىلىنگەچكە ئۇ مۇئاۋىن رەھبەرنىڭ نومۇرىنى ئامالنىڭ
بارىچە تۆۋەن قويغانىدى. شۇ چاغدا ئۇنىڭ كۆڭلىگە كەلگەـ
نىدى.

ئۇ بۆلۈم باشلىقىنىڭ ئىشخانىسىنىڭ ئىشىكىنى چەكتى،
بىراق، ئۇ يوق بولۇپ چىقتى، ئۇ جەدۋەللەرنى بۆلۈم باشـ
لىقىنىڭ ئۈستىلىگە قويۇپ قويدى. ئىشخانىسىغا قايتىپ كىر-
گەندىن كېيىن ئاممىۋى ئاپتوبۇس قاتناش شىركىتىگە يەنە
بىر تېلېفون بېرىپ سۈرۈشتە قىلىپ بېقىشنى ئويلىدىيۇ،
يەنىلا بولدى قىلدى. تېپىلمىغان ئوخشايدۇ، چوقۇم مەلۇم
بىر يولۇچى ئېلىپ چۈشۈپ كەتكەن گەپ.

دەل شۇ چاغدا ئىشىك ئېچىلىپ بۆلۈم باشلىقى كىرىپ
كەلدى. كۆز ئالدىدا مىڭلىغان چىۋىنلەر ئۇچۇپ يۈرگەندەك
بولۇپ ئۇنىڭ مېڭىسى زىڭىلداپ كەتتى. بۆلۈم باشلىقىنىڭ
قولىدا بىر سومكا بولۇپ، بۇ دەل ئۇ ئىزدەپ سەرسان
بولۇپ كەتكەن قارا رەڭلىك ھۆججەت سومكىسى ئىدى.

بۆلۈم باشلىقى سومكىنى ئۇزاتقاچ «تۈنۈگۈن كەچتە
بۇنى ھېلىقى ئاشخانىدا ئۇنتۇپ قالغان ئىكەنسەن، ئاشخانىـ
دىكىلەر بۇنى تارماق شىركەتنىڭ مۇئاۋىن رەھبىرىگە تاپشۇ-
رۇپ بېرىپتۇ. مۇئاۋىن رەھبەر ئەتىگەندىلا بىرسىدىن بۇنى
ماڭا ئەۋەتىپتۇ. دەرھال خۇلاسە چىقىرىپ ماڭا بېرىڭ!»
دېدى.

بۆلۈم باشلىقى شۇنداق دېگەچ ئىشخانىسىغا چىقىپ
كەتتى. ئۇ سومكىنى ئېلىپ داڭ قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. مېڭىـ
سى قۇيقۇرۇق بولۇپ، كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشقانىدى.

دېڭ خوگۇيي ئىمزالىقىدىكى بۇ ئەسەر خەنزۇچە «ھېكايىلەردىن
تاللانمىلار» ژۇرنىلىنىڭ 2013 ـ يىللىق 9 ـ ئايلىق سانى (ئومۇمىي 340 ـ
سان)دىن **ئايشەمگۈل جاپپار ناسىرى** تەرجىمىسى

تىلماچ: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات ئىنستىتۇ-
تى ھازىرقى ۋە بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەتقىقات يۆنىلىشىنىڭ
2013 ـ يىللىق ماگىستىر ئاسپىرانتى

دۆلەتكە تاپشۇرۇش

ئالدىنقى ئەسىرنىڭ 50 ـ يىللىرىدا بىر ئوقۇغۇچى جى شيەنلىندىن كىتاب ئارىيەت ئالماقچى بولدى. ئۇ كىتاب ئاسانلىقچە تېپىلمايدىغان بىر پارچىلا كىتاب بولۇپ، ئارىيەت ئالغۇچى ئوقۇش جەريانىدا بۇزۇۋېلىشتىن قورقۇپ، ئارىيەت بېرىشتىن ئەنسىرەپ، «بۇ كىتابنى ئاقۇۋىتىنى مۆلچەرلەش تەس ئىدى. جى شيەنلىن رەت قىلىشقىمۇ كۆڭلى ئۇنىمايتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئوقۇغۇچىغا «بىر ھەپتىدىن كېيىن كېلىپ ئەپكېتىڭ، بولامدۇ ؟» دېدى. ئوقۇغۇچى خۇش بولۇپ كېتىپ قالدى.

بىر ھەپتىدىن كېيىن ئۇ ئوقۇغۇچى دېگەن ۋاقىتتا كەلدى. جى شيەنلىن ئۇنىڭغا رەتلىك تۇپلەنگەن نەچچە يۈز بەتلىك بىر دەستە ۋاراقچىنى بەردى ۋە: «كەچۈرۈڭ، مەن ئەسلى نۇسخىسىنى سىزگە ئارىيەت بېرەلمەيمەن، چۈنكى، بۇ ئەسلى نۇسخا بەك قىممەتلىك، مەن ئۇنى كېيىن دۆلەتكە ھەدىيە قىلماقچى، ھازىر بۇ كىتابنى مەن سىرتقا ئارىيەت بېرەلمەيمەن، ناۋادا مەن بۇ كىتابنى باشقىلارغا ئارىيەت بېرىش سەۋەبىدىن بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىتىپ قويسام، كېيىن دۆلەتكە تاپشۇرالماي قالىمەن، مەن سىزنى مېنىڭ بۇ قىلغانلىرىمنى چوقۇم توغرا چۈشىنىدۇ، دەپ ئويلايمەن، بۈگۈن مەن سىزگە بەرگىنىم مەن قولۇمدا كۆچۈرۈپ چىققان نۇسخىسى. قارىماققا بىر ئاز ئاۋارىچىلىقتەك تۇيۇلسىمۇ، بىراق ئاساسىي جەھەتتىن خاتالىق يوق، بىرەر سۆزمۇ چۈشۈپ قالمىدى، ئوخشاشلا پايدىلانغىلى بولىدۇ» دېدى.

بۇ ئەسەر «خىللانغان فېلىيەتونلار» (经典杂文) ژۇرنىلىنىڭ 2013 ـ يىللىق 9 ـ سانىدىن **ئابباس ئۆمەر ئەلقۇت** تەرجىمىسى

تىلماچ: خوتەن ناھىيە خانئېرىق بازىرى سېرىقئۆي ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇتقۇچىسى.

ھاياتلىقنىڭ يەنە بىر دېرىزىسى

مەشھۇر پسىخولوگ لى شۇشىنىڭ بىر كىتابىدا مۇنداق بىر ھېكايە بار:

بىر قىزچاق دېرىزە يېنىغا بېرىپ سىرتتا ئۆلۈپ كەتكەن ئامراق كۈچۈكنى دەپنە قىلىۋاتقان بىرەيلەننى كۆرىدۇ، بۇ قايغۇلۇق مەنزىرىدىن كۆڭلى يېرىم بولغان قىز ئىختىيارسىز يىغلاپ تاشلايدۇ. بۇنى كۆرگەن بوۋىسى شۇ زامات قىزنى يېتىلەپ باشقا بىر دېرىزىنىڭ ئالدىغا ئاپىرىپ ھويلىسىدىكى ئەتىرگۈللەرنى كۆرسىتىدۇ. پورەكلەپ ئېچىلغان ئەتىرگۈللەرنى كۆرگەن قىزنىڭ كەيپىياتى بىردەمدىلا ياخشىلىنىدۇ. بوۋاي نەۋرە قىزىنىڭ بېشىنى سىلاپ تۇرۇپ ئۇنىڭغا: «قىزىم، سىز دېرىزىنى خاتا ئېچىپ قالدىڭىز» دەيدۇ.

ھاياتلىق سەپىرىمىزدە گۈزەل مەنزىرىلەرمۇ، خەتەرلىك تاغ يوللىرىمۇ، تىك داۋان، چوڭقۇر ھاڭلارمۇ، لاي ـ لاتقىلىق ساسلىقلارمۇ بار. گاھىدا مول ـ ھوسۇل، غەلىبە شادلىقىدىن قاقاھلاپ كۈلسەك، گاھىدا مەغلۇبىيەت ئازابىدا پۇچىلىنىمىز. تۇرمۇشتا ھەممە ئىشلار ئويلىغىنىمىزدەك بولۇۋەرمەيدۇ، ھەممىمىزنىڭ «دېرىزە»نى خاتا ئېچىپ سېلىپ يەنە بىر «دېرىزە» سىرتىدىكى گۈزەل مەنزىرىلەرنى تاماشا قىلىشتىن قۇرۇق قالىدىغان ۋاقىتلىرىمىز بولىدۇ. ئەقىللىق كىشىلەر ۋاقتىدا ئۆزىنى ئوڭشاپ ھاياتلىقتىكى گۈل ـ چېچەكلەرگە پۈركەنگەن يېڭى بىر دۇنيانىڭ «دېرىزىسى»نى ئاچىدۇ، چۈنكى، ئۇلار دۇنياغا ئاكتىپ، ئۈمىدۋار روھ بىلەن نەزەر سالغاندا ئاندىن گۈزەل مەنزىرىلەرنى كۆرەلەيدىغانلىقىنى بىلىدۇ.

يېقىندا، دوستۇم مېنى يېڭى ئېچىلغان بىر چايخانىغا ئۇچرىشىشقا تەكلىپ قىلدى، چايخانىنىڭ غوجايىنى ئويلىمىغان يەردىن مېنىڭ ئۇنىۋېرسىتېتتىكى ساۋاقدىشىم بولۇپ چىقتى. پاراڭ ئارىلىقىدا ئۇ ماڭا مۇنۇلارنى سۆزلەپ بەردى:

ئالىي مەكتەپنى پۈتكۈزگەن يىلى ئۇ ئۆزى يالغۇز شېنجېنغا خىزمەت ئىزدەپ بارىدۇ، ئۇ بارغان بىرىنچى شىركەت ئۇنىڭ داڭلىق ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئەمەسلىكىنى باھانە قىلىپ رەت قىلىدۇ. ئىككىنچى شىركەتنىڭ يۈزتۇرا ئىمتىھانىدا بوي ـ تۇرقىنىڭ پاكارلىقى تۈپەيلى شاللىنىپ قالىدۇ. ئۈچىنچى شىركەتتىكىلەر ئۇنىڭ كۆرۈش

قۇۋۋىتىنىڭ ناچارلىقىنى ئېيتىپ ئۇنى رەت قىلدى. بۇلار ئۇنىڭغا قاتتىق زەربە بولدى. قاتتىق روھى چۈشكەن، چىرايىنى غەم بۇلۇتلىرى قاپلىغان ساۋاقدىشىم كوچىدا نەگە بارارىنى، نېمە قىلارىنى بىلمەي ئۇيان - بۇيان لاغايلاپ يۈرگىنىدە، يېنىدىن بىر ئەسكى - تۈسكى يىغىدىغان ئاۋارە كىشى ئۆتۈپ قالدى. رەڭگىنى پەرق ئەتكۈسىز بولۇپ كەتكەن، كىرەكسىز قۇتا - بوتۇلكىلار سېلىنغان تېرە خالتىسىنى ئۈشىنىسىگە يۈدۈۋالغان، كىيىملىرى جۇل - جۇل بۇ كىشى قانداقتۇر بىر ناخشىنىڭ ئاھاڭىغا غىڭشىغان، چىرايىدىن بەخت تەبەسسۇمى پارلاتقان پېتى كېتىۋاتاتتى... ئۇ خېلى ئۇزاققىچە ھېلىقى ئەسكى - تۈسكى يىغقۇچىنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى: «ئۇ بۈگۈن بىر نەچچە بوتۇلكىنى ئارتۇق يىغقىنى ئۈچۈن شۇنچە خۇشالمىدۇ؟ مەن بىر ئىستۇدېنت تۇرۇپ نېمىشقا ئۇنىڭدەك خۇشال ياشىيالمايمەن؟». ئۇ بىردىنلا ھوشىنى يىغدى، كەيپىياتى ياخشىلانغاندىن كېيىن يۇرتىغا قايتىپ ناھىيە ئىچىدىكى بىر ئىدارىدە ئىشلەيدۇ، بىر نەچچە يىلدىن كېيىن خىزمىتىدىن ئىستىپا بېرىپ ئىگىلىك تىكلىگۈچىلەر سېپىگە قوشۇلدۇ... ئۇ ھازىر بىر چايخانا زەنجىرسىمان شىركىتىنىڭ باش لىدىرىغا ئايلانغان بولۇپ، غايىسىدىكى كىشىلىك تۇرمۇشنى بەرپا قىلغانىدى. تەڭرى بۇ ساۋاقدىشىمغا «ئازاب دېرىزىسى» بېرىش بىلەن بىر ۋاقىتتا يەنە بىر «ئۈمىد دېرىزىسى»نىمۇ قوشۇپ بەرگەنىكەن. ھېلىمۇ ياخشى ساۋاقدىشىم ئەقىل كۆزى بىلەن «ئۈمىد دېرىزىسى»نى پەرق ئېتىپ ئاكتىپ روھىي - ھالەت بىلەن ئوڭۇشسىزلىققا دادىل يۈزلىنىپ، تەقدىرىنىڭ تىزگىنىنى ئالقىنىغا ئالغان ھەمدە بۈگۈنكى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەن ئىدى.

تاگور مۇنداق دېگەن: «سەن قۇياش پارلاپ تۇرغان يورۇق كۈندۈزنى بىھۇدە ئۆتكۈزۈۋەتكىنىڭ ئۈچۈن پۇشايمان ياشلىرىڭنى تۆكۈۋاتقىنىڭدا، يۇلتۇز چاقناپ تۇرغان گۈزەل كېچىدىن ھوزۇرلىنىش پۇرسىتىدىن مەھرۇم قېلىۋاتقان بولىسەن».

ئەمەلىيەتتە دۇنيادىكى ھەممە ئىشلار كۆپ تەرەپلىمىلىك بولىدۇ، پاسسىپ، چۈشكۈنلەرنىڭ كۆرىدىغىنى تۇرمۇشنىڭ ئازاب - قايغۇغا تولغان بىر يۈزى بولسا، ئۈمىدۋار كىشىلەرنىڭ كۆرىدىغىنى - ئۈمىد، پۇرسەت، خۇشاللىققا تولغان يەنە بىر يۈزى بولىدۇ.

بىر قاتار ئوڭۇشسىزلىق ۋە ئازاب - ئوقۇبەتلەرنى باشتىن كەچۈرۈپ ئاخىرى مۇۋەپپەقىيەت قازانغانغۇچىلار تۇرمۇشنى سەدەپ قۇلۇلىسىگە ئوخشىتىدۇ. تال - تال ئازاب قۇملىرى سەدەپدارنىڭ ئىچىگە كىرىپ سەدەپدارنى قىيناشقا باشلايدۇ، سەدەپدار ئاغرىق ئازابىنى يېڭىلىتىش ئۈچۈن بىر خىل سۇيۇقلۇق ئاجرىتىپ چىقىرىپ ھېلىقى ئازاب قۇملىرىنى ئورايدۇ، چەكسىز قىينىلىش، تەكرار سۈركىلىشلەر ھېسابىغا ئاجايىپ نۇرلۇق مەرۋايىت دۇنياغا كېلىدۇ.

تۇرمۇشتا قىيىنچىلىق ۋە توساقلار ھەممىلا يەردە مەۋجۇت. ئوڭۇشسىزلىق ۋە قىيىنچىلىققا ئۇچرىغىنىڭىزدا بۇرۇلۇپ، بىر جۈپ ئۆتكۈر كۆزىڭىز ۋە تۇيغۇن يۈرىكىڭىزگە تايىنىپ ھاياتلىقتىكى يەنە بىر دېرىزىنى ئېچىپ كۆرۈڭ، ئۇنىڭدىن مۇۋەپپەقىيەتنىڭ سۈزۈك ئاسمىنىدا چاقناپ تۇرغان ئوتلۇق قۇياشنى كۆرۈشىڭىز مۇمكىن!

بى جيالوڭ ئىمزالىقىدىكى بۇ يازما «ئالاھىدە تەرمىلەر» ژۇرنىلىنىڭ 2015 - يىلى 8 - ئايلىق ئالدىنقى سانىدىن **شەمسىنۇر تۇرغۇن زىلتار** تەرجىمىسى

تىلماچ: يەكەن ناھىيىلىك 5 - ئوتتۇرا مەكتەپتىن

بۇ سانىنىڭ ئەسەرلىرى «شىنجاڭ گېزىتى» باسما ئىشلىرى مەركىزى ئۇيغۇرچە كومپيۇتېر بۆلۈمىدە تىزىلدى؛ بۇ سانىنىڭ تەكلىپلىك تەھرىرى: ئايگۈل ئەمەت؛ كوررېكتورى: رەنا ئەمەت؛ مۇقاۋا ۋە قىستۇرما سۈرەتلەرنى ئىشلىگۈچى: مەريەمگۈل ئىددىرىس (تەكلىپلىك)، بەتچىك: ئىسھاقجان ئىبراھىم قاراتېكىن (تەكلىپلىك).

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

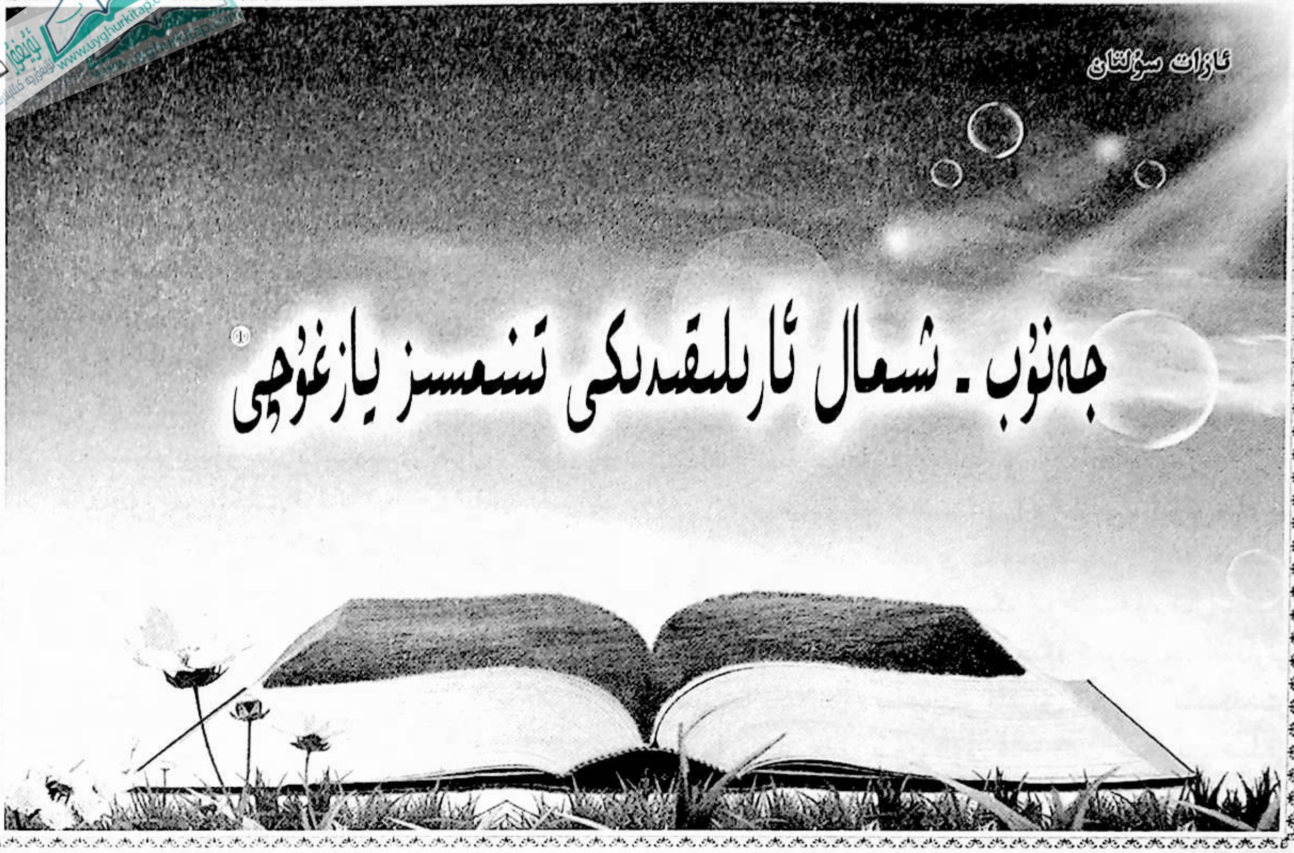

جەنۇب ـ شىمال ئارىلىقىدىكى تىنىمسىز يازغۇچى

ئازات سۇلتان

پاتىگۈل ئەدەبىيات ساھەسىدىكىلەر كۆز تىككۈدەك بىر ئۇيغۇر يازغۇچى، ئۇ خەنزۇ تىلىدا يازىدۇ. گەرچە بۇ ئۇنىڭ ئانا تىلى بولمىسىمۇ، بىراق پاتىگۈل باشقىلاردىن ئېشىپ چۈشىدىغان ئالاھىدە يۇقىرى تىل تالانتىغا تايىنىپ، خەنزۇ تىلىدا ۋايىغا يەتكۈزۈپ ئىپادىلىيەلەيدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە مىللىي كىملىكنىڭ تىل تاللاشتىكى گۇناھسىزلىقى، ئەندىشىسى، تەشۋىشلىرى ۋە ئازابلىرى ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ مىللەت، كىملىك ۋە مەدەنىيەت پەرقىگە مۇناسىۋەتلىك يازمىلىرى ئۆزگىرىشچان جەمئىيەتتىكى مىللەتلەرنىڭ گىرەلىشىپ كېتىش كۆز قارىشىغا تاقىلىدىغان بولۇپ، روھى تەنھالىق ئىچىدە ئۆسۈپ يېتىلىشتەك ئاساسىي تېمىسى بىلەن دىققەتكە سازاۋەردۇر.

پاتىگۈلنىڭ ئىجادىيىتىدە نەسر ئاساسىي سالماقنى ئىگىلەيدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان، ئۇنىڭ نەسرلىرى بىرقانچە تۈرلۈك دۆلەت دەرىجىلىك مۇكاپاتلارغا ئېرىشتى. ئۇ ئۆزىگە خاس كۆزىتىش نۇقتىسىدا تۇرۇپ ئۆز كەنتىنى، ئۆز يۇرتىنىڭ تۇپرىقىدا ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدىكى ئوي - پىكىرلىرىنى خاتىرىلىدى. يېقىنقى بىرقانچە يىلدا، ئۇنىڭ 400 مىڭ خەتتىن ئارتۇق ئەسىرى «خەلق ئەدەبىياتى»، «نەسرلەردىن تاللانما»، «ئالەمنىڭ چېتى»، «ئاۋام» قاتارلىق نەشر ئەپكارلىرىدا ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشتى. ئۇنىڭ چوڭ ھەجىملىك يۇرۇشلۇك نەسرلەر توپلىمى بولغان «يۇرت ئەسلىكى»، «غايىب بولغان ئانا»، «قوزىچاق ئىككىمىزنىڭ مەخپىيىتى»، «شالغۇتلار كەنتى» قاتارلىقلاردا مەۋھۇم تەسۋىر ئېلېمېنتلىرى بېيىتىلغان بولۇپ، ئوقۇرمەنلەر ئۇلاردىن كىملىك تونۇشى ۋە مەدەنىيەت تەۋەلىكىگە مۇناسىۋەتلىك زۆرۈر ئامىللارنىڭ تەسۋىرىنى كۆرەلەيدۇ. نەسرىدىكى ئەركىن روھنىڭ ماھىيىتى دەل ئۆزلۈكنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە ئاشكارىلىنىشىدۇر. پاتىگۈل بىر دېرىزىنى ئاچتى، دېرىزىدىن كىرگەن قاتمۇقات نۇر دۇنياسىدا، ئۆزلۈكنىڭ سۈزۈك ئەكس نۇرى جۇلالىنىپ، كۈچلۈك دولقۇن ھاسىل قىلدى.

پاتىگۈل كىچىك ۋاقتىدا دادىسى ئۇنى خەنزۇ مەكتەپكە بەرگەن. ئۇنىڭ دادىسى قەشقەرنىڭ پەيزاۋات ناھىيەسىدىن بولۇپ، بىر قېتىملىق شىمالىي شىنجاڭ سەپىرىدە تىل بىلمەسلىكنىڭ دەردىنى يەتكىچە تارتقان. كېيىن ئۇ نائىلاج پاتىگۈلنى خەنزۇچە مەكتەپكە بەرگەن، شۇنىڭ بىلەن بۇ پاتىگۈلنىڭ ئۆمۈرلۈك مۇقەررەر تاللىشى بولۇپ قالغان. ھازىر پاتىگۈلنىڭ تىلى ئۇيغۇر تىلى ۋە خەنزۇ تىلىدىن ئىبارەت ئىككى تىلنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى ئالدىراش ئۆتمەكتە. پاتىگۈل ئانا تىلى بولغان ئۇيغۇر تىلىنى قىزغىن سۆيىدۇ، ئانا

تىلى ئۇنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىغا چۆكۈپ، ئۇلارنىڭ چوڭقۇر پسىخىكىسىنى ئىگىلىشىگە ياردەم بەرسە؛ خەنزۇ تىلى ئۇنىڭ يېزىقچىلىق قابىلىيىتى ۋە تەسەۋۋۇرىنى چەكسىز قاناتلاندۇرۇپ، ئەسەرلىرىنىڭ تېخىمۇ كەڭ دۇنيا بىلەن ئۇچرىشىشى ئۈچۈن پايدىلىق پۇرسەت بىلەن تەمىن ئېتىدۇ. بۈگۈنكى كۈندە، بۇ ئىككى خىل تىل ئۇنىڭ ئىككى قانىتىغا ئايلىنىپ، ئۇنىڭ بوشلۇقتا ئەركىن پەرۋاز قىلىشى ئۈچۈن تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاپ كەلمەكتە.

تىل ــ تەپەككۇرنىڭ بىۋاستە ئىپادىلىنىشى، بىر تىلنى ئارتۇق ئۆگىنىش باشقىلارغا نىسبەتەن بىر تەپەككۇر شەكلىنىڭ كۆپەيگەنلىكىدىن، ھاياتلىقتا بىر نىشاننىڭ ئاۋۇغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ. پاتىگۈل ئۆزىنىڭ «ئەسلىگە كەلگەن ئالتىنچى بارماق» دېگەن نەسرىدە ئۆزىنى ئالتە بارماقلىق ئادەمگە ئوخشىتىدۇ. بەدەنگە نىسبەتەن بىر بارماقنىڭ كۆپ بولۇشى ھەقىقەتەن ئارتۇقلۇق قىلىدۇ، بىراق مەنىۋى ئىنتىلىش قانچە كۆپەيگەنسېرى ئىنساننىڭ قىممىتىمۇ شۇنچە ئېشىپ بارىدۇ.

تىل ئادەملەرنىڭ مەنىۋى ئىنتىلىشىگە بىۋاستە تەسىر كۆرسىتىدۇ، مەنىۋىيەتتە بىر نىشان ئارتۇق بولسا، دۇنيا قاراشتا باشقىلارغا نىسبەتەن بىر كۆزىتىش نۇقتىسى كۆپىيىدۇ. بۇ باشقىلارغا نىسبەتەن تۇرمۇشنى ئەڭ چوڭقۇر قازىدىغان بىر تال ئۆتكۈر بۇرغا، ھاياتلىق ئۇچۇرلىرىنى ئەڭ كەڭ دائىرىدە قوبۇل قىلالايدىغان بىر ئۇچۇر قوبۇللىغۇچ كۆپەيدى دېگەندىن دېرەك بېرىدۇ. ئۇ ئادەمنىڭ تەپەككۇر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، ھاياتنىڭ مەنزىلى ۋە مەنىسىنى چوڭقۇرلاشتۇرۇپ، ئىنسان روھىنى يېڭىلايدۇ.

قوش تىلنى تەڭ قوللىنىش ــ پاتىگۈلنىڭ ھايات كەچۈرمىشىدە يېڭىچە ئۆزگىرىش ھاسىل قىلدى. ئۇ جەنۇب- شىمال ئارىلىقىدا تىنىمسىز يېزىقچىلىق قىلىش جەريانىدا قوش تىل بىلىشتەك ئەۋزەللىكنىڭ پايدىسىنى ئەڭ زور دەرىجىدە كۆردى. بىر خىل تىل باشقا بىر خىل سالاھىيەتنى بىلدۈرىدىغان بەلگىلەرگە قارىغاندا، مەدەنىيەت كىملىكىنىڭ بەلگىسى سۈپىتىدە، شۇ كىشىنىڭ باشقا بىر مەدەنىيەتكە سىڭىپ كىرىشىدە تېخىمۇ كۆپ قولايلىق ئېلىپ كېلىدۇ.

ئەدەبىيات ــ ئۆزلۈكنى ئىزدەش جەريانى، ئىنسان روھىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى يوشۇرۇن ئېڭىنى چاقنىتىش ۋە قېزىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ يۈزەكى ۋە ئاڭسىز ياشاش ھالىتىدە بىر ئىزدا توختاپ قېلىشىغا يول قويماسلىق كېرەك. پاتىگۈل ئەسەرلىرىدە، ئۆزىنى ئىككى خىل ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت گىرىدىكى ئالاھىدە مەدەنىيەت بەلگىلىرىنى ئېلىپ يۈرگۈچى دەپ قاراپ، خەنجەردەك ئۆتكۈر تىللار بىلەن ئۆزىنى ئوپېراتسىيە قىلغان. كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەتلەر ئۆزئارا ئۇچرىشىۋاتقان، گىرەلىشىپ كېتىۋاتقان بۈگۈنكى دۇنيادا پاتىگۈلگە ئوخشاش بۇنداق يازغۇچىلار ئەسلىدىنلا ئىنسانشۇناسلىق قىممىتى ۋە مەدەنىيەت تەتقىقات قىممىتىگە ئىگە.

پاتىگۈل «دورامچىنىڭ تۇرمۇشى» دېگەن نەسرىدە، ئۆزىنى بىر خەنزۇ مەدەنىيىتىنىڭ دورامچىسى دەپ قاراپ، ھەقىقىي ئۆزىنى ئىزدەش جەريانىنى چوڭقۇر ئىپادىلىگەن. «دورامچىنىڭ تۇرمۇشى» ناملىق نەسرىدە ئۇ يۇقىرى بەدىئىي ماھارەت بىلەن بالىلىق ئەسلىمىلىرى بىلەن ھازىرقى تۇرمۇش ھالىتىگە نەزەر سېلىپ، ئۆزىنىڭ ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەتلەر ئارىسىدىكى تىنىمسىز تېپىرلاشلىرى، گاڭگىراشلىرى، ھالسىراشلىرى ۋە تىركىشىشلىرىنى ئىپادىلىگەن. مەدەنىيەت تونۇشى نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، پاتىگۈلنىڭ ئۆز مىللىي مەدەنىيىتىنى ئىزدىشى قەدىرلەشكە تېگىشلىك روھ. مەدەنىيەت يەر شارىلىشىۋاتقان، كۆپ مەنبەلىشىۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، ئۇنى چۈشىنىشكە، ئېتىراپ قىلىشقا ئۇرۇنۇپ بېقىش ۋە پەرقلەرگە ھۆرمەت قىلىش كېرەك. ئىنسانلار بايقىغان پەرقلەر قانچە كۆپەيگەنسېرى، ئۇلارنىڭ نەزەر دائىرىسىمۇ شۇنچە كېڭىيىدۇ، ئېتىراپ قىلىدىغان پەرقلەرمۇ شۇنچە كۆپىيىدۇ - دە، شۇنىڭ بىلەن تېخىمۇ ياخشى تۇرمۇشقا ئىنتىلىدۇ، ئۆزئارا چۈشىنىشىدىغان بىر كەيپىياتقا قاراپ تېخىمۇ ياخشى ئۇيۇشىدۇ.

مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنىڭ كۆپىنچىسىدە كىشىلىك تۇرمۇش ئوپېراتسىيە قىلىنىپ، ئىنسانلار چوڭ مېڭىسىگە خاتىرىلەنگەن ئىنسانىيەتنىڭ مەدەنىيەت مۇساپىسىگە نەزەر ئاغدۇرۇلىدۇ. ئەنە شۇ جانلىق تەپەككۇر ھۆجەيرىلىرى ئىنسانىيەتنىڭ ئالغا بېسىش سىرىنى يېشىدۇ. پاتىگۈلنىڭ 2014 - يىللىق خەلق ئەدەبىياتى مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن «تىللار تەردىپىدىن تالاشتا قالغان تىل» ناملىق نەسرى ئەنە شۇنداق ئەسەردۇر. بۇ مۇنەۋۋەر ئەسەردە «يەككە مىللەت تىلىنىڭ ئەسلىمىلىرى ئارقىلىق بىر دەۋرنىڭ مەدەنىيەت تاللىشى خاتىرىلەنگەن. ئاپتورنىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى كۆزىتىش نۇقتىسىدا تۇرۇپ، ئۆتمۈش ئەسلىمىلىرى بىلەن ھازىرقى تەجرىبىسى ئۆزئارا سېلىشتۇرۇلۇپ، مىللىي كىملىكنىڭ تىل تاللاشتىكى گۇناھسىزلىقى، ئەندىشىسى، تەشۋىشلىرى ۋە ئازابلىرى ئىپادىلەنگەن. ئەسەردە تىل تالاش بىلەن مەدەنىيەت روھە-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

غا ۋارىسلىق قىلىش ئوتتۇرىسىدىكى يوشۇرۇن ئەمما، يىراق باغلىنىش ئىپادىلىنىپ، بۈگۈنكىدەك ئۈچقۇر دەۋرىدە تىلنىڭ روھنىڭ شەرھلىگۈچىسى ئىكەنلىكى ئۆز ـ ئۆزىدىن تونۇتۇلغان، شۇ ئارقىلىق نەسرىنىڭ كەڭ ۋە چوڭقۇر بولغان مەدەنىيەت ئىچكى مەنىسى تېخىمۇ بېيىتىلغان.» («خەلق ئەدەبىياتى» مۇكاپاتىنىڭ مۇكاپاتلاش سۆزىدىن)

«تىللار تەرىپىدىن تالاشتا قالغان تىل»نىڭ بالىلىق دەۋرىدىكى كۆزىتىش نۇقتىسىدا، ئۆتمۈش ئەسلىمىلىرى بىلەن هازىرقى تەجرىبىسى ئۆزئارا سىلىشتۇرۇلۇپ، يەككە مىللەت تىلىنىڭ ئەسلىمىلىرى ئارقىلىق بىر دەۋرنىڭ مەدەنىيەت تاللىشى خاتىرىلەنگەن. ئەسەردە ئاپتورنىڭ ئالاھىدە كىملىكى ۋە ئىگىلىگەن كۆپ خىل تىلى ئارقىلىق ئوخشاش بولمىغان تۇرمۇش مۇھىتىدا ئوخشاش بولمىغان تىللارنى ئىشلىتىشكە مەجبۇر بولغان... ئەڭ دەسلەپكى گاڭگىراشلىرى ۋە ئازابلىرىدىن، كېيىنكى چۈشىنىش ۋە قوبۇل قىلىشلىرىغىچە بولغان جەريانلار چوڭقۇر مەزمۇنلۇق ۋە چۈشىنىشلىك سېلىشتۇرۇلغان، تەهلىل قىلىنغان. شۇنىڭدەك ئاپتور يەنە تۇرمۇشتىكى ئۇرغۇنلىغان جانلىق ۋە ئەمەلىي پاكىتلار ئارقىلىق ئۆزىنىڭ: «بىر تىلنى ئارتۇق بىلسەڭ، بىر يولۇڭ كۆپىيىدۇ» دېگەن كۆز قارىشىنى ئوبرازلىق ۋە چۈشىنىشلىك قىلىپ ئىپادىلىگەن. قارىماققا، ئەسەردە باشتىن ـ ئاخىر ئوخشاش بولمىغان تىل ۋە مەدەنىيەتلەر، تۇرمۇشتىكى قېقىلىش ـ سوقۇلۇش ۋە گىرەلىشىشلەر تونۇشتۇرۇلۇۋاتقاندەك كۆرۈنسىمۇ، بىراق چوڭقۇر قاتلىمىدىن كۆزەتكەندە، ئادەملەرنىڭ سىرتتىن كەلگەن شەيئىلەرگە نىسبەتەن كەڭ قورساق بولۇشى ۋە ئۇنى قوبۇل قىلىشنىڭ مۇھىملىقى تېخىمۇ كەڭ مەنىدە ئىپادىلەنگەن. ئەسەردىن ئاپتورنىڭ تۇرمۇشنى ئىنچىكە، چوڭقۇر، تەپسىلىي كۆزەتكەنلىكى؛ ماهىرلىق بىلەن تەهلىل يۈرگۈزگەنلىكى، ھەمدە پىشقان تىل ماهارىتىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ نامايان قىلغانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

پاتىگۈل ياخشى كۆرىدىغان نوبېل ئەدەبىيات مۇكاپاتى ساھىبلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭلا مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى بار، ياكى ئۇلار ئىسلام دىنى ئارقا كۆرۈنۈشىدىكى قوش تىللىق يازغۇچىلاردۇر. مەسىلەن: ۋىلادىمىر نابوكوۋ ئامېرىكىغا كۆچمەن بولۇپ بارغان رۇسىيەلىك يازغۇچى؛ ھېرتا مىللېر رۇمىنىيەگە ئولتۇراقلىشىپ قالغان گېرمانىيەلىك شائىر؛ نايپائۇل ئەنگلىيەدە ئولتۇراقلىشىپ قالغان ھىندىستانلىق ئەدىپ؛ يەنە تۈركىيەلىك ئورخان پامۇك غەرب ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىگە چوڭقۇر ئۇچرىغان مۇسۇلمان يازغۇچى.

بۇ يازغۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنىڭ خەلقئارادا زور شۆھرەتكە ئېرىشەلىشىدىكى ئەڭ زور ئاساسلىق سەۋەبلەرنىڭ بىرى — ئۇلارنىڭ ئىجادىيىتىدە ئىككى خىل تىل ۋە مەدەنىيەتتىن ھالقىپ ئۆتەلىگەنلىكىدە. ئۇلارنىڭ ئائىلە كېلىپ چىقىشى بىر پۈتۈن مەدەنىيەت ئارقا كۆرۈنۈشى ئاستىدا ئۆسۈپ يېتىلگەن باشقا يازغۇچىلارنىڭكىگە ئوخشىمايدۇ. ئوخشىمىغان مەدەنىيەتلەر ئارىسىدا ئارىلىشىپ ياشىغان كىشىلەردە مول غەيرىي ئىممۇنىتېت كۈچ، كېڭىيىش كۈچى ۋە كۆپ قاتلاملىق ئۆزگىرىشچان مۇھىتقا بولغان كۈچلۈك ماسلىشىش ئىقتىدارى بولغان بولىدۇ.

پاتىگۈلنىڭ كىشىلىك ھاياتىنى ئىككىگە بۆلسەك، 25 يىلى شىنجاڭدا، 25 يىلى جەنۇبىي جۇڭگودا ئۆتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ يېزىقچىلىق ھاياتىنى «جەنۇبىي جۇڭگودا تۇرۇپ شىنجاڭنى يازغان ھايات» دېيىشكىمۇ بولىدۇ. شىنجاڭ بىلەن جەنۇبىي جۇڭگو ئوخشاش بولمىغان ئالاھىدىلىككە ئىگە ئىككى دۇنيا بولۇپ، ئۇ ئىككى خىل ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەت ۋە ئوخشاش بولمىغان تۇرمۇشنى ئۆز ۋۇجۇدىدا تەڭ پەرۋىش قىلىپ بېقىشقا ئۇرۇنىدۇ. بىراق، ئوخشاش بولمىغان بۇ ئىككى خىل مەدەنىيەتنى پەرۋىش قىلىش جەريانىدا ئۇنىڭ دىلى خېلى كۆپ ئازار يەيدۇ، ئەمما ئۇنىڭدا بىئارام بولۇش ئالامىتى كۆرۈلمەيدۇ، بەلكى ئالغا ئىلگىرىلەش ۋە ئۆزگەرتىش ئۈچۈن بەدەل تۆلەشكە توغرا كېلىدۇ، دەپ قارايدۇ.

ھەرخىل ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەتنى تەنھالىق ئىچىدە قوبۇل قىلىش نەقەدەر ئۇلۇغۋار ئىش ـ ھە! پاتىگۈلنىڭ ھاياتى دەل ئەنە شۇنداق ئىككى خىل مەدەنىيەت بىر ۋۇجۇدقا مۇجەسسەملەنگەن يېگانە ھايات.

ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا يەنە بىر خىل مول مەدەنىيەتنىڭ ئىز ـ تامغىسى بېسىلغان. ئۇ نۇرغۇن ئادەملەردىن بىر قەدەم ئالدىدا مېڭىپ، ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەتنىڭ ئۆز روھىغا سوقۇلۇشى ۋە قوشۇلۇشىنى قوبۇل قىلدى. ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەتلەرنىڭ چېنىقتۇرۇشى ۋە تاۋلىشى ئارقىلىق ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى مەدەنىيەت ئىزنالىرى گويا قەدىمكى نەپىس ۋە ئېسىل فارفۇر قاچىلارنىڭ يۈزىدىكى گۈل سىزىقچىلىرىدەك، مۇز كىرىستاللىرىدەك ئىچكى ئۆزگىرىش ھاسىل قىلىپ، ئۇنىڭ ھاياتىنى يېڭىلاپ، ئاجايىپ رەڭدار تۈسكە كىرگۈزدى. ئۇنىڭ نەزەر دائىرىسىمۇ زور دەرىجىدە كېڭىيىپ، ھايات ساپاسىمۇ باشقىلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىشكە باشلىدى.

2014 ـ يىلى 12 ـ ئايدا بېيجىڭ دەۋر نەشرىياتى نەشر قىلغان پاتىگۈلنىڭ «يۈز يىللىق قانداشلىق» ناملىق تۇنجى

رومانى بېيجىڭ شەھىرى تەرىپىدىن «مۇنەۋۋەر رومان» قاتارىغا كىرگۈزۈلدى، ھەمدە 2015 ـ يىلى 3 ـ ئايدا شەرەپ بىلەن «جۇڭگو ياخشى كىتاب مۇنبىرى»گە تىزىلدى. بۇ كىتاب ئوقۇرمەنلەر تەرىپىدىن «ئاز سانلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتىنىڭ يېڭى دەۋردىكى ۋەكىلى پاتىگۈلنىڭ ۋەكىللىك ئەسىرى، جى خودانىڭ ‹مۇسۇلمانلارنىڭ ئاخىرەتلىكى›، ئالەينىڭ ‹چاڭ ـ توزان بېسىققاندا›دىن قالسا، 30 يىلدىن بۇيان مەيدانغا كەلگەن ئەڭ مىللىي قىممەتكە ئىگە نادىر (كلاسسىك) رومان» دەپ قارالدى.

پاتىگۈلنىڭ «يۈز يىللىق قانداشلىق» رومانىدا ئائىلىسىدىكى بەش ئەۋلاد كىشىلەرنىڭ تارىخنىڭ بوران ـ چاپقۇنلۇق ئۆزگىرىشلىرىدىكى ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرى ۋە خۇشاللىقلىرى يېرىم تەرجىمھال شەكلىدە ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، روماندا بىر قانداشلىقنىڭ باشقا بىر قانداشلىققا توختىماستىن سىڭىپ كىرىش جەريانى ھەمدە بېكىنمىلىكتىن ئېچىۋېتىشكىچە، زوراۋانلىقتىن مۇلايىملىققىچە، ئازاب ـ ئوقۇبەتتىن مىننەتدار بولۇشقىچە بولغان جەريانلار تەسۋىرلىنىپ، بىر ئەسىردىن بۇيانقى ئېلىمىزنىڭ غەربىي قىسمىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ھالىتى ۋە ئۇلارنىڭ تارىخىي ئۆزگىرىشلەر جەريانىدىكى زىددىيىتى ھەم ئارىلىشىپ ياشاش يۈزلىنىشى چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

پاتىگۈلنىڭ ئائىلىسىنىڭ قانداشلىقنى قارىغاشتىن ئىنسان خاراكتېرىنى قېزىشقىچە ھەم مىللەتنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە كېلەچىكىگىچە بولغان يازمىلىرىدىن، ئۇنىڭ پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ مەۋجۇتلۇق ھالىتىگە بولغان چوڭقۇر ئىزدىنىشى ھەم چوڭقۇر مېھرى بىلەن كۆڭۈل بۆلۈۋاتقانلىقىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ. «يۈز يىللىق قانداشلىق» رومانىنىڭ قىممىتى پەقەت دەۋر ۋە مىللەت ھەققىدە چوڭقۇر مۇلاھىزە يۈرگۈزۈلگەنلىكىدىلا بولۇپ قالماستىن، بەلكى، ئەڭ موھىم مەۋجۇتلۇق قىسمىتى ھەققىدە چەكسىز ئىزدەنگەنلىكىدە.

روماندا ئىنچام ۋەقەلەر، ئۆتكۈر تىللار ۋە ھەققىي كىشىلىك تۇرمۇش تەسىراتلىرى ئارقىلىق دەۋر ئاساسىي مېلودىيەسى ۋە پىشقان بەدىئىي ماھارەت نامايان قىلىنغان. كىتابتا گۈزەل ۋە يېڭىچە ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرى ئارقىلىق مىللەتلەرنىڭ يۈز يىلدىن بۇيانقى تالاش ـ تارتىشى ۋە ئارىلىشىپ ياشاش تارىخى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. «يۈز يىللىق قانداشلىق» كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان ئۆزگىچە بىر خۇش پۇراقلىق گۈل بولۇپ، ئۇ بىزگە تېخى ھېچكىم ئاياغ بېسىپ باقمىغان بىر مۇنبەت تۇپراقنى ئېچىپ بەردى. پاتىگۈل دۇنيانىڭ ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىنى ئۆز ئەسەرلىرىگە تۇيدۇرماي سىڭدۇرۇپ، ئوقۇرمەنلەرنى ساياھەت قىلىۋاتقاندەك تۇيغۇ ئىچىدە چوڭقۇر ئويلاندۇردى.

بۇ رومان رېئالىزملىق ئەنئەنىگە ۋارىسلىق قىلىش بىلەن بىللە پۈتۈنلەي يېڭىچە ئىپادىلەش ۋاسىتىلىرى قوللىنىلغان، كۆپ تەرەپلىمىلىك كۆزىتىش نۇقتىسى ئارقىلىق مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسى بىلەن تەرەققىيات ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، جۇڭگو بۈگۈنكى دەۋر ئاز سانلىق مىللەت ئەدەبىياتىدىكى ئەڭ مۇنەۋۋەر ئەسەرلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ھەرقانداق بىر ئىنسان ھاياتىنىڭ باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان ئۆزگىچە قىممىتى بولىدۇ. مېنىڭچە، كىشىلەرنىڭ بۈگۈنكىدەك ئۆزئارا ئالاقىلىشىش ۋە ئارىلىشىپ ياشاشتەك باشقا بىرخىل مەدەنىيەت شەكلى ئۈچۈن كۆرسەتكەن بارلىق تىرىشچانلىقلىرىمۇ، ئوخشاشلا ئۇنىڭ باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان يەنە بىر قىممەتلىك تەرىپى.

2015 ـ يىلى 3 ـ ئايدا پاتىگۈل شىنجاڭ ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كۇچا ناھىيەسىگە كېلىپ، نەق مەيداندا «ئاخىرقى كۇچا ۋاڭى» ناملىق رومانىنى يېزىشقا كىرىشتى. ئۇ ئۇيغۇرلاردىن چىققان ئەڭ ئاخىرقى بىر بەگنىڭ كونىلىق بىلەن يېڭىلىق ئالمىشىۋاتقان ۋە مەدەنىيەتلەر توقۇنۇشۇۋاتقان بۈگۈنكى دەۋردىكى ئىچكى دۇنياسىنى يازماقچى بولدى. ئۇ كۇچادا ناھايىتى ياخشى قوغدىلىۋاتقان كوناشەھەر رايونى بىلەن كۈنسېرى ھۆسنى تۈزەپ گۈزەللىشىپ بېرىۋاتقان يېڭىشەھەر رايونى ئارىلىقىدا ئالدىراش يۈرۈپ، ھەربىر كۇچالىقلارنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئاخىرقى بەگنىڭ سايىسىنى ئىزدىمەكتە.

كۇچا تارىخىي مەدەنىيەت مىراسلىرى ۋە دىنىي مەدەنىيەت مىراسلىرى ئىنتايىن مول بىر يۇرت بولۇپ، تارىخ سۆزلەيدۇ، ئۆز تىلى ئارقىلىق ھەممىنى بىزگە سۆزلەپ بېرىدۇ. تارىخ كۇچادىن ئىبارەت بۇ سۆيۈملۈك يۇرتقا ھەدىيە قىلغان مەدەنىيەت يالداملىرى نەقەدەر ئېسىلخارلىق ۋە چوڭقۇر مەنىگە ئىگە ـ ھە! مېنىڭچە، تارىخنىڭ پاتىگۈلدىن ئىبارەت خەنزۇ تىلىدا يازىدىغان بۇ ئۇيغۇر يازغۇچىنىڭ قەلىمىگە يۈكلىگەن بۇرچ ـ مەسئۇلىيىتىمۇ چوڭقۇر مەنىگە ئىگە. مەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئاخىرقى دەۋردىكى بېگى بولغان كۇچا ۋاڭى ھەققىدىكى بۇ رومانىنىڭ بالدۇرراق روياپقا چىقىشىغا سەممىي تىلەكداشمەن.

① ئاپتور بۇ ماقالىنى خەنزۇ تىلىدا يازغان.

كۇچا ناھىيەلىك «قوش تىل» ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيەلەش مەركىزىدىن **ئەھەت داۋۇت** تەرجىمىسى

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

(نەسر)

تىللار تەرىپىدىن تاللاشتا قالغان تىل

پاتىگۈل ئىبراھىم

1

ئۆيىمىزنىڭ ياغاچ ئىشىكىنى سىرلىغاندا، كۆك ۋە يېشىل سىردىن ئازراقتىن ئېشىپ قېلىۋىدى، دادام ئۇلارنى ئارىلاشتۇرۇپلا تۆپىلەپ سىرلىۋەتتى. تەكشى ئارىلاشتۇرۇلمىغان سىر دەسلەپتە كۆك دېسە كۆك ئەمەس، يېشىل دېسە يېشىل ئەمەس غەلىتە بىر رەڭگە كىرىپ قالغان ئىدى. ھاۋا ئىسسىق كۈنلىرى سىر كۆپۈكچە ھاسىل قىلىپ، پاقىنىڭ تېرىسىگە ئوخشاپ قالسا، ھاۋا سوغۇق كۈنلىرى كۈچلۈك شىمال شامىلىدا يېرىلىپ سويۇلۇپ چۈشەتتى. ئىشىكتىكى سىرلار ئۈزلۈكسىز شەكىل ئۆزگەرتىپ، تىرىشىپ ھاۋارايىنىڭ ئۆزگىرىشىگە ماسلىشاتتى. كېيىنچە، يېپىشقاق يېشىل سىر شامالنىڭ ئەۋزەللىكى بىلەن مۇتلەق ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلەپ، كۆك سىرلارنى سىقىپ چىقىرىۋېتىشكە ئازلا قالدى. شامالنىڭ تەسىرىدىن يېرىلىپ سويۇلۇپ چۈشكەن يېشىل سىرلارنىڭ ئورنىدا ئۇششاق داغ ئىزى قېلىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ئىشىكنىڭ رەڭگى كۆككە ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى.

ئائىلىمىزنىڭ تىل ئۆزگىرىشىمۇ ئەنە شۇ ئىشىكنىڭ رەڭ ئۆزگىرىشىگە ئوخشاپ قالاتتى. دەسلەپتە باشلامچى ئورنىدا تۇرۇپ كەلگەن ئانامنىڭ خوتەن تىلى ئۇنىڭ ئېغىر دەرىجىدە ئېلىشىپ قېلىش كېسەلىگە گىرىپتار بولۇشى (ئۆز - ئۆزىگە سۆزلەيدىغان بولۇپ قالغاندىن سىرت، نورمال تىل ئىقتىدارىدىن ئايرىلىپ قېلىشقىمۇ تاس قالغانىدى) سەۋەبىدىن، دادامنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا ئورۇن بوشاتتى. ئۇلارنىڭ ئۆزى بىلگەنچە قوللانغان تىلى ۋە تۇرمۇش ئادىتى بەئەينى نائۇستا سىرچىنىڭ چوتكىسىدىكى ئوخشىمىغان ئىككى خىل سىر، كالامپاي تامچىنىڭ ھاندىكىسىدىكى ئوخشىمىغان ئىككى خىل لايدەك مېنىڭ گەۋدەك جىسمىمغا ئۈستى - ئۈستىلەپ چاپلىنىپ، ۋۇجۇدۇمنى ئالا - چىپار رەڭدە بوياپ، روھىمدا تولدۇرۇۋالغۇسىز بىر بوشلۇق ھاسىل قىلغانىدى. ئۇلار مەندەك بىر ئارىلاشما قان سىستېمىسىدىن بولغان ئائىلىدە ئۆسۈپ يېتىلگەن، رەڭگىنى ئايرىغىلى بولمايدىغان ئارىلاشما سىردەك ئەبجەش مەدەنىيەتلىك بىر ئەۋلادنى ئاپىرىدە قىلغانىدى. مەن ئۆزۈمنىڭ قايسى تەرىپىمنىڭ دادامنى، قايسى تەرىپىمنىڭ ئانامنى تارتقىنىنى ھازىرغىچە دەپ بېرەلمەيمەن.

ئەبجەشلىكنىڭ ئەنە شۇ ياللىداملىرىنى ئويلىسام، ۋۇجۇدۇمغا يىڭنە سانجىلغاندەك بولىمەن. يىڭنە سانچىلغاندى-

كى ئەڭ دەسلەپكى ئاچچىق ئاغرىق، قىزىشىش ھازىر مەندە يوقالدى، ئىششىقمۇ ياندى، قان داغلىرى پاكىز تازىلانغاندىن كېيىن، جاراھەت ئېغىزىمۇ ئاستا ـ ئاستا پۈتۈپ، قالدۇق جاراھەت ئىزلىرىمۇ يوقالدى. ئەڭ ئاخىرىدا قېلىپ قالغان بىلىنەر ـ بىلىنمەس تاتۇق قەلب قەسرىمدىكى پەقەت ئۆزۈملا كۆرەلەيدىغان ئاچچىق يالداما بولۇپ قالدى. دادام بىلەن ئانامنىڭ مىللەت ئايرىمىسى ئوخشىمايدىغان قېرىنداشلىرىنىڭ ماڭا قارىغاندىكى ھېسسىياتىمۇ رەڭگىنى ئېنىق ئايرىغىلى بولمايدىغان ئۆيىمىزنىڭ ياغاچ ئىشىكىگە قارىغاندىكى ھېسسىياتىغا ئوخشاپ قالاتتى. ئۇلار بىر تەرەپتىن ۋۇجۇدۇمغا يوشۇرۇنغان ئانامنى ئىزدىسە، يەنە بىر تەرەپتىن مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىن دادامنىڭ سايىسىنى ئىزدەيتتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭلا مېنىڭ ئۆزىگە تونۇش بولغان بىر تەرىپىمنى قوبۇل قىلىپ، ناتونۇش بولغان يەنە بىر تەرىپىمنى ئۆزگەرتىپ باققۇسى كېلەتتى.

قەشقەردىن كەلگەن ئۇيغۇر كىچىك ئاپام چېچىمنى قىرىق سېكىلەك قىلىپ ئۆرۈپ قويۇۋېدى، مومامنىڭ ئۆيىگە بارغاندا ئۇنىڭ كۆزىگە سىغمىغاچقا، ئاپامنىڭ سىڭلىسى شۇ ھامانلا چۇۋۇۋەتتى. دادام ماشىنچىغا تىككۈزۈپ بەرگەن ئۇزۇن كۆڭلەكنى مومام كۆرۈپلا ئوچاققا تاشلىۋەتتى، مەن ئاپامنىڭ سىڭلىسىنىڭ ئۇزۇن چاپان، ئۇزۇن ئىشتىنىنى ئالماشتۇرۇپ كىيىشكە مەجبۇر بولدۇم. شۇنىڭدىن باشلاپ ھېسابلىغاندا، مەن كۆڭلەك بىلەن خوشلاشقىلى نەچچە ئون يىل بوپتۇ. بۇ ئۇزۇن كۆڭلەك كىيىشنى ئاساس قىلىدىغان ئۇيغۇر قىزىغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئەقىلگە سىغمايدىغان بىر ئىش ئىدى. ئۇزاق مۇددەت ئىككى مىللەت ئارىسىدا سىقىلىپ ياشاۋاتقان ماڭا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بۇ مۇقەررەر يۈز بېرىدىغان تەبىئىي، نورمال ئەھۋال ئىدى. مېنىڭ ئاتا ـ ئانام بىلەن دىنىي ئېتىقادىم ئوخشاش، تۇرمۇش ئادىتىم ۋە پەرھىزلىرىم تامامەن ئوخشاش بولمىسىمۇ، بىراق مەن خۇيزۇ ئاپام ۋە ئۇيغۇر دادام بىلەن بىر ئۆمۈر ياشاپ كەلدىم، بىرەر قېتىممۇ يوپكا كىيىپ باقمىدىم. ھەرخىل ئۆرپ ـ ئادەتلەر گىرەلەشكەن، ئۆزئارا سىڭىشكەن ياكى تىركەشكەن مۇھىتتا ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا مەن ئاستا ـ ئاستا ئانام بىلەن مومام، دادام بىلەن ھامامم ھەممىسىنىڭلا مېنىڭ يەنە بىر تەرەپىنىڭ مەدەنىيىتىنى قوبۇل قىلىش بىلەن بىللە ھەر ئىككىلا تەرەپنىڭ ئۆز مىللىي غۇرۇرىنى پۈتۈن كۈچۈم بىلەن ياخشى قوغدىشىمنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتتىم.

كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوندا بىر بالىنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىدا تۈرلۈك نامەلۇم يوشۇرۇن سىقىلىشلاردىن خالىي بولمىقى تەس. ئۇيغۇر دادا، خۇيزۇ ئانا، قازاق قوشنا، خەنزۇ مۇئەللىم... لەر ماڭا ئوخشاش بولمىغان تىل، ئوخشاش بولمىغان يېزىق، ئوخشاش بولمىغان ئۆرپ ـ ئادەتلەرنى سىڭدۈردى. ئائىلىدە ئاتا ـ ئانام ۋە قېرىنداشلىرىم «قۇرئان كەرىم»نى قايسى تەلەپپۇزدا ئوقۇش ھەققىدە ئايىغى چىقماس جېدەلگە پاتاتتى. مومام ماڭا تيەنشۈينىڭ جاڭجياچۈەن تەلەپپۇزىدىكى خۇيزۇچە «قۇرئان» تىلاۋەت قىلىشنى ئۆگەتسە، دادام توختىماستىن ئۆلچەملىك ئەرەب تەلەپپۇزى ۋە ئاھاڭى بويىچە تۈزىتىپ ئوقۇشقا دەۋەت قىلاتتى. ئەمما، مومامنىڭ تەلەپپۇزى قەتئىي ئۆزگەرتكىلى بولمايدىغان ئۆلگىدەك، ئېنەن ئېسىمدە قالاتتى.

مەن بۇنىڭ مەدەنىيەت ياكى ئەمەسلىكىنى بىلمەيتتىم، بالا بولۇش سۈپىتىم بىلەن كىمنىڭكىنى ئاڭلىشىم كېرەكلىكىنىمۇ بىلمەيتتىم. چوڭلار دائىم ئۆز گېپىنى يورغىلىتاتتى، مەن ئۇلارنىڭ خاھىشى بويىچە ئالدىدىكىسىگە بىر خىل، كەيندىكىسىگە يەنە بىر خىل ئوقۇپ بېرەتتىم. ئوخشىمىغان تىللار ئارىسىدا ھەتتا مېنىڭ ئىسمىممۇ توختىماي ئۆزگىرىپ تۇراتتى. ئوخشىمىغان ۋاقىتتا ئوخشىمىغان مىللەتلەر مېنىڭ ئىسمىمنى ئوخشىمىغان نام بىلەن چاقىراتتى. خۇيزۇلارنىڭ «پاتۇمە» دەپ ئاتىشىدىن قازاقلارنىڭ «بادىما» دەپ چاقىرىشىغىچە، يەنە خەنزۇلارنىڭ «لى يىڭلەن» دەپ ئاتىشىدىن ئۇيغۇرلارنىڭ «پاتىگۈل» دەپ چاقىرىشىغىچە بولغان جەريانلاردا، ھەرخىل مىللەتلەر ئارىسىدا توختاۋسىز ئېقىپ يۈرگەن مېنىڭ ۋۇجۇدۇمغا ئوخشىمىغان مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ ئىز ـ تامغىلىرى بېسىلغانىدى. مېنىڭ بىلىش جەريانىمنىڭ ھەممىلا يېرى سان ـ ساناقسىز ئۆچۈرگۈچ ئىزلىرى بىلەن تولغانىدى. مېنىڭ ئازادىلىككە بولغان تەلپۈنۈشۈم ئېھتىمال بالىلىق دەۋرىمدىكى بىردىنبىر ئارزۇيۇم بولسا كېرەك. بۇ ئارزۇيۇم كۆپ خىل مەدەنىيەتلەر ئارىسىدا سىقىلىشقا مەجبۇر بولغانىدى. چەكسىز غۇۋالىققا پېتىپ، ئېسەنكىرەشتىن قۇتۇلمىقى بەسى مۈشكۈل بولغان ماڭا نىسبەتەن شۇ چاغلاردا قارىغۇلارچە ئەگەشمەكتىن باشقا يول يوق ئىدى. ئاخىر تونۇپ يەتتىمكى، غۇۋا سېلىشتۇرۇلمىلار ئىچىدە تەبىئىي قوبۇل قىلىنغانلىرىنىڭ ھەممىسى تۇغما گېنىدا بار بولغان يېقىنچىلىق ۋە

تونۇش سەزگۈسىگە تەۋە نەرسىلەر ئىكەن.

2

ئائىلىمىزدە ئاۋۋال تۇغۇلغان ئۈچ قېرىندىشىمىز ناهايىتى بەختلىك هالدا ئۇيغۇر تىلىنى پۇختا ئۆگەندى. مېنىڭدىن باشلاپ ئىنىم، سىڭلىم خەنزۇ مەكتەپتە ئوقۇغاندىن كېيىن، تۆتىنچى بالىدىن باشلاپ ئائىلىمىزنىڭ تىلى شاخلاشقا باشلىدى. هەتتا دادامنىڭ قاتمال تىلىمۇ هېچبىر كۈچىمەيلا تەبىئىي هالدا بىزنىڭ راۋان ئورتاق تىلىمىزغا ماسلىشىپ كەتتى. تۆتىنچى قېرىندىشىمىز ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە تەرجىمانلىقنى ئۆگەندى، ئۇ ئائىلىمىزدىكى دادام شەخسەن ئۆز قولى بىلەن ئالىي مەكتەپكە ئۇزىتىپ قويغان بىردىنبىر قېرىندىشىمىز ئىدى، دادام ئۇنىڭ كەسپىگە ئالاهىدە كۆڭۈل بۆلەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن تۇغۇلغان بالىلارنىڭ هەممىسى ساپ خەنزۇ تىلى قوللىناتتى. بۇنىڭ بىلەن بىر ئائىلىمىزدە ئىككى خىل تىل كۈچ تەڭلىشىپ قالدى. ئۇيغۇرچە - خەنزۇچە تەرجىمانلىقنى ئۆگەنگەن ئىنىم كېيىن گۇاڭدۇڭنىڭ يەرلىك تەلەپپۇزىدا سۆزلەيدىغان بىر قىزنى ئالدى، ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەيدىغان سىڭلىم ئىنگلىز تىلىدا سۆزلەيدىغان بىر شياڭگاڭلىققا ياتلىق بولدى، بىر ئېغىزمۇ ئۇيغۇرچە بىلمەيدىغان كىچىك ئىنىم ئىسمى جىسمىغا لايىق تېپىك ئۇيغۇر قىزىدىن بىرىگە ئۆيلەندى. بۇ ھەقىقەتەن تىل تەرتىپى قالايمىقانلىشىۋاتقان بىر دۇنيا، تىل ئادەملەرنىڭ تاللىشىغا ئۇلگۇرەلمىسە، سىز ئۆز تىلىڭىزنى باشقۇرۇشقىمۇ ئامالسىز قالىسىز - دە، تىللارنىڭ تاللىشىمۇ توختايدۇ. قارىغاندا كۈنسايىن ئۆزگىرىپ تۇرۇۋاتقان كۆپ مەنبەلىك دۇنياغا ماسلىشىش ئۈچۈن ئادەملەر چوقۇم بىرقانچە خىل تىلدا تەربىيەلىنىشى جەمئىيەتنىڭ تەخىرسىز ئېهتىياجى بولسا كېرەك.

دادام تەرىپىدىن خەنزۇ مەكتەپكە ئوقۇشقا بېرىلگەن مەن ئۇيغۇر تىلىدا ئۆز ئالدىمغا دادامغا قارىتىپ بىر پارچە سالام خەتنىمۇ يازالمايمەن، شۇنى ئويلىساملا، كۆڭلۈم تولىمۇ يېرىم بولىدۇ. قارىماققا دادام مېنىڭ خەنزۇ تىلىنى خەنزۇلاردىن قېلىشمىغۇدەك دەرىجىدە ياخشى ئۆگەنگەنلىكىمدىن غالىبلارچە پەخىرلىنەتتى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىشلەپچىقىرىش ئەترىتىگە قارىتىپ يېزىپ بەرگەن بىر پارچە رۇخسەت سوراش خېتىم، مېنىڭ خەنزۇ تىلى ئارقىلىق ئۇنىڭغا يەتكۈزگەن تۇنجى پايدام ئىدى. ئۆيىمىزدىكى ئات دادامنىڭ بارمىقىنى چىشلىۋالغاندىن كېيىن، يېرىم ئاي دەم ئالغان بولسىمۇ، جەرىمانە تۆلىمەسلىككە سەۋەب بولغان بۇ خەت ئادەتتىكى بىر پارچە ئاددىيلا خەت بولما[illegible] بەلكى، دادامنىڭ نەزىرىدە مەن يازغان تۇنجى «ئەلىك نادىر ئەسەر» ئىدى، دادام هەتتا شۇ سەۋەبلىك قوشنىلار ئارىسىدا خېلى ئۇزاققىچە پۈتۈن كۈچى بىلەن توختىماي ماختانغانىدى. ئېهتىمال، ئۇ خېلى بۇرۇنقى شۇ مەزگىلدىلا ئاساسىي گەۋدە مىللەتنىڭ تىلىنى ئۆگىنىشنىڭ بىر مىللەتكە نىسبەتەن ئېيتقاندا، جەمئىيەت ئاساسىي گەۋدىسىگە سىڭىپ كىرىشىدىكى زور ئىش ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ يېتەلىگەن بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

كۆپ يىللاردىن كېيىن، دادامنىڭ ئېڭىمدىكى ئەينى يىللاردا يۇرتىنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەن «خائىن»لىق ئوبرازى تۈپتىن يېغىلىپ، مەدەنىيەتلەرنىڭ قوشۇلۇش سەپىرىدىكى ئالدىن كۆرەر تالانت ئىگىسى ئىكەنلىكىدەك ئوبرازى زورىيىپ، دادامغا بولغان هۆرمەت تۇيغۇم قايتىدىن يېلىنجىدى. قەلبىمدە ساقلىنىپ قالغان غۇۋا جاراهەت ئىزلىرى ئۇنى ئاستا - ئاستا ماڭا تونۇتقانىدى: ياشلىق چاغلىرىدا ئۇيغۇرلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جەنۇبىي شىنجاڭدىن كۆپ مىللەت ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان شىمالىي شىنجاڭغا كېلىشى، بەلكىم، ئۇنىڭ هايات سەپىرىدىكى بىر جەريان بولۇپ، ئۇنىڭغا سىرتقا چىقىپ تاشقى دۇنيا بىلەن ئۇچراشماقچى بولسا، ئاۋۋال چوقۇم تىل ئۆتكىلىدىن ئىبارەت چەكلىمە ۋە توسالغۇدىن بۆسۈپ ئۆتۈشى كېرەكلىكىنى هېس قىلدۇرغان؛ ئۇ ئۆزى بىر ئۆمۈر ئىشقا ئاشۇرۇپ بولالمىغان بۇ بىر نۇقتىنى بىز بالىلىرىدىن باشلاپ قول سېلىپ ئىشقا ئاشۇرماقچى بولغان بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

يۇرتۇمدىن ئايرىلىش ئالدىدا، مەن بەئەينى خەنزۇ، ئۇيغۇر ۋە قازاقلارنىڭ هەرخىل تىللىرى قورشاۋىدا قالغان توشقانغا ئايلىنىپ، مويلىرىمغا تۆرلۈك مەدەنىيەتلەرنىڭ ئارىلاشما رەڭلىك مۆهۈرى بېسىلغانىدى. جەنۇبىي جۇڭگوغا كەلگەندىن كېيىن، مەنمۇ تۆرلۈك يەرلىك مەدەنىيەتلەر ئارىسىدا ئۆز تىلىمغا ئىگە بولۇش ئۈچۈن تىرىشىپ ئۇرۇنۇپ باقتىم. ئېهتىمال، تۆرلۈك مەدەنىيەتلەر بىر يەرگە مۇجەسسەملەنگەندىلا، ئاندىن تىل مەدەنىيىتىنىڭ تاللىشى يۇقرى پەللىسىنى باشتىن كەچۈرگىلى، شۇنداق بولغاندىلا، ئاندىن ئۆزىنى قىممەتكە ئىگە جەمئىيەت ئۆلگىسى بولۇش نۇقتىسىدا تۇرۇپ ياخشى ئوپېراتسىيە قىلغىلى بولۇشى مۇمكىن.

مەن يىلتىزىمنى ئىزدەپ، ئۆزۈمنى ئۆزگەرتىش، ۋۇ-

جۇدۇمدىكى ئاشۇ نەرسىلەرنىڭ زادى قانداق نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى بىلىپ بېقىش كۈچلۈك ئىستىكىدە ئىزدەندىم. كىم ئويلىسۇن ئۇنىڭ شۇقەدەر ئاجايىپ ـ غارايىپ، شۇقەدەر سېھرىي كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى... بۇ ھەقتىكى ئويلىرىم ئۆزۈمگە تولىمۇ جەلبكار بىلىنەتتى، مەن چۈشىنىشكە موھتاج ئىدىم، مەن نېمە ئۈچۈن ھەر كۈنى ئۆزگەرتىلىۋېرىمەن؟ مەن ئۆز ۋۇجۇدۇمغا نەزەر سالدىم: ھەررەڭ ـ سەررەڭ ئۆتمۇ ـ تۆشۈكلەر، دەز ـ يېرىقلار، جاراھەت ئىزلىرى، تىتما ـ تالاڭ بولۇش، ئاچچىق ئاغرىق، مۇكەممەلسىزلىك، نىشاندىن ئادىشىش، تېگىرقاش، شۈبھىلىنىش ۋە ئايىغى چىقماس پىسخىكىلىق قالايمىقانچىلىقلار... بىراق، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھەقىقىي، تەبىئىي ۋە روشەن ئىدى. مانا بۇ مەن — ئەبجەش مەدەنىيەت تەرىپىدىن يارىتىلغان ئۆزگىچە ئىنسان ئىدىم.

3

مەدەنىيەتنىڭ ئادەملەرنى تالىشىشى ئوخشاش بولمىغان ئىرق، ئوخشاش بولمىغان مەدەنىيەتلەر ئارىسىدا يۈز بېرىپلا قالماستىن يەنە ئوخشاش مىللەت، ئوخشاش رايون ۋە ئوخشاش مەدەنىيەتلەر ئارىسىدىمۇ، ئۆزئارا كۈچ سىنىشىش جەريانىدا قارشى تەرەپكە ئۆز مەپكۇرىسىنىڭ ئىز ـ تامغىسىنى بېسىش ئۈچۈن تىركىشىش بولۇپ تۇرىدۇ. مەن تۇرۇۋاتقان يۇياۋدا ئەتراپىمدىكى يۇياۋ ئەلنەغمە چولپانلىرى ئارىسىدىمۇ بەزىلىرى شاڭخەي يەرلىك تىياتىرى، جېجياڭ يەرلىك تىياتىرى ۋە تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىنىڭ ئۇلارنى تالىشىشى ئالدىدا ئارىسالدى بولۇپ، تاللاشقا ئامالسىز قالاتتى. ئادەملەرنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا قايسى خىل مەدەنىيەت تەرىپىدىن جەلپ قىلىنىپ كېتىلىشى، بەلكىم شۇ خىل مەدەنىيەت مەزمۇنىنىڭ ئىچكى ماھىيىتى ۋە تارتىش كۈچىنىڭ كۈچلۈك ياكى ئاجىزلىقىغا باغلىق بولسا كېرەك.

كىچىك چېغىمدا ئۆرۈمە چېچىمنى مەجبۇرىي چۇۋۇۋەتكەن بوۋام، مومام ۋە كىچىك ھاممام نەچچە يىل ئىلگىرى ئارقا ـ ئارقىدىن تۈگەپ كەتتى. ھازىر ھايات تۇرۇۋاتقان چوڭ ھامام، ئۈچىنچى، تۆتىنچى ھامام ۋە ئانا تەرەپ نۇرغۇن تۇغقانلىرىم مېنىڭ شىنجاڭغا قايتىپ تۇرمۇش كەچۈرۈش ئۈمىدىمنى يوققا چىقاردى، بىراق ياشانغاندا يۇرتۇمغا قايتىپ، ئاخىرقى ئۆمرۈمنى يۇرتۇمدا ئۆتكۈزۈشنى ئويلىسام قەلبىم ئۈمىدكە تولىدۇ. ھايات ۋاقتىدا ئۇلار دادام بىلەن تۈرلۈك ئۇسۇل ۋە ئاماللار ئارقىلىق مېنى تالاشقانىدى، ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار مېنى يەنە بىر خىل كۈچلۈك مۇھىت ئارقىلىق تارتىۋېلىشىنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى بايقاپ، ئەڭ ئاخىرىدا مېنىڭ ئۇ دۇنيالىقىمنى تالىشىش ۋە ئۇنىڭغا ئۆز بەلگىسىنى سېلىش قارارىغا كەلگەنىدى. ئۇلارغا نىسبەتەن، بۇ بەلكىم، باشقا بىر مەدەنىيەت بىلەن يولدىن ئازغان قوزىچاقنى تالىشىش بولۇشى مۇمكىن. بىراق، مەن قەلبىمنىڭ چوڭقۇر يوشۇرۇن قاتلىمىدا بۇنى «ئانا يۇرتنىڭ مۇساپىر بولغان قىزنى تالىشىشى» دەپ چۈشىنەتتىم.

تالىشىش — بىر خىل تۇغما قابىلىيەت، شۇنىڭدەك ھاياتلىقنىڭ قانۇنىيىتى. تالىشىش توختىماستىن يۈز بېرىپ تۇرىدۇ، تارىخنىڭ ھەققانىيەتنى تالىشىشى، ھوقۇقنىڭ سۆز ئەركىنلىكىنى تالىشىشى، تەبىئەتنىڭ مۇھىتنى تالىشىشى، ۋاقىتنىڭ ھاياتلىقنى تالىشىشى، نامەلۇم كەلگۈسىنىڭ ئىنسانىيەتنىڭ تەقدىرىنى تالىشىشى... تۈرلۈك مەدەنىيەت چەمبىرىكى ئەتراپىمىزنى قورشاپ، خۇددى ھاۋادىكى مىكرو زەررىچىلەردەك تالىشىش مۇمكىنچىلىكىنى يوققا چىقىرىشقا ئۇرۇنىدۇ. بىراق، مەدەنىيەت تالىشىشى قولىڭىزدىكى قورالدەك ئۇنداق ئاددىي نەرسە ئەمەس، ئۇ ئالدى بىلەن تىلنى ئىگىلەشتىن باشلىنىپ، ئاندىن تىل ئۇچىڭىز، كۆزىڭىز، كانىيىڭىزنى ئىگىلەپ، تېنىڭىزگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ، ئارقىدىن تەم سەزگۈڭىز، پۇراش سەزگۈڭىزنى، ئۇلاپلا تەپەككۇرىڭىز، روھىي دۇنيارىڭىزنى ئىگىلەيدۇ. سىز بەلكىم پۈتۈن جەرياننى سەزمەسلىكىڭىز مۇمكىن، سەزگەن ھالەتتىمۇ چەكلەشكە ئامالىڭىز يوق. مۇتلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەرنىڭ كۈچلۈك مەدەنىيەتنىڭ زەربىسىگە تاقابىل تۇرۇشتىكى ئۇسۇلى — قول قوۋۇشتۇرۇپ قاراپ تۇرۇشتىنلا ئىبارەت، خالاس.

ئېرىم قاچان قارىسىڭىز تېلېۋىزور ئېكرانى ئالدىدا ئولتۇرىدۇ، ئۇنىڭ كۆزلىرى كونبويىي تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىنىڭ ھەر بىر قىسمىنى ئالا قويماي كۆرۈش بىلەن ئالدىراش. ئۇنىڭ تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىغا قالتىس ئىشتىياقى بار، ئۇ تۇرمۇشتىكى بارلىق يېڭى شەيئىلەرگە قارشى تۇرغىلى تاس قالىدۇ. ئۇ تۈرلۈك ئىلاھلار ۋە تەڭداشسىز قەھرىمانلار توغرىسىدىكى تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرىنى تولۇق قوبۇل قىلىپلا قالماي، يەنە مۇشۇنداق فىلىملەرنى كۆرۈشكە خۇشتار. ئۇ ھەتتا ئادەمنىڭ ساختا نەرسىلەرگە بولغان ئەڭ ئەقەللىي ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىنى يوقىتىپ قويغىلىمۇ تاسلا قالىدۇ، ئۇ ئۆزىنى پۈتۈنلەي قويۇۋېتىپ، بىرى ئۇنى تېلېۋىزور ئالدىغا مىخلاپ قويغاندەك مىدىرماي ئول-

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

تۇرۇپ، قاتتىق بېرىلىپ كۆرىدۇ. مېنىڭ ئۇنى توسقىنىم ياكى ئاخىرغىچە سەۋر قىلىپ ساقلىغىنىمدىن، ئۇنى تاشلاپ چىقىپ كەتكىنىم ياخشىراق ئىدى. مېنى چۆچۈتكىنى ئۇ ئۆزى قىزىقىدىغان نەرسىلەرنىڭ قايتا پەيدا بولمايدىغان نەرسىلەر ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ، مەستانىلەرچە بېرىلىپ، شۇلار ئالدىدا ئەقلىنى يوقىتىپ قويۇشقا تاس قېلىشى ئىدى. ئۇ ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان نەرسىلەر تەرىپىدىن تولۇق بويسۇندۇرۇلغان بولۇپ، بۇ نەرسىلەر ئۇنى مۇۋەپپەقىيەتلىك هالدا ئۆز ئالقىنىغا ئېلىۋالغانىدى. ئۇ تەلتۆكۈس ئۆزى كۆڭۈل بۆلىدىغان نەرسىلەرنىڭ بىر قىسمىغا ئۆزگىرىپ، ئۇلار بىلەن بىر پۈتۈن گەۋدىگە ئايلىنىپ كەتكەن بولۇپ، سىز بىلەن بىز ئۇلارنى هەرگىز ئايرىۋېتەلمەيمىز. ئۇلار ئوتتۇرىسىدا پەرقلىق تەپەككۇر قىلىش دېگەن نەرسە مەۋجۇت ئەمەس، هەتتا ئۇ نەرسىلەر ئېرىمنى باشقۇرۇپمۇ يۈرمەيدۇ، چۈنكى ئېرىم ئۇ نەرسىلەرگە ئاللىبۇرۇن باش ئېگىپ ئىتائەت قىلىپ بولغان، بىراقلا ئۆزگىرىپ بۇ نەرسىلەرنىڭ سۈيىقەست پىلانلىغۇچىسىغا ئايلىنىپ كەتكەن، بۇ نەرسىلەر بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئۆزىنى باغلاپ بولغان، ئۆزىنى ئۇنىڭ ئۈچۈن قۇربانلىق قىلىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ سافانىڭ كەينىدىن كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان كاللىسى تېلېۋىزور ئالدىدىكى بىر نەزىر بۇيۇمىغا ئايلىنىپ كەتكەنىدى.

ئېرىم ئوغلۇم بىلەن ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان بىر چاپاننى تالاشقاندا ياكى مەن بىلەن ئوخشاش ياخشى كۆرىدىغان بىرەر نەرسىنى تالاشقاندا دائىم تايىنى يوق بىر سەۋەبلەرنى كۆرسەتتى، كۆز ئالدىدىكى كىچىككىنە مەنپەئەتنى تالىشاتتى، تېلېۋىزىيە تىياتىرلىرى ئۇنىڭ كۆز نۇرى ۋە نۇرغۇن زېهنىنى يەپ كەتكەنىدى. بۇنداق كۆز بىلەن كۆرگىلى بولمايدىغان مەنىۋى تالىشىشلار ئالدىدا ئۇ ئۆز ئىختىيارلىقى بىلەن مەردلەرچە بارلىقىنى ئۇلارنىڭ ئىختىيارىغا تاشلاپ بېرەتتى. بىر خىل مەدەنىيەت شەكلىنىڭ بىر ئادەمگە نىسبەتەن بۇ قەدەر زور تەسىر كۈچكە ئىگە ئىكەنلىكىنى، هەتتا ئۆزىنى يوقىتىپ قويغۇدەك دەرىجىدە تەۋرىنىش پەيدا قىلالايدىغانلىقىنى كىممۇ ئويلىغان دەيسىز؟ بۇ هەقىقەتەن كىشىنى هەيران قالدۇراتتى.

كىچىك چېغىمدا دادامنىڭ يىلقىلار توپىغا ئارىلىشىپ كەتسە، تونۇيالماي يۈتتۈرۈپ قويۇشىدىن ئەنسىرەپ، داغمالنى قىزىتىپ، ئاتقا ئەن سېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەنىدىم. ئات ئاغرىق ئازابىغا چىدىيالماي، دادامنىڭ كۆرسەتكۈچ بارمىقىنى چىشلەپ ئۈزۈۋالغانىدى. دادام قان تامچىپ تۇرغان بىگىز قولىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ، دەرغەزەپكە كېلىپ، تېرىسىگە داغمال يېقىلغانلىقتىن جان ئاچچىقىدا پۈتۈن بەدىنى غالىلداپ تىترەپ تۇرغان ئاتنى قامچا بىلەن قاتتىق ساۋاپ كەتكەنىدى. دادامنىڭ يارا ئېغىزى ئاستا-ئاستا پۈتۈپ ساقىيىپ كەتتى، بىراق ئات چىشلىۋالغان كۆرسەتكۈچ بارمىقىنىڭ مۇسكۇلى يېغىلىپ قېلىپ، ئەسلى هالىتىگە قايتىپ كېلەلمىدى. دادام زورلۇق كۈچكە تايىنىپ ئەن سالماقچى بولغان بىچارە ئات ئەكسىچە، ئۆز ئىگىسى بولغان دادامغىمۇ بەلگە سېلىپ قويغانىدى، بۇنداق ئاقىۋەتنىڭ كېلىپ چىقىشىنى دادام خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىگەنىدى. دادام بىر ئۆمۈر ئاتنى مىجەزى ئوسال، غەرەز ئۇقمايدۇ دەپ قارغاپ، سادىق، ۋاپادار، ئىتائەتچان قارا ئېشەكنى جاندىن ئەزىز كۆرۈپ كەلگەنىدى. ئۇ ئەڭ ياخشى ئوت-چۆپلەرنى ئېشەككە بېرەتتى، ئات ئىشنىڭ ئەڭ ئېغىرىنى قىلىپ، ئوت-سامانىنىڭ ئەڭ ناچىرىنى يەيتتى، دادامنىڭ قامچىسىمۇ ئېشەككە قارىغاندا ئاتقا جىقراق تېگەتتى.

پەقەت هاياتلىقلا ئەڭ دەسلەپ ئەن سېلىنغاندا بىئاراملىق، ئاغرىق ۋە ماسلىشالماسلىق تۇيغۇسىدا بولىدۇ، بەزىلەرگە هەتتا كۈچلۈك رېئاكسىيە قىلىپ، تەتۈر ئىندۇكسىيە پەيدا قىلىپ، جېنىدىن ئايرىلىپمۇ قالىدۇ. هەرقانداق نەرسىلەرنىڭ ئۆزئارا ئۇچرىشىش ۋە ئۆزئارا بەلگە سېلىش جەريانىدا قارشىلىشىش، تارتىشىش، ئۈزۈلۈش، تالىشىشلاردىن كېيىنكى ئۆزگىرىش نەتىجىسى يا ئۇنداقلا، يا بۇنداقلا بولۇپ كېتىشى ناتايىن. ئۆزئارا تاجاۋۇز قىلىش بولسۇن ياكى ئۆزئارا قوشۇلۇش بولسۇن، بۇ دۇنيادىكى ئىككى خىل شەيئىنىڭ تامامەن بۆلۈنۈپ كېتىشى قەتئىي مۇمكىن ئەمەس، ئەڭ ئاخىرىدا هەرخىل ئىزلار چەك-چېگراسى مۇجمەل، پەرق ئېتىش قىيىن بولغان نەرسىلەرگە ئايلىنىدۇ، سىزنىڭ ۋۇجۇدىڭىزدا مەن، مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدا سىز بولىسىز. مەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، ئۇچرىشىش — قوشۇلۇشنىڭ باشلىنىشى. ئاغرىق بولسا بىزنىڭ تالىشىش ۋە بەلگە سېلىش ئۈچۈن ئۆزئارا تۆلىگەن بەدەللىرىمىزدۇر. هەرقانداق بىر مەدەنىيەتنىڭ قوبۇل قىلىنىشى بەلكىم كۈرەش ئىچىدە بايقالغان، تەهلىل قىلىنغان، سېلىشتۇرۇلغاندىن كېيىن ئاندىن ئىشقا ئاشقان، هەرگىزمۇ تاسادىپىي ئۆزلىكىدىن ئاسانلا قولغا كېلىپ قالمىغان بولۇشى مۇمكىن.

4

ئۈرۈمچى دۆڭكۆۋرۈكتە بازار ئايلىنىۋېتىپ، ئانار

سۈيى سىقىپ چىقىرىپ سېتىۋاتقان بىر ئۇيغۇر مومايدىن خەنزۇ تىلىدا: «ئانار سۈيىنىڭ بىر ئىستاكىنىنى قانچە پۇلدىن ساتىدىلا؟» دەپ سورىغانىدىم، موماي كۆل رەڭ يېشىل كۆزلىرى بىلەن بېشىمدىن پۇتۇمنىڭ ئۇچىغىچە بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن، ئالدىرىماي تۇرۇپ مەندىن: «سىز ئوپئوچۇق ئۇيغۇر تۇرۇپ، يەنە نېمىشقا ماڭا خەنزۇ تىلىدا گەپ قىلىسىز؟» دەپ ياندۇرۇپ سورىدى. مەن ئۇنى مېنىڭ ئۆزى بىلەن بىر مىللەت ئىكەنلىكىمنى بىلەلمەيدۇ، دەپ ئويلىغانىدىم. مەن تېخى بايىلا جەنۇبىي جۇڭگودىن قايتىپ كەلگەن تۇرسام، ئۇستىباشلىرىمغىمۇ جەنۇبىي جۇڭگوچە كىيىنىۋالغان تۇرسام، مىللىي ئالاھىدىلىكلىرىممۇ 20 نەچچە يىل ئىچكىرىدە تۇرۇش جەريانىدا سۇسلاپ كەتكەن تۇرسا، يەنە قانداقسىگە مىللىي سالاھىيىتىمنىڭ بۇنچە تېز ئاشكارىلىنىپ قالغانلىقىنى بىلەلمەي، ھەيرانلىق ئارىلاش، ئوڭايسىز ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدىم. ئويلىمىغان ئىدىمكى، بىر مىللەتتىن بولغان بۇ موماي بىر ئېغىز سوئال سوراش بىلەنلا مېنىڭ شۇنچە يىللاردىن بۇيان مانايىقىپ يۈرگەن مىللىي كىملىكىمنى يېڭىباشتىن ئۆزۈمگە قايتۇرۇپ ئەكىلىپ بەرگەنىدى. مەن مومايىنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋېتىپ، گويا توساتتىنلا بىر ئەينەكنىڭ ئالدىغا كېلىپ قالغاندەك، مۇشۇ زېمىن تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىنغان ئۆزۈمنى قايتىدىن ئېنىق كۆرۈۋاتقاندەك بولدۇم.

جەنۇبىي جۇڭگودا ياشىغان 20 يىل جەريانىدا، قانداقتۇر بىر قولنىڭ ھەركۈنى ماڭا تۈزىتىش كىرگۈزۈۋاتقانلىقىنى، ئۆتمۈشتىكى تۇرمۇش ئىزلىرىمنى ئۆچۈرۈۋاتقانلىقىنى، شۇنىڭدەك، توختىماستىن ماڭا يېڭى تامغا بېسىپ، بەلگە سېلىۋاتقانلىقىنى ئەسلا ھېس قىلالمىغانىدىم؛ ئۆزۈمدە ئەسلىدىن بار بولغان تاشقى ئالاھىدىلىك ۋە تۇرمۇش ئادەتلىرىمنى كىمنىڭ تۈيدۇرماي ئوغرىلاپ كېتىۋاتقانلىقى ۋە ئوغرىلىقچە ئالماشتۇرۇۋەتكەنلىكىنىمۇ كۆرەلمەيتتىم؛ ھەتتا ئۆزۈممۇ روشەن بەلگىلىرىم ۋە ئەسلىي قىياپىتىمنىڭ ئالماشتۇرۇۋېتىلگەنلىكىنى قىلچە سەزمەيتتىم. مىللىي ئورتاقلىقىمنى يوقىتىشىم ۋە كىچىكىمدىن ئەنە شۇنداق مەدەنىيەت مۇھىتىدىن ئوزۇق ئېلىشىم مېنىڭ تىل سىستېمامدىمۇ بىلىندۈرمەي ئۆزگىرىش ھاسىل قىلغان ئىدى.

جەنۇبىي جۇڭگودا 20 يىل ياشىغاندىن كېيىن، مەن بىرىنچى بولۇپ قەشقەرگە كەلدىم. دادامنىڭ يۇرتىدىكى كەنتلەرنىڭ ھەممىسىلا ئۇيغۇرلار مەھەللىسى ئىدى. مەن قوي قوتىنىنىڭ پاكار تېمى يېنىدا تۇرۇپ، نەۋرە ئاكامنىڭ قىزىغا خەنزۇ تىلىدا: «بۇ يىل تولۇق ئوتتۇرىنىڭ قانچىنچى يىللىقىغا چىقتىڭىز؟» دەپ ئەمدىلا گەپ باشلىشىمغا، توساتتىن، ئۇنىڭ ھەيرانلىقتىن چۆچۈگەن قوي كۆزلىرىدىن ھېچنېمىنى ئاڭقىرالماي قورقۇۋاتقاندەك بىر خىل ئىپادىنى كۆرۈپ قالدىم. مەن ئەسلىدە ئىستىخىيەلىك ھالدا خەنزۇ تىلىدا سۆزلەپ، ئۇنىڭغا ھۆرمەتسىزلىك قىلىپ ئۇنى چۆچۈتۈۋەتكەنىدىم. مەن شۇ ھامان خەنزۇچە سۆزلەشكە ئادەتلىنىپ كەتكەن تىلىمنى دەرھال يىغىشتۇرۇپ، ئىنكاسىمنى ئۇيغۇرچىغا توغرىلىدىم - دە، قورقۇنچى تېخىچە بېسىلمىغان قىزچاققا قاراپ ئۇيغۇر تىلىدا بايىقى سوئالىمنى قايتا تەكرارلىدىم.

ئۇ مەن بىلەن بىر تىلنى تالىشىۋاتاتتى، قەشقەرنىڭ بۇ خىل كۈچلۈك تىل مۇھىتى ئۇنىڭغا ياردەم بېرىپ، ئۇنى مۇۋەپپەقىيەتكە ئېرىشتۈرگەنىدى. بۇ يەرنىڭ خەنزۇ تىلىدا ئەركىن بولالماسلىقتەك تىل مۇھىتى بىلەن مېنىڭ جەنۇبىي جۇڭگودىكى ئانا تىلدا ئەركىن بولالماسلىقىمدەك تىل مۇھىتىم تامامەن ئوخشاشلىققا ئىگە ئىدى. كۆڭلۈمنى غەش قىلغىنى، بۇ يەردىكى ئۇيغۇر تىلى مۇھىتىدىكى خەنزۇ تىلى بىلمەيدىغان قىزلارغا بولغان ئەپسۇسلىنىش بىلەن ساپ خەنزۇ تىلى مۇھىتى ئىچىدە ياشاۋاتقان ئۆزۈمنىڭ ئانا تىلدا چېكىنىپ كېتىۋاتقانلىقىمغا بولغان ئۆزۈمنى ئەيىبلەش ئىدى.

كېيىن، مەن جىيەن قىزىم بىلەن قوي قوتىنىنىڭ يېنىدىكى پاكار تامنىڭ تۈۋىدە ئاستا - ئاستا پاراڭغا كىرىشتىم. ئەمەلىيەتتە پۈتۈنلەي مەنىلا سۆزلەۋاتاتتىم، ئوخشاش بىر جۈملىنى بىر قېتىم ئۇيغۇرچە، يەنە بىر قېتىم خەنزۇچە قىلىپ ئىككى قېتىمدىن سۆزلەيتتىم. توغرىسىنى ئېيتقاندا، مەن ئۆزۈمنىڭ خەنزۇچە دېگەن گېپىمنى يەنە بىر قېتىم ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىپ چىقاتتىم. جىيەن قىزىم پەقەت مېنىڭ سورىغان سوئالىمغا كۆزلىرى ئارقىلىق جاۋاب بېرىش بىلەنلا چەكلىنەتتى، ئۇنىڭ كۆزلىرىدىكى ئاغرىنىش ۋە ئاگاھلاندۇرۇش ئىشارىلىرى ماڭا ھەممىنى بىلدۈرۈپ تۇراتتى. بۇ گەرچە دادامنىڭ يۇرتى بولسىمۇ، مەن بۇ يەرگە كەلگەن ئىكەنمەن، قانداقلا بولمىسۇن پەقەتلا مېھمان، شۇڭا بۇ يەرنىڭ تىل ئادىتىگە ھۆرمەت قىلىشىم كېرەك ئىدى. جىيەن قىزىمنىڭ مۇلايىم، ئەمما گۇمانغا تولغان كۆزلىرىدىن بىر كۈچلۈك قەتئىيلىك، تولۇپ - تاشقان ئىشەنچ ۋە قارشىلىشىش ھەم مېنى ئۆزىنىڭ تىل مۇھىتىغا سۆرەپ كىرىشكە غىلىڭ قىلدۇرماسلىق خاھىشى

www.uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى

چىقىپ تۇراتتى. شۇ چاغدىكى ئۇنىڭ ماڭا قارىشى بەئەينى
دەريا بويىدىكى بىر پۈتى قىرغاقتا دەسسەكلىك، يەنە بىر
پۇتى سۇغا چىلاقلىق، دەسسەيدىغان مۇنتىزىم ئورنى يوق
ئادەمگە قارىغاندىكى ھالەتكە ئوخشايتتى. ئۇنىڭ گويا كۆز
نۇرى ئارقىلىق ئاشۇ سۇغا چىلىشىپ تۇرغان پۇتنى قۇتقۇ-
زۇۋالايدىغاندەك ياكى پۇت ئاستىدىكى شىددەتلىك كەل-
كۈننى ئېقىتىپ كېتەلەيدىغاندەك بۇنداق جىددىيلىشىشى
مېنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرغانىدى. مەن يول قويۇش ئا-
ساسىدا ئۇنىڭ بىلەن ئارىمىزدىكى تىل تالىشىش جەريانىدا
شەكىللەنگەن چۈشەنمەي تۇرۇپ قوبۇل قىلىش بېسىمىنىڭ
ئۇرۇق - تۇغقانلارنىڭ كۆڭلىنى ئاغرىتىپ قويۇشنىڭ ئال-
دىنى ئالمىسام ۋە قوغدىمىسام بولمايتتى.

مەن يېڭىباشتىن ئۇيغۇر تىلىدا سۆزلەشكە ئۆتكەن چې-
غىمدا، ئۇ گويا مېنى خەتەرلىك ئېقىندىن قۇتقۇزۇپ قىرغاق-
قا ئېلىپ چىققۇالدەك ناھايىتى خاتىرجەم بولۇپ قالغانىدى.
مېنىڭ خەنزۇچە سۆزلەشتىن چېكىنىپ، ئۇيغۇرچە سۆزلەش-
كە قايتقان تىلىم ئۆزۈمگە بىر ئاز قاتمال ۋە تەبىئىي ئەمەس-
تەك بىلىنەتتى. مەن ئۇيىلىش ۋە ناماقۇللۇق بېسىمى ئاستى-
دا ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، ۋۇجۇدۇمدىكى باشقا بىر رايون-
دىن كەلگەن باشقا بىر مەدەنىيەتنىڭ بەلگىلىرىنى يوشۇ-
رۇشنىڭ ئۇنداق ئاسان ئەمەسلىكىنى ئېنىق تونۇپ يەتتىم.
بۇلار ئۇنىڭغا نىسبەتەن تامامەن ناتونۇش ئىزلار بولۇپ،
ئۇنىڭ بىغۇبار نۇرلۇق كۆزلىرىدىن قانداقمۇ قېچىپ قۇتۇ-
لالىسۇن دەيسىز؟

قەشقەردىكى جىيەن قىزىم بىلەن ئارىمىزدا يۈز
بەرگەن تىل تالىشىشى شىمالىي شىنجاڭنىڭ ساۋەن ناھىيە-
سىدە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان جىيەن ئوغلۇم باھادىرنىڭ
قوش تىل مەكتىپىدىن خەنزۇ مەكتەپكە ئالماشقاندىكى
تالاش - تارتىشلارنى ئېسىمگە سالدى. ئىككى خىل تىل
بىر تىل ئۈچىنى - بىر ئېغىزنى تالىشىۋاتاتتى. باھادىر
ئىككى خىل تىل ئارىسىدا ئىككىلىنىپ، بىر قارارغا كېلەل-
مەيۋاتاتتى. ئۇ ئانا تىلىغا قىيالمايۋاتاتتى، ئۆزىگە تونۇش
بولغان مۇھىتقا — بۇنىڭدىنمۇ تونۇش بولۇشى مۇمكىن
بولمايدىغان شارائىتقا تارتىشۋاتاتتى. خەنزۇ مەكتەپكە
كىردى دېگەن گەپ، ئۇنىڭ ئەسلىدىكى تونۇش بولغان
مۇھىتىدىكى بارلىق نەرسىلەر پۈتۈنلەي ئورۇن ئالماشتى
دېگەندىن دېرەك بېرەتتى. ئوقۇتقۇچىلىرى، ساۋاقداشلى-
رى، ھەمراھلىرى، بارلىق سىرتقى مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ھەم-
مىسى تىلىنىڭ ئالمىشىشىغا ئەگىشىپ پۈتۈنلەي ئۆزگىرەتتى.
ئۇ پەقەت بىر مەكتەپنىلا ئالماشتۇرۇپ قالماستىن، بەلكى
بىر تىل دۇنياسىنى ئالماشتۇرۇشى كېرەك ئىدى. بۇ ئۆز-
گىرىشلەرنىڭ زەربىسى ئۇنى قاتتىق بىئارام قىلغان ئىدى.

ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارىسىدا ئۇنىڭ خەنزۇ مەكتەپ
ياكى ئۇيغۇر مەكتەپنى تاللىشى ھەققىدە توختىماستىن
تالاش - تارتىش بولۇۋاتاتتى. باھادىرنى ياقلايدىغان ئاتا -
ئانىسىنىڭ بۇ ئىككى خىل پىكىرنى مۇرەسسە قىلىشقا قۇر-
بىتى يەتمەيتتى. مەن بۇنداق ئەھۋالغا يولۇققان بىر گۇناھ-
سىز بالىنىڭ قەلب تەشۋىشى ۋە ئىچكى ئازابلىرىنى تولىمۇ
چوڭقۇر ھېس قىلالايتتىم.

باھادىر مېنىڭ جەنۇبىي جۇڭگودىكى ئۆيۈمگە
كەلگەن چاغدا خەنزۇ تىلى ئۇنىڭ مەلۇم بىر قىسمىنى ۋاق-
تىنچە ئىگىلىگەن ئىدى. كۆپ چاغلاردا ئۇ ماڭا ئۇيغۇرچە
سۆزلەيتتى، ئارقىدىن ئۇ ئانا تىلىدىن ناھايىتى تەستە
خەنزۇ تىلىغا ئۆزلىشىشكە باشلىغان قاتمال تىلى بىلەن
قويۇق شىنجاڭ تەلەپپۇزىدىكى خەنزۇ تىلىدا ئوغلۇم ئىك-
كىمىز بىلەن پاراڭلىشاتتى. ئۇ ئوغۇل - قىزلىرىم بىلەن پا-
راڭلىشىۋاتقان ئارىلىقتا مەن ئۇنى قېيىنىلىپ تۇرۇپ ئاران
دەۋاتقان خەنزۇچە گېپىدىن پات - پات توختىتىپ، تەلەپپۇ-
زىدىكى خاتالىقلارنى ئېرىنمەي تۈزىتەتتىم.

قىزىم بىلەن ئوغلۇمنىڭ تىللىرى خەنزۇ تىلى بىلەن
ئىنگلىز تىلى تەرىپىدىن تامامەن ئىگىلىنىپ بولغانىدى.
ئۇلار ئۇيغۇر تىلىنى پەقەتلا بىلمەيتتى. ئېھتىمال، مېنىڭ
ئېرسىيىتىمگە تەۋە بولغان ئاشۇ تىلغا بولغان سەزگۈرلۈك
ۋە تۇغما تالانت ئۇلارنىڭ ئىنگلىز تىلى ئۆگىنىشىگە ئالا-
ھىدە قولايلىقلار ئېلىپ كەلگەن بولۇشى مۇمكىن. مەن با-
ھادىردا باشقا بىر خىل تىلنى ئۆگىنىۋاتقاندا، گويا ئۆز ئانا
تىلى بولغان ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىۋاتقاندىكىدەك ساپ قە-
لبىنىڭ بولۇشىنى سەممىي ۋە دوستانىلىق بىلەن ئۈمىد
قىلاتتىم. باھادىر خۇددى مېنىڭ تىلىمغا قوقاق چىقىپ قال-
غاندەك ياكى ئۆزىنىڭ تەلەپپۇزىدا بىرەر مەسىلە كۆرۈل-
گەندەك پات - پات ماڭا تەشۋىشلىنىپ قاراپ قوياتتى.
مەنمۇ كۆڭلۈمدە ئۇنىڭ مېنىڭ ئانا تىلدىكى ئەھۋالىمغا
بولغان ھېسداشلىقىنى قوبۇل قىلاتتىم. ئۇنىڭ بىلەن ئانا
تىلدا پىكىر ئالماشتۇرغاندا، مەنمۇ پات - پات توختاپ،
خەنزۇچىنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەپ، ئۇيغۇرچە ئىپادىلىيەل-
مىگەن جايلىرىمنى تولۇقلايتتىم ياكى بەزى ئۇيغۇرچە سۆز-

لەرنى ئۇنىڭدىن سورايتتىم. ئۇزاق مەزگىل ئىچكىرىدە
تۇرمۇش كەچۈرۈش سەۋەبىدىن، مېنىڭ ئانا تىل سەۋىيەم
چېكىنىشكە باشلىغانىدى. ئەسلىدە ئاغزىمنى ئاچسىلا تىلىم
كېلىدىغان بەزى ئۇيغۇرچە سۆزلەر تىلىمنىڭ ئۇچىغا كېلىپلا
يوقاپ كېتىپ، ئاغزىمدىن كەمتۈك بىر گەپ بولۇپ چىقات-
تى.

مەن خەنزۇ تىلىنىڭ ياردىمى بولسا تېخىمۇ توغرا ئىپا-
دىلىيەلەيمەن، دەپ قارايتتىم. بۇ مېنىڭ ئانا تىلنى قوللى-
نىشتا ئادەتلىنىپ قالغان ئۇسۇلۇم ئىدى. بىراق، مەن باھا-
دىرنىڭ توغرا بولمىغان تەلەپپۇزىنى ئېرىنمەي تۈزەتكىنىمە-
دەك، ئۇمۇ مېنىڭ ئانا تىلدا قىلغان گەپ - سۆزلىرىمنى
توختىماي تۈزىتەتتى. ئۇ مېنىڭ ئۇيغۇرچە - خەنزۇچىنى ئا-
رىلاشتۇرۇپ ئىپادىلەش ئۇسۇلۇمنى توغرا تاپماي، مېنىڭ
ئانا تىلدىكى چالا گەپلىرىم، خاتا ئىنتوناتسىيەم، بىردەم
داۋام قىلىپ، بىردەم ئۈزۈلۈپ قالىدىغان كالتە جۈملىلىرىم
ۋە بېشىنى دەپ ئاخىرىنى دېيەلمىگەن كەمتۈك سۆزلىرىمنى
ئەيمەنمەستىن توختىماي مازاق قىلاتتى. بۇ ۋاقىتتا ئۇ پۈ-
تۈنلەي ئۈستۈنلۈكنى ئىگىلىگەن بولاتتى. ئۇ ساپ، نۇق-
سانسىز ئانا تىلدا بىرلا سۆزلىگىنىچە، مېنىڭ ئۇيغۇرچە -
خەنزۇچە ئارىلاشتۇرۇپ قىلغان ئەبجەش گەپلىرىمنى تۈ-
گەشتۈرۈپ، ۋەتۋەرىكىنى چىقىرىۋېتەتتى. ساپ ئانا تىل-
دىن پەخىرلىنىپ، خۇشاللىقىدىن مەست بولۇپ كەتكەن شۇ
مىنۇتلاردا ئۇ بەلكىم ئۇنىڭ ئانا تىلدا قىلغان بۇ تاتلىق
گەپلىرىنى مەن ياشاۋاتقان مۇشۇ مۇھىتتا بىر مەندىن باشقا،
ئاڭلاپ چۈشىنەلەيدىغان ئىككىنچى بىر ئادەمنىڭ يوقلۇقى-
نى ئەسلا ئويلاپ يەتمىگەن بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

5

مېنى كىچىكىمدىن باشلاپلا ھەرخىل تىللار قوغلىشىپ
كەلدى، خۇددى بۇ بىر خىل قېچىپ قۇتۇلغىلى بولمايدى-
غان تەقدىر - قىسمەتتەك. دادامنىڭ ئۇيغۇر تىلى بىلەن ئا-
نامنىڭ گەنسۇ تەلەپپۇزىدىكى خۇيزۇ تىلى ئارىلىشىپ، بال-
لىقىمنىڭ ئەڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدىكى ئاڭلاش سېزى-
مىمنى ئىگىلىگەنىدى. ئەمدىلا تىلىم چىققان مەزگىلىمدە،
قوشنىلارنىڭ قازاقچە تىلىنىڭ زىچ قورشاۋىدا قالغانىدىم.
مەن قازاق تىلىغا تايىنىپ، قوشنىلارنىڭ بالىلىرى بىلەن
بىللە ئات مىنىش، قوي بېقىش، سۈت سېغىشتەك چارۋىچى-
لىق تۇرمۇشنى باشتىن كەچۈرگەنىدىم. مېنىڭ يۇمران
تىلىم قازاقلارنىڭ قۇرۇت، قايماق ۋە يېڭى بوغۇرساقلىرى-
نىڭ تەمىگە ئامراق بولۇپ قالغانىدى. تولغىنىپ بىردىنبىر
بەدىلىم تىلىم قازاقچىغا كەتكەن بولۇپ، قازاقلار ماختايدى-
غان تىترەڭگۈ تاۋۇشقا بەكرەك ماسلىشىپ كەتكەنىدى. قا-
زاقچە تىلىم خۇددى ئەتكەن چاينىڭ يۈزىدىكى قايماقتەك
شۇنچە يېقىشلىق، ئويناق ۋە راۋان چىققانىدى. كېيىنچە،
ھەتتا چىنىدىكى كوچا ئاشنىڭ بۇغداي، قونىقىنى ئايرىپ،
تەمىدىن ئايرىم ھۇزۇرلانغاندەك، قازاقلارنىڭ كىرەي،
نايمان، ئۇۋاق قەبىلىلىرىنىڭ يەرلىك شېۋىلىرىگىچە ئېنىق
ئايرىيالايدىغان بولغانىدىم.

ئالىي مەكتەپتىكى شىنجاڭ سىنىپىمىزدا ئون نەچچە
مىللەتتىن بولغان 40 نەچچە ئوقۇغۇچى بار ئىدى، ساۋاق-
داشلار بىردەم قازاقچە سۆزلىسە، بىردەم ئۇيغۇرچە سۆز-
لەيتتى؛ بىر دەم خەنزۇچە سۆزلىسە، بىردەم موڭغۇلچە
ياكى رۇسچە سۆزلىشەتتى. تىللارنىڭ ئالمىشىشى ناھايىتى
تېز بولۇپ، سىرتتىكىلەرنىڭ كۆزلىرىنى ئالا - چەكمەن قى-
لىۋېتەتتى. مېنىڭ تىلىم بۇ يەرگە كېلىپ تولۇق راھەتلىنىپ
قالغانىدى. بۇنداق بىر ئالاھىدە كوللېكتىپ مۇھىتىدا، ھېچ-
قانداق بىر تىلنىڭ تۇرمۇشتا مۇتلەق ئۈستۈنلۈكى يوقتەك،
كۆپچىلىك ھەممە مىللەتنىڭ تىللىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلە-
تىپ، ھەممە مىللەتلەرنىڭ تىللىرى گىرەلىشىپ كەتكەن
«ئالاھىدە بىر تىل»دا بىرلىكتە قىزغىن پاراڭلىشاتتۇق.
قايسىبىر خەنزۇچە تاق سۆز باشقا مىللەتلەرنىڭ تىلىغا ئارى-
لىشىپ قالسا، سۆزلەپ بولۇپلا: «ۋوي، بۇ زادى قايسى
تىل سىستېمىسىغا تەۋە بولغىيتتى؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ،
ئۆزۈممۇ ھەيران قالاتتىم. ئەگەر بۇنداق مۇھىتتا بىرقانچە
يىل ئۇزاقراق تۇرساق، بەلكىم، خەنزۇچە مەكتەپتە ئوقۇ-
غان ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنىڭ ئۆزلىرى ئىجاد
قىلغان بىر تىل سىستېمىسىنى قۇرۇپ چىقىشىمىز مۇمكىن
ئىدى. ئۇ چاغلاردا، سىنىپتىكى قىزلارنىڭ ھەممىسى چاسا
خەت بىلەن يېزىلغان مۇھەببەت خېتىنىڭ قورشاۋىغا
چۈشۈپ قېلىشتىن پۈتۈن كۈچى بىلەن ئۆزىنى قاچۇراتتى.
ئائىلىسىگىمۇ ئىمكانقەدەر ئۆز تىلىدا خەت يازاتتى. ھازىر
ئويلىسام، ئەگەر ئۇلار جەنۇبىي جۇڭگودا ياشىغان بولسا،
خەنزۇ تىلى دېڭىزىغا كىرىشتىن ساقلىنالمىغان بولاتتى.
ئەگەر يەنە ئۆزىنى قاچۇرسا، بەلكىم بىرقەدەممۇ ئالغا با-
سالماسلىقى مۇمكىن ئىدى.

بىر رايوندا بىر خىل تىل زىممىسىگە ئالغان مەدەنى-
يەتنىڭ كۈچلۈك - ئاجىزلىقىنى بەزىدە شۇ رايوندا شۇ تىلنى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ئىشلىتىدىغان ئادەمنىڭ ئاز - كۆپلۈكىگە باغلىق دېگىلى بولمايدۇ. قازاقىستاننىڭ غەربىي شىمال چېگراسىغا يېقىن جايلاشقان چۆچەك شەھىرىدە قازاق تىلى مېنىڭ چارۋىچىلىق رايونىغا كىرىشتىكى «يول يۈرۈش ئىجازەتنامەم» بولدى. مەن قازاق تىلىنىڭ بۇ يەردە خەنزۇ تىلىدىنلا قالسا، «ئىككىنچى ئورتاق تىل»غا ئايلىناي دەپ قالغانلىقىنى بايقىدىم. ھەتتا ئورۇس، تاجىك، تاتار، شىبە، موڭغۇل، ئۆزبېك، قىرغىز، ئۇيغۇر، خۇيزۇ قاتارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى قازاق تىلىنى بىلىدىكەن. نۇرغۇن خەنزۇ بالىلار قازاقچە مەكتەپكە كىرىپ ئوقۇيدىكەن.

ئۇيغۇر ۋە قازاق تىللىرىدا تىل - يېزىقتىكى «تىل» دېگەن بۇ سۆز ئىنگلىزدىكى «تىل» دەپ تەرجىمە قىلىنىدۇ. «بىرەر تىل - يېزىقنى بىلەمسەن؟» دېگەننى «بىرەر مىللەتنىڭ تىلىنى بىلەمسەن؟» دەپ ئاتىشىدۇ. كۆپ خىل تىلنى بىلىدىغان ئادەمنى «بۇنىڭ ئىنچكە تىلى تولا» دېيىشىدۇ. چۆچەكتىن ئايرىلغاندىن كېيىن، ئىككى تىلىمنى - قازاقچە تىلىم بىلەن ئۇيغۇرچە تىلىمنى يىغىشتۇرۇۋېلىشقا مەجبۇر بولدۇم. گۋاڭدۇڭ، خېنەن، شاڭخەي، نىڭبولارنىڭ يەرلىك تىللىرى يول بويى پىكرىمنى قالايمىقان قىلاتتى، مەن ئورتاق تىل بىلەن ھەممە يەرنى قاپلىغان يەرلىك تىللار كەلكۈنىدىن بۆسۈپ ئۆتكەندىن كېيىنلا، ئاندىن جىمجىت ئولتۇرۇپ، مېنىڭ پەخىرلىنىش ھېس قىلىدىغان ھېلىقى ئىككى تىلىمنىڭ گويا تېپىز كۆل سۈيىدە توختاپ قالغان ئىككى قېيىققا ئوخشاپ قالغانلىقىنى، تېخىمۇ كەڭ دېڭىز - ئوكيانلارغا شۇڭغۇپ كىرەلىشىنىڭ ئەسلا مۇمكىن ئەمەسلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ يەتتىم.

دەسلەپتە جەنۇبىي جۇڭگوغا كەلگەندە، مېنىڭ تىلىم ياۋجياڭ دەرياسىغا ئوخشاش كەڭ ھەم ئۇزۇن يۇياۋ يەرلىك تىلى دېڭىزىدا لايخور بېلىقنىڭ تىرجىندەك جان تارتىشىپ، ھېچنېمىنى ئاڭقىرالمىغانىدىم. «بەش چاقىرىمدا بىر يەرلىك ئادىتى، ئون چاقىرىمدا بىر يەرلىك تىلى بار» يۇياۋ شەھىرىنىڭ يېزا - قىشلاقلىرىغا چۈشكەندە، مېنىڭ ئورتاق تىلغا تايىنىپ ئۆزۈمنى قىيىن ئەھۋالدىن قۇتقۇزالىشىم ئەسلا مۇمكىن بولمىدى. يېرىم يىلدەك يەرلىك تىللار بىلەن قارشىلىشىش مېنى تىلىمدىن، قۇلىقىمدىن كەتكۈزگەنىدى. مەن تىلى باغلانغان بىر ئادەمگە ئايلانغانىدىم. ئۆز تىلىمنى پۈت - قولۇمنى باغلىغاندەك باغلىۋېلىپ، بىر قەدەممۇ ئالغا باسالمايۋاتاتتىم. يەرلىك تىللار تىلىمغا توسقۇنلۇق قىلىپ، سىرتقى دۇنياغا تۇتىشىدىغان مەنىۋى يولۇمنىمۇ ئۈزۈۋېتىپ تاشلىغانىدى. مەن بىر گاس - گاچىغا ئايلانغانىدىم. كېيىنچە، باشقىلارغا ئۆزۈمنى چۈشەندۈرۈش ئۈچۈن، ئاددىي يەرلىك تىللاردىن باشلاپ ئۆگىنىشكە كىرىشىپ، ئاستا - ئاستا ئۆز تىلىمنى قۇتقۇزۇۋالدىم.

بىر تىلنىڭ كۆپىيىشى بىر ئادەمنىڭ پىكىر قىلىش دائىرىسىنى زور دەرىجىدە كېڭەيتىدۇ، بۇ زىيان تارتىش بولماستىن، بەلكى، بىر خىل ئارتۇقچىلىق. تىل مەنىۋى جەھەتتە ئالغا بېسىشقا ياردەم بېرىدىغان بىر خىل ئۈنۈملۈك يول بولۇپ، ئۇ سىزنى سىرتقى دۇنياغا باشلاپ بېرىپ، ئىدىيەڭىزنى تېخىمۇ يىراق كەلگۈسىگە تۇتاشتۇرىدۇ. خەنزۇ تىلىدا بۇنى «يولغا چىقىش» دەيمىز. يولغا چىقىش نېمىدېگەن مۇھىم - ھە؟!... ھەتتا ئۇ سىزنىڭ ھايات - ماماتىڭىزغا مۇناسىۋەتلىك زور ئىش.

— بۇ ئەسەر «خەلق ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ 2014 - يىللىق 4 - سانىدا ئېلان قىلىنغان. «2014 - يىللىق خەلق ئەدەبىياتى مۇكاپاتى» ۋە «2014 - يىللىق جۇڭگو نەسرچىلىكىدىكى ئەڭ نادىر ئەسەر» مۇكاپاتىغا نائىل بولغان.

يازغۇچى پاتىگۈل ئىبراھىم 1965 - يىلى 8 - ئايدا ساۋەن ناھىيەسىنىڭ كونا ساۋەن بازىرىدا تۇغۇلغان، لەنجۇ سودا ئىنستىتۇتىنى پۈتكۈزگەن، جېجياڭ ئۆلكىسى يۇياۋ شەھىرى «يۇياۋ گېزىتى» ئىدارىسىنىڭ مۇخبىرى، جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى. ھازىر كۇچا ناھىيەسىدە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانماقتا.

ئۇنىڭ «يۈز يىللىق قانداشلىق» ناملىق رومانى؛ «غايىپ بولغان ئانا»، «يۇرت ئەستىلىكى»، «قوزىچاق ئىككىمىزنىڭ مەخپىيىتى»، «شالغۇتلار كەنتى»، «سېغىنىشنىڭ كۈچى» قاتارلىق نەسر توپلاملىرى نەشر قىلىنغان. «خەلق گېزىتى»دە 500 مىڭ خەتتىن ئارتۇق ئەسىرى ئېلان قىلىنغان. «دورامچىنىڭ تۇرمۇشى» ناملىق نەسرى 2012 - يىللىق «خەلق ئەدەبىياتى مۇكاپاتى»غا، «نەسرلەردىن تاللانما» ژۇرنىلى تەرىپىدىن 2012 - يىللىق «جۇڭگو تىلىدىكى ئەڭ نادىر ئەدەبىي ئەسەر» مۇكاپاتىغا، مەملىكەتلىك 4 - نۆۋەتلىك ئەينىيەت نەسرچىلىكى (在场主义散文) ئىجادىيەت مۇكاپاتى (2012 - يىل)نىڭ شىنرۇي مۇكاپاتىغا ئېرىشكەن. «سېغىنىشنىڭ كۈچى» ناملىق نەسرى 2013 - يىللىق مەملىكەتلىك نەسر ئىجادىيەت مۇسابىقىسىدە 1 - دەرىجىلىك مۇكاپاتقا ئېرىشكەن. «تىللار تەرىپىدىن ئىگىلىۋېلىنغان تىل» ناملىق نەسرى 2014 - يىللىق «خەلق ئەدەبىياتى» مۇكاپاتىغا نائىل بولغان.

كۇچا ناھىيەلىك «قوش تىل» ئوقۇتقۇچىلىرىنى تەربىيەلەش مەركىزىدىن **ئەھەت داۋۇت** تەرجىمىسى

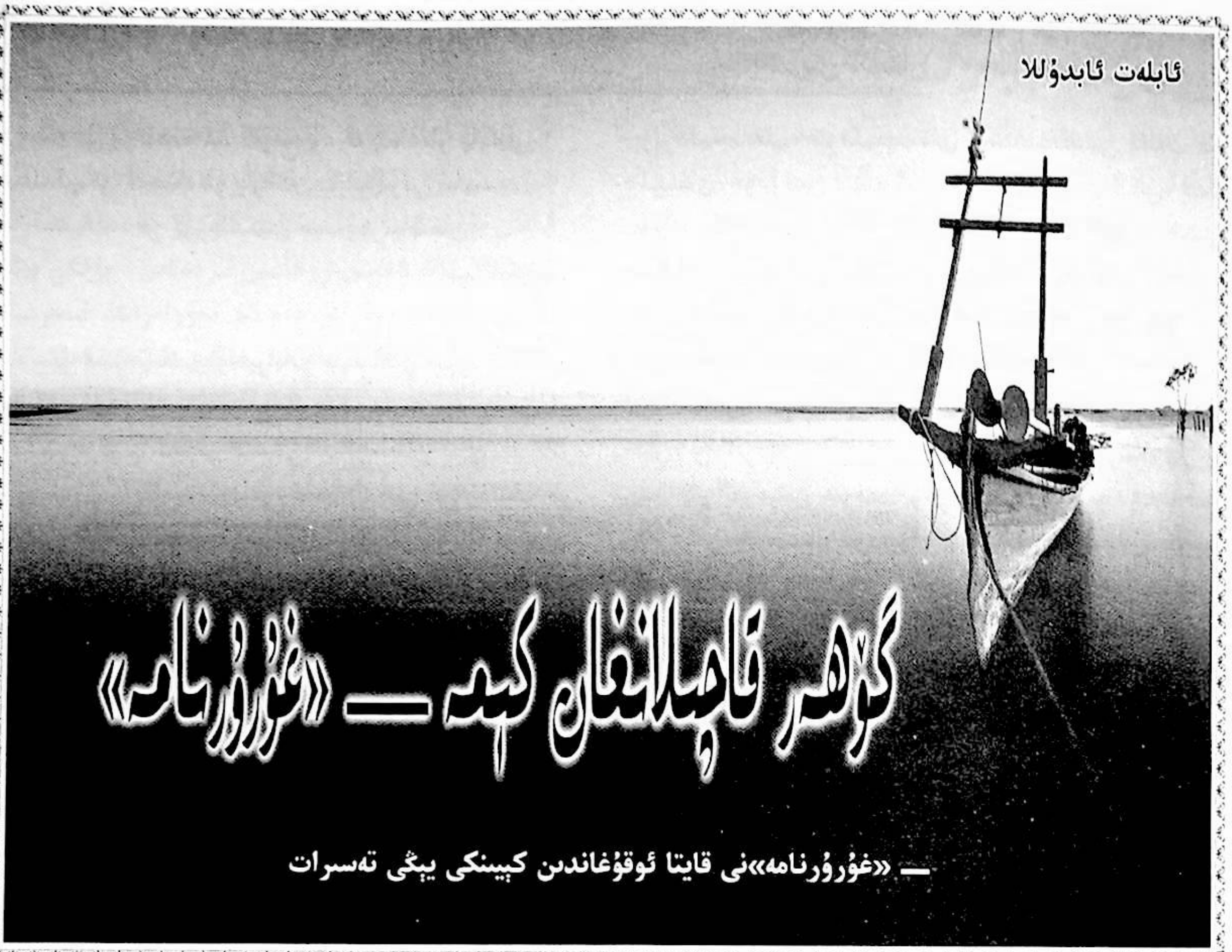

ئابلەت ئابدۇللا

گۆھەر قاچىلانغان كېمە — «غۇرۇرنامە»

— «غۇرۇرنامە»نى قايتا ئوقۇغاندىن كېيىنكى يېڭى تەسىرات

تارىخىي مەلۇماتلاردىن خەۋىرى بولمىغان قوۋم كۆنلەپ ئەمەس، سائەتلەپ كەينىگە كېتىدۇ.

— رىزائىددىن پەخرىددىن

«مىللەتلەر» رەسىملىك ژۇرنىلىنىڭ ئالىي مۇخبىرى، «مىللەتلەر نەشرىياتى»نىڭ مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى ئەركىن ئابدۇقادىرنىڭ «غۇرۇرنامە» ناملىق كىتابىنى يەنە بىر قېتىم تەپسىلىي ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن قاتتىق سۆيۈندۈم ۋە ئاپتورنىڭ ئەجرى - ئەقىدىسىگە ئاپىرىن ئېيتتىم. لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە تەپەككۇرۇمدا ئەجداد روھى پىرقىراپ ئىزتىراپلىق سوئاللارنى تۇغدۇردى: ئۇنىڭ بىر ئۇچى ئەجدادلارغا، بىر ئۇچى ھازىرقى ئەۋلادلارغا تۇتاشتى...

ئۆتمۈش كەتتى. ئۇنىڭ قان - ياش، ھەسرەت، پۇشايمان ۋە ئىبرەت بىلەن تولغان تەسىرى يەنىلا بىز بىلەن بىللە. ئۇ ئۆزىنىڭ كۆزگە كۆرۈنمەس سېھىرلىك ئېنىرگىيەسى بىلەن بىزنى ئويغۇتۇپ قۇۋۋەتلەندۈردى، جاسارەتلەندۈردى، ئويلاندۇردى، يېڭى تەپەككۇر، يېڭى نىشانغا ئۈندەيدۇ. بىز ئۇنىڭدىن يېڭى گۈزەللىك تاپىمىز. مىللىي تارىخىمىز — ماھىيەتتىن ئېيتقاندا، ئىبرەت ئەينىكىدۇر. شۇنداقلا بىزنىڭ شانۇشەۋكەتلىك غۇرۇرنامەمىزدۇر. ئاپتور مۇشۇ ئىدىيەنى مەقسەت قىلغان ھالدا 20 يىلدىن ئوشۇق ئەجىر قىلىپ يازغان بۇ كىتاب ئۆزىنىڭ ئۆتمۈشى ۋە تارىخىنى، نۇرلۇق يۇلتۇزلىرىنى ئىزدەۋاتقان، بىلىشكە ئىنتىلىۋاتقان كىشىلەرنىڭ سۆيۈپ ئوقۇشىغا ئېرىشىپ ئالقىشلاندى. ناھايىتى تېز مۇددەتتە ئائىلىلەرنىڭ كىتاب جاھازىسىنى زىننەتلىدى...

لېكىن يەنىلا بىر قىسىم كىشىلەر بۇ كىتابنى — ئۇنىڭ قانداق جاپا - مۇشەققەت، ئىزدىنىش ئىچىدە يېزىلغانلىقى، نېمە مەزمۇنلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغانلىقىنى ۋە ئاپتورنىڭ بۇ كىتابى ئارقىلىق نېمە دېمەكچى بولغانلىقىدىن ئانچە تولۇق، ئەتراپلىق خەۋەردار ئەمەس.

بىز بۇ تەقرىزىمىزدە مەزكۇر كىتابنى تونۇشتۇرۇش ۋە تىنتىش ئارقىلىق پەيدا بولغان خۇشلۇقىمىزنى ۋە ئىزتىراپلىق خىياللىرىمىزنى سىلەر بىلەن ئورتاقلاشماقچىمىز.

ئوقۇرمەنلەر سالونى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

«غۇرۇرنامە» ــ تارىخ ۋە ئەجدادلار بايلىقى
كىمكى ئەجدادلار ياراتقان بايلىقلارنى بىلمىسە،
دېمەك، ئۇ گۆزەللىكتىن بىخەۋەر ياشىغان.
ــ گېگېل

بۇ قىممەتلىك جاۋاھىراتلار بېسىلغان سېھىرلىك كېمە ئەركىن ئابدۇقادىر ئەپەندىنىڭ يىگىرمە نەچچە يىللىق تىرىششى، كۆپ ئەجىر قىلىشى، قانچىلىغان ئاي ـ يىللار، قانچىلىغان ئۇيقۇسىز تۈنلەر، قانچە ئەقلىي قۇۋۋەتنىڭ خورىشى، ئۈمىد ۋە تەشۋىشلىرى، يۇرتمۇيۇرت، دۆلەتمۇ دۆلەت كېزىپ، جاپا ـ مۇشەققەتلىك ئىزدىنىش نەتىجىسىدە بورانلىق دېڭىز ـ ئوكيانلارنى يېرىپ، ئاخىرى ئالدىمىزغا كەلدى. قەبرىسىنىڭ تۇپراقلىرى مىڭلاپ يىللار داۋامىدا توزغاقتەك توزۇپ، سەبىينىڭ چۈشىدەك ئۇنتۇلۇپ كەتكەن باھادىر ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئاۋازى قەدىمىي ئورمانلار ئارىسىدىن جاراڭلاپ بىزنى ئويغاتتى. بىز مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 6 ــ 7 ـ ئەسىرلەردە ياشىغان ئالىپ ئەرتۇڭا (ئافراسىياپ) دىن باشلاپ تا 20 ـ ئەسىرنىڭ 40 ـ يىللىرى ياشىغان يۇسۇپجان ياسىنوفقا قەدەر بولغان 1021 نەپەر مەشھۇر تارىخىي شەخس بىلەن ئەسرارلىشىپ، مۇڭداشتۇق، «ھەر كۈنى جاھاننىڭ ئەڭ دانىشمەن ئادەملىرى بىلەن ئالاقىدار بولۇشتىن قىممەتلىكرەك نېمە بار؟» (ل . ن . تولستوي) ئۇلاردىن پەخىرلەندۇق، غۇرۇر ـ ئىپتىخار ھېس قىلدۇق. شۇنىڭ بىلەن بىللە شۇ قەدەر كۆپ مەشھۇر زاتنى مەشرەپ ئەھلىگە بىر ـ بىرلەپ تونۇشتۇرۇپ، مەشرىپىمىزگە گۈل كەلتۈرگەن جاپاكەش يول باشلامچى ـ ئەركىن ئابدۇقادىر ئەپەندىگە ئىختىيارسىز ھەشقاللا! ... دېدۇق.

بىرەر شەخسنى ئەلگە تونۇشتۇرۇش ئۈچۈن قانچىلىك كۈچ، ئەقلىي قۇۋۋەت، ۋاقىت ۋە سەپەر كېتىدىغانلىقى ھەرقانداق ئاخباراتچى ۋە باشقا قەلەم ئەھلىلىرىگە مەلۇم. ئەگەر يازماقچى بولغان ئۇ ئوبيېكت ئۆزى ياشاۋاتقان شەھەرلىك ياكى بىر يۇرتلۇق ۋە ھايات كىشى بولسىغۇ بىر گەپ، ئەمما ئۇ نەچچە ئەسىر ئىلگىرى ئۆلۈپ كەتكەن ھەتتا قەبرىسىنىمۇ ئىزدەپ تاپقىلى بولمايدىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭ ھەممە پائالىيىتى، تۆھپىسى، ئۇرۇق ـ جەمەتى... يات يەرلەردە، يات ئەللەردە بولسا، ئۇنى قانداق يازغۇلۇق؟... ئۇ ناھايىتى قاتتىق جىدام، سەۋر ـ تاقەت، زېرىكمەيدىغان، تېرىكمەيدىغان ئەستايىدىللىقنى تەلەپ قىلىدىغان، قۇدۇقتىن يىڭنە ئىزدىگەندەك قىيىن ئىش، ئەلۋەتتە. ئەمما ئەركىن ئابدۇقادىر ئەپەندىنىڭ ئۆز مىللىتىنى سۆيۈش، قەدىرلەش، مەسئۇل بولۇشتەك بىر ئىزگۇ مۇھەببەت ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى چۇلغاپ ئالغاچقا، ئۇ مۇخبىر سۈپىتىدە مەملىكەت ئىچىدىن تاشقىرى رۇسىيە، موڭغۇلىيە، ھىندىستان، قازاقىستان، تۈركىيە، قىرغىزىستان، ئۆزبېكىستان، ۋېنگرىيە... قاتارلىق يىگىرمىگە يېقىن دۆلەتكە بارغىنىدا بىر تەرەپتىن خىزمەت ۋەزىپىسىنى بېجىرسە، يەنە بىر تەرەپتىن مىللىتىنىڭ تارىخىي ئىزنالىرىنى ئىزدىگەن. كۆپلىگەن مەشھۇر شەخسلەر بىلەن كۆرۈشكەن، سۆھبەتلەشكەن...

بۇ 20 يىللىق ماتېرىيال توپلاش داۋامىدا ئوتتۇرا ئاسىيا، ياۋروپا، ئەرەب ئەللىرىگە ئۇرۇش، سودا، مەدەنىيەت ئالاقىسى، كۆچمەنلىك سەۋەبىدىن بېرىپ قېلىپ كېلەلمىگەن مەشھۇر تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئۇرۇق ـ ئەۋلادلىرى ئارقىلىق ئۇلارنىڭ پائالىيىتىنى ئىگىلىگەن، قەبرىلىرىنى زىيارەت قىلغان، مەڭگۈ تاشلاردىن، زىيارەتگاھلاردىن، قەلئەلەردىن، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىدىن، تارىخنى بىلىدىغان مويسىپىتلاردىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىزنى ئىزدىگەن.

قەدىرلەشكە تېگىشلىك يەنە بىر نۇقتا شۇكى، ئۇ ئۆزى بېرىپ تەكشۈرۈشتىن تاشقىرى تارىخ، ئەدەبىيات، تەزكىرە، جۇغراپىيەگە ئائىت 300 پارچىدىن ئارتۇق ئۇيغۇرچە ـ خەنزۇچە كىتاب، 20 دىن ئوشۇق لۇغەت ۋە سان ـ ساناقسىز گېزىت ـ ژۇرناللارنى ئاختۇرۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرى ئۆزلىرى بىلمەيدىغان، باشقا مىللەت دەپ خاتا قارالغان مەشھۇر شەخسلەرنى قەدىمكى تارىخىي ماتېرىياللاردىن تېپىپ چىقىپ، ئۇلارنىڭ ئۇيغۇر ئەجدادى ــ ئىكەنلىكىنى دەلىل ـ ئىسپاتلار بىلەن ئىسپاتلاپ بېرىشكە ئالاھىدە تىرىشقان.

قەدىمكى زامانلاردىن تارتىپ ئىچكى ئۆلكىلەردە ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلارنىڭ بولۇپمۇ، بېيجىڭ، كەيفېڭ، چاڭئەن، فۇجيەن، تەييۈەن، شىئەن، كۈنمىڭ، گۇاڭجۇ، نىڭبو، نەنجىڭ، چاڭشا قاتارلىق قەدىمىي مەركىزىي شەھەرلەردە شۇ يەرنىڭ مەدەنىي ـ مائارىپ ئىشلىرىغا ئاجايىپ تۆھپە قوشقانلىقىنى خاتىرىلىگەن ئىز ـ خاتىرىلەرنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن، ئۇلارنى ئەستايىدىل ئۆگەنگەن ۋە تەشۋىق قىلغان.

ئۇ بۇ ماتېرىياللارنى رەتلەش، تەتقىق قىلىش داۋامىدا تەڭرىتاغ، قارا قۇرۇم، ھىنگان، ئۆتۈكەن ۋە ئالتۇنتاغ ئېتەكلىرى، تارىم، سىر دەريا، ئىتىل ۋادىلىرى، خوتەن، ئىلى، ياركەنت، تۇغلا، تالاس ۋە ئېرتىش دەريالىرى ۋادىلىرىدىكى، بايقال، بالقاش، لوپنۇر كۆلى بويلىرىدىكى ئوۋچىلىق، چارۋىچىلىق، بېلىقچىلىق ۋە تېرىقچىلىققا باي زېمىنلاردا ياشىغان ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئۇرۇق - قەبىلە دەۋرىدىن تا بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر نەچچە مىڭ يىلدىن ئۇشۇق تارىخىي مۇساپىسىدە تەبىئەت تەڭرىچىلىكى، شامان دىنى، مانىي دىنى، بۇددا دىنى، خىرىستىيان دىنى ۋە ئىسلام دىنى قاتارلىق ئالتە خىل دىنىي مەدەنىيەتنى بېشىدىن كەچۈرگەنلىكىنى، ئالتە قېتىم تىل - يېزىق ئۆزگەتكەن جەريانلارنى بايان قىلىپ ئۆتكەن.

شۇڭا «غۇرۇرنامە»گە كىرگۈزۈلگەن بەزى مەشھۇر تارىخىي شەخسلەرنىڭ ئىسمى، تەخەللۇسى، فامىلىسى مىللىتىمىزنىڭ ئالتە قېتىملىق دىن، تىل - يېزىق ئۆزگىرىشى تۈپەيلىدىن بىزگە يات، غەيرىي كۆرۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ ئىسىم - فامىلىسى خەنزۇچە، ئەنەتكەكچە، توخرىچە بولغاچقا تارىخىي بىلىملەردىن خەۋەرسىز ئۇيغۇر قېرىنداشلار ئۇلارنى بىزنىڭ ئەجدادىمىز دەپ ئويلىماسلىقى تەبىئىي. لېكىن ھەقىقەت شۇكى، ئۇلار بىزنىڭ ئەجداد قېنىمىز، بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىزدۇر. خۇددى باشقا مىللەتلەرگە ئوخشاشلا جوڭخۇا ئورتاق مەدەنىيىتىنىڭ بارلىققا كېلىشىگە زور تۆھپە قوشقان باھادىرلىرىمىزدۇر: «ئۇيغۇرلار قەدىمي، شۇنداقلا نەۋقىران مىللەت. ئۇلار تارىختا ئۆزلىرىنىڭ قۇدرەتلىك خانلىقلىرىنى قۇرۇپ چىققان بولسىمۇ، ئوتتۇرا ئىقلىم بىلەن قويۇق سىياسىي، ئىقتىسادىي مۇناسىۋەتلەرنى ئىزچىل ساقلاپ كەلگەن. ئېلىمىزنىڭ چېگرا ئامانلىقىنى قوغداپ، دۆلەتنىڭ بىرلىكى ئۈچۈن ناھايىتى چوڭ تۆھپىلەرنى قوشقان. ئۇيغۇر مىللىتى جوڭخۇا مىللەتلىرى مەدەنىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈنمۇ غايەت زور تۆھپىلەرنى قوشقان» (ماۋزېدۇڭ)، «جوڭگو مىللەتلەر گېزىتى» 2005 - يىل 23 - سېنتەبىر)

ئاشۇ ئۇلۇغ ئەجدادلىرىمىز بىزنىڭ غۇرۇرىمىزدۇر. «غۇرۇر - ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ مەنبەسى. شەخسنىڭ، قوۋمنىڭ قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇشىدىكى پولات تۈۋرۈك» (ئابلەت مۇھەممەد: «غۇرۇرنىڭ بايانى»)

ئاپتور بىزنىڭ پىسخىكىمىزدىكى غۇرۇرنى سۇندۇرغۇچى خەۋپلىك ئامىل — مەنىۋى ئاجىزلىقىمىزنى يىمىرىپ، يېڭى مەنىۋى كۈچ — يېڭى روھ بېغىشلاشنى مەقسەت قىلغان بۇ كىتابىدا بۇ مەنىۋى كۈچنى قەدىمكى تارىخىي ئەجدادلارنىڭ شانلىق روھىدىن ئىزدىگەن. چۈنكى «ئاللەبۇرۇن ئۆتكەن دەۋرلەر ھەم شۇ دەۋرلەرنىڭ قەھرىمانلىرى ھازىرقى تىرىكلەرنىڭ قېنى بىلەن ھەرىكەتكە كېلىدۇ» (ئا . جالالىددىن)، ئۇلار ئەۋلادلارغا يېڭىچە روھ، كۈچ ۋە غۇرۇر ئاتا قىلىدۇ. غۇرۇر بولسا ئىنساننى قەدىر - قىممەتكە ئىگە قىلىدۇ. «ئادەمنىڭ پۇلسىز، ئۆيسىز، يەر - مۈلۈكسىز قالغىنى ئېچىنىشلىق ئەمەس، بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا تېگىشلىك ئەمەس، ئىنساننىڭ ھەقىقىي مۈلكى بولغان ئىنسان قەدىر - قىممىتىنى يوقىتىشى ئەڭ ئېچىنىشلىقتۇر» (ئېپىكتېت) «تەپەككۇر گۈلشەنى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1988 - يىل نەشرى، 681 - بەت.

ئاپتور ئۆزىمۇ بۇ كىتابنىڭ يېزىلىشى ھەققىدە مۇنداق دەيدۇ: «...مېھرىبان ئاتا - ئانىلار: ‹ئاستانە بېيجىڭدا ياشاۋاتقان مۇشۇ كۈنلەردە مىللىتىمىزنىڭ شانلىق تارىخى، كۆمۈلۈپ قالغان تۆھپىلىرىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان، جەمئىيەتتىكى ئورنىمىزنى ئۆز ئەجرىمىز بىلەن كۆتۈرۈدىغان ۋە ئەۋلادلارغا مەڭگۈ مىللەتپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بېغىشلايدىغان يېڭى بىر ئەسەر قالدۇرۇشقا تىرىشقىن. ئەجدادلارنىڭ شانلىق ئىزلىرى تولىمۇ قەدىرلىك، ئۇلار چاقنىسۇن، بىزنىڭ كىم ئىكەنلىكىمىزنى دوستلار بىلسۇن، ئەۋلادلار بىلسۇن، ئەجدادلىرىمىزنىڭ تۆھپىلىرىدىن يېڭى دۇنيا خەۋەر تاپسۇن! ...› دەپ مېنى مۇشۇ ھەقتە بىر كىتاب يېزىشقا رىغبەتلەندۇرۇپ كەلدى.

... جوڭخۇا مىللەتلىرى مەدەنىيىتىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە تەرەققىياتى ئۈچۈن غايەت زور تۆھپىلەرنى قوشقان مىللىتىمىزنىڭ شانلىق تارىخىدىن قانداقمۇ غۇرۇر - ئىپتىخار تۇيغۇلىرىغا چۆمۈلمەي تۇرالايمىز؟! شۇڭا مەن بۇ كىتابنىڭ ئىسمىنى ‹غۇرۇرنامە› دەپ قويدۇم». («غۇرۇرنامە» ئاخىرقى سۆز633 — 634 - بەتلەر)

ئۇ يەنە تەكىتلەپ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ كىتابتا تىلغا ئېلىنغان تارىخىي شەخسلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ئۇيغۇرلاردۇر ھەم ئۇيغۇرلارغا قانداش - قېرىنداش شەخسلەردۇر...

... بۇ كىتابنىڭ ھەر بىر قۇر، ھەر بىر مىسراسى ئۇستىدە ئىزدەندىم... ئۇستازلار، دوستلار بىلەن پىكىرلەشتىم،

ئۇيغۇر كىتاب تورى uyghurkitap.com

كىتابنىڭ توغرا بولماي قالغان، كەم قالغان ھەم ئارتۇق كەتكەن يەرلىرىنى تۈزەتتىم، تولۇقلىدىم ۋە قىسقارتتىم» (635 - بەت)

دېمەكچى، كىتابنىڭ ئۆزگەرتىش نۇسخىسى 12 قېتىم بېسىپ چىقىرىلغان، مەرھۇم ئىبراھىم مۇتىئىي، مەرھۇم ھاجى ئەھمەد تۇرسۇن قاتارلىق مەشھۇر تىلشۇناس، مەدەنىيەت تەتقىقاتچىلىرى؛ تۆمۈر داۋامەت، ئىسمائىل ئەھمەدكە ئوخشاش دۆلەت رەھبەرلىرى كىتاب تېمىسى، مەزمۇنى ۋە نەشر شەكلىگە ئالاھىدە قىممەتلىك پىكىر بېرىپ رىغبەتلەندۈرگەن. تۆمۈر داۋامەت ئاتا - بوۋىلىرى توقسۇندا ياشاپ ئۆتكەن پۈتۈن جۇڭگوغا مەشھۇر بولغان ئۇيغۇر شائىرى ما زۇچاڭنى تونۇشتۇرغان ھەم ئاپتورنى مۇھىم ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەن.

«ما زۇچاڭ 1279 - يىلدىن 1338 - يىلغىچە خېنەندە ياشىغان مەشھۇر ئەدىب بولۇپ، ئۇ ‹تاشلىق دىيار› ناملىق شېئىرلار توپلىمى، ‹بەگلەر ئۈچۈن قىممەتلىك ئۆرنەكلەر› قاتارلىق كىتابلىرى ۋە بىر نەچچە تەرجىمە ئەسەرلىرى بىلەن داڭلىقتۇر.

يۇرتى قوچۇ يانار تاغلار، ئۆتكۈت ئۇنىڭ ئەجدادى،
ئاتە ئەۋلاد ئالددىلا كەلگەنىكەن گەنسۇغا.
تەڭرىتاغنىڭ شەرقىدە كۆپ يايلىغان مال - چارۋىسى،
يۇگەنەك دېگەن بوۋىلىرى ماھىر ئىكەن جەڭ، ئوۋغا.

ما زۇچاڭ خېنەن ئۆلكىسىنىڭ خۇاڭجۇ ناھىيەسىدە ئالەمدىن ئۆتكەن» («غورۇرنامە» 457 -، 458 - بەتلەر)

ئىسمائىل ئەھمەد كىتابنىڭ «غورۇرنامە» دېگەن تېمىسىنى كۆرۈپ ناھايىتى سۆيۈنگەن ۋە «تېمىسى بەك ياخشى چىقىپتۇ، ھەرگىز ئۆزگەرمىسۇن!» دېگەن. مەرھۇم ھاجى ئەھمەد تۇرسۇن: «كىتاب يېزىلىش جەھەتتە يېڭى نۇسخا پەيدا قىپتۇ، بۇ ئەدەبىياتىمىزدىكى بىر يېڭىلىق بوپتۇ» دېگەن. دېمىسىمۇ كىتابتا تونۇشتۇرۇلغان شەخسلەرنىڭ تەرجىمھالى ئالدى بىلەن نەسرىي شەكىلدە قىسقىچە بېرىلىپ، بەزى تەپسىلاتلىرى نەزمىي شەكىلدە بايان قىلىنغان.

تىلشۇناس ئالىم مەرھۇم ئىبراھىم مۇتىئىي كىتابقا يازغان «بېغىشلىما»سىدا: «ئىنىمىز ئەركىن ئابدۇقادىر ئۆزىنىڭ مەملىكەت ئىچى ۋە چەت ئەللەرگە قىلغان مۇخبىرلىق سەپىرىدە كۆرگەن تارىخىي مەدەنىيەت مىراسلىرىدىن ۋە بۇ ھەقتە ئاڭلىغانلىرى، ئوقۇغان كىتابلىرىدىن، ئەجدادلارنىڭ قالدۇرۇپ كەتكەن ئەنە شۇ شانلىق ئىزلىرىدىن چەكسىز ئىپتىخارلىنىپ، ئەجدادلىرىمىزنىڭ مېھنەت سۆيەر، ئىجادچانلىق روھى، قايناق ھاياتى ۋە ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىگە قوشقان شانلىق تۆھپىلىرى ئۈستىدە جاپالىق ئىزدىنىپ، نەزمىي شەكىل بىلەن نەسرىي شەكىلنى بىرىكتۈرۈش ئاساسىدا قەلەمگە ئالغان ‹غورۇرنامە› ناملىق بۇ تەرجىمھال خاراكتېرلىك ئەسىرى... ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ شانلىق ئىش - ئىزلىرىنى ئانچە بىلىپ كەتمەيدىغان ئوقۇرمەنلەر ئۈچۈن ئوبدان ئوقۇشلۇق بولۇپ قالغۇسى» دېگەن يۇقىرى باھانى بەرگەن. شۇنداقلا: «... مانا بۇ ‹غورۇرنامە›گە ئوخشاش يىراق قەدىمكى زاماندىن تارتىپ دەۋرىمىزگىچە بولغان ئۇزاق تارىخىي جەرياندا ئۆز تۆھپىلىرى بىلەن خەلقىمىزگە تونۇلغان ياكى تونۇلماي كۆمۈلۈپ قالغان ئەجدادلار ھەققىدىكى تەتقىقاتىمىز، ئىجادىيىتىمىزنى تېخىمۇ كېڭەيتىش ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇش بىزنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەجبۇرىيىتىمىزدۇر» - دەپ كۆرسەتكەن.

ئاپتور كىتابنى ئىشلەشتە ماتېرىيال توپلاش، ئۆگىنىش ۋە ئىجادىيەتنى ناھايىتى ئىلمىي ئورۇنلاشتۇرغان، نەگە بارسا مۇناسىۋەتلىك ماتېرىياللارنى سومكىسىغا، يانچۇقىغا سېلىپ بىللە ئېلىپ بارغان، ھەتتا سەپەر ئۈستىدىمۇ يېنىدىن ئايرىماي داۋاملىق تەپەككۇر ئىچىدە تولۇقلاپ ماڭغان.

20 يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت يۇرتمۇ يۇرت، دۆلەتمۇ دۆلەت كېزىپ، قىدىرىپ، قاتتىق ئىزدىنىش، تەتقىق قىلىش، ماتېرىيال كۆرۈش، كېچە - كۈندۈز جاپالىق ئىشلەش ئارقىلىق كىتاب ئاخىر 2009 - يىلى يېزىلىپ تاماملانغان. مۇھەررىر، كوررېكتور خادىملارنىڭ قايتا - قايتا پىششىقلاپ ئىشلىشى، ئاپتورنىڭ زېرىكمەي تەكرار - تەكرار تۈزىتىشى نەتىجىسىدە كىتاب ئاخىر 2011 - يىل 11 - ئايدا نەشردىن چىقىپ تارقىتىلغان.

كىتاب نەشردىن چىقىپ تارقىتىلغاندىن كېيىن دىيارىمىزدىكى كەڭ ئوقۇرمەن - كىتابخانلارنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشىپلا قالماي رۇسىيە، قازاقىستان، ئاۋستىرالىيە، كورېيە، قىرغىزىستان، تۈركىيە، گېرمانىيە، ياپونىيە، مۇڭغۇلىيە، ئۆزبېكىستان، پاكىستان قاتارلىق چەت ئەللەردىن جۇڭگوغا كەلگەن مۇھاجىرلار، ساياھەتچىلەر، تەتقىقاتچىلار، ئوقۇغۇچىلارنىڭمۇ ئالقىش - ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن. ئۇلار بۇ

كىتابنى ئاپتورغا ئىمزا قويدۇرۇپ سېتىۋېلىپ، ئۆز ئەللىرىدىكى دوست - ياران، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ۋە ۋەتەنداشلىرىغا سوۋغات سۈپىتىدە ئېلىپ كەتكەن.

بۇ كىتاب جەنۇبىي شىنجاڭغا تارقىتىلغاندىن كېيىن خۇددى مۆتىۋەر تىلشۇناس ئالىمىمىز مەرھۇم ئىبراھىم مۇتئىي ئېيتقاندەك «ئۆز ئەجدادلىرىنىڭ شانلىق ئىزلىرىنى ئانچە بىلىپ كەتمەيدىغان ئوقۇرمەنلەر ئۈچۈن ئوبدان ئوقۇشلۇق» بولۇپ قالغان. بەزى ئوقۇتقۇچىلار ئوقۇغۇچىلىرىغا ئەدەبىيات، تارىخ، ئاسترونومىيە، تېبابەت دەرسلىرىنى ئۆتكەندە بۇ كىتابتىن دەرسلىك قاتارىدا پايدىلانغان. بەزى ئوقۇرمەنلەر ئۆز كەسپىگە، ئۆز ھەۋىسىگە قارىتا كىتابتىن شۇنىڭغا ئائىت ماتېرىياللاردىن پايدىلىنىپ، ئاپتور ئەركىن ئابدۇقادىر ئەپەندىگە ئالاھىدە رەھمەت - تەشەككۈرىنى بىلدۈرگەن، ئۇنىڭ تۆھپىسىنى، ئەجرىنى مەدھىيىلىگەن. ئەلنىڭ ئالقىشى، قوللىشى نەتىجىسىدە «غۇرۇرنامە» ناملىق بۇ كىتاب مەملىكەت بويىچە باھالانغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ 100 نەمۇنىلىك كىتابى قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن.

مەن شېئىرىيەتكە قىزىققانلىقىم ئۈچۈن «غۇرۇرنامە»نىڭ نەسرىي شەكلىدىن كۆرە نەزمىي شەكلىگە كۆپرەك دىققەت قىلدىم ۋە ئۇنىڭ شېئىرىيەت قىسمىنى تىمىسقىلاپ، بۇ كىتابقا 2536 كۇپلېت يەنى 10 مىڭ 144 مىسرا شېئىر پۈتۈلگەنلىكىنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم. پاھ، ھەقىقەتەن تاڭ قالارلىق ئىش!

بۇ ئەسەر بىزگە ئاللىقاچان ئۇنتۇلۇپ كەتكەن يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىن ھازىرغىچە بولغان تۆھپىكار ئەجدادلىرىمىزنى تونۇشتۇرۇپلا قالماي، بەلكى نۇرغۇن تارىخىي بىلىملەرنى بەخش ئېتىدۇ. شۇنداقلا تارىخىمىزنى ۋاراقلىغاندا تەپەككۇرىمىزدا پەرقىراپ قالغان، كۆڭلىمىزدە بىلىش ئىستىكى ياندۇرغان قېتىپ قالغان سوئاللىرىمىزنى ئېرىتىپ، گۈڭگا، غۇۋا رۇجەكلەرنى ياندۇرۇپ، ئىخچام جاۋابى بىلەن روھىمىزنى كۆتۈرىدۇ.

مەن كۆپ يىللاردىن بۇيان مەڭگۈتاش يادىكارلىقلىرىدىكى سۆز - جۈملىلەرنى ئوقۇغىنىمدا ئۇلارنىڭ تىل پاساھىتىگە ھەيران بولۇپ، ئۇنى قانداق ئادەملەر يازغاندۇ دەپ ئويلايتتىم، بىلىشكە قىزىقاتتىم. ئەپسۇسكى، تا ھازىرغىچە ئۇلارنىڭ ئىگىسىنى تاپالمىغانىدىم. «غۇرۇرنامە»نى ۋاراقلىغىنىمدا ئۇنىڭ 6 -، 7 - بېتىگە پۈتۈلگەن: «ئاشىنا يورۇق»نىڭ تەرجىمىھالىدا بۇ ماڭا ئايدىڭلاشتى. ئۇنىڭدا مۇنداق دېيىلگەنىدى:

«ئاشىنا يورۇق شەرقىي تۈرك خانلىقى دەۋرى (652 - 744)دە ياشىغان تارىخشۇناس بولۇپ، بىلگە قاغاننىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئىدى. ئۇ تەزكىرىلەردە تارىخچى، ئەدەبىياتچى ۋە داڭلىق خەتتات دەپ خاتىرىلەنگەن. شەرقىي تۈرك خانلىقىنىڭ قاغانى قۇتلۇقنىڭ ئىككى ئوغلى ۋاپات بولۇپ كەتكەندە، ئۇلارنىڭ مەڭگۈتېشىنىڭ خەنزۇچىسىنى تاڭ شۆەنزۇڭنىڭ خەتتات، تارىخچىلىرى، ئۇنىڭ تۈركچىسىنى شۇ ئاشىنا يورۇق يازغانىكەن. ئۇ ئىككى مەڭگۈ تاش 1899 - يىلى ئۇلانباتورنىڭ 380 كىلومېتىر غەربىدىكى قارا قۇرۇمدىن تېپىلغان:

ھە، مىڭ ئۈچيۈز يىللار بوپتۇ شۇ ئىككى مەڭگۈ تاشقا،
جۇدۇنلاردا ئۆچمەي يەنە ئاشىنا يورۇق خەتلىرى.
شەرقىي تۈرك خانلىقىنىڭ داستانىدۇر ھەر قۇرى،
ئايان ئۇنىڭدىن بىزگە شانلىق قەدىم تارىخ بەتلىرى.»

1996 - يىلى 7 - نۆۋەتلىك «خانتەڭرى ئەدەبىيات مۇكاپاتى» پىچاندا تارقىتىلغاندا، يىغىن قاتناشچىلىرى تۇرپان «مىڭئۆي»نى زىيارەت قىلغاندۇق. شۇ چاغدا مەن «مىڭئۆي»دىكى تام رەسىملىرىنى كۆرۈپ، بەكمۇ ھەيران قالغانىدىم. رەسىملەرنىڭ جانلىق، ئوبرازچانلىقى، سىمۋوللۇقى، سىپتا ۋە گۈزەللىكىلا ئەمەس، نەچچە ئەسىرلەردىن بۇيان ئۇنىڭدىكى رەڭ، بوياقلارنىڭ ئۆز پېتىدىن كەتمەسلىكى مېنى تاڭ قالدۇرغانىدى. مەن شۇ ھەيرانلىق ئىلكىدە بۇ ئېسىل تام رەسىملىرىنى قانداق ئادەملەر سىزغان بولغىيتى، ئۇلار قانداق رەڭلەرنى ئىشلەتكەن بولغىيتى؟!... دەپ ئويلانغان ۋە قىزىققانىدىم. ئەتراپىمدىكى ھېچقايسىسى ئۇنىڭغا ئېنىق جاۋاب بېرەلمىگەنىدى... «غۇرۇرنامە»نىڭ 575 - ۋە 577 - بەتلىرىدىكى ئاتا - بالا داڭلىق رەسساملار — ۋىيساباجىنا ۋە ۋىيساۋىچىرلار مېنىڭ بۇ ئىستىكىمنى قاندۇردى، بۇنى بىلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئۆز ئەجدادىم ئىكەنلىكىدىن تولىمۇ پەخىرلەندىم. كىتابتا بۇ ھەقتە مۇنداق دېيىلگەن:

«ۋىيساباجىنا 575 - يىللىرى ئۇدۇندىكى ۋىيساخان ئائىلىسىدە تۇغۇلۇپ ئۆسكەن شۇ دەۋرنىڭ داڭلىق رەسساملىرىدىن ئىدى. ئۇنىڭ 2 - ئوغلى ۋىيساۋىچىر (ئىبراساتكا)مۇ ئاتىسىغا ئوخشاش شۇ دەۋرنىڭ داڭلىق رەسساملىرىدىن بولۇپ يېتىشكەنىدى. ئۇ چاڭئەننىڭ تەكلىپى ۋە

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى uyghurkitap.com

ئۇدۇن خانلىقىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن چاڭئەنگە كەلگەن. تاڭ دەۋرى ئەدىبلىرى ئۇلارنى چوڭ ۋىيسا، كىچىك ۋىيسا دەپ چاقىرىشاتتى ۋە تەرىپلىشەتتى:

«ئاتا - بالا شۆھرەت تاپقان تەكلىماكان، ئۇدۇندا،
بىزەلگەنىكەن «مىڭئۆي»لەر، بۇتخانىلار نەچچە يۈز.
ئون يىشىدا دادىسىغا رەڭ تەگشىگەن بالىسى،
كۇچا، تۇرپان، دۇنخۇاڭلاردا رەسىملىرى بەكمۇ ئۆز»

دېمەك، بىز بۇ گۆھەر قاچىلانغان كېمە ئىچىدىن بىر گۆھەرنى — «مىڭئۆي» ۋە بۇتخانىلاردىكى تام رەسىم ئىگىلىرىنى تاپالىدۇق. بۇنى بىلىپ، ئۇلارنىڭ بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز ئىكەنلىكىدىن پەخىرلەندۇق.

مەن بۇ كىتابتىن يەنە قاراشەھەرلىك راھىب كالان ئارىيا چاندىرنىڭ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنەتكەكچە تۇنجى 27 پەردىلىك درامىسى «مايترى سىمىت»نى توخرىچىغا، 8 - ئەسىردە ئۆتكەن پىرتانراكشىتنىڭ توخرىچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغانلىقىنى؛ 18 - ئەسىردە ئۆتكەن داڭلىق تەرجىمان ئابدۇللاخان مەخدۇمنىڭ ئاقسۇدا «مەنبىر كىچە»نى ئەرەبچىدىن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلغانلىقىنى (قاراڭلار، ئۇ بۇگۈنكى دەۋرىمىزدىن 200 يىل بۇرۇن ئۇيغۇرچىغا تەرجىمە قىلىنىپ بولغانىكەن، ئەمما بىز ئۇنى 20 - ئەسىردە ئاران كۆرەلىدۇق)، تارىختىكى مەشھۇر «تورا قوشقى»نىڭ ئاپتورى قوغۇرسۇ ئالتۇن ئىكەنلىكىنى؛ ئۇيغۇرلارغا قانداش نەسىل - ۋاڭ كوۋەن (ئابدۇراخمان ھاجى) قاتارلىقلارنىڭ «قۇرئان كەرىم» ۋە شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك دەستۇرلارنى خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغانلىقىنى؛ يوللۇغ تېكىننىڭ «كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى» ھەم «بىلگە قاغان مەڭگۈ تېشى»نى يېزىپ ئويغانلىقىنى؛ شۇنداقلا ئوتتۇرا ئاسىيا، ئەرەبىستان ۋە باشقا ئەللەرگە چىقىپ كېتىپ، بىزگە ھازىرغىچە مەلۇم بولمىغان مەشھۇر تارىخىي شەخسلەرنى كۆردۇق. كىتابنىڭ 81 - بېتىدە يەنە يېقىنقى يىللاردا ئاخبارات ۋە ئەل ئارىسىدا قىزىق نۇقتا بولغان پورباجىنىدىن تېپىلغان تېرىخول كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئارالغا سېلىنغان قەدىمكى قەلئە توغرىسىدا مۇنداق مەلۇمات بېرىلگەن ھەمدە ئاپتورنىڭ ئۇنىڭغا بولغان كۆز قارىشى، ئىستەكى ۋە چوڭقۇر مىللىي مۇھەببىتى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى يارقىن ئىپادىلەنگەن:

«ئەل ئەتمىش بىلگە قاغان 750 - يىللىرى شىمالدىكى دېڭىز يۈزىدىن 1300 مېتىر ئېگىزلىكتە جايلاشقان، گۈزەل تەبىئەت قۇچاقلىغان تېرىخول كۆلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى ئارالغا قەلئە سالدۇرغان. قۇرۇلۇشنى تۈرك - ئۇيغۇر بىناكارلىق ئۇسلۇبىدا بېزىگەن:

بىر مىڭ ئۈچيۈز يىللار بۇرۇن تۇرغان ئۇيغۇر قاغانلار،
ھەيۋەت قەلئە بەرپا قىلىپ چۆمگەن سەلكىن شامالغا.
كەمچىك دەريا ئون تۆرت ئېقىن تېرىخولغا قۇيۇلغان،
ئۇندا ئۇيغۇر تۇلپار ئېتى كىشنەپ ئۇچقار شىمالغا.
...
گەر بۇيرۇسا تەڭرى مېنى بايقال كۆلگە بارغۇم بار،
شۇ تېرىخول ئارال ئوردا تۇپرىقىدا ياتقۇم بار.
تارىخنى يېزىپ ئۇنىڭ بىلمىگەنلەر بىلسۇن دەپ،
پۇتتۇلمىگەن داستانلارغا مۆھۈر قىلىپ باسقۇم بار».

قىسقىسى، ئاپتورنىڭ مۇھەببىتى بىلەن يازغان بۇ كىتابقا سىڭدۈرگەن ئەجىر - مېھنىتى ئاپىرىن ئوقۇشقا تېگىشلىك، ئەلگە پايدىلىق ۋە مۆھتەرەمدۇر. ئۇنىڭ: «مىللىتىمىزنىڭ شانلىق تارىخى، كۆمۈلۈپ قالغان تۆھپىلىرىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان، جەمئىيەتتىكى ئورنىمىزنى ئۆز ئەجرىمىز بىلەن كۆتۈرىدىغان ۋە ئەۋلادلارغا مەڭگۈ مىللەتپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى بېغىشلايدىغان يېڭى بىر ئەسەرنى يېزىپ قالدۇرۇشقا تىرىشقان»لىقى بىزنى تولىمۇ سۆيۈندۈردى.

ۋاھالەنكى، شۇنچە كۆپ ئەجىر، شۇنچە كۆپ يىللىق تىرىشچانلىق بىلەن يېزىلغان بۇ ئەسەر ئۈستىدە بىرەر نوپۇزلۇق ئوبزورچى ياكى تارىخچى ئادىل، خالىس باھا بېرىپ، مۇئەللىپنىڭ تۆھپىسىنى مۇئەييەنلەشتۈرمىگەنلىكى، جامائەت پىكرى ھاسىل قىلمىغانلىقى، يۇرتداشلارنىڭ ئۇنىڭغا ئىلھام بېرىپ تەبرىكلىمىگەنلىكى مېنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇردى.

«غۇرۇرنامە» بەرگەن تارىخىي ساۋاق

بىزنىڭ ئۆتمۈش ۋە ھازىر ھەققىدىكى بىلىدىغانلىرىمىز ئاز بولغانسېرى كەلگۈسىگە بولغان يەكۈنلىرىمىز خاتا بولىدۇ.

— داڭلىق پسىخولوگ سىگموند فرېئود

كىتابنى ياپتىم، ئويلاندىم. مىللىتىمىزنىڭ مىللەت بولۇپ شەكىللەنگەن يىراق قەدىمىي دەۋرلىرىدىن ھازىرقى دەۋرىمىزگە قەدەر ئۆتكەن مەشھۇر تارىخىي شەخسلىرىنىڭ ئۇلۇغ تۆھپىلىرى مېنى غۇرۇر - ئىپتىخارلىق تۇيغۇسىغا

چۈمدۈرۈپ سۆيۈندۈرسىمۇ، مەن ئەركىن ئابدۇقادىر
بىلەن بۇ كىتاب توغرىسىدا مۇڭداشقاندا، ئۇنىڭ ئەجدادلى-
رىمىز ئىچىدىكى تەبىئىي پەن ئالىملىرىنى تولىمۇ تەلمۈرۈپ
ئىزدەنگەنلىكىنى، ئۇنىڭمۇ بۇ ھەقتە ناھايىتى كۆپ ئويلان-
غانلىقىنى، ئەمما بار - يوقى ئاساسەن مۇشۇلار ئىكەنلىكىنى
بايقىدىم، بۇ ھال مېنى چوڭقۇر ئويلاندۇردى ۋە كۆڭلۈم-
نى مەيۈسلەندۈردى. بۇ ئەلۋەتتە جاپاكەش ئاپتورنىڭ
ئىشى ئەمەس، چۈنكى، ئۇ ناھايىتى كۆپ يىللار ئىزدىنىپ،
قازاندا نېمە بولسا شۇنى ئۇسقان. بۇ بەلكى مىللىتىمىز بې-
شىدىن كەچۈرگەن ئوخشىمىغان تارىخىي دەۋردىن، تىل -
يېزىق، دىنىي ئېتىقاد ۋە مەدەنىيەتلەر ئۆزگىرىشىنىڭ ھەر
تەرەپلەردىن بولغان سەۋەبلەر ھاسىلى.

مەن كىتابقا كىرگۈزۈلگەن 1021 نەپەر تارىخىي
شەخسنى تەكشۈرۈپ چىققىنىمدا، ئۇلارنىڭ كۆپىنچىسىنىڭ
قاغانلار، سانغۇنلار، داڭلىق باتۇرلار، قەھرىمانلار،
بەگلەر، ئەمەلدارلار، تەرجىمانلار، پۈتۈكچىلەر، سەنئەتچى -
ئەلنەغمىچىلەر، ناخشىچى - ئۇسسۇلچىلار، رەسساملار،
شائىر - ئەدىبلەر... ئىكەنلىكى ئايان بولدى. ئەمما
مىڭدىن ئوشۇق بۇ تارىخىي شەخسلەر ئارىسىدا ئون
نەچچە داڭلىق تەبىئىي پەن ئالىمىنى ھېسابقا ئالمىغاندا،
كۆزگە كۆرۈنگۈدەك تەبىئىي پەن ئالىمى ئىنتايىن ئاز قى-
سمىنى ئىگىلەيدۇ. پۈتۈكچىلەر، تەرجىمانلار ۋە ھەتتا رەس-
ساملارنى قوشمىغاندىمۇ 200 نەچچە نەپەر سەنئەتچى، ئە-
دىبلەرنىڭ ئەجىر - ئىجادىيەتلىرى، كىتاب - غەزەللىرى
ياڭراپ تۇرىدۇ...

قەدىمكى يىراق ئۆتمۈشنى قويۇپ، رۇس سەيياھى
نىكولاي مىخايلوۋىچ پېرژىۋالسكىينىڭ 1883 -، 1885 -
يىللىرى كېرىيەنى تەكشۈرگەندە دېگەن گېپىنى ئاڭلاپ با-
قايلى: «جۇڭگونىڭ نۇرغۇنلىغان 9 - دەرىجىدىن يۇقىرى
ئەمەلدارلىرى ۋە ئەدىبلىرىنىڭ ھەممىسى بىر قانچە
كلاسسىك ئەسەرلەرنى يادقا بىلىدۇ... ئۇلار شۇ ئارقىلىق
ماختىنىدىغان بولسىمۇ، لېكىن گەپ ھەقىقىي تەبىئىي پەنگە
چېتىلسىلا ئۇلار ئەڭ ئاساسىي بىلىملەرنىمۇ بىلمەيدۇ.

... بىز ئەڭ چەت تاغلىق يېزىلارغا كەلگەندىمۇ
يەنىلا مۇزىكا ئاۋازى، ناخشا ئاۋازى ياڭراۋاتقانلىقىنى
كۆردۇق. بىزنىڭ ئەتراپتىكى بىر كازاك ماچىنلىقلارنىڭ
ئويۇنخۇمار خاراكتېرىگە: ‹ۋودكا (ھاراق) ئىچىپ باقمىغان-
لىقى ئەڭ كەمدىمۇ ئۇلارنىڭ ئەڭ زور ئامىتى. ئەگەر
ۋودكا ئىچىپ قالسىلا ئۇلارنىڭ قەيەرلەرگە بېرىپ چۈشى-
دىغانلىقىنى بىلىپ بولماس...› دەپ باھا بەردى» («دۇنيا-
دا بىرلا خوتەن بار» 13 - كىتاب، 53 - بەت، شىنجاڭ ئۇ-
نىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2006 - يىل نەشرى)

توۋا، باشقىلارنىڭ «شىنجاڭ ناخشا - ئۇسسۇل ماكا-
نى» دېگىنى بىكار ئەمەس ئىكەن - دە...

مەن كىتابقا كىرگۈزۈلگەن، نەچچە مىڭ يىلدا ئۇيغۇر-
لار ئارىسىدىن يېتىشىپ چىققان ئون نەچچە نەپەر تەبىئىي
پەن ئالىمىنى تىزىپ چىقتىم.

1. ئەل پەرغانى (ئەھمەد ئىبنى مۇھەممەد)

«ئوتتۇرا ئاسىيادا ياشىغان. 861 - يىللىرى ئالەمدىن
ئۆتكەن تەبىئىي پەن ئالىمى. ئۇنىڭ ئارىفمېتىكا ۋە گېئومې-
تىرىيە جەھەتتىكى بىلىمى تولىمۇ چوڭقۇر ئىدى.» (83 -
بەت)

2. ئەبۇ ناسىر فارابى

ئۇ ئارىستوتېلدىن كېيىنكى «ئىككىنچى ئۇستاز» دەپ
ئاتالغان ئالىمدۇر. ئۇ قىرغىزىستاننىڭ فاراب شەھرىدە تۇ-
غۇلغان، گىراماتىكا، ئىستىلىستىكا، ئەخلاق، ماتېماتىكا،
فىزىكا، ئەرەب تىلى، يۇنان تىلى، لوگىكا، مۇزىكىغا ئائىت
نۇرغۇن كىتاب يازغان.» (83 - بەت)

3. جالالىدىن

«ئۇ 13 - ئەسىردە ئۆتكەن ئاتاقلىق ئاسترونوم ۋە
تارىخشۇناس، ‹موھتاج›، ‹گۆھەر›، ‹تارىخ›، ‹ھېكمەت›،
‹ئىلمىي نۇجۇم› قاتارلىق كىتابلارنى يازغان.» (224 -
بەت)

4. دىلىڭ خوگجىن (1800 ــ 1875)

«ئۇ ئۇيغۇرلارغا قانداش بولغان ئاسترونومىيە ۋە
قورال - ياراغ ئالىمى. ئۇنىڭ ‹توپ زەمبىرەك توپلىمى›
ناملىق كىتابى بار.» (270 - بەت)

5. سەيىد شەمشىدىن (1277 ــ 1351)

«ئۇ يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاسترونومىيە، تەقۋىم،
ھېساب ۋە سۇ قۇرۇلۇشى قاتارلىق جەھەتلەردىكى بىلىم-
لىك زاتى. ئۇ ‹قامۇسۇل ئالەم›، ‹خان - پادىشاھلار مۇبا-
رەك قەلبىدىكى ئوي - پىكىرلەر› دېگەن كىتابلىرى بىلەن
شۆھرەتلىك.» (313 - بەت)

6. سابىنتىپى

«ئۇ 1928 - يىلى ئامېرىكىدا دوكتۇرلۇق ئۇنۋانى
ئالغان. ئورگانىك خىمىيە، ئوزۇقلۇق خىمىيەسى، بىيو خى-

www.uyghurkitap.com

ميه ۋە دورىگەرلىك ساھەلىرىدە زور نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈرگەن.» (341 ـ بەت)

7. سابىندولۇك (1902 ـ 1949)

«ئۇ ھازىرقى زامان فىزىكا، ئېلېكتىر قۇرۇلۇشى مۇتەخەسسىسى، ئۇنىڭ ‹ئېلېكتىر بېسىمىنى ئۆزگەرتىش ئۇسۇلى› ناملىق ئىنگلىزچە كىتابى بار.» (343 ـ بەت)

8. ساجىخەن (1934 ـ 1997)

«ئۇ ئامېرىكىنىڭ داڭلىق ماتېماتىكا ئالىمى ۋە پېداگوگى. ئۇ ‹ئابستراكت ماتېماتىكا› (خىيالىي ماتېماتىكا) قاتارلىق ئىلمىي ئەسەرلەرنى يازغان.» (352 ـ بەت)

9. قۇتبىدىن شاھ

«ئۇ 1760 ـ يىلى ياركەنتتە تۇغۇلغان. ئاسترونومىيە ئالىمى.» (400 ـ بەت)

10. مۇھەممەدمۇسا خارازىمى

«ئۇ 780 ـ يىلدىن 850 ـ يىللىرى ئەتراپىدا خارازىم شەھىرىدە ياشىغان تەبىئىي پەن ئالىمى. ئۇ ماتېماتىكىغا ئاساس سالغان. ‹كىتابۇت تەقۋىم›، ‹ئەلجەبىر ۋە مۇقابىلە›، ‹مۇختەسەر سىند ھىند›، ‹ھېساب ئىلمى›، ‹يەر تەسۋىرى› ناملىق كىتابلارنى يازغان.» (447 ـ بەت)

11. ماشايىخ

«يۈەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن ئاسترونومىيە ئالىمى» (455 ـ بەت)

مانا بىزنىڭ نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان يېتىشىپ چىققان تەبىئىي پەن ئالىملىرىمىز. ئەگەر بۇنىڭ ئىچىدىن دۇنياغا تونۇلغان ئەبۇناسىر فارابى ۋە مۇھەممەدمۇسا خارازىمىدەك بىر نەچچە ئالىمنى چىقىرىۋەتكەندە، تومۇردا نەق ئۇيغۇر قېنى بار، تۇرمۇشىمىزغا، تەرەققىياتىمىزغا، مەدەنىيىتىمىزگە، دەۋرگە تەسىر كۆرسەتكەن يەنە باشقا دۇنياۋى تەبىئىي پەن ئالىمنى ئاساسەن ئۇچرىتالمايمىز. بۇ نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق ساۋاق!...

بىزگە ئوخشاش تولىمۇ قەدىمىي بىر مىللەتنىڭ نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىي دەۋرلىرىدە زامانغا تەسىر كۆرسەتكەن تەبىئىي پەن ئالىملىرى بولمىسا، بۇ مىللەتنىڭ كۆڭلى نېمە بولماق؟! (ئاپتور بۇ توغرۇلۇق ئۆزىنىڭ ناھايىتى چوڭقۇر ئويلانغان ئېچىنىشلىق ئويلىرىنى ماڭمۇ بىر نەچچە قېتىم بايان قىلغان ئىدى)...

خۇداغا شۈكرىكىم، 20 ـ ئەسىرگە كەلگەندە سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى ۋە مەملىكىتىمىز ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مائارىپنى زور كۈچ بىلەن قوللىشى، تەرەققىي قىلدۇرۇشى نەتىجىسىدە دۇنياغا تونۇلغان نەچچە ئونلىغان تەبىئىي پەن ئالىملىرىمىز، دوكتورلىرىمىز يېتىشىپ چىقتى. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن چىققان تونۇلغان تەبىئىي پەن ئالىملىرىمىز قاتارىدا: قازاقىستان يېزا ئىگىلىك پەنلىرى ئاكادېمىكى ماخمۇتجان ئابدۇللايوفنى؛ ئۆزبېكىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى تېخنولوگىيە پەنلىرى ئاكادېمىكى تۇرغان سۇپىيوفنى؛ مېدىتسىنا پەنلىرى دوكتورلىرى ئابدۇسەمەتوف رابىكنى؛ مامدوۋا فىلورانى؛ رۇسلان روزىباقىيوفنى؛ كىلارا رەخمىتۇۋانى؛ تېخنولوگىيە پەنلىرى دوكتورى تىمور يالتاشفنى؛ فىزىكا پەنلىرى دوكتورى ئابدۇرېشىت ئەلىيوفنى؛ ئارختېكتورىيا پەنلىرى دوكتورى بەھرامجان گىلاۋدىنوفنى؛ يادرو فىزىكا پەنلىرى دوكتورى ئالكساندىر رەخموفنى؛ بىيولوگىيە پەنلىرى دوكتورى نىيازوف باھاۋۇدۇننى ۋە باشقىلارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ، شۇنداقلا دىيارىمىزدىكى ھوشۇر ئىسلام باشلىق نەچچە ئونلىغان تەبىئىي پەن ئالىملىرىمىز سۆزىمىزنىڭ ئىسپاتىدۇر.

شۇنداقلا يېزا ئىگىلىك مۇتەخەسسىسى، خەلقپەرۋەر زات مەجىت ناسىر ئەپەندى يازغان «شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت تەبىئىي پەن تۆھپىكارلىرى» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلگەن 60 نەپەر تەبىئىي پەن ئالىملىرىمىز ئىچىدە ئايال تەبىئىي پەن ئالىملىرىمىز ئون نەپەردىن ئوشۇق، تېخى ھايات، بۇ كىتابقا كىرگۈزۈلمىگەن يەنە قانچىلىغان تەبىئىي پەن ئالىملىرىمىزمۇ بار، ئۆتمۈش ۋە تۈنۈگۈنكى كۈنلەردە بۇنى كىممۇ خىيالىغا كەلتۈرگەن!...

«تەبىئىي پەن شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇلۇغ ۋە مۇقەددەسكى، ئۇ ‹تەڭرىنىڭ بىرىنچى كىتابى› بولمىش تەبىئەتنىڭ تىلى، شۇڭا ئۇ تەبىئىي ۋە چىنلىققا ئىگە» (غەيرەتجان ئوسمان بىلىكيار) ئۇ قانۇنىيەتلىك، ئۆلچەملىك، باغلىنىشلىق خاراكتېرگە ئىگە بولۇپ، ئۇنىڭ ماھىيىتىگە ئىلىم ـ پەن، پەلسەپە يوشۇرۇنغان. ئىنسان ئالەمدىكى شەيئىلەرنىڭ مۇشۇ تەبىئىي قانۇنىيىتىنى ئىگىلىگەندىلا بىلىملىك، كۈچلۈك، ھەققانىيەتلىك ۋە گۈزەل ـ ئەخلاققا ئىگە ئېتىقادلىق بولىدۇ. قوۋم، مىللەت، دۆلەت قۇدرەت تاپىدۇ.

2015 ـ يىل سېنتەبىر، غۇلجا

ئاپتور: ئىلى ئوبلاستلىق رادىيو ـ تېلېۋىزىيە ئىدارىسىنىڭ پېنسىيونېرى

مەن نېمىشقا شېئىر يازىمەن

غوجىمۇھەممەد مۇھەممەد

مەن نېمىشقا شېئىر يازىمەن؟ تەنھالىقنىڭ بۇيۇكلۇكىنى مەدھىيەلەش ئۈچۈنمۇ؟ سۈكۈتنى قېزىپ، چۇقانلارنى ياڭرىتىش ئۈچۈنمۇ؟ مۇھەببەتنى تەنىنىڭ دەپسەندىلىكىدىن قۇتقۇزۇپ گۈزەل بىر كۈيگە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈنمۇ؟... بىلمەيمەن، بەلكىم شېئىر يېزىشىم بارلىق سەۋەبلەردىن تاشقىرىدۇر. ماڭا قۇياشتەك ئايان بولغىنى شۇكى - شېئىر يېزىش مېنىڭ ئىچكى ئېھتىياجىم!

...

بۈگۈنكى كۈندە شېئىر يېزىش — بىر خىل ئويناشتىن دېرەك بەرمەكتە! بەزىلەر سۆزلەرنى بىر - بىرىگە ئۇرۇپ چېقىنداتسا، بەزىلەر سۆزلەرنى مەنىدىن قۇرۇقداپ ئوينىماقتا. ئۇلار ئېيتىدۇكى: شېئىر يېزىش — سۆزلەرنى ئويناشتۇر! كىمكى ئويناشلىرى داۋامىدا باشقىلاردىن ئۇنلۇكرەك ياكى ئۆزگىچىرەك سۆزلىسە ئۇ مەشھۇر شائىردۇر. شۇنىڭ بىلەن زامانىمىزدا تۇركۇملەپ شائىرلار مەيدانغا كەلدى، شائىرلارنىڭ سانى ھەرقانداق زاماندىكىدىنمۇ كۆپ بولدى. ئۇلار مەنتىقىنى، لوگىكىنى، ئىستىلىستىكىنى كېرەك قىلمىدى. ئەجدادلار ئەزەلدىن شېئىرنىڭ مۇھىم ئامىللىرى دەپ قاراپ كەلگەن ۋەزىن، تۇراق، قاپىيە، رىتىم... قاتارلىقلار شېئىرنىڭ ئەركىنلىكىگە تۇسالغۇ دەپ قارىلىپ رەت قىلىندى. شېئىر پۈتكۈل «ئىنسان»غا ئورتاقلاشتۇرۇلۇپ، شېئىردىكى مىللىيلىك تۇسى يوقالدى ياكى سۇسلىدى. ئازاب يۈرەكتىن ئۇرغۇپ چىقماستىن، كېسەل سۆزلەردە ئىڭرىماقتا... كەمىنە غوجىمۇھەممەدمۇ ئۆزىنىڭ ۋەتەن، ئەل، ئېتىقاد، مۇھەببەت... رىشتىلىرى بىلەن «بوغۇشلانغان» شېئىرلىرىدىن زېرىكىپ ئۇ خىل ئەركىن شېئىرلارغا مەپتۇن بولدى. ئۇ «شەكىل ئۆزگەرتىش» ئارقىلىق ئۇنۇمگە ئېرىشتىمۇ؟ قاراپ باقايلى، ئۇ بۇرۇنقى ئۆزىنىڭ ئازابلىق مۇھەببىتىگە، غېرىب قەلبىگە، ئىچكى دۇنياسىغا چوڭقۇرلاشتىن باش تارتىپ، سۆزلەرنىڭ قاراڭغۇلۇقىغا، نالىسىگە، چېقىلىشىغا، رەڭلىرىگە ۋە ھەرىكەتلىرىگە بېرىلدى. بۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ بەدىئىي ئۇنۇمى ئاز - تولا ئاشقان بىلەن ئىجتىمائىي ئۇنۇمى زور دەرىجىدە تۆۋەنلەپ كەتتى. زور كۆپچىلىك كىتابخانلىرى ئۇنىڭ بۇرۇنقى ھالىتىنى سېغىندى. راست، ئۇمۇ ئۆزىنىڭ بۇرۇنقى ھالىتىنى سېغىنماقتا. توۋا، ئۆتمۈشنى سېغىنىش،

دەيمۇ، دېمەيمۇ؟

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

ئۆتمۈشكە تەلپۈنۈش شائىرلارنىڭ ئورتاق كەچۈرمىشىمىدۇ؟!

مەن نېمىشقا شېئىر يازىمەن؟... يازىمەن، چۈنكى، مەندە چوڭقۇر ۋە يۈكسەك ئازاب تۇيغۇسى بار، بۇ ئازاب كونكرېت ۋە ئېنىق بولمىغاچقا ئۈنلۈك يىغلاشقا باھانەم يوق، پەقەت سۆزلەر ئارا ئۇرۇلۇپ ـ سوقۇلۇپ قەلب جاراھىتىمنى قانىتىمەن، مىسرالار ئارا غەمزە قىلىپلا غايىب بولغان جانانغا تەلپۈنۈپ جۇدالىق ئازابىدا پۇچىلىنىمەن... شۇنداق دېگۈم كېلىدۇ، مەندىكى ئازاب ھەقىقەتەن چوڭقۇر ۋە يۈكسەك، شېئىر بولسا بىر باھانە...

ھاياتنى شېئىر ئارقىلىق ياشىسام گۈزەللىككە ئېرىشىمەن. دۇنيانى شېئىر ئارقىلىق كەزسەم چەكسىز مەنزىللەرگە يېتىمەن. شېئىر يازغاچقا قەلبىم سەممىيلىك ۋە چىنلىققا تولغان. دەرەخلەرنىڭ سالام ـ سەھىتىنى ئىلىك ئالىمەن، قەبرىستانلىقنىڭ سۈكۈتىنى قوبۇل قىلىمەن، يۇلتۇزلارنىڭ قايغۇسىنى چۈشىنىمەن. شەھەرنىڭ شاۋقۇن ـ سۈرەنلىرى ۋە سەھرانىڭ غەلۋە ـ ماجىرالىرىنى ئىختىيارىغا قويۇۋېتىمەن. شېئىر ئارقىلىق شۇ قەدەر تەبىئىي، شۇ قەدەر ئەركىنمەنكى گويا تەبىئەتنىڭ مەركىزىدىن ھەر تەرەپكە تارىلىمەن.

شېئىرغا قېلىپ بېكىتىپ بەرگىلى بولمايدۇ، چۈنكى، قەلبتىكى ئىستەكلەر قېلىپقا چۈشمەيدۇ. كەلىمىش ۋە تەقدىرنى پەرەز قىلغىلى بولىدۇ، لېكىن ھۆكۈم قىلغىلى بولمايدۇ، شېئىرمۇ شۇ يوسۇندا داۋام قىلىدۇ.

مەن نېمىشقا شېئىر يازىمەن؟ بۇ سوئال كاللامغا كەلگەن چاغدا دەسلەپتە كۈلۈپ كەتتىم، كېيىن جىددىيلىشىپ چېكەمدىن قارا تەر قۇيۇلدى. پەرۋاسىز ئۆتۈپ كېتىشكە رايىم بارمىدى، نېمىلا بولمىسۇن بىر نېمە دېيىشىم كېرەك. مەن نېمىشقا شېئىر يازىمەن؟!... تۇيۇقسىز بۇ سوئالغا «چۈنكى مەن شائىر» دەپ ئەمەس، «چۈنكى، مەن ئىنسان» دەپ جاۋاب بەرسەم تېخىمۇ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى ھېس قىلدىم. ئىنسان ـ رەببىسىگە ئېسىلىپ تۇرۇپ ئاسىيلىق ئوتىدا پۇچىلانغۇچى، ئىنسان ـ ئۆلۈمنى بىلىپ تۇرۇپ ئاڭا قاراپ ئىلگىرىلىگۈچى، ئىنسان ـ ئۆزىنى چەكلەش ئۈچۈن قانۇن، مىزان، تەرتىپلەرنى بەرپا قىلىپ، ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن تىركىشىدىغان بەندە... زىددىيەتلىك تەقدىر بىزنى ئازاب بىلەن تارتۇقلايدۇ، بۇ ئازاب دەل شېئىردۇر! تەبىئەتتە ھېچقانداق بىر مەۋجۇدلۇق ئىنسان كەبى ئازابنى ھېس قىلىش قۇدرىتىگە ئىگە ئەمەس. دېمەك، ھەر بىر ئىنسان شېئىرغا چۆمۈلۈپ ياشايدۇ. مەن نېمىشقا شېئىر يازىمەن؟ چۈنكى، مەن ئىنسان! مەن شېئىر يېزىش ئارقىلىق ئىگەمگە ئۆزۈمنىڭ «ئىنسان» ئىكەنلىكىمنى دەۋاتىمەن.

شېئىر مېنىڭ بارلىقىم دېسەم بەزىلەر كۈلۈپ كېتىدۇ، شۇڭا ئۇلارنى كۈلدۈرمەسلىك ئۈچۈن بارلىقىمنى شېئىر ئارقىلىق كۈيلەيمەن!

مەن شەھەرنى سەھرادا تۇرۇپ، سەھرانى شەھەردە تۇرۇپ كۈيلەشكە ئامراق. سەھرادا تۇرغان ۋاقتىمدا ياپيېشىل ئېتىز ـ قىرلار، رەڭگارەڭ گۈللەر ۋە شاختىن شاخقا ئۇچۇپ يۈرگەن قۇشلار قەلبىمنى ھاياجانغا سالسىمۇ ئۇلار ھەققىدە بىر نەرسە يازالمايمەن. شەھەردىمۇ ھەم شۇنداق، ئېگىز ئىمارەتلەر، ئۇچقۇر ماشىنىلار ۋە ئالدىراش ئادەملەر ئىچىمنى ئۆرتەيدۇ، لېكىن ئازابىمنى قەلەمگە ئالالمايمەن. نېمە ئۈچۈن؟!... بۇنى مەن مۇنداق چۈشەندىم: سەھرادىكى ۋاقتىمدا سەھرا مەنزىرىلىرى قەلبىمگە شەكلەن ئورنايدىكەن، شەھەردىكى ۋاقتىمدا بولسا سېغىنىش تۇيغۇلىرى ئىچىدە ئۇ مەنزىرىلەر ھېسسىي ئوبرازلارغا ئايلىنىدىكەن ۋە ئىختىيارسىز ھالدا مېنى شېئىر يېزىشقا ئۈندەيدىكەن. مەن بۇنى توغرا دەپ قارىدىم، بىر پارچە شېئىر كونكرېت شەيئى ياكى ھادىسە ھەققىدە نەق مەيداندا يېزىلسا ئوقۇرمەنلەرگە شۇ شەيئى ياكى ھادىسىنى سۈرەتلەپ بېرىش ياكى ئۇچۇر يەتكۈزۈش بىلەنلا چەكلىنىپ قېلىپ، شېئىرنىڭ ئىستېتىك ئۈنۈمىگە كاپالەتلىك قىلىش تەس بولىدىكەن، ئەكسىچە، مەلۇم ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن ئۇلار قەلبىمىزدە قايتا زاھىر بولىدىكەن، بۇ زاھىرەنلىكتە ھېلىقى شەيئى ياكى ھادىسە شەكلەن كۆرۈنمەستىن چۈش كەبى گىرىمسەن ۋە تۇيغۇلىرىمىز ئىچرە خاھىشىمىز بويىچە كۆرۈنىدىكەن. بۇ چاغدىكى ئازاب ياكى خۇشاللىق ھېلىقى شەيئى ياكى ھادىسىنىڭ بولماستىن، بەلكى سىزنىڭ ئازاب ۋە خۇشاللىقىڭىزغا ئايلىنىدىكەن.

شائىر شېئىر يازالمايۋاتقان ۋاقىتلىرىدا شېئىر ھەققىدە كۆپرەك سۆزلەيدۇ. چۈنكى، شائىرنىڭ شېئىر يازالماسلىقى كۆپىنچە ھالدا ئۇنىڭ شېئىرغا بولغان مۇھەببىتى ۋە مەسئۇلىيەت تۇيغۇسىنىڭ كۈچلۈكلۈكىدىن بولىدۇ.

ئاپتور: شائىر، خوتەن ۋىلايەتلىك يولۇچىلار توشۇش باش بېكىتىنىڭ خادىمى

تار دائىرىلىك جەمئىيەت مەدەنىيىتىدىكى ئۆزىنى قوغدىنىش ھادىسىسى

— ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىنىڭ ئىجتىمائىي ئۇيۇشۇشچانلىق فۇنكسىيەسى ھەققىدە

ئابدۇقادىر سەمەت

1. مەسىلىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى

كىشىلەر دائىم كۆپلىگەن ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ يىلتىزىنى مەدەنىيەت تۈزۈلمىسىنىڭ قالايمىقانلىشىشى ۋە جەمئىيەت تەشكىلىنىڭ يىمىرىلىشى بىلەن باغلاپ چۈشىنىدۇ. بولۇپمۇ ئىجتىمائىي مەسىلىلەر مەلۇم توپ ياكى مىللەتنى ئارقا كۆرۈنۈش، ئالاھىدىلىك شەكلىدە گەۋدىلەندۈرگەندە تېخىمۇ شۇنداق. مۇئەللىپنىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئامىلى ھالقىسىنىڭ ئۈزۈلۈشى ياكى يوقىلىپ كېتىشى ئازسانلىق كىشىلەر توپىدا ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ تەكرار كۆرۈلۈشىدىكى ئاساسلىق سەۋەب. مەسىلىنى مۇھاكىمە قىلىشقا تېخىمۇ قولاي بولۇشى ئۈچۈن، ماقالىدە «ئىجتىمائىي تەشكىلسىزلىك قارىشى» قىياسىنى نەزەرىيەۋى بۆسۈش ئېغىزى قىلىپ، «تار دائىرىلىك جەمئىيەت» ئۇقۇمىنى تەدبىقلىدۇق.

«تار دائىرىلىك جەمئىيەت ياكى كىچىك كۆلەملىك جەمئىيەت» ئۇقۇمى دېگەندە، تېخى سانائەت جەمئىيىتىدىن ئىلگىرىكى تەرەققىيات باسقۇچىدا تۇرۇۋاتقان، ئولتۇراقلىشىش كۆلىمى كىچىك، نوپۇس زىچلىقى تۆۋەن، يېزا ـ كەنت دەرىجىلىك سىياسىي تەشكىلدىن ئارتۇقراق تۈزۈمنى ئىختىرا قىلالمىغان توپنى كۆرسىتىدىغان بولۇپ، مەزكۇر ماقالىدە تېخىچە سانائەت جەمئىيىتىدىن ئىلگىرىكى ئىجتىمائىي تۈزۈلمە مېخانىزمى ئەندىزىسىدە يۈرۈشۈۋاتقان ئەنئەنىۋى يېزا ـ كەنت جەمئىيىتى ئۈچۈن ئىشلىتىلدى. مۇئەللىپنىڭ نەزەرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ ئاساسىي قاتلام مېخانىزمى ھېلىھەم تار دائىرىلىك جەمئىيەت لوگىكىسىغا ئەمەل قىلماقتا.

2. ئۇيغۇرلارنىڭ مەدەنىيەت مۇراسىملىرى ۋە ئىجتىمائىي بىرلەشتۈرۈش مېخانىزمى

ھەرقانداق بىر نورمال ئىجتىمائىي تەرتىپ مېخانىزمى بىلەن يۈرۈشۈۋاتقان جەمئىيەتتە، جەمئىيەت تەشكىلىنىڭ يىمىرىلىپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىغا ئىگە بولغان بىر يۈرۈش ئىجتىمائىي بىرلەشتۈرۈش ۋاسىتىلىرى بولىدۇ. بولۇپمۇ سانائەتلىشىشتىن بۇرۇنقى جەمئىيەت-

ئويلىنىش ئىچىدە ئىلگىرىلەش

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

تە تېخىمۇ شۇنداق. «تار دائىرىلىك جەمئىيەت» ئاتالغۇسىنىڭ ئوتتۇرىغا قويغۇچىسى پىروفېسسور بودلېي (Bodley.John) ئۆزىنىڭ «تەرەققىياتقا بەدەل تۆلىگۈچىلەر» ناملىق ئەسىرىدە ئىنسانلارنى ھازىرقى سانائەتتىن كېيىنكى جەمئىيەتتە ئەنئەنىۋى جەمئىيەت مېخانىزمى لوگىكىسىغا ئېتىبار بېرىش ۋە قايتا قاراپ چىقىشقا چاقىرىدۇ. شۇڭا تۆۋەندە بىز ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى جەمئىيىتىدە مەدەنىيەت تۈزۈلمىسىنىڭ قالايمىقانلىشىشى ۋە جەمئىيەت تەشكىلىنىڭ يىمىرىلىشىگە قانداق تەدبىر قوللانغانلىقىغا قاراپ باقايلى.

(1) ئىقتىسادىي ياردەم مۇراسىمى — باراۋەت [1]

باراۋەت — ئاتۇش ئۇيغۇرلىرىنىڭ مۇھىم فولكلور پائالىيەتلىرىدىن بىرى بولۇپ، دۇڭشياڭ مىللىتىدىكى «تەڭ ئۈلۈش» (打平伙) پائالىيىتىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. كۆپىنچە قىشتىكى دېھقانچىلىقنىڭ ئارىسال ۋاقىتلىرىدا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئاتۇش ئۇيغۇرلىرىنىڭ باراۋەتنىڭ ئالاھىدە تەرىپى، بۇ پائالىيەت ئارقىلىق ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقتا قالغانلارغا ياردەم بېرىشتۇر.

باراۋەتنىڭ جەريانى مۇنداق بولىدۇ. يۇرت - مەھەللىدە قايسى ئۆيدە يوقسۇزلۇقتا «موردىن ئىس چىقارالماسلىق» ئەھۋالدا قالسا، جامائەت شۇ ئۆيدە باراۋەت ئۇيۇشتۇرۇش پىكرىنى بېرىدۇ. ئەگەر شۇ ئائىلىدە بېقىۋاتقان قويى بولسا شۇ قويدىن، بولمىسا باشقا ئۆيدىن قويدىن بىرنى نەرقىنى دېيىشىپ سېتىۋېلىپ ئەكىلىدۇ. ئاندىن جامائەت شۇ ئۆيگە ئولىشىپ، قول - قولچە قوينى سويىدۇ. قوي سويۇلۇپ، گۆشى پارچىلانغاندىن كېيىن، باراۋەت پائالىيىتىنىڭ ئەڭ مۇھىم ھالقىسى — كىمئاشتى قىلىپ سېتىش باشلىنىدۇ. يەنى قوي گۆشىنىڭ ئەڭ ئوبدان يەرلىرى كىمئاشتى قىلىنىپ، كىم يۇقىرى باھا قويسا شۇنىڭغا مەنسۇپ بولىدۇ ۋە شۇ پارچە گۆشنى تەقسىملەش ياكى بىر تەرەپ قىلىش ھوقۇقى شۇنىڭدا بولىدۇ. ئاندىن قالغان گۆشنى تەڭ پارچىلاپ شورپا سېلىنىدۇ. قاتناشقۇچىلارنىڭ ھەممىسى گۆشكە ئېغىز تېگىدۇ. ئۆزىگە تېگىشلىك گۆشنىڭ ئاشقىنىنى ئائىلىسىدىكى خوتۇن - بالىلىرىغا ئېلىپ كېتىشكىمۇ بولىدۇ. كىمئاشتى قىلىنغاندا چۈشكەن پۇلدىن ئالدى بىلەن قوينىڭ پۇلى تۆلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئاشقان قىسمىنىڭ ھەممىسى يۇرت - مەھەللىنىڭ ياردىمى سۈپىتىدە ئاشۇ قىيىنچىلىقى بار ئائىلىگە ئىشلىتىشكە قالدۇرۇلىدۇ. بۇنداق ئۇسۇل ئارقىلىق ئۇزاقتىن بېرى گۆش يېيەلمىگەن ئائىلىلەر گۆشكە ئېغىز تېگىدۇ، ئەڭ مۇھىمى ھېلىقى قىيىنچىلىقى بار ئائىلە ئۆز غۇرۇرىنى ساقلاپ قالغان ئاساستا ياردەمگە ئېرىشىدۇ، ھېچكىمنىڭ قەرزىمۇ بولۇپ قالمايدۇ. ئاتۇش ئۇيغۇرلىرى بۇنداق باراۋەت ئادىتىنى چۈشەندۈرگەندە پەخىرلىنىپ تۇرۇپ «بۇ ئۇسۇل ئارقىلىق ئىنسانلىق غۇرۇرىنى ھۆرمەت قىلغان ئاساستا يۇرتداشلارغا ياردەم بەرگىلى بولىدۇ» دېيىشىدۇ.

2006 - يىلى ئۇرۇمچىدە مەلۇم سەنئەتكار بىلەن سۆھبەت جەريانىدا ئۇنىڭ باراۋەت توغرۇلۇق مۇنداق دېگەنلىرىگە شاھىت بولدۇم: «باراۋەت ئۆتكۈزگەندە، بەزىدە بىر قوينىڭ تۆش گۆشىلا 1000 نەچچە يۈەنگە سېتىلىدۇ. باشقا يۇرتتىكىلەر بەلكىم خاتا چۈشىنىپ ئاتۇشلۇقلار بايلىقنى كۆز - كۆز قىلىۋاتىدۇ دېيىشى مۇمكىن. ئەمما باراۋەتتە ئەگەر بىر قوينى 200 يۈەنگە سېتىۋالغان بولساق، بويۇن گۆشنى 80 يۈەن ئەتراپىدا كىم ئاشتى قىلىپ ساتقىلى بولىدۇ. بىر قانچە پارچە گۆشنىڭ پۇلى بىلەنلا بىر قوينى سېتىۋالغان پۇلنى قايتۇرۇپ تاپقىلى بولىدۇ. باراۋەتتىكى قوينىڭ پۇلنى كۆپچىلىككە تەڭ بۆلۈپ چاچسا ھەرئادەمگە بەش يۈەن ئەتراپىدا كېلىدۇ. ئاندىن كۆپچىلىك ھەممىسى بۇ گۆشكە ئېغىز تېگىدۇ، يۇرتتىكى گۆش يېيەلمەيدىغان ئائىلىلەرمۇ بۇ پۇرسەتتە نەچچە يۈەن خەجلەپلا گۆش يېيەلەيدۇ. يەنە قىيىنچىلىقى بار ئائىلىگە غۇرۇرىغا زەخمەت يەتكۈزمەي تۇرۇپ ئىقتىسادىي ياردەم قىلغىلى بولىدۇ. بىز «ئاتۇش مەشرىپى»نى سۈرەتكە ئالغىلى بارغاندا باراۋەتنى سەنئەتلەشتۈرۈپ سەھنىگە ئېلىپ چىقتۇق. شۇ قېتىملىق پائالىيەتتىلا 60 — 70 مىڭ يۈەن پۇل يىغىلدى. شۇ پۇلدىن قىزى ئالىي مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان، قىيىنچىلىقى بار تۇغقىنىمنىڭ ئائىلىسىگە 5000 يۈەن تەقسىملەنگەندە، ئۇ «مەن ئائىلەمنى ئۆزۈم باقالايمەن» دەپ ئالغىلى ئۇنىمىدى. بەزى ئائىلىلەردىكى كىشىلەر خەقنىڭ قولىغا قاراپ قاپتۇ دەيدۇ، يەنىلا ئۆزىمىزگە تايىنىمىز دەپ بۇنداق ياردەمنى ئالغىلى ئۇنىمايدۇ. بەزى باراۋەت سورۇنلىرىدا كىمئاشتىدا ھەقىقەتەنمۇ بايلىقتا بەسلىشىپ، قەستەن كۆپ پۇل چىقىرىدىغان ئەھۋاللارمۇ كۆ-

رۇلگەن. بىزنىڭ يۇرتتا بىر تويدىكى باراۋەتتە 800 يۇەنگە تۆت تۇياق قوي سېتىۋېلىپ كەلگەن. ئادەتتە بىر كىلو گۆشكە ئەڭ كۆپ بولغاندا 200 يۇەن چىقىرىلاتتى. ئەمما بەزىلەر بايلىقتا بەسلىشىپ بىر كىلو گۆشكە 2200 يۇەن چىقىرىلدى. ئەڭ ئاخىرىدا بىر قوينىڭ گۆشى 7000 يۇەنگە سېتىلغان بولدى. ئاشقان 6000 نەچچە يۈز يۇەنگە بىر يۇرتتا بىر ئايدىن جىقراق باراۋەت ئوينىدۇق. يۇرتتىكىلەرنىڭ ھەممىسى قاتناشتى.»

(2) قۇرداشلارنىڭ لاپقۇتچىلىقى — تايىپ [2]

تايىپ سۆزى «تائىپە»دىن كېلىپ چىققان بولۇپ، ئىلى ئۇيغۇرلىرى ئارىسىدىكى ئەنئەنىۋى جەمئىيەت تەشكىلىنىڭ بىر خىلىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ دوستلارنى ئاساس قىلىپ تەشكىللەنگەن قۇرداشلار توپى بولۇپ، ئۈچ خىلغا بۆلۈنىدۇ: بىرى، گېزەك تايىپ. بۇ ئاساسلىقى توي مۇراسىملىرىدا ۋاقىتلىق تەشكىللەنگەن ھەمكارلىق گورۇپپىسىنى كۆرسىتىدۇ. يەنە بىرى بولسا مەھەللىداشلاردىن شەكىللەنگەن تايىپ بولۇپ، ئاساسلىقى قولۇم - قوشنىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىش، قىش پەسلىدە مەشرەپ ئولتۇرۇشلىرى ئۈچۈن تەشكىللەنگەن، نىسپىي تۇراقسىزراق توپ. ئۈچىنچىسى جىلىك تايىپ بولۇپ، كىچىكىدىن بىللە ئۆسۈپ چوڭ بولغان، قىزىقىش ھەۋەسلىرىمۇ ئورتاق، مىجەز خاراكتېرى ئۆز-ئارا كېلىشىدىغان دوستلاردىن سەككىزدىن 14 كىچە كىشى ئارقىلىق تەشكىللەنگەن توپ. بۇنداق تايىپنىڭ يۇرتتىكى كىشىلەر تۇرمۇشى ۋە مەشرەپ پائالىيەتلىرى بىلەن مۇناسىۋىتى تولىمۇ زىچ بولىدۇ.

تايىپتا ئەزالار ئۆزلىرى سايلاپ چىققان بىر قازى ۋە پاششاپ بولىدۇ. مەشرەپ پائالىيەتلىرىدە قازى ھۆكۈم چىقىرىدۇ، پاششاپ ئىجرا قىلدۇرىدۇ. مەخسۇس بوغالتىر تايىپنىڭ پۇلىنى باشقۇرىدۇ. قازى بىلەن پاششاپ مەشرەپ پائالىيەتلىرىدە ئۆز ۋەزىپىسىنى ئادا قىلىشتىن سىرت، كۈندىلىك تۇرمۇشتىمۇ تايىپ ئەزالىرى ئىچىدىكى چوڭ - كىچىك ئىشلار ۋە زىددىيەتلەرنىمۇ ھەل قىلىدۇ. ئەگەر ئۇلار ياخشى قىلالمىسا ياكى داۋاملىق قىلىشنى خالىمىسا قوي ئۆلتۈرۈپ مەشرەپ ئۇيۇشتۇرۇپ ئاندىن ئۆز ۋەزىپىسىنى باشقىلارغا ئۆتكۈزۈپ بېرىدۇ.

بىر تايىپتىكى ئەزالار قۇرامىغا يېتىپ، توي - نىكاھ ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇشقا باشلىغاندا باشقا ئەزالار بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئىككى كىشى بىر گۇرۇپپىدىن بولۇپ، توي ئىشلىرىدا ئۆزئارا قولداش بولۇشىدۇ. يىگىتنىڭ قولدىشى ئۆز تايىپىدىن چىقىدۇ، شۇڭا تايىپ ئەزالىرىنىڭ سانى كۆپىنچە جۈپ سان بولىدۇ. توي تۈگىگەندىمۇ قولداش يىگىتكە ۋاكالىتەن مەشرەپ ئۆتكۈزۈپ تايىپ ئەزالىرىغا تەشەككۈرىنى بىلدۈرىدۇ. قىش پەسلىدىكى ئارىسال ۋاقىتلاردا يۇرتداشلار تايىپنى بىرلىك قىلىپ نۆۋەتلىشىپ مەشرەپ ئوينىشىدۇ. ھەر قېتىملىق مەشرەپنىڭ ساھىبخانى، ۋاقتى ۋە ئورنىنى قازى بىلەن پاششاپ بېكىتىدۇ. قىش پەسلىدىكى مەشرەپ ئۆي ئىچىدە ئوينىلىدىغان بولغاچقا، تايىپ ئەزالىرى كىشى سانىنى بېكىتىدىغان ۋاقىتتا ساھىبخانا ئائىلىنىڭ شارائىتىنى ئويلىشىپ ئۇ ئون ئەتراپىدا بېكىتىدۇ. بۇنداق بولغاندا ئەر - ئايال كېلىپ 20 كىشى بولىدۇ. ئادەم سانى بەك ئاز بولسا مەشرەپ قىزىمايدۇ، بەك كۆپ بولۇپ كەتسە كۈتۈش ۋە سىغىشىپ ئولتۇرۇشقا بىئەپ بولىدۇ.

تايىپ ئەزالىرىنىڭ ئۆزىنىڭ چوڭ تويىدىن باشقا يەنە كېيىنكى پەرزەنتلەرنىڭ سۈننەت تويى، قىز - ئوغۇل تويى ياكى ماتەم مۇراسىملىرىدىمۇ بارلىق تەشكىللەش ۋە كۈتۈۋېلىش ئىشلىرىنى تايىپ ئەزالىرى بىرلىكتە تاماملايدۇ. ئەزالارنىڭ ئاياللىرى نان يېقىش، چاي قۇيۇش، قاچا يۇيۇش، قېتىق - قايماقلارنى تەييارلاش ۋە ئايال مېھمانلارنى كۈتۈش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل بولىدۇ. ئەرلەر ئوتۇن يېرىش، شورپا سېلىش، گۆش پارچىلاش، پولۇ ئېتىش، ئەر مېھمانلارنى كۈتۈش قاتارلىق ئىشلارغا مەسئۇل بولىدۇ. توي ئىگىلىرى ۋە تۇغقانلار بولسا ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ مېھمانلارنى كۈتۈپ ئۇزىتىشقا قارايدۇ. مۇراسىملار تۈگىگەندىن كېيىن ئاندىن ساھىبخان تايىپ ئەزالىرىنى ئايرىم چاقىرىپ مېھمان قىلىپ رەھمىتىنى بىلدۈرىدۇ. ئىش قىلمىغان ئەزالارنى باشقا ئەزالار سۆيلەپ، پىكىر بېرىپ ئۇلارنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئىش قىلىشقا قايىل قىلىدۇ. يەنە ئۇنىمىسا جەرىمانە قويىدۇ. ئەگەر تايىپ ئەزالىرى ئىچىدە ئوقۇتقۇچى، كادىر قاتارلىقلار خىزمەت سەۋەبىدىن مۇراسىملاردا بولالمىسا ياكى ئىش قىلالمىسا فىدىيە ھېسابىدا 50 يۇەن ياكى 100 يۇەن تاپشۇرىدۇ. بۇ پۇل تىزىمغا ئېلىنىپ پاششاپ باشقۇرىدۇ. بۇنداق بولمىغاندا

uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

تايىپ ئەزالىرى ئىچىدە توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يىتىم مۇراسىملىرى بولۇپ قالغاندا قارىشىپ ياردەملىشىدىغانغا ئادەم چىقمايدۇ، دەپ قارىلىدۇ.

كۈندىلىك تۇرمۇشتىمۇ، ئەگەر تايىپ ئەزالىرىنىڭ قايسىسىنىڭ ئۆيىدە قىيىنچىلىق كۆرۈلسە باشقا ئەزالار كېلىپ ياردەملىشىدۇ. ئاغرىپ قالسا نۆۋەتلىشىپ كېسەلگە قارايدۇ. يۇرتداشلار ئىچىدە بىراۋلارغا پىكىر تۇغۇلۇپ، يۈزتۇرا دېيەلمىگەندىمۇ تايىپ ئەزالىرىغا دەپ يەتكۈزۈشىدۇ.

هازىرقى كىشىلەر ئۆزىنىڭ شەخسىي سىرىغا بەكمۇ ئەھمىيەت بېرىدىغان، باشقىلارغا دېيىشنى خالىمايدىغان بولۇپ كەتتى. ئۆتمۈشتە، ئەر - ئايال جېدەللىشىپ، ئايالى يامانلاپ كەتكەندىمۇ تايىپ ئەزالىرى باش بولۇپ زىددىيەتنى پەسەيتىپ، كوللېكتىپ بىرىپ ئايالنى قايتۇرۇپ ئەكىلىپ قوياتتى. شۇڭا بۇ يۇرتلاردا ئەگەر بىر كىشى مەلۇم تايىپقا تەۋە بولمىسا، تولىمۇ غېرىب، يېگانە ۋە تاياننچىسىز قالىدۇ. بولۇپمۇ ئۆزىنىڭ جىلىك تايىپ دوستلىرى بولمىسا تېخىمۇ شۇنداق. شۇڭا بۇ كىشىلەر ئادەتتە دەيدىغان «دوست، تايىپ» ئۇقۇمى شۇ جىلىك تايىپنى كۆرسىتىدۇ.

(3) يۈرۈش - تۇرۇشنى قېلىپلاشتۇرىدىغان ۋە تۈزەيدىغان مۇراسىم ـــ مەشرەپ

مەشرەپ ـــ ئۇيغۇر تىلىدا «يىغىلىش»، «توپلىنىش» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە بولۇپ، ئۇيغۇر ئەنئەنىچى مەدەنىيەت فولكلورىدا نەغمە - ئۇسسۇل، ئەدەپ - يوسۇن تەربىيەسى ۋە مېھماندارچىلىقنى بىر ئۆزىگە مۇجەسسەملىگەن كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتىدىن ئىبارەت. دېھقانچىلىقنىڭ ئارىسال ۋاقىتلىرىدا ئۆتكۈزۈلىدۇ. مەشرەپ قاتارى مەشرەپ، سۈننەت توي مەشرىپى، توي مەشرىپى قاتارلىقلارغا بۆلۈنىدۇ. ئۇ تىپىك بولغان شادىمانلىق ئىچىدە تەربىيەلەش ئارقىلىق يۈرۈش - تۇرۇشتىكى نۇقسانلارنى تۈزىتىدىغان ۋە قېلىپلاشتۇرىدىغان مۇراسىم. شۇڭا ئۇيغۇر خەلق ماقال - تەمسىللىرىدە «بالاڭنى ئاۋۋال مەكتەپكە بەر، مەكتەپتىن يېنىپ مەشرەپكە بەر» دېيىلىدۇ. مەكتەپتە باللار بىلىم ئۆگەنسە، مەشرەپتە ئادەم بولۇشنىڭ يوللىرىنى ئۆگىنىدۇ.

مەشرەپتە ئەدەپ - قائىدىگە بويسۇنمىغان ياكى ناچار ئادەتلىرى بولغان ھۇرۇن، زابوي، ئوغرى، ئىشرەتپەرەس كىشىلەرگە جازا بېرىلىدۇ. ھەر قېتىملىق مەشرەپتە ئىشقا ئادىل ھۆكۈم قىلىدىغان، ئەل ئارىسىدا ئىناۋەتى بار بىر كىشى «يىگىتبېشى» ياكى «قازى»لىققا سايلىنىدۇ. جازا ئىجرا قىلىشتا ئاۋۋال ئەيىبنى دەپ ھۆكۈم چىقىرىپ، باشقىلارنى ئەدەپ - قائىدىنى بۇزماسلىققا، ئەخلاقنا رىئايە قىلىشقا چاقىرىدۇ. ئۇيغۇرلار مەشرەپ ئارقىلىق ئۆز خەلقىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى بىلەن ئۇچرىشىدۇ، تۇرمۇش يوللىرىنى ئۆگىنىدۇ، ئەخلاقىي تەربىيە قوبۇل قىلىدۇ، جەمئىيەت ئۆلچىمىگە ۋە ئاممىۋى يوسۇنغا ماسلىشىشنى ئۆگىنىدۇ. شۇڭا مەشرەپ مىللىي مەدەنىيەت ئەنئەنىسىگە ۋارىسلىق قىلىشتەك مۇھىم ۋەزىپىنى ئارتتۇرىدۇ. [3]

(4) جەمئىيەت كونتروللۇقىنى رېئاللاشتۇرىدىغان توپ ـــ جامائەت [4]

ئۇيغۇرلاردا مۇنداق بىر ئاممىۋى قاراش بار: «يۇرتتا بىرەر كىشى سەۋەنلىك ئۆتكۈزۈپ باشقىلار تەرىپىدىن ۋاقتىدا توسۇۋېلىنمىسا، تەربىيە قىلىپ تۈزىتىلمەسە، تەگرى شۇ كىشىگە بېرىدىغان جازانى يۇرتتىكى ھەممەيلەنگە تەڭ بېرىدۇ.» شۇڭا ئەنئەنىۋى ئۇيغۇر جامائەتىدە كىشىلەر خاتا قىلمىش، ناچار ئادەتلەرگە قارىتا بىردەك نازارەت ۋە مەسئۇلىيەتچانلىق ھېسسىياتى بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. دىندارلار تەشكىلى سۈپىتىدىكى جامائەت ئۇزىچىل ھالدا جەمئىيەت ئاممىسىنى يۇمشاق كونتروللاش (ھېسسىي كونتروللاش) رولىنى ئوينايدىغان ئاساسىي كۈچ بولۇپ كەلدى.

جامائەتنىڭ جەمئىيەت كونتروللۇقىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان ئۇسۇلى تۆۋەندىكىدەك بولىدۇ:

بىرى، دىنىي سىستېما سۈپىتىدىكى جامائەت ئالدى بىلەن ئېتىقاد ئارقىلىق ئۆز قىلمىشنى قېلىپلاشتۇرىدۇ؛ ئىككىنچىدىن، جامائەتنىڭ ئەل ئارىسىدىكى ئىناۋىتى ۋە ئۈلگىلىك رولى ئارقىلىق جەمئىيەت ئاممىسىنىڭ قىلمىشى قېلىپلاشتۇرۇلىدۇ؛ ئۈچىنچىدىن، ئىمام مەسچىتلەردە ۋەز - نەسىھەت ۋە خۇتبە ئوقۇش ئارقىلىق جامائەتنىڭ قىلمىشىنى قېلىپلاشتۇرۇشنى كۈچەيتىدۇ، تەكتلەيدۇ، ئاندىن جامائەت ئارقىلىق ئائىلە ئەزالىرى، قولۇم - قوشنىلار ئارىسىدا تەسىر پەيدا قىلىپ، ئۇلارنىڭ قىلمىشىنىمۇ قېلىپلاشتۇرۇش مەقسىتىگە يېتىدۇ؛ تۆتىنچىدىن، جامائەت ئەزالىرى جامائەت پىكرى ئارقىلىق جەمئىيەت

ئۆلچەملىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ؛ بەشىنچىدىن، جامائەت ساۋابلىق ئىشلارنىڭ پايدىسى ۋە ئەھمىيىتى ھەققىدىكى چاقىرىقلىرى ئارقىلىق جەمئىيەت ئۆلچەملىرىگە تەسىر كۆرسىتىدۇ.

ئىسلام مەدەنىيىتىنىڭ قىممەت سىستېمىسى ئاللىبۇرۇنلا ئۇيغۇر مەدەنىيىتىنىڭ قىممەت سىستېمىسىغا سىڭىشىپ ئۆتۈشۈپ بولغاچقا، پانىي دۇنيا، باقىي ئالەم، جەننەت، دوزاخ ئۇقۇملىرى ئەڭ ساددا شەكىل ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ روھىي ئالىمىگە تەسىر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. بۇنداق دىنىي دۇنيا قاراشنىڭ يىلتىزىدا دەل كىشىلەرنىڭ ئالەمدىكى سىرلىق قۇدرەت ۋە كۈچكە نىسبەتەن پەيدا بولغان ۋەھىمە پسخىكىسى ياتىدۇ. مانا بۇ دىنىنىڭ مەۋجۇتلۇق تۈپرىقى، دىنىي چاقىرىقلارنىڭ پەيدا بولۇش مەنبەسى ھېسابلىنىدۇ. مۇئەييەن تەكشۈرۈش داۋامىدا جامائەتنىڭ دائىم ئىمامدىن ئۆزى كۈندىلىك تۇرمۇشتا يولۇققان رېئال مەسىلىلەر توغرۇلۇق سوراپ، دىنىي ئەھكاملارغا مۇناسىپ جاۋاب ۋە ھەردەكەت ئۆلچىمىگە ئېرىشىدىغانلىقىنى بايقىدىم.

جامائەت ئەزالىرىنىڭ كۆپىنچىسى بىر ئائىلىنىڭ ئائىلە باشلىقى، چوڭى بولۇپ، ئۇلار ئائىلىدىمۇ مەلۇم نوپۇزغا ئىگە. شۇڭا ئۇلارنىڭ ئىش - پائالىيەتلىرى تەبىئىيلا ئائىلە ئەزالىرىنىڭمۇ ئۆلگىسىگە ئايلىنىدۇ، شۇنداقلا ئائىلە ئەزالىرىدىنمۇ مۇشۇ ئۆلچەملەرگە ئۇيغۇنلىشىش تەلەپ قىلىنىدۇ. بولمىغاندا شۇ كىشى جامائەتتىن، ئۇلارنىڭ ھۆرمىتىدىن ئايرىلىپ قالىدۇ.

جامائەت توپىنىڭ جامائەت پىكرى تەسىر كۈچى تولىمۇ كۈچلۈك بولىدۇ. ئەگەر بىرەر كىشى دىنىي يوسۇنلارغا ئېغىر خىلاپلىق قىلىدىغان خاتا قىلمىشتىن بىرەرنى سادىر قىلغان بولسا، بۇ ئۇچۇر جامائەت ئىچىدە تېزلا تاراپ، غۇلغۇلىغا سەۋەب بولۇپ، جامائەتنىڭ نەپرىتىنى قوزغايدۇ. بۇنداق ئەيىبلەش خاتالىق سادىر قىلغۇچىغا نىسبەتەن ئۇنىڭ نام - ئابرۇيىغا تەسىر يەتكۈزۈپلا قالماي، ئۇنىڭ جامائەت ئارىسىدىكى ئورنى، ئىناۋىتىمۇ تەسىرگە ئۇچرايدۇ. شۇڭا ئەتراپتىكى ئىش - پائالىيەتلەرنىڭ ھەممىسى جامائەت ئەخلاقى ئارقىلىق ئۆلچىنىدۇ ۋە قېلىپلاشتۇرۇلىدۇ. جامائەت سەدىقە، يوقسۇللارغا ياردەم بېرىش، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلارغا قاتنىشىش قاتارلىق ھەر خىل پائالىيەتلەر ئارقىلىق ئۆزىنىڭ كىشىلەر ئارىسىدىكى ئىناۋىتىنى يۇقىرى كۆتۈرىدۇ. كىشىلەر «كائىناتنىڭ ئىگىسى» ھېسابلانغان تەڭرىگە تېۋىنغاندەك، شۇ قۇدرەت ئىگىسىگە يېقىن تۇرغۇچىلار ھېسابلانغان جامائەتتىنمۇ ھېيىقىدۇ. مانا بۇلار جامائەتنىڭ جەمئىيەتنى كونتروللىشىنىڭ ئىشقا ئېشىشىدىكى ئاساس ۋە ئىچكى سەۋەبتۇر.

(5) ھۈنەر - كەسىپ پائالىيىتىنى قېلىپلاشتۇرۇش قوللانمىسى — رىسالە

ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى قول ھۈنەر - سەنئىتىنىڭ ھەر خىل كەسىپلىرىنىڭ ئۆز رىسالىسى بار بولۇپ، دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، كۆن - خۇرۇمچىلىق... قاتارلىق 30 نەچچە ساھەگە چېتىلىدۇ. رىسالىلەرنىڭ مەزمۇنى كۆپىنچە شۇ كەسىپنىڭ كېلىپ چىقىشى، ئالاھىدىلىكى، پەرھىزلىرى، شۇغۇللانغۇچىلارغا قويۇلىدىغان تەلەپلەر، شاگىرتلارغا قويۇلىدىغان تەلەپلەر، ئۇستام - شاگىرت مۇناسىۋىتى، كەسىپنىڭ ھۈنەر تەرتىپى، ئىش ھالقىلىرى ۋە بۇ جەرياندا ئەمەل قىلىدىغان كەسپىي ئەخلاق ئۆلچىمى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

2013 - يىلى 7 - ئايدا ئۈرۈمچىدە، بىر يۇمشاق دېتال شىركىتىنىڭ دىرېكتورى مۇئەللىپكە مۇنداق دېدى: «قەشقەردىن تېپىپ كېلىنگەن ھەر خىل رىسالەلەر، مەسىلەن قاسساپلىق رىسالىسى، ساپالچىلار رىسالىسى... قاتارلىقلارنىڭ مەزمۇنىدا نۇرغۇن دىنىي تەركىبلەر بار ئىكەن. مەسىلەن، قوي سويغاندا تەكبىر ئېيتىش، پىچاق ئىتتىك بولۇش، ئوقۇلىدىغان دۇئا قاتارلىقلار. دىنىي ئامىللاردىن سىرت يەنە نۇرغۇن ئىنچىكە ھالقىلار، مەسىلەن، تېرىسىنى قانداق ئاجرىتىش، ئىچ باغرىنى قانداق ئېلىش قاتارلىقلار يېزىلىپتۇ. قەشقەردە بەزى تىجارەتچىلەرنىڭ تىجارىتى روناق تاپمىسا، دوست - بۇرادەرلىرىنى يىغىپ، رىسالە ئوقۇتۇپ، دۇئا ئالىدۇ. بۇ رىسالىنى نېمە دەپ چۈشىنىش كېرەك؟ ئەمەلىيەتتە ئۇ ھەر كەسىپنىڭ كەسپىي ئەخلاق قوللانمىسى. شۇڭا بىر قاسساپ رىسالە ئوقۇغان بولسا، كىشىلەر ئۇ كىشىنى شۇ رىسالىدىكى كەسپىي ئەخلاق ئۆلچەملىرىگە رىئايە قىلىدۇ، تارازىدا كەم بەرمەيدۇ دەپ ئىشىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ تىجارىتى يۈرۈشۈپ كېتىدۇ، شۇڭا رىسالە مۇشۇنداق ئۇسۇل ئارقىلىق كىشىلەرنىڭ كەسپىي قىلمىشلىرىنى قېلىپلاشتۇرۇپ تۇرىدۇ.»

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

رىساللەر ھۈنەر - كەسىپلەرنى قېلىپلاشتۇرۇپ تۇرغانلىقتىن، ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتىدە ئوينايدىغان رولى تولىمۇ ئۈنۈملۈك. چۈنكى، رىساللەر شۇ كەسىپنىڭ ئىش ھالقىلىرىنىلا ئۆلچەملەشتۈرۈپ قالماستىن، كەسىپ ئىگىسىنىڭ كەسىپي ئەخلاقىنىمۇ قېلىپلاشتۇرىدۇ، شۇ ئارقىلىق جەمئىيەت ھەرىكىتىنى قېلىپلاشتۇرۇش رولىنىمۇ ئوينايدۇ.

(6) ياراشتۇرۇش مۇراسىمى — چاي ئىچىش

ئۇيغۇرلاردا ئەگەر قولۇم - قوشنىلار ياكى دوستلار ئارا ئارازلىق، زىددىيەت كۆرۈلۈپ قالسا، ئارىدىن بەرەيلەن تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئوتتۇرىغا چىقىپ ياراشتۇرۇپ قويىدىغان ئادەت بار. ياراشتۇرغۇچى ئالدى بىلەن ئىككى تەرەپكە ئايرىم - ئايرىم خىزمەت ئىشلەگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ماقۇللۇقىنى ئېلىپ، ئىككى تەرەپنى، ئۇلارنىڭ دوستلىرى ئەڭ مۇھىمى شۇ يۇرت - مەھەللىدىكى ئىناۋەتلىك مويسىپىتلارنى ئۆيىگە چاقىرىپ مېھمان قىلىپ، شۇ سورۇندا ئۇلارنى ياراشتۇرۇپ قويىدۇ. تۆۋەندىكىسى مۇئەللىپ 2013 - يىلى 2 - ئايدا تەكشۈرۈشتە ئېرىشكەن سۆھبەت خاتىرىسى:

«شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى پروفېسسورى XX نىڭ ئاغزىدىن: كەلپىن ئۇيغۇرلىرىنىڭ چاي ئىچىش مۇراسىمى ھەقىقەتەنمۇ تەشەببۇس قىلىشقا تېگىشلىك بىر مۇراسىم. يۇرتتا ئىككى ئائىلە ئارازلىشىپ قالغان بولسا، ئۇلارنىڭ دوستلىرى تەشەببۇسكارلىق بىلەن چاي ئىچىش پائالىيىتى ئۇيۇشتۇرۇپ، قوي سويۇپ ياكى شورپا سېلىپ يۇرت ئاقساقاللىرى ۋە دوست - بۇرادەرلەرنى مېھمان قىلىپ، ئاندىن شۇ سورۇندا ئىككى تەرەپنى ئۆز ئارا ناماقۇللۇق سورىتىشىپ، كېلىشتۈرۈپ قويىدۇ. بۇ ئىككى ئائىلە ئەپلىشىپ قالغاندىن كېيىن، ئۇلارمۇ پەيت تېپىپ بىر - بىرىنى مېھمان قىلىپ، كونا ئاداۋەتلەرنى يۇيۇپ تاشلايدۇ. بۇنداق كىشىلەرنى ياراشتۇرۇپ، ئىناقلاشتۇرىدىغان پائالىيەتنى كىشىلەر ساۋابلىق دەپ تالىشىپ قىلىدۇ.»

(7) قاتار چاي

قاتار چاي بۈگۈنكى جەمئىيىتىمىزدە ئومۇملاشقان بىر خىل ئىجتىمائىي يوسۇنلارنىڭ بىرى. بۇ چاي شەكلى ئۇيغۇرلارنىڭ توي چىيى، ناماقۇللۇق چىيى، مەسلىھەت چىيى قاتارلىق ئەنئەنىۋى چايلاردىن كېيىن زامانىۋى تۇرمۇشقا ماسلاشتۇرۇپ بارلىققا كەلگەن بىر خىل خانىم - قىزلارنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقە چىيى ھېسابلىنىدۇ. تەتقىقاتلارغا ئاساسلانغاندا، قاتار چاي 20 - ئەسىرنىڭ 90 - يىللىرىدا ئۈرۈمچىدە ۋە قەشقەردە بارلىققا كەلگەن، كېيىن تۈرلىرى كۆپىيىپ شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغا تارقالغان [5] بۇ يوسۇن ھەتتا بېيجىڭ، لەنجۇ قاتارلىق ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئارىسىدىمۇ بىر مەزگىل ئەۋج ئالغان. قاتار چاي دەسلەپتە تونۇشۇش، سىردىشىش، كۆڭۈل ئېچىش ۋە دوستلىشىشتىن ئىبارەت فۇنكسىيەلەرنى مەقسەت قىلغان بىر ئاممىۋى پائالىيەت ئىدى. كېيىن ساخاۋەت، ياردەم ۋە مەسلىھەت قاتارلىق فۇنكسىيەلەر قوشۇلۇپ قاتار چاينىڭ جەمئىيەتتىكى ئاكتىپ ۋە پايدىلىق تەرەپلىرىنى تېخىمۇ ئاشۇردى. قاتار چاي ئادەتتە 5 - 10 دىن 15 - 20 گىچە خانىم قىزلاردىن تەشكىللەنگەن بولۇپ، ئاساسەن ساۋاقداشلار چىيى، خىزمەتداشلار چىيى، يۇرتداشلار چىيى ۋە سودىگەرلەر چىيى قاتارلىق نۇرغۇن تۈرلەرگە كېڭىيىپ بارغان. ھازىر بەزى بىر قىسىم ئەرلەر ئارىسىدىمۇ يۇرتداش، خىزمەتداش، ساۋاقداشلارنى ئاساس قىلغان ئەرلەر چايلىرىمۇ قىسمەن مەۋجۇت. لېكىن ئاياللار قاتار چايلىرى مەيلى كۆلەم، مەيلى ماكان - زامان نۇقتىسىدىن ئالغاندا ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ھازىر ساخاۋەت ئىشلىرىنى ئاساس قىلغان مېھرىبان ئانىلار چىيى ۋە مېھرىبان ئاتىلار چايلىرى قاتار چاينىڭ بىر تەركىبىي قىسمى شەكلىدە سانى كۆپ بولغان، يىغىلىدىغان پۇل كۆپ بولغان، ئاجىز - يورۇقلارغا، ئوقۇشسىز باللارغا ياردەم قىلىشنى ئاساس قىلغان ساخاۋەت چىيى سۈپىتىدە جەمئىيىتىمىزدە ئالقىشقا سازاۋەر بولماقتا. قاتار چاينىڭ قۇرۇلمىسى ۋە تەشكىللىي تەرتىپلىرى ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ قېلىپلىشىپ ۋە قائىدىلىشىپ باردى. قاتناشقۇچىلارنى بېكىتىش، ئورۇن - ۋاقتىنى كېلىشىش ۋە پۇل ئۆلچىمىنى بېكىتىش، مۇددەت ئىچىدە يىغىلىپ تاماقلىنىش، مۇڭدىشىش ۋە كۆڭۈل ئېچىش، پۇل يىغىش ۋە كېيىنكى چاي ئۆتكۈزگۈچىنى بەلگىلەش قاتارلىق تەرتىپلەردىن تەركىب تاپقان بولىدۇ. پۇل سوممىسى 50 يۈەندىن 1000 يۈەنگىچە قاتار چاي قاتناشقۇچىلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالىغا قاراپ بېكىتىلىدۇ. نەنجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدىن زەبىرە ئەخمەتجان «ئۇيغۇر چاي مەدەنىيىتى ھەققىدە تەتقىقات - بورتالا شەھرى مە-

سالىدا» (2013) ماگىستىرلىق دېسسېرتاتسىيەسىدە قاتار چاينىڭ بارلىققا كېلىشى شىنجاڭنىڭ ئىقتىسادىي ۋە تۇرمۇش سەۋىيەسىنىڭ ياخشىلىنىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك دەپ كۆرسەتتى. بىزنىڭ تەھلىلىمىزچە، قاتار چاي ئۇيغۇرلارنىڭ شەھەرلىشىش قەدىمىنىڭ تېزلىشىشى، خىزمەت بېسىمى ۋە تۇرمۇش بېسىمىنىڭ ئېشىشى، كىشىلەرنىڭ ئىجتىمائىي ئالاقە ئېھتىياجى بىلەن شەكىللەنگەن. كېيىن قاتار چاينىڭ بۇ خىل سىردىشىش ۋە دوستلىشىشنى مەقسەت قىلغان ئالاقە پائالىيىتى ساخاۋەت، پىسخىك مەسلىھەت، بالا تەربىيەسى، سالامەتلىك ۋە تۇرمۇشتا ياردەم قاتارلىق نۇرغۇن ئاكتىپ مەزمۇنلار بىلەن بېيىپ، بىر خىل ئىجتىمائىي ئۇيۇشۇش كۈچىنى تەشكىل قىلغان. گۆھەرگۈل مۆمىننىڭ «ئۇيغۇر قاتار چايلىرى ھەققىدە تەتقىقات»دا قاتار چاينىڭ خانىم - قىزلار بەسلىشىش، شۆھرەتپەرەسلىك، نوقۇل كۆڭۈل ئېچىشنى ئاساس قىلىش ۋە ئۆي ئىشىغا تەسىر يەتكۈزۈش ۋە بالا تەربىيەسىگە يېتىشەلمەسلىك قاتارلىق سەلبىي تەرەپلىرىنىمۇ كۆرسىتىپ ئۆتۈپ، بۇ تەرەپلەرنىڭ قىسمەن ھادىسە ئىكەنلىكىنى شەرھلىگەن. ئومۇمەن، قاتار چاينىڭ ئىجتىمائىي ئالاقىنى كۈچەيتىش، ئۆزئارا ياردەمدە بولۇش، مەسلىھەت بېرىش، يېتىم - يېسىر ئوقۇشسىز بالىلارغا خەير - ساخاۋەت قىلىش ۋە مېھرىبانلىق يەتكۈزۈش قاتارلىق تەرەپلىرى بىلەن ئىناق جەمئىيەت قۇرۇش، مۇقىملىق ۋە ئىناقلىقنى قوغداشتا ئاكتىپ تەسىرىنى ئېتىراپ قىلماي بولمايدۇ. بۇنىڭدىن باشقا ھازىر ئۈندىدارنى مەركەز قىلغان ساخاۋەتچى دوستلار توپى، ساخاۋەتچى تۇغقانلار توپى ۋە ساخاۋەتچى قوشنىلار توپى قاتارلىق ئىجتىمائىي توپلار قۇرۇلۇپ، ئۇيغۇر جامائىتىدىكى ئۆلۈم - يېتىم، كېسەل - يورۇق ۋە ئاجىز - مېيىپلەرگە مېھرىبانلىق يەتكۈزۈشنى ئاساس قىلغان يېڭىچە ئىجتىمائىي ئۇيۇشمىلار بارلىققا كېلىپ، ئىناق ۋە مۇقىم جەمئىيەت قۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىماقتا. [6]

3. خۇلاسە ۋە مۇھاكىمە

يۇقىرىقىلارنى خۇلاسىلىگەندە، ئەنئەنىۋى جەمئىيەت ھەر خىل ۋاستىلەر ۋە ئىجتىمائىي مېخانىزملار ئارقىلىق جەمئىيەت تەشكىلىنىڭ يىمىرىلىشىنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. ھەمدە ئۇزاق مۇددەتلىك تەرەققىيات جەريانىدا بۇنى راۋاجلاندۇرۇپ جەمئىيەت تەشكىلىنىڭ يىمىرىلىشىگە تاقابىل تۇرىدىغان تەدبىرلەر سىستېمىسىنى بارلىققا كەلتۈرىدۇ. شۇڭا ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ مەدەنىيەت يىمىرىلىشكە نىسبەتەنمۇ ئىممۇنىتېت كۈچى بولىدۇ. بۇ خۇلاسىدىن كېيىن، نۇرغۇن كىشىلەر مۇنداق بىر سوئالنى سورىشى مۇمكىن: «ئەنئەنىۋى جەمئىيەتنىڭ بۇنداق جەمئىيەتنى بىرلەشتۈرۈش ئىقتىدارى سانائەت جەمئىيىتى ياكى سانائەتتىن كېيىنكى جەمئىيەتنىڭ تەرەققىيات ھالىتىدىكى مەسىلىلەرنى ھەل قىلالامدۇ؟» بۇنىڭغا نىسبەتەن، مۇئەللىپنىڭ پىكرى شۇكى، كۆزئالدىمىزدىكى ۋەزىيەتتە نۇرغۇن ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ يۇرۇشۇش مېخانىزمى تېخى ئاڭلىق يوسۇندا زامانىۋىلىق ھالىتىگە ئۆتۈپ بولالمىدى. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى پۈتۈنلەي بۇزۇۋېتىلمىگەن ياكى سىرتقى توسالغۇلار ئاز بولغان ئەھۋال ئاستىدا، ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتتىكى بۇ تەدبىرلەردىن پايدىلىنىپ ئىجتىمائىي بۇرۇلۇش مەزگىلىدە پەيدا بولىۋاتقان ھەرخىل ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشقا بولىدۇ. چۈنكى، بۇ تەدبىرلەر ئۈنۈملۈك بولۇپلا قالماي، ھۆكۈمەتنىڭ جەمئىيەتنى باشقۇرۇشتىكى سېلىنمىسىنى زور دەرىجىدە ئازايتقىلى بولىدۇ.

دەسلەپتە تىلغا ئېلىنغان «ئىجتىمائىي مەسىلىلەر نېمىشقا دائىم بىرقانچە ئاز سانلىق كىشىلەر توپىدا مەركەزلىك كۆرۈلىدۇ؟» دېگەن سوئالغا قايتساق، مۇئەللىپنىڭ قارىشىچە، ئىجتىمائىي مەدەنىيەتتىكى كەسكىن بۇرۇلۇش مەزگىلىدە، بىر توپنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلمىسى يىمىرىلىپ كەتكەن، توسالغۇغا ئۇچرىغاندا، بۇ توپتا بىرقەدەر ئېغىر ئىجتىمائىي مەسىلىلەر كۆرۈلىدۇ. ھەتتا قىسقا ۋاقىت ئىچىدە رېئاللىققا تېخىمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغان ياكى تېخىمۇ ئۈنۈملۈك ئۇسۇلنى تېپىپ چىقىش ياكى شۇنداق كۈچنى تەشكىللەش تەسكە توختايدۇ. مەدەنىيەتنىڭ ئۆلگىلىك ئىقتىدارى يوقىلىپ، ئىجتىمائىي مەسىلىلەر كۈنسايىن ئېغىرلاپ كېتىدۇ. شۇڭا بىز بۇنداق ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلمىسىنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمىز كېرەك.

ئەنئەنىۋى ئىلغار مەدەنىيەت مېخانىزمى مەيلى ئادەمنىڭ كۈچىگە تايانسۇن ياكى مۇراسىم پائالىيەتلىرى ئارقىلىق بولسۇن، مۇنداق بىر پاكىتنى ئىسپاتلاپ تۇرۇپتۇ: «ئەنئەنىۋى جەمئىيەت بارلىق ئۇسۇل ۋە ۋاستى-

لەرنى قوللىنىپ جەمئىيەت تەشكىللىنىش يىمىرىلىپ كېتىشى ۋە ۋەيران بولۇشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ كەلدى. بۇ تەدبىرلەرنىڭ ئۈنۈمى ھازىرقى سانائەت جەمئىيىتى كۈچەپ تەكىتلەۋاتقان سىرتقى قاتتىق قوللۇق ئارقىلىق كونترول قىلىش مېخانىزمىنىڭ ئۈنۈمىدىن كۆپ ياخشى بولىدۇ. جەمئىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھازىرقى ھالىتىدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، جەمئىيەتنى تۈزەش تەدبىرىنىڭ سىلىنمىسى ئادەتتىن تاشقىرى يۇقىرى بولۇپ، دۆلەت ئىچىدىكى بىر قىسىم رايونلارنىڭ جەمئىيەت تەرەققىياتىغا قارىتا «قان سىلىش شەكلىدىكى مېخانىزمدىن قان ياساش تىپىدىكى مېخانىزمغا ئۆزگەرتىش» تەكىتلەنمەكتە. ھەتتا تەرەپ - تەرەپتىن رىئاللىقىمىزغا ماس كەلمەيدىغان مەدەنىيەت ئەندىزىلىرى ياكى تەسەۋۋۇرلىرىنى كىرگۈزۈپ، ئىقتىسادىي ۋە ماددىي تەرەققىياتنىلا تەكىتلەپ، بۇ ئەندىزىلەردە «يەر - سۇغا ماسلاشماسلىق» كۆرۈلۈش ئېھتىماللىقىغىمۇ نەزەر سالمايۋاتىمىز. روشەنكى، ئەگەر ئۈنۈملۈك ئەندىزە «قان ياساش تىپىدىكى مېخانىزم»نىڭ راۋان يۈرۈشۈشى بولسا، بۇ مېخانىزمنىڭ قۇرۇلۇشى بىزدىن بىر قىسىم ئىلغار ئەنئەنىلەرگە ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىشنى تەلەپ قىلىدۇ.

زامانىمىزدا، ئىنسانشۇناسلىق بىلىملىرى بىلەن قوراللانمىغان نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ تەپەككۇر ئەندىزىسىدە، ئەنئەنە قالاقلىقنا ۋەكىللىك قىلىدۇ، ئۇ جەمئىيەتنىڭ تەرەققىياتىغا توسالغۇ بولىدۇ. بۇنداق پىكىر كىشىلەرگە ئەنئەنىۋى جەمئىيەت ۋە مەدەنىيەتنىڭ ئۈنۈملۈك تەجرىبە - ساۋاق تىندۇرمىلىرىنى ئۇنتۇلدۇردى. بۇ ساۋاقلارنىڭ پۈتۈن ئىنسانىيەت مەدەنىيلىك تەرەققىياتى تارىخىغا ياندىشىپ كەلگەنلىكىنى ئۇنتۇلدۇردى. شۇڭا ھازىرقى پەيتتە جەمئىيەت تەرتىپىنى تۈزەش قاتلىمىدىكىلەر ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئەڭ ھالقىلىق مەسىلە — ئەنئەنىگە قانداق قاراش ۋە توغرا مۇئامىلە قىلىش مەسىلىسى.

ئىزاھلار:

[1] ئابدۇقادىر سەمەت: «رايون ئورتاق توقۇنۇشى ۋە ئىجتىمائىي ئالاقە» (D)، بېيجىڭ، مەركىزىي مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى دوكتورلۇق دىسسېرتاتسىيەسى، 2007 - يىلى.

[2] رەيھانگۈل ئىمام: «تۇرمۇش كونتېكستىدىكى ئاۋام يۇمۇرلىرى» جۇڭگو مىللەتلىرى، 2008 - يىلى 2 - سان.

[3] ئابدۇقادىر سەمەت: «ئۇيغۇر مىللىتىدىكى ‹جامائەت› توپى ھەققىدە تەتقىقات» [J]. غەربىي شىمال مىللەتلىرى تەتقىقاتى، 2000 - يىلى 3 - سان.

[4] گۆھەرگۈل مۆمىن: «ئۇيغۇر قاتار چايلىرى ھەققىدە تەتقىقات»، شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى 2014 - يىللىق ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيەسى.

[5] زەبىرە ئەخمەتجان: «ئۇيغۇر قاتار چايلىرى ھەققىدە تەتقىقات»، نەنجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى 2013 - يىللىق ماگىستىرلىق دىسسېرتاتسىيەسى.

[6] قاتار چاي قىسمىنى غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل - مەدەنىيەت ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى، پىروفېسسور، دوكتور يېتەكچىسى ئابدۇۋەلى كېرىم غولبۇيى تولۇقلىغان.

ئاپتور: غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى مىللەتشۇناسلىق ۋە جەمئىيەتشۇناسلىق پەنلىرى ئىنستىتۇتى دوتسېنتى، دوكتور.

تەرجىمانلار: **ئابدۇۋەلى كېرەم غولبۇيى**، غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل - مەدەنىيەت ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى، پىروفېسسور، دوكتور يېتەكچىسى؛ **مۇنىردىن شەمشىدىن**، غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل - مەدەنىيەت ئىنستىتۇتىنىڭ دوكتورانتى.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى ئۈرۈمچى شەھىرى ۋە ئاپتونوم رايون بويىچە «ئىزچىلار» كىتابخانىسى تەرىپىدىن توپ تارقىتىلىدۇ. كىتاب- ژۇرنال تىجارەتچىلىرىنىڭ «ئىزچىلار» كىتابخانىسى بىلەن ئالاقىلىشىشنى سورايمىز.
كىتابخانا ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى «غالىبىيەت» يولى 100- نومۇر
ئالاقىلىشىش تېلېفونى: 2850601 ـ 0991

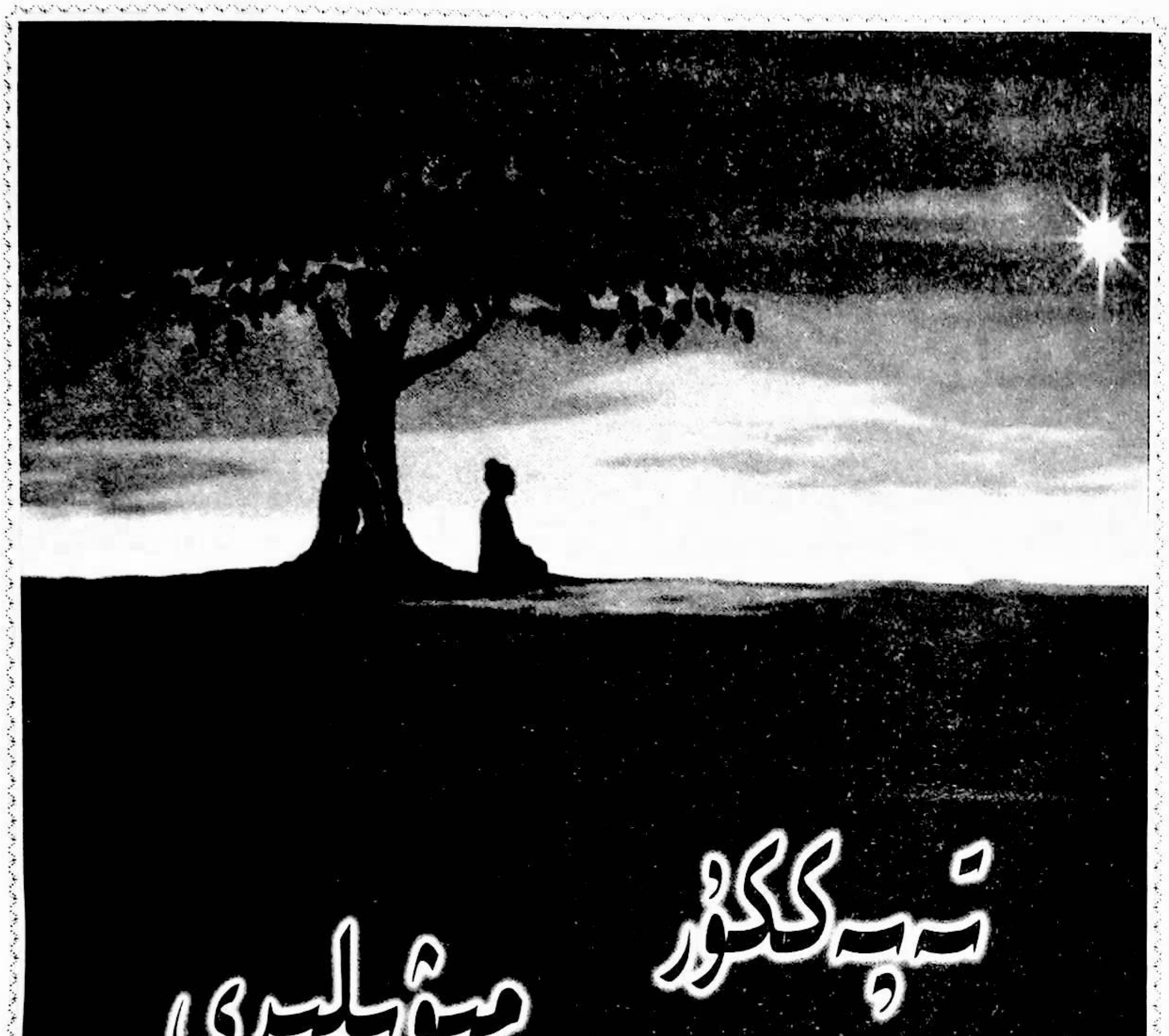

گۈل ئېچىلىشتىن ئاۋۋال...

ئەيساجان تۇردى ئاچچىق

1

كىتابقا ئارقىسىنى قىلىۋالغان قوۋم، بەخت قەلئەسىنىڭ ئاچقۇچىنى مەڭگۈ تاپالمايدۇ.

2

ئۆيۈڭنى زىننەتلەشتىن ئاۋۋال، ئۆزۈڭنى زىننەتلە ۋە قەلبىڭنى رېمونت قىل!

3

★ ياشاش ــ نەپسى بىلەن قىلىنغان كەسكىن كۆرەش.

★ ئۆمۈر ــ ئۆلۈم ئۈچۈن جاۋاپ ئىزدەش جەريانى.

★ ئادەم ــ يېزىلىۋاتقان كۆپ قىسىملىق رومان.

★ ئازاب ــ هاياتلىقنىڭ تېتىتقۇسى.

تەپەككۇر دۇنياسى

ئۇيغۇر كىتاب تورى uyghurkitap.com

★ ياخشىلىق ــ ئىككى دۇنيالىق يول خېتى.

★ بەخت ــ ئارزۇ بوستانلىقىغا يېقىنلاشقان قۇش.

★ ئىجادىيەت ــ ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسى.

4

بىر ئادەمنىڭ ئۇلۇغلۇقى ئۇنىڭ قانداق ئۇلۇغۋار سۆزلەرنى قىلغانلىقىدا ئەمەس، ئۆزىنى قانداق ئۇلۇغۋار ئىشلارغا بېغىشلىغانلىقىدا.

5

ھايالىق ئاياللارنىڭ چىھرىدىن تۆكۈلۈپ تۇرغان نۇر - ئەخلاقسىز ئەرلەرنىڭ ئېغىزىغا ئۇرۇلغان قامچا. نومۇسسىز قىزلارنىڭ كۆزىدىن يېنىۋاتقان شەھۋەت ئوتى - شاللاق ئەرلەرگە ئەۋەتىلگەن چاقىرىقنامە.

6

ئۆلۈم بولغاچقىلا ھايات قىزىقارلىققا ھەم گۈزەل مەنىگە ئىگە قىلىنغان. بەزىلەر «ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسى»نى تېۋىپلارنىڭ «دورا خالتىسى»دىن ئىزدەشمەكتە. چىن ئاشىقلىق، ياخشىلىق، مېھىر - مۇھەببەت ۋە ئىجادىيەت دەل ئۆلمەسلىكنىڭ دورىسىدۇر.

7

★ ئىناقلىق ــ ئىنسان بالىسىنىڭ ئەڭ يارىشىملىق كىيىم - كېچىكى.

★ ئەخلاق ــ ئىنسان بالىسىنىڭ مەڭگۈ مودىدىن قالمايدىغان زىبۇ - زىننىتى.

★ ئىلىم ــ ئىنسان بالىسىنىڭ مەڭگۈ خورىمايدىغان ئېنېرگىيە مەنبەسى.

★ ساغلاملىق ــ ئىنسان بالىسىنىڭ بىخەتەر يول يۈرۈش كىنىشكىسى.

★ ئۆگۈشسىزلىق ــ ئىنسان بالىسىنىڭ ئەڭ زامانىۋى تەجرىبىخانىسى.

★ ئۈمىدۋارلىق ــ ئىنسان بالىسىنى ئالغا يېتەكلەيدىغان مەنىۋى بايراق.

★ تىرىشچانلىق ــ ئىنسان بالىسىنىڭ مەغلۇبىيەتنى تەلتۆكۈس يوقىتىشتىكى يادرو ئوقبېشى.

8

بەزىلەر سېنىڭ نېنىڭنى يەيدۇ، غېمىڭنى يېمەيدۇ. بەزىلەر غېمىڭنى يەيدۇ، نېنىڭنى يېمەيدۇ. بەزىلەر نېنىڭنىمۇ يەيدۇ، غېمىڭنىمۇ يەيدۇ. بەزىلەر بولسا نېنىڭنىمۇ يېمەيدۇ، غېمىڭنىمۇ يېمەيدۇ.

9

قاغا بالىسىنىڭ ئاپپاق تۇغۇلىشىنى خالىمايدۇ، ھۆپۈپ بالىسىنىڭ بۇلبۇلغا ئايلىنىپ قېلىشىنى ئارزۇ قىلمايدۇ. ھەلەپ بىلەن قورساق تويغۇزۇش ــ كالىنىڭ بەختى، سۈيدۈك پۇراش ــ ئېشەكنىڭ خۇشاللىقى، سۆڭەك غاجاش ــ ئىتنىڭ مەخستى. ئېشەكنىڭ بوينىغا ئالتۇن زەنجىر ئېسىپ قويساڭمۇ، كالىغا بەتتە پولو ئېتىپ بەرسەڭمۇ، ئىتنى ماختاپ قەسىدە يېزىپ ئوقۇپ بەرسەڭمۇ بەردىبىر.

10

ياخشى دوست سوغۇقتا نوركا چاپانغا، ئىسسىقتا سايىۋەنگە، قورسىقىڭ ئاچقاندا بىر بۇردا نانغا، ئۇسساپ كەتكىنىڭدە بىر قاچا دوغابقا ئايلىنىپ بېرەلەيدۇ.

11

★ ھاياتلىق سەپىرىڭدىكى بەزى خادا تاشلار كۆزۈڭگە گۈل بولۇپ كۆرۈنەلەيدۇ.

★ ئازغان چاغلىرىڭدا سېنى داۋالاۋاتقان دوختۇرمۇ كۆزۈڭگە دۈشمەندەك كۆرۈنىدۇ.

★ ھەر بىر شەيئىنىڭ رىزىقى شۇ شەيئى بىلەن ئەسلا كېلىشەلمەيدىغان يەنە بىر شەيئىنىڭ مەينەت ئالقىنىدا پاكىز ساقلىنىدۇ.

13

ئۆيلەر يېقىنلاشتى، قەلبلەر يىراقلاشتى. قوشناڭ كۆپەيسە مەھەللەڭنىڭ ماسسىسى ئاشىدۇ. ئۆيلەرنىڭ يېقىنلاشقانلىقى قەلبلەر ئوتتۇرىسىدىكى دىپلوماتىك مۇناسىۋەتنى تەلتۆكۈس ھەل قىلالمايدۇ. قەلبلەر قەلبلەرگە «يول خېتى» كېسىپ بەرگەندىلا دۇنيانىڭ مېھىر - مۇھەببەت بۇلاقلىرى ئېچىلىدۇ. گۈل ئېچىلىشتىن بۇرۇن كۆزۈڭ ئېچىلىشى كېرەك، بولمىسا سەن ئۈزمەكچى بولغان گۈل ئۈزۈلۈپ بولغان بولىدۇ.

14

شۇنداق بىر كىشىڭ بارمۇ؟ ئۇ سېنىڭ خۇشاللىقىڭدىن ھۇزۇرلىنالامدۇ؟ قايغۇڭدىن ئازابلىنالامدۇ؟... ئەگەر شۇنداق كىشىڭ بار بولسا، سەن بۇ دۇنيادا بار بولغان بولىسەن.

15

تەبىئەتتىكى ھەر بىر شەيئى ئانىلارنى مەدھىيىلەپ ناخشا ئوقۇماقتا ھەم بىز باللارغا تاتلىق پىچىرلىماقتا:

قۇياش: «ئاناڭلار مەندىنمۇ بەك نۇرلۇق» دېدى.

ئاي: «ئاناڭلار مەندىنمۇ بەك چىرايلىق» دېدى.

بۇلاق: «ئاناڭلار مەندىنمۇ بەك خاسىيەتلىك» دېدى.

دەريا: «مەن ئۇسسىغان جايلارغا سۇ يەتكۈزۈپ بېرىشنى ئاناڭلاردىن ئۆگەنگەن» دىدى.

گۈل: «خۇش پۇراقلىرىمنىڭ مەنبەسى ئاناڭلاردۇر» دېدى.

يۇلتۇزلار: «مەن ئەسلىدە ئانىلارنىڭ كۆز نۇرى ئىدىم» دېدى.

دېڭىز: «مېنىڭ باغرىم ئانىلارنىڭكىدەك كەڭرى بولغان بولسا مۇرادىمغا يېتەتتىم» دەيدۇ.

كۆۋرۈك: «بىز ئانىلاردەك چىدامچان بولغان بولساق، ئىشچىلار بىزنى قايتا سالمىغان بولاتتى» دېيىشمەكتە...

قار: «بىز ھەرقانچە قىلىپمۇ رەڭگىمىزنى ئاناڭلارنىڭ قەلبىدەك ئاقارتالمىدۇق» دەپ ۋايىسماقتا...

شام: «مەن بەدەل تۆلەشنى ئاناڭلاردىن ئۆگەنگەن» دەپ پىچىرلىماقتا...

16

ئۇ يۈزىگە گىرىم قىلدى، سەن كۆزۈڭگە گىرىم قىلدىڭ، مەن بولسام سۆزۈمگە گىرىم قىلىشقا مەجبۇر بولماقتىمەن. ھەممىمىز ئۆزىمىزنى يوشۇرۇشقا ئۇرۇندۇق، گىرىمچىنىڭ خېرىدارى كۆپەيدى.

17

بىر تال تاش تاغ بولالمايدۇ، بىر تۈپ دەرەخ ئورمان بولالمايدۇ، بىر تال قۇم بارخان بولالمايدۇ، بىر تامچە سۇ دەريادا ئۆركەشلەپ ئاقالمايدۇ... تاشلار يىغىلىپ تاغ بولالىغان، دەرەخلەر توپلىنىپ ئورمان بولالىغان، قۇملار بىرلىشىپ بارخان بولالىغان، تامچىلار يىغىلىپ دېڭىز بولالىغان.

18

★ ئوقۇتقۇچى — ئەڭ گۈزەل باغ، سەن قانداق گۈل ئۈزمەكچى بولساڭ ئۇنى تاپالايسەن.

★ ئوقۇتقۇچى — ئەڭ زامانىۋى روھىي كېسەللىكلەر دوختۇرخانىسى، سەن ھەرقانداق كېسەلگە مۇپتىلا بولساڭ شىپالىق تاپالايسەن.

ئوقۇتقۇچى — چەكسىز كەتكەن سۈزۈك دېڭىز. سەن ئۇنىڭ تۆت پەسلىنىڭ ھەممىسىدە بېلىق بولۇپ ئۈزەلەيسەن.

★ ئوقۇتقۇچى — «مىڭ بىر كېچە»، سەن ئۇنىڭدىن دۇنيادا يۈز بېرىۋاتقان ئاجايىپ-غارايىب ئىشلارنى ئاڭلايسەن.

★ ئوقۇتقۇچى — ئەڭ ئىلغار جاھاننامە ئەينىكى، سەن ئۇ ئارقىلىق بۈگۈنكى ھالىتىڭنىلا ئەمەس، يىراق ئۆتمۈشۈڭنى ئەسلىيەلەيسەن ھەم گۈزەل كېلەچىكىڭنى ناھايىتى ئېنىق تەسەۋۋۇر قىلالايسەن.

★ ئوقۇتقۇچى — ئۇ بىر سۆيگۈ دەرىخى. ئۇ ساڭا سۆيگۈ، سۆيۈش، سۆيۈلۈش، مەۋجۇتلۇق قەدىر-قىممەت... ھەققىدىكى ئەڭ كونا ۋە ئەڭ يېڭى رىۋايەتلەرنى سۆزلەپ بېرىدۇ.

★ ئوقۇتقۇچى — مەڭگۈ ئېيتىپ تۈگەتكىلى بولمايدىغان يېقىملىق ناخشا. ئۇ قەلبىڭگە گۈزەللىك تۇيغۇسى بېغىشلايدۇ ھەم دۇنيانىڭ ئەسلىدە تولىمۇ گۈزەل ئىكەنلىكىنى شۇنداقلا ئىنسان قەلبىنىڭ ئەسلىدىنلا چەكسىز مېھىر-مۇھەببەتكە تولغانلىقىنى ھېس قىلدۇرۇلايدۇ.

★ ئوقۇتقۇچى — كائىناتتىكى ئۆزگىچە بىر يۇلتۇزلار تۈپى، سەن ئۇ جايغا چىن ئەقىدە بىلەن بارساڭ سەنمۇ يۇلتۇزغا ئايلىنالايسەن.

19

ھەرقانداق بىر قەۋم، ھەرقانداق بىر رايون، ھەرقانداق دۆلەت ھەتتا ئىنسانىيەت ئۈچۈن تاۋلانغان سىياسىيون، يېتىلگەن پەيلاسوپ، مۇنەۋۋەر ئوقۇتقۇچى، ئاۋانگارت يازغۇچى، ئىقتىدارلىق كەشپىياتچى، مەرىپەتپەرۋەر موللام، خەلقچىل كارخانىچى ۋە داڭلىق تەنھەرىكەت چولپىنى تولىمۇ مۇھىم. بۇ سەككىز خىل كىشىنى ئىنسانىيەتنىڭ سەككىز تۈۋرۈكى، سەككىز كۆۋرۈكى، سەككىز يۈرىكى، سەككىز تېغى، سەككىز بېغى، سەككىز بۇلىقى، سەككىز قۇلىقى، سەككىز دەرياسى ياكى سەككىز ئۇمۇرتقىسى دەپ ئېيتساق ئارتۇق كەتمەس.

20

بەزىلەر خاتالىق ئۆتكۈزگەن كىشىلەر ھەققىدە توختىلىپ: «ھەي خام سۈت ئەمگەن بەندىلەر» دېگەن سۆزنى قىستۇرۇپ قويۇشىدۇ. بىز گۇناھ ئۆتكۈزۈپ بولۇپ، گۇنا-

ھەممىزنى يەنە شۇ ئانىمىزنىڭ ئىسسىق، ھالال ھەم ئاپئاق سۈتىگە دۈگدەپ قويۇشقا ئادەتلەنسەك «ئاسىيلىق ئۇنۋانى» ئالماي قالامدىمىز؟!

21

مەن ئېغىزى تۇرۇپ ھەقىقەتنى سۆزلىمىگەنلەرنى، كۆزى تۇرۇپ گۈزەللىكنى كۆرمىگەنلەرنى، قۇلىقى تۇرۇپ ياخشى سۆزلەرنى ئاڭلىمىغانلارنى، بۇرنى تۇرۇپ خۇشپۇراقلارنى سەزمىگەنلەرنى، پۇت - قولى ساق ھەم تولۇق تۇرۇپ باشقىلار ئالدىدا تىزلىنىپ تىلەمچىلىك قىلغانلارنى ياقتۇرمايمەن، ئۇلارنىڭ سالىمىنى مەڭگۈ مەقبۇل كۆرمەيمەن. چۈنكى، ئۇلار قەدىر - قىممەتلىك بولۇشنى مەقبۇل كۆرمىگەن تۇرسا...؟

22

★ ئانا بالىنىڭ 1 - نومۇرلۇق ئۇستازى، لاياقەتلىك بالىلار — مۇنەۋۋەر ئانىلارنىڭ كاتتا ئەسىرى.

★ ئۆز بالىسىغا ھالال نىيەت بىلەن ئەخلاق - تەربىيە بەرگەن ئانا — ئەڭ ۋىجدانلىق ئانا.

★ ئۆز بالىسىغا تىرىشچانلىقنى، جەسۇرلۇقنى ئۆگەتكەن ئانا — ئەڭ پىداكار ئانا!

★ ئۆز بالىسىنىڭ سەۋەنلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەلىگەن ئانا — ئەڭ تاكامۇل ئانا!

★ ئۆز بالىسىنىڭ قىزىقىشىغا، تاللىشىغا يول قويغان ئانا — ئەڭ مەدەنىيەتلىك ئانا!

★ ئۆز بالىسىغا ماددىي مەئىشەتنىلا ئەمەس، مەنىۋى قىرغاقلارنى كۆرسىتىپ بېرەلىگەن ئانا — ئەڭ ئەقىللىق ئانا!

★ ئۆز بالىسىنىلا ئەمەس، باشقىلارنىڭ بالىسىنىمۇ سۆيەلىگەن ئانا — ئەڭ يۈكسەك ئانا!

★ ئۆز بالىسىغا چەت ئەلدىن ئىمپورت قىلىنغان كالا سۈتىنى ئەمەس، ئۆزىنىڭ ھالال ئوغۇز سۈتىنى بېرەلىگەن ئانا — ئەڭ، ئەڭ... ئۇلۇغ ئانا!!!

★ ئۆز بالىسىنى تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنى باشقىلارغا كۆتۈرە قىلغان ئانا — ئەڭ لاياقەتسىز ئانا.

★ ئۆز ئەمەلىيىتى ۋە ھەرىكىتى بىلەن بالىسىغا ئۈلگە بولالمىغان ئانا — ئەڭ مەسئۇلىيەتسىز ئانا.

★ ئۆزىنىڭ دەرىجىدىن تاشقىرى «مېھر - مۇھەببىتىنى» بالىلىرىنىڭ «غەپلەت بۆشۈكى» قىلىپ بەرگەن ئانا — ئەڭ نادان ئانا.

★ بالىلىرىنى راھەتپەرەسلىككە يېتەكلەيدىغان ئانا — ئەڭ زەئىپ ئانا.

★ بالىلىرىنى خۇراپاتلىق پاتقاقلىرىغا پاتتۇرۇپ قويۇپ، ئىلىم بوستانلىقىغا باشلاپ كىرەلمىگەن ئانا — ئەڭ خەتەرلىك ئانا.

★ بالىلىرىنى ئەخلاق دەرسخانىسىدىن سۈرگۈن قىلغان ئانا — قورقۇنچلۇق ئانا.

★ بالىلىرىنىڭ جاپا چېكىش ھوقۇقىنى تارتىۋالغان ئانا — تاجاۋۇزچى ئانا.

23

ۋاقىت شۇنداق دەيدۇ:

★ مەن ئىزدەنگۈچىلەر ئۈچۈن بەكمۇ تېز سۈرئەتلىك ئايروپىلان، ھۇرۇنلار ئۈچۈن بولسام بىر ئەبجەق كونا ماشىنا.

★ مەن سەۋر - تاقەتلىكلەرگە ھەسەلدىن تاتلىقمەن، تاقەتسىزلەرگە ئوغىدىن ئاچچىقمەن.

★ مەن پەم - پاراسەتلىك، تىرىشچان كىشىلەر ئۈچۈن بىر ياۋاش قويغا ئايلىنىپ بېرىمەن؛ ئىرادىسىز، ئاچچىقلىغاق، تانغاق كىشىلەر ئۈچۈن تەپكەك ئاتتۇرمەن.

24

بىز «كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئۈندۇق»، ھامان بىر كۈنى كۆككە ئۇچۇپ كېتىمىز، يەرگە چۆكۈپ كېتىمىز. بىزنىڭ كەلمىشىمىز كەتمىشىمىزدىن بېشارەت. كەلگىنىمىزدە بېشىمىزچىلاپ كەلگەن ئىدۇق، ئەمدىچۇ پۇتىمىزچىلاپ كېتىمىز. بۇنىڭدىكى ھېكمەت ھامان نۇر بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

25

بەزى تاشلار پاختىدىن يۇمشاق، بەزى پاختىلار تاشتىن قاتتىق. بۇنى ئالىي قەسىرلەردىكى تاش ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ باققانلار ۋە پاختا بىلەن توقۇلغان قامچىلارنى يەپ باققانلار ھېس قىلالايدۇ.

ئاپتور: كەلپىن ناھىيەلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدىن

ئارقۇتالىق [illegible]

نېمانچە [illegible]
يىلتىزلىق ئايلانغان [illegible]
ئەخلەتكە [illegible]
پاكلىقى [illegible]

نېمانچە گۈزەلسەن [illegible]
قىلىش قىلىدۇ [illegible]
مەن ساڭا [illegible]
گويىلكى [illegible]

نېمانچە [illegible]
چوققىلار [illegible]
قارىغايلار چۆۋۈلغان [illegible]
يۈرىكىڭ ھېچقاچان [illegible]...

تاك

يەنە تاك ئاتتى ئۇخلىمساقمۇ،
يەنە تاك يورىدى چۈش كۆرمىسەكمۇ،
ئۇيقۇ بارغانچە بىزدىن ئايرىلماقتا تاش يۈرەك ياردەك،
ئاسمان بارغانچە سۈزۈلمەكتە باغرى يۇمشاق قاردەك،
بىزنىڭ ئۇخلىشىمىز يا ئۇخلىماسلىقىمىزدىن قەتئىنەزەر،
كېچە بولىشى ۋە تاك يورۇشى كېرەك.

ئەدەبىيات گۈلزارى

مەن [illegible]
[illegible] گۈلدەك... [illegible]

[illegible]

مېنىڭ ئاسماندا ئۇچقىنىم،
دېڭىزغا چۆككىنىم،
كېچىك بىر قىزنى قوينىغا ئالغىنىم،
شاخلارغا قونغىنىم،
ھەممىسى [illegible]
[illegible]
قالغىنى مېنىڭ بىلەن [illegible]

گۈلبەدەن [illegible]
[illegible]
[illegible]
مەجنۇن [illegible]
مېنىڭ [illegible]
ماڭا [illegible]

تىللاۋېرىدىغانلار گۈلبەدەننى،
ماختاۋېرىدىغانلار گۈلبەدەننى،
چالما كېسەك قىلىدىغانلار گۈلبەدەننى،
گۈل-چېچەككە ئورايدىغانلار گۈلبەدەننى،
سىلەرگە بېغىشلىدىم مۇشۇ ئىسمىنى.

دەل مۇشۇ گۈلبەدەن ئۆزۈمگە قالسۇن
ئۆرپانىنىڭ چەت بىر يېزىسىدا يەر تېرىيدىغان...
(ئاخىرى 70-بەتتە)

uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورىدىكى

ھەممىزنى يەنە شۇ ئانىمىزنىڭ ئىسسىق، ھالال ھەم ئاپئاق سۈتىگە دۈگگەپ قويۇشقا ئادەتلەنسەك «ئاسىيلىق ئۇنۇۋانى» ئالماي قالامىمىز؟!

21

مەن ئېغىزى تۇرۇپ ھەقىقەتنى سۆزلىمىگەنلەرنى، كۆزى تۇرۇپ گۈزەللىكنى كۆرمىگەنلەرنى، قۇلىقى تۇرۇپ ياخشى سۆزلەرنى ئاڭلىمىغانلارنى، بۇرنى تۇرۇپ خۇشپۇراقلارنى سەزمىگەنلەرنى، پۇت - قولى ساق ھەم تولۇق تۇرۇپ باشقىلار ئالدىدا تىزلىنىپ تىلەمچىلىك قىلغانلارنى ياقتۇرمايمەن، ئۇلارنىڭ سالىمىنى مەڭگۈ مەقبۇل كۆرمەيمەن. چۈنكى، ئۇلار قەدىر - قىممەتلىك بولۇشنى مەقبۇل كۆرمىگەن تۇرسا...؟

22

★ ئانا بالىنىڭ 1 - نومۇرلۇق ئۇستازى، لاياقەتلىك بالىلار — مۇنەۋۋەر ئانىلارنىڭ كاتتا ئەسىرى.

★ ئۆز بالىسىغا ھالال نىيەت بىلەن ئەخلاق-تەربىيە بەرگەن ئانا — ئەڭ ۋىجدانلىق ئانا.

★ ئۆز بالىسىغا تىرىشچانلىقنى، جەسۇرلۇقنى ئۆگەتكەن ئانا — ئەڭ پىداكار ئانا!

★ ئۆز بالىسىنىڭ سەۋەنلىكلىرىنى كۆرسىتىپ بېرەلىگەن ئانا — ئەڭ تاكامۇل ئانا!

★ ئۆز بالىسىنىڭ قىزىقىشىغا، تاللىشىغا يول قويغان ئانا — ئەڭ مەدەنىيەتلىك ئانا!

★ ئۆز بالىسىغا ماددىي مەنپەئەتنىلا ئەمەس، مەنىۋى قىرغاقلارنى كۆرسىتىپ بېرەلىگەن ئانا — ئەڭ ئەقىللىق ئانا!

★ ئۆز بالىسىنىلا ئەمەس، باشقىلارنىڭ بالىسىنىمۇ سۆيەلىگەن ئانا — ئەڭ يۈكسەك ئانا!

★ ئۆز بالىسىغا چەت ئەلدىن ئىمپورت قىلىنغان كالا سۈتىنى ئەمەس، ئۆزىنىڭ ھالال ئوغۇز سۈتىنى بېرەلىگەن ئانا — ئەڭ، ئەڭ... ئۇلۇغ ئانا!!!

★ ئۆز بالىسىنى تەربىيەلەش مەجبۇرىيىتىنى باشقىلارغا كۆتۈرە قىلغان ئانا — ئەڭ لاياقەتسىز ئانا.

★ ئۆز ئەمەلىيىتى ۋە ھەرىكىتى بىلەن بالىسىغا ئۈلگە بولالمىغان ئانا — ئەڭ مەسئۇلىيەتسىز ئانا.

★ ئۆزىنىڭ دەرىجىدىن تاشقىرى «مېھىر - مۇھەببىتىنى» بالىلىرىنىڭ «غەپلەت بۆشۈكى» قىلىپ بەرگەن ئانا — ئەڭ نادان ئانا.

★ بالىلىرىنى راھەتپەرەسلىككە يېتەكلەيدىغان ئانا — ئەڭ زەئىپ ئانا.

★ بالىلىرىنى خۇراپاتلىق پاتقاقلىرىغا پاتتۇرۇپ قويۇپ، ئىلىم بوستانلىقىغا باشلاپ كىرەلمىگەن ئانا — ئەڭ خەتەرلىك ئانا.

★ بالىلىرىنى ئەخلاق دەرسخانىسىدىن سۈرگۈن قىلغان ئانا — قورقۇنچلۇق ئانا.

★ بالىلىرىنىڭ جاپا چېكىش ھوقۇقىنى تارتىۋالغان ئانا — تاجاۋۇزچى ئانا.

23

ۋاقىت شۇنداق دەيدۇ:

★ مەن ئىزدەنگۈچىلەر ئۈچۈن بەكمۇ تېز سۈرئەتلىك ئايروپىلان، ھورۇنلار ئۈچۈن بولسام بىر ئەبجەق كونا ماشىنا.

★ مەن سەۋر - تاقەتلىكلەرگە ھەسەلدىن تاتلىقمەن، تاقەتسىزلەرگە ئوغىدىن ئاچچىقمەن.

★ مەن پەم - پاراسەتلىك، تىرىشچان كىشىلەر ئۈچۈن بىر ياۋاش قويغا ئايلىنىپ بېرىمەن؛ ئىرادىسىز، ئاچچىقلىغاق، تانتاق كىشىلەر ئۈچۈن تەپكەك ئاتتۇرمەن.

24

بىز «كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئۈندۇق»، ھامان بىر كۈنى كۆككە ئۇچۇپ كېتىمىز، يەرگە چۆكۈپ كېتىمىز. بىزنىڭ كەلمىشىمىز كەتمىشىمىزدىن بىشارەت. كەلگىنىمىزدە بېشىمىزچىلاپ كەلگەن ئىدۇق، ئەمدىچۇ پۇتىمىزچىلاپ كېتىمىز. بۇنىڭدىكى ھېكمەت ھامان نۇر بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

25

بەزى تاشلار پاختىدىن يۇمشاق، بەزى پاختىلار تاشتىن قاتتىق. بۇنى ئالىي قەسىرلەردىكى تاش ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ باققانلار ۋە پاختا بىلەن توقۇلغان قامچىلارنى يەپ باققانلار ھېس قىلالايدۇ.

ئاپتور: كەلپىن ناھىيەلىك ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدىن

پەردە ياقۇپ نۇرى

شېئىرلار

ئارقۇتتاغقا بېغشلايمەن

نېمانچە سوزسەن بېشىڭنى كۆككە،
يىلتىزىڭ ئايلانغان يەرنىڭ قەلبىگە.
ئەخلەتكە بېسلىپ كەتسمۇ جىسمىڭ،
پاكلىقنى سۆزلەيسەن ھەممە ھەممىگە.

نېمانچە گۈزەلسەن، ئارمانلىقتۇرسەن،
قېلىن قار نەقەدەر ئۈز قىلغان سېنى.
مەن ساڭا سۆزلىسەم ئاڭلايسەن غەمكىن،
گوياكى ئەزەلدىن تونۇيسەن مېنى.

نېمانچە كەڭرىسەن، نېمانچە بۈيۈك،
چوققىلار كەينىدە چوققىلىرىڭ بار.
قارىغايلار چۈۋۈلغان زاھىد چىچىڭمۇ،
يۈرىكىڭ ھېچقاچان يېشىلمەس بىرتار...

تاڭ

يەنە تاڭ ئاتتى ئۇخلىمساقمۇ،
يەنە تاڭ يورىدى چۈش كۆرمىسەكمۇ،
ئۇيقۇ بارغانچە بىزدىن ئايرىلماقتا تاش يۈرەك ياردەك،
ئاسمان بارغانچە سۈزۈلمەكتە باغرى يۇمشاق قاردەك،
بىزنىڭ ئۇخلىشمىز يا ئۇخلىماسلىقمىزدىن قەتئىنەزەر،
كېچە بولىشى ۋە تاڭ يورۇشى كېرەك.

ئەدەبىيات گۈلزارى

مەن شادلاندىم تاڭنىڭ ئاتقىنىدىن،
كىپىنەكتەك... گۈلدەك... بۇلبۇلدەك...

قۇيقۇرۇق

مېنىڭ ئاسماندا ئۇچقىنىم،
دېڭىزغا چۆككىنىم،
كىچىك بىرقىزىل قۇشقا ئايلىنىپ،
شاخلارغا قونغىنىم.
ھەممىسى يالغاندۇر ھەممىسى چۈشتۇر،
پىچان ناھىيىسىدىكى كىچىك يېزامدا،
قالغان مېنىڭ بار ھەققىتىم.

گۈلبەدەن دېيىشىدۇ مېنى،
شائىرە دېيىشىدۇ مېنى،
ساراڭ دېيىشىدۇ مېنى،
مەجنۇن دېيىشىدۇ مېنى،
مېنىڭ تولىمۇ ئاددى بىر ئاياللىقىم راست،
ماڭا ھەققىي مەنسۇپ ئەمەس قالغىنى.

تىللاۋېرىڭلار گۈلبەدەننى،
ماختاۋېرىڭلار گۈلبەدەننى،
چالما كېسەك قىلىڭلار گۈلبەدەننى،
گۈل-چېچەككە ئوراڭلار گۈلبەدەننى،
سىلەرگە بېغشلىدىم مۇشۇ ئىسمىنى.

دەل مۇشۇ گۈلبەدەن ئۆزۈمگە قالسۇن
تۇرپاننىڭ چەت بىر يېزىسىدا يەر تېرىيدىغان...

(ئاخىرى 70-بەتتە)

www.uyghurkitap.com

ئەنۋەر تاشتۆمۈر

تەنھالىقنىڭ ھەقىقىتى

(پەلسەپىۋى خاتىرە)

تەنھالىق ھالىتىدە ھەرىكەت قىلىدىغان ئادەمنىڭلا ئەمەس، بەلكى يەنە بىرلىك ھالىتىدە ھەرىكەت قىلىدىغان ئادەمنىڭ چىنلىقىنىمۇ تەنھالىقتىن ئايرىپ تۇرۇپ ئىدراكلاش مۇمكىنچىلىكى يوق. تەنھالىق — ئادەم ۋە شەيئىلەرنىڭ مەۋجۇتلۇق شەكلى بولۇپ، مەنىۋى بىرلىكتىن تاشقىرىقى ھاللاردا ئومۇمەن بىر خىللىقنى ئىپادە قىلىدۇ. ئۆزلۈك مەۋجۇتلۇقى سۈپىتىدىكى ھەرقانداق بىر ئادەمنىڭ مەنىۋى ھالىتى داۋامىدا ئېرىشكەن خاس ئۇتۇقلىرى ئايرىملىق ياكى ئومۇملۇق قىممىتىدە ئوخشاشلا تەنھالىقنىڭ ئالاھىدە شەكلىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. بۇ نۇقتىلار تەنھالىقنىڭ ئومۇملۇقىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ، ئۇنىڭ ھەقىقىتىگە مەلۇم تۇراقلاشقان ئىجتىمائىي پرىنسىپ ياكى ئۇقۇملاشقان كىشىلىك غايىلىرىنىڭ سىرتىدا تۇرۇپ قايتا قاراپ چىقىشنىڭ زۆرۈرىيىتىنى ئەسكەرتىدۇ. ئادەم بارلىققا ئايلانغاندىكى تەنھالىق بىلەن يوقلۇققا ئايلانغاندىكى تەنھالىق بۇ خىل زۆرۈرىيەتنىڭ ئاشكارا پىكىر نۇقتىسىنى تەشكىل قىلسا، ئارىدىكى چەكلىك كىشىلىك مۇساپىلىرىنىڭ بىرلىكتە قوچقان نۇسرىتىنىڭ كۆلىمى ۋە چېكى ئۇنىڭ يوشۇرۇن پىكىر نۇقتىسىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئادەمنىڭ تەنھا كېلىپ، تەنھا كېتىش تەقدىرىنى ئۆزگەرتەلمەيدىغان بىرلىك مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاساسىي نەتىجىلىرى تەنھالىق بىلەن قانچىلىك ئارىلىق ساقلىشىدىن قەتئىينەزەر، ھامان ئۇنىڭ مەۋجۇت ھەقىقىتىنى ئىدراكلاشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدۇ. ئادەمنىڭ يەككە ئادەملىكتىن ئىجتىمائىي مىللىي ئادەملىككە قەدەم باسقاندا كۈتىدىغىنى ئىجتىمائىي سائادەتنىڭ ئۈمىدى بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ بىلەن ئادەم ئوتتۇرىسىدا خاس مىللىي توپ، خاس ئىدىيەۋى پرىنسىپ ۋە خاس غايە - نىشانلارنى شەرت قىلىپ شەكىللەنگەن ئارىلىقلارنىڭ تەسىر كۈچى، چەكلىمىسى ۋە ئاساسىي نەتىجىسى ئىككىلەمچى تەنھالىقنىڭ سىرلىرىدىن يىپ ئۇچى چىقىرىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، تەنھالىق — ئادەم ۋە شەيئىلەرنى ئۇلارنىڭ ئۆزلۈكى نۇقتىسىدا ئاشكارا، بىرلىكى نۇقتىسىدا يوشۇرۇن قورشاپ، ساراسىمىگە سېلىپ تۇرغاچقا، ھالقىش ھالىتىدە بىرلىك بەختىگە يېتىشتە، چوقۇمكى تەنھالىقنىڭ سەۋەبى، مەنىسى ۋە ھەقىقىتىدىن كېسىپ ئۆ-

تۇشكە توغرا كېلىدۇ.

تەنھالىق — يەككىلىكنىڭ سىماسى، ئۇنىڭدا
كەلمىش ھەم كەتمىش سىرلىرى ئاشكارا.

تەنھالىق — بىرلىك ئىمكانى، ئۇنىڭدا كۈتۈش ۋە
ئەقىدىگە ئايلانغان بەخت ئىرادىسى ھازىر.

تەنھالىق — ھالقىش روھىنىڭ ئۈلگىسى، ئۇنىڭدا
ئالەمگە تەڭداش سېھىرلىك بىر ئالەمنىڭ كامالىي قۇدرى-
تى نامايان.

ئەي تەنھالىق ئىچىدە تۇغۇلۇۋاتقان مەرھابا ئادەم،
سېنى تەسەللىگە موھتاج بولمىغان قەيسەر بىر دۇنيادىن
سوراشلىرىم كۆڭلۈڭنى ئوۋلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى
سېنى ھىمايە قىلىۋاتقان روھىڭنىڭ ئىرادىسىگە قايىللىقىم-
دىندۇر. كۈللى شەيئىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپمۇ قانائەتسىز
ھالقىشلىرىڭدىن بىر ئۈيغۇن ياكى بىر يۈكسەك مەنىۋى
مەنزىلنى ئۆزۈڭگە راۋا كۆرۈپ، ئۇنىڭ قىممىتىنى ياقلا-
ۋاتقانلىقىڭنى ئاڭقارغىنىمدا، ساڭا ھەم سېنىڭ ئارزۇ-
ئىستەكلىرىڭگە ھەمدۇ- سانا ئېيتماي ئامالىم يوق.
ئارزۇ- ئىستىكىڭ زاماندىن ھالقىغان گۈزەل بىر ھاياتە-
لىق شەكلىنى يارىتىش بولسا، روھىڭنىڭ بېشارىتى ئۇ-
نىڭغا پاراللېل مەنە ئاتا قىلىۋاتقان بولسا، ئىنسانلىق
بۇرچ- ۋەزىپىلىرىڭ ئۇنىڭ ئەقىدىسىگە ئايلىنىپ سېنى
مەنزىل دەۋرانىغا يېقىن سۈرۈۋاتقان بولسا، مەندەك
ساياق ۋە ناتىۋان بىر يولۇچىنىڭ ئەتراپىڭدا چۆرگىلەپ
پەندىي نەسىھەت قىلىپ يۈرىشىنىڭ نېمە ئەھمىيىتى!؟

تەنھالىق — تۇغۇمدىن باشلىنىپ ياشلىقتا ئىسيان
كۆتۈرىدىغان، ئۆزىنى ئۆزىنىڭ ئۈيغۇن تىپلىرىدا بىرلىك-
كە بەدەل ئېتىپ بەخت قۇچىدىغان نىسپىي ھاياتلىق
شەكلى.

تەنھالىق — ھايات ئۈچۈن، ھاياتلىق بەختى ۋە كا-
مالىتى ئۈچۈن ھەرقاچان سىناق سۈپىتىدە كۆرۈلۈپ، ئا-
دەمنى ئۆزىگە، ئۆزگىگە ۋە بىرلىك سۈپىتىگە نىشانەن
ئۈزلۈكسىز سىنايدۇ. شۇڭا، ئادەم تەنھالىقنى بىر سىناق
سۈپىتىدە قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭ ھەر بىر قەدەم- باسقۇ-
چىدا ئۆزىنى بىرلىككە نىسبەتەن ئەقلىي دەڭسەپ كاما-
لەت پەللىلىرىگە يول ئېلىشى، بىرلىك سائادىتىنىڭ ئاسا-
سىي شەرتى بولمىش مۇنەۋۋەر كىشىلىك لاياقىتى ھازىر-
لىشى لازىم بولىدۇ. ئۇنداق بولمايدىكەن، تەنھالىق
سىناق مەنىسىنى يوقىتىپ ئازابنىڭ مەنبەسىگە ۋە قۇتۇ-
لۇشنىڭ بىردىنبىر سەۋەبىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئادەممۇ

بۇنىڭغا ماس ھالدا تەنھالىقتىن ئىبارەت سىناق مەيدانى-
دىكى ئىنسانىي بۇرچ- ۋەزىپىلىرىنى ئۇنتۇپ، ھېسسىي
ھالدا ھېسسىي بىرلىككە قوشۇلۇش خاتالىقىنى سادىر قى-
لىدۇ. بۇ ھالدا، گەرچە تەنھالىقتىن نىسپىي خالىي بولغىلى
ياكى تەنھالىققا بىر مەھەللىك تەسەللى بەرگىلى بولسىمۇ،
ئەمما تەنھالىقتىن مەڭگۈلۈك خالاس تاپقىلى، بىرلىكنى
تەنھالىققا قارشى بەخت ۋە شان- شەرەپ دەرگاھىغا ئاي-
لاندۇرغىلى بولمايدۇ. چۈنكى، ئادەمنىڭ تەنھالىق سى-
ناقلىرىدا ئۆزىنى بىرلىك شەرتىگە لايىق سىناش ۋە يې-
تىشتۈرۈش جەريانىنى باشتىن كەچۈرمەي باسقان غاپىل
قەدەملىرى، بىرلىك بىلەن بولغان ئەقلىيسىز ھېسسىي مۇ-
ناسىۋىتى ئۇنى ھامان باشقىچە بىر خىل تەنھالىققا، يەنى
بىرلىك نىقابى ۋە باھانىسى ئاستىدىكى تېخىمۇ ئازابلىق
تەنھالىققا مەھكۇم ئېتىدۇ. بۇنداق تەنھالىققا مەھكۇم ئا-
دەمنىڭ بەختى قارا، باغرى يارا، زۇۋانى بىناۋا، كامالىي
قۇدرەتلىرى بىۋاپادۇر.

ئادەمنىڭ تەنھالىقى ئۇنىڭ كىشىلىك لاياقەتسىزلىكى-
گە بېقىپلا روي بەرمەيدۇ.

تەنھالىق — كۆپرەك بىرلىك ئىمكانسىزلىقى سەۋە-
بىدىن كۆرۈلۈپ، ئۆزلۈك بىلەن ئۆزلۈك ئارىسىدىكى
تۈپكى پەرق ۋە ئايرىلىقنى ئاشكارىلايدۇ. بۇ خىل تەنھا-
لىقنىڭ ئىجادىيىتى ماسلىقنى شەرت قىلغان ئۈيغۇن ۋە
ئۈستۈن بىرلىك ئىمكانىدا بولغاچقا، ئۇنىڭدا ئاساسلىق
رول ئوينايدىغىنى ئادەمنىڭ يۈكسەلگەن مەنىۋى كامالى-
تىدۇر. شۇڭا بۇ خىل تەنھالىقنىڭ بىردىنبىر چىقىش يولى
بولسا، كامالەتنى كامالەتكە شەرت قىلغان ياكى ئۇنى بىر
- بىرىگە پاراللېل قويغان ماس بىرلىك شەكلىدىن ئىبا-
رەتتۇر. ئەلۋەتتە بۇ خىل تەنھالىقنىڭ بۇ خىل چىقىش
يولى كىشىلىك ھاياتتا مۇئەييەن ئىمكانغا ئىگە بولسىمۇ،
ئەمما بىر ئادەمنىڭ يەنە بىر ئادەم بىلەن شۇ خىل
شەرتلىك ماسلىقتا دەل ئۇچرىشىشى ۋە دەل قوشۇلۇشى
ناھايىتى مۈشكۈل بولغاچقا، كامالەت ئۈستۈنلۈكىدىكى
ئادەمنىڭ تەنھالىقى ئۆزلۈك پەرقى ۋە ئايرىلىقى كەلتۈ-
رۈپ چىقارغان رېئال چەكلىمىلەرنىڭ ئاسارىتىدە كۆپىن-
چە ھاللاردا بىرلىك ئىمكانى تاپالماي، كامالەت پەللى-
رىدىن ھەم يانالماي، ئىنسان بىرلىكىدىن ئىجتىمائىي
مىللىي بىرلىككە ۋە ئۇنى بەلگە قىلغان ئىنسانىيەت ئومۇ-
مىي بىرلىكىگە ھالقىپ، ئۇندا ياراتقان كامالەت نەتىجىلە-
رىنىڭ شان- شەرىپى بىلەن تەنھا ئۆزلۈكىگە تەسەللى تې-

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

پىشنى قائىدىلەشتۈرىدۇ. بۇ تەنھالىقتىن كامالەت ئۈستۈنلۈكى ئارقىلىق كېيىپ ئۆتۈپ ئىنسانىيەت ئومۇمىي گەۋدىسىدە قارار تاپقان ۋە ئۇنىڭ بىلەن مۇستەھكەم بىرلىك تۈزگەن بۈيۈك ئىنسانىي روھنىڭ نامايەندىسى بولغاچقا، ئادەم ئاشۇ خىل يۈكسەك بىرلىك گەۋدىسىدە تۇرۇپ، بارلىق ئىنسانلار تۇپىنى ئۇلارنىڭ ھەر بىر ئۆزلۈك تىپلىرى بىلەن قوشۇپ باغرىغا ئېلىش قۇدرىتىدە تەنھالىقتىن مەڭگۈلۈك خالاس تاپىدۇ. بۇ ھالدا ھەر بىر ئادەم، ھەتتا ھەر بىر شەيئى ئۇنىڭ ئۈچۈن بىرلىك ئوبيېكتى سۈپىتىدە بىرلىك ئىمكانى يارىتىپ، كامالەتنىڭ ئومۇملۇقىنى سائادەتنىڭ شەرتى سۈپىتىدە تولۇق كاپالەتكە ئىگە قىلىپ بارىدۇ. شۇڭا، تەنھالىقتا تەنھالىقتىن ھالقىغان، كامالەتنى بۇ خىل ھالقىشنىڭ شەرتى ۋە بەلگەسى قىلغان مۇنەۋۋەر ئادەملەرنىڭ ھەممىسى تەنھالىقنى ئازابنىڭ مەنبەسى سۈپىتىدە ئەمەس، بەلكى يۈكسەكلىككە ئىنتىلگۈچى ئىنسانىي روھنىڭ تۈپكى ئىلھام مەنبەسىگە ئايلاندۇرۇپ ھالقىپ بارىدىغىنى، ئىنسانىيەتنىڭ بەخت ـ ئىقبالى ئۈچۈن پۈتۈن سۆرۈك قۇربان بېرىدىغانى ئۈچۈن، ئۇلار ئىنسانىيەت روھىغا ۋەكىللىك قىلىپ، ئىنسانىيەتنىڭ قەلبىدە مەڭگۈ ئىپتىخارەن ياشاش شان ـ شەرىپىگە ئېرىشىدۇ. ئەمما بۇ ئۇنداق ئاددىي ھاياتلىق جەريانى ئەمەس، بۇ خىل تەنھالىقتىكى ئادەمنىڭ ئازابى كىشىلىك ئازابلىرىدىن ھالقىپ ئىنسانىيەتنىڭ ئومۇمىي ئازابى بىلەن ئۆزئارا ھەمنەپەس قايناپ تاشىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭ بارلىق ھاياتلىق ھەرىكىتى ئىنسانىيەتنىڭ بېشىغا كەلگەن ئازاب ـ ئوقۇبەتلەر ۋە ئۇلارنىڭ تۈپكى سەۋەبلىرى بىلەن ئۆزئارا كەسكىن قارشىلىشىش رەۋىشىدە داۋام ئېتىدۇ. بۇ خىل قارشىلىشىش ھەرىكىتى ئۇلارنىڭ روھنى ئۆزلۈكسىز تاۋلاپ، ئادەتتىن تاشقىرى تۇرىدىغان مۇئەييەن ئىدىيەنىڭ ئالاھىدە قىممىتى ۋە خاس بەرپاچىلىقىغا باغلاپ تۇرىدىغان بولغاچقا، ئۇلار ئىنسانىي سۈپەت مەنزىللىرى ئارا ھامان مەلۇم بىر دەۋرنىڭ قەھرىمانلىرىغا ئايلىنىدۇ.

تەنھالىق يەنە ئۆزلۈك غايىللىقى ۋە ئۆزلۈك تەرسالىقى سەۋەبىدىنمۇ كۆرۈلۈپ، بىرلىكنىڭ قىممىتى بىلەن قارىمۇقارشى قۇتۇپ شەكىللەندۈرىدۇ. ئۆزلۈك غايىللىقى سەۋەبىدىكى تەنھالىقتا، ئادەم ئۆزىدىن تاشقىرىقى دۇنيا ۋە ئۇنىڭ ماھىيەتلىك چىنلىقىنى ئىدراك قىلىش پەللىسى ياراتمىغاچقا ياكى ئۆزلۈك ئويغىنىشىدا بىرلىك قىممىتىنى ئاڭقىرىپ يەتمىگەچكە، ئۆزلۈكىگە بېكىنىش تەرتىپىدە ھامان بىرلىك بەختىدىن مۇستەسنا تۇرىدۇ. ئۇنىڭ ئاساسىي ھاياتلىق مەۋقەسى ئۆزلۈكىنىڭ تۆۋەنكى قاتلىمىدىكى شەخسىيەت پەللىسىدە قارار تېپىپ، بارچىنىڭ قىممىتىنى بارچىنىڭ قىممىتى بىلەن ئەمەس، بەلكى ئۆزىنىڭ شەخسىي پايدا ـ مەنپەئەتى بىلەن مۇناسىۋەتلەشتۈرۈپ ئۆلچەشنى قائىدىلەشتۈرىدۇ. شۇڭا، ئۇنىڭ تەنھالىقى روھىي مەندە بىرەر ئالاھىدە قىممەتنى ئىپادە قىلالماي، ئۆزلۈك ھالقىشىغا ھەم كۈچ ئاتا قىلالماي غايىللىق تەقدىرىدە دەۋر قىلىدۇ ياكى بولمىسا نوقۇل تەننىي مەندە قوشۇلۇشتىن ئىبارەت ئىپتىدائىي بىرلىككە مەھكۇم بولىدۇ.

ئۆزلۈك تەرسالىقى سەۋەبىدىكى تەنھالىقتا بولسا، ئادەم مەلۇم بىر خىل بىتەرەپ مەۋقەنىڭ ئارامىغا، ئىجتىمائىي تەجرىبىنىڭ ئايرىم بېشارىتىگە ۋە كىشىلىك كەچۈرمىشلىرىنىڭ خاس خاتىرىسىگە تارتىنىشىپ، بىرلىك بەختىنىڭ ھالقىش ئارا كۆرۈلىدىغان ئىككىلەمچى ئىمكانىغا سوغۇق پوزىتسىيە تۇتىدۇ. شۇڭا ئۇنىڭ تەنھالىقى بىرلىك توقۇنۇشلىرىدىن، بىرلىك شەكىللىرى ھامىي بەخت ئىمكانلىرىدىن بىتەرەپ بىر ئورۇندا مۇئەييەنلەشىپ، مەيل ـ رايىغا ئۇيغۇن ئۆزخانلىق ھاياتىنىڭ تۈپكى سەۋەبىگە ئايلىنىدۇ. بۇ خىل تەنھالىقتىكى ئادەمنىڭ تەقدىرى ئېھتىماللىق ھالىتىدە يول ئاچىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭغا مۇتلەق مەندە ھۆكۈم قىلىش ناھايىتى تەس. ئۇ بەلكى ئۆزلۈك تەرسالىقى سەۋەبىدىن ئۆزلۈك غايىللىقىغا مەھكۇم بولۇپ، ئۇنىڭ ئاساسىي نەتىجىسى سۈپىتىدىكى شەخسىيەتچىل تەنھالىقتا دەۋر سۈرۈپ قېلىشى ياكى ئۆزلۈك تەرسالىقىدا تاپقان ئۆزخانلىق ھاياتىنىڭ بەھرىدە كامىللىق مەقامى يارىتىپ، ئىنسانىيەت بىرلىكىگە ئوڭۇشلۇق ھالقىپ كېتىشى ۋە ياكى بىر تاسادىپى روھىي ئويغىنىش ۋە ماھىيەتلىك چۆچۈشنى باشتىن كەچۈرۈپ، ئۆزىنىڭ ئۇيغۇن بىرلىك تىپلىرىدا بەخت دەۋرانى تېپىشى مۇمكىن. تەنھالىقنىڭ بۇ ئىككى خىل ھالىتى ئومۇمەن ئادەمدە كىرىزىس تۇيغۇسى پەيدا قىلىپ، كىشىلىك ئازابلىرىنىڭ مەنبەسىگە ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىنبىر سەۋەبىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. بۇنىڭ بىلەن، ئادەمدە تەنھالىقتىن قورقۇش ۋە قېچىش خاھىشى شەكىللىنىپ، ئىنسانىي روھتا بىرلىك زىددىيىتىگە ماس كىرىزىس تۇيغۇسى باش كۆتۈرىدۇ. شۇڭا ئادەم تەنھالىقنى بەربات

ئېتىپ بىرلىك باغرىدا ۋىسال قۇچىمەن دەيدىكەن، چو-
قۇمكى تەنھالىقنى قاتمۇقات قاپلاپ تۇرغان، ھەتتا
ئۇنىڭ ئىچىگە سىڭىپ كىرگەن، بىرلىك ئۈمىدىگە ئالاق-
دار كىرىزىس تۇيغۇلىرىنىڭ تۈپكى سەۋەبلىرىگە ئاسا-
سەن ئۆزلۈكنىڭ قىممىتىنى بىرلىكنىڭ قىممىتىگە نىشانەن
ئىزچىل ئالغا سۈرۈشى، تىنىمسىز كۆرىشىش روھىدا ئۆز-
لۈكتىن جىددىي ھالقىشى، بىرلىك ئىمكانىغا يۈز تۇتۇپ
ئۆزلۈكنىڭ يېڭىچە قات ـ قەۋەتلىرىنى كەڭ ئېچىشى،
بىرلىك بەختىگە لايىق ئۆزلۈك تىپلىرىنى ئەقلىي تاللاپ
قارار قىلىشى لازىم. ئادەمنىڭ شادلىق تېپىدىكى ھەنىۋا
ھاياتلىق ھوزۇرى ئۆزلۈككە ماس ئۆزلۈكنىڭ باغۇبوس-
تانىدا، بەخت ۋە كامالەتكە ئىمكان بەرگۈچى بىرلىك
تىپى ھەم تەرتىپىدە ئەمەلگە ئاشىدۇ. مەيلى ئادەم بىر-
لىكنىڭ ئىچى ياكى سىرتىدىكى تەنھالىققا مەھكۇم بولۇ-
شىدىن قەتئىينەزەر، ئۇ پەقەت كۆرەش روھىنى ئاڭلىق
ئىدراك قىلىپ، ئۇنى ئۆزلۈكنىڭ ئاساسىي چىقىش نۇقتى-
سىغا قويالىسا، ئىنسانىي كامالەتنىڭ مۇئەييەن پەسلىي با-
ھارىدا مۇراد گۈلى ئاچالىسا، نەزەر ۋە تەپەككۇر كەڭل-
كىدە ئەقلىي تاللاش ئېلىپ بېرىپ بىرلىك ئاساسىنى سا-
لالىسا، بىرلىك باغرىدىكى بەخت مەنزىلىگە ھامان يېتە-
لەيدۇ. چۈنكى ھەقىقىي بەخت ۋە خۇشاللىق روھنىڭ
دەل ۋە ماس ھالدا قوشۇلۇشىدىن تۈزۈلگەن بىرلىك
دەۋرانىدا ئىللىق چىراي ئاچىدۇ. تەپسىر شۇ:

بەخت ئىشتىياقىدىكى تەنھا ئادەم ئالدى بىلەن ئۇ-
زىنىڭ خاس روھىنى ئاڭلىق ئىدراكلىشى، ئۇنى مەھكۇم
ھاياتلىق تەرتىپلىرىدىن بىر ـ بىرلەپ ئازاد قىلىشى،
ئاندىن ئۆزگىلەر بىلەن، ھەتتا كۆللى ئالەم مەۋجۇداتلى-
رى بىلەن ئورگانىك بىرلىك ھاسىل قىلىشى، بىرلىك رو-
ھىنى ھالقىش شەكلىدە ئۇزلۇكسىز زورايتىشى، بارلىق
ئىمكانىي بوشلۇقلارنى بىرلىك ۋىسالىغا نىشانەن پۈتۈن
سۈرئەت ئىگىلىشى لازىم. ئەڭ مۇھىمى، بىرلىك تۈزگۈ-
چى ئۆزلۈك گەۋدىلىرى ئارىسىدا بىرلىككە مۇناسىپ يې-
تەرلىك مەنىۋى ئورتاقلىق بولۇشى شەرت. ئۇنداق بول-
مايدىكەن، بىرلىك ـــ نەپسىنى شەرت قىلغان تەنىي ياكى
ماددىي بىرلىك سۈپىتىدە روي بېرىپ، روھىي زىددىيەت
ئىچىدە بۇرۇقتۇم ھاۋا تۇرتۇپ، سائادەت چېچەكلىرىنى
بىر ـ بىرلەپ تۆكۈۋېتىدۇ.

تەنھالىق ھامان مەۋجۇت. ئۇ تېنىڭدە، روھىڭدا،
ئىش ـ ئەمەلىڭدە ساڭا ھەمراھ بولۇپ، قەلبىڭگە شولا
تاشلىغان بارلىق نەرسىنىڭ خاس قىممىتىنى ئىشارە قىلىپ
تۇرىدۇ. ئاشۇ قىممەتلەرنى تەنھالىق ئارقىلىق بايقاش
بىر سەۋەب ياكى بىر پۇرسەت بولسا، ئۇ ھالدا، تەنھالىق-
نىڭ باغرىنى كامالەتكە نىشانەن تەپەككۇرەن كېزىپ
چىق، ئۇنىڭ چەكلىرىدە بارچە بىلەن بىرىكىپ مۆجىزد-
ۋى ھاللىرىنى ئوچۇق كۆرسەت. تەنھالىقنىڭ خاسىيىتى
بىر ئۇيغۇن ۋە شەرەپلىك بىرلىكتە، ئۇنىڭ بەختيار
دەۋرانىدا ئاشكارا بولسۇن! تەنھالىق گەرچە سېنى سە-
رەت قىلغان ئاددىي بىرلىكنىڭ ئومۇملۇققا ئىگە ئاددىي
نىسبىلىرىدىن مەھرۇم قالدۇرۇش تەرتىپىدە، يەنە سە-
ياقلىغان ئالاھىدە بىرلىكنىڭ ئايرىملىققا ئىگە ئالاھىدە
نىسبىلىرىگە تارتىشتۇرۇش تەرتىپىدە قىيناپ جېنىڭنى
پارە ـ پارە قىلسىمۇ، ئەمما ئۇ سېنىڭ ئىنسانىي روھىڭنى
ئادەتتىن تاشقىرى پارتلاش پۇرسىتىگە، ئىگىلەش كۆچە-
گە ۋە قۇرۇش ئىرادىسىگە ئىگە قىلىپ، ئىنسانىي سۈپەت
مەنزىلى بىلەن بولغان ئارىلىقىڭنى قىسقارتىدۇ ھەمدە كا-
مىللىق مەقاملىرىدا ئىجتىمائىي سائادەتنىڭ بەرپاچىسىغا
ئايلاندۇرىدۇ.

تەنھالىق ھامان ئىچكى ـ تاشقى سەۋەبكە باغلىنىپ
شەكىل ئالىدۇ. ئىچكى سەۋەب روھقا، تاشقى سەۋەب
دۇنياغا باغلىنىپ، ئايرىم ـ ئايرىم ياكى بىر پۈتۈن ھالدا
تەنھالىقنى يارىتىپ تۇرىدۇ. تەنھالىقنىڭ سەۋەبى سۈپىتى-
دە رول ئوينايدىغان نەرسىلەرنىڭ كۈچى، ئادەم بىلەن
بولغان مۇناسىۋىتى مۇقىمسىز بولغاچقا، ئۇلارنىڭ تەنھا-
لىققا كۆرسىتىدىغان تەسىرىمۇ بىردەك بولمايدۇ. تەنھا-
لىق ھەممىشە سەۋەبنىڭ ئالاھىدە سالمىقى ۋە ئۇنىڭ تە-
سىرىنىڭ ئالاھىدە كۈچى ئارقىسىدا روي بېرىپ، ئادەم-
نى ئالاقىدار يوسۇندا ئېتەك يايىدىغان ھالقىش پەللىلىرى-
گە سۈرۈپ بارىدۇ. يەنى تەنھالىق سەۋەبكە ۋە ئۇنىڭ
پەرقلىق تەسىرىگە ماس شەكىل ئېلىپ، ئادەمنى ئۇنىڭ
ئاساسىي مەنزىلىگە تارتىپ تۇرىدۇ. بۇلارنى تەنھالىق
بىلەن تەنھالىق سەۋەبلىرى ئوتتۇرىسىدا شەكىللەنگەن
ئىچكى ـ تاشقى مۇناسىۋەتلەرنىڭ كۆلىمى، دەرىجىسى ۋە
نەتىجىسىدىن بىر ـ بىرلەپ ئاڭقىرىش مۇمكىن. تەنھالىق
شەكىللىرىنىڭ ھەممىسى ماھىيەتتە ۋەكىللىك قىلالمىسا-
مۇ، ئەمما تەنھالىقنى كەلتۈرۈپ چىقارغان سەۋەبلەرنىڭ
ھەممىسىنى ھادىسە دەپلا چۈشىنىش مۇمكىنچىلىكى يوق.
ھادىسە سۈپىتىدىكى تەنھالىقنىڭ ئومۇملۇق تەرەپتىن
قىستاشلىرى ماھىيەتكە تەسىر كۆرسىتىپ، ماھىيەتلىك

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

نەرسىلەرنىڭ تەنھالىق شەكلىدە ئىپادىلىنىشىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. باشقىچە ئېيتقاندا، دۇنيا ۋە ئۇنىڭ تەركىبىدە ھاياتلىق ھادىسىسى يايغان شەيئىلەرنىڭ تەنھالىقى ئۇلار بىلەن ھەمنەپەسلىك مۇناسىۋىتىگە ئىگە ئادەمگە تەسىر كۆرسىتىپ، ماھىيەت سۈپىتىدىكى ئىنسانىي روھنىڭ تەنھالىقىنى كەلتۈرۈپ چىقىرىشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا، ماھىيەتلىك نەرسىلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئىنسانىي روھ ئادەمگە خاس بولغاچقا، ئادەم مۇشۇ خىل خاس روھنىڭ خاسلىق تەرىپىدە بىر - بىرىدىن پەرقلىنىپ تۇرغاچقا، ئۇنىڭ بىرلىك ھاياتىدىكى ئاساسىي ئىپادىسىمۇ مۇناسىپ ھالدا پەرقلىق مەنىگە ئىگە بولۇپ، پەرقلەر ئارا زىددىيەت ۋە ئوڭۇشسىزلىقتا دۇچ كېلىپ، تەنھا ئىپادىلىنىش زۆرۈرىيىتىدە تەنھالىققا سەۋەب بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇڭا تەنھالىقنى ھادىسە ۋە ماھىيەت قاتلاملىرى بويىچە تەكشۈرۈش ئۇنىڭ چىنلىقىنى ئادەمگە پاراللېل قويۇپ ئايدىڭلاشتۇرۇشتا مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە. تەنھالىق مۇئەييەن سەۋەبكە باغلىنىشلىق ھاياتلىق شەكلى بولغاچقا، ئۇنىڭدا ماھىيەت بىلەن ھادىسىنىڭ سەۋەبكە ماس ياكى پاراللېل ئوينايدىغان رولى دىققەتكە سازاۋەردۇر.

تەنھالىق ھادىسە سۈپىتىدە كۆرۈنگەن بولسا، ماھىيەت ئۇنىڭ تەكتىدە بىرلىك سائادەتلىرىگە تەلپۈنگۈچى تۈپكى روھقا ۋەكىللىك قىلىپ پىنھان جۇش ئۇرىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، تەنھالىق ھادىسە سۈپىتىدە كۆرۈنگەن بولسا، ماھىيەت بىرلىك روھقا، بىرلىك تەرتىپلىرىدە كۆرۈلمىش بەخت ئىشتىياقىغا ئايلىنىدۇ. شۇ سەۋەب تۈپەيلى، ماھىيەت ھامان بىرلىكنى، بىرلىك تىپلىرىدىكى ماس ۋە دەل بەخت - سائادەتلەرنى ھىمايە قىلىپ، ھادىسە سۈپىتىدىكى تەنھالىقنى بەربات ئېتىدۇ. بۇنىڭدا ماھىيەتتىن بىخەۋەر يۈرگىنىڭنى تەن ئال ھەم ئۇنىڭ ھۆر ھالەتتىكى جۇش - شىددەتلىرىنى تەنھالىقىڭغا كۈچ قىلىپ ئۇلاپ، بىرلىك سائادەتلىرىڭنىڭ قەدرىنى كۆتەر. ھادىسىۋى دۇنيانىڭ قىممىتى ماھىيەتلىك دۇنيانىڭ قىممىتىدىن ئۇزۇق ۋە قۇۋۋەت ئالغان چاغدىلا، ئاندىن ئۆز شەكلىنىڭ جىلۋىلىرىگە ھەقىقىي مەنە ئاتا قىلالايدۇ.

تەنھالىق ماھىيەت سۈپىتىدە كۆرۈلگەن بولسا، بىرلىك ئۇنىڭ ئۈستىدىكى ساختا ھادىسىگە، بەختسىزلىكنى يوشۇرۇشنىڭ بىردىنبىر نىقابىغا ئايلىنىدۇ. باشقىچە ئېيتقاندا، تەنھالىق ماھىيەت سۈپىتىدە كۆرۈلگەن بولسا، بىرلىك ئۇنىڭغا قارىمۇقارشى ھادىسەنىڭ روھىغا، مەيلى - رايىسىز سائادەتلەرگە ۋەكىللىك قىلىپ، ئادەمنى زىتلىق ئىچىدە ھادىسىدىن ھالقىشقا ياكى ئۆزلۈككە يېكىنىشكە ۋە ياكى بارچىنىڭ سىرتىدىكى تەنھالىققا ئىنتىلىش رەۋىشىدە سەرسانلىنىشقا مەجبۇر قىلىدۇ. شۇ سەۋەب تۈپەيلى، ھادىسە سۈپىتىدىكى بىرلىك ماھىيەت سۈپىتىدىكى تەنھالىقنى ئېتراپ قىلالماي ھەم ئۇنىڭغا ھەقىقىي مەنىدىكى بەخت - سائادەت ئاتا قىلالماي، ئادەمنى قاغجىرىغان قەرزدارلىق چۆللىرىدە قاق سەنەم مۇساپىر ئېتىدۇ. ئوخشاشلا ماھىيەت سۈپىتىدىكى تەنھالىق ھادىسە سۈپىتىدىكى بىرلىكنى ئېتراپ قىلالماي ھەم ئۇنىڭغا ھەقىقىي مەنىدە ئەقىدە تەقدىم ئېتەلمەي، ئۇنى ئۆزىنىڭ ئىسيانكار ئاياغلىرىدا رەھىمسىز چەيلەيدۇ. بۇنىڭدا ھادىسىدىن بىخەۋەر يۈرگىنىڭنى ياكى ئۇنى رەت قىلىش تەرتىپىدە تەنھالىقتىن تەنھالىققا ھالقىپ ئۆتۈپ، ئۇلارنىڭ بىرلىكىدە يېپيېڭى بىرلىك شەكىللىرىگە ئىمكان تاپمىغىنىڭنى تەن ئال. ھادىسىسىز ماھىيەت غۇنچىسىز گۈلگە ئوخشاش كۆرك - ھۆسنىدىن مۇستەسنا بولۇپ، ئىنسانىي سائادەتكە ھامان ئىمكان بەرمەيدۇ، يەنى ئۇنىڭدا ماھىيەتتىن ھادىسە قوينىدا تۇرۇپ بەھرە ئېلىش ۋە ئۇنى ھادىسە ئارقىلىق ئىسپاتلاش ئىمكانى بولمايدۇ. بۇ ھالدا، ئىنسانلىقنىڭ تەبىئىتىنى دۇنيالىقنىڭ تەبىئىتىگە ماس ئىلگىرى سۈرۈش، ھاياتقا ھاياتنىڭ قائىدە - قانۇنىيىتى بويىچە مۇئامىلە قىلىش، ئادالەتنى تەرتىپىدە ھىمايە قىلىش، كامالەتنى بەخت تەمىدە تېتىش ۋە تەقدىم قىلىش مۇمكىنچىلىكى بولمايدۇ.

تەنھالىق ئىنسانلىق تەركىبىدە يەنىلا بىر سوئال، يەنىلا بىر سىر - مۇئەمما. ئۇنىڭ جاۋابى تەن غارىدا جۇش ئۇرۇۋاتقان روھنىڭ راي ۋە زىلزىلىلىرىدە، دۇنيا غارىدا ئايلانما ئېقىم ھاسىل قىلىۋاتقان پەسىل - كىلىمات تاناسىپلىرىدا، ئالەم غارىدا مەۋجۇت بىرلىك تۈزۈلمىلىرىنىڭ ھېكمەت ۋە ھېكايەتلىرىدە!

روھنىڭ ئەزەلىي مەۋجۇدىيىتى ۋە مىسلىسىز كۈچ - قۇدرىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، تەنھالىق ھاياتنىڭ زاۋاللىقىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. تەنھالىقتىن زاۋاللىققىچە بولغان ئارىنىڭ مۇساپىسى يەنە نۇرغۇن كەچۈرمىشلەرنى شەرت قىلىپ، ئىنساننى ھامان ئۆزىنىڭ ئەسلىي روھىي مەنبەلىرىگە يېقىن سۈرۈپ تۇرىدۇ ياكى ئۇنى ئەسلىگە يۈزلەنگەن قايتا ئويلىنىشقا دەۋەت ئېتىپ تۇرىدۇ. ئىنساننىڭ

تەنھالىق ئارقىلىق ئېرىشكەن ئۆزلۈكى بىرلىك ئارقىلىق ئېرىشكەن ئۆزلۈككە قارىغاندا تېخىمۇ چىن، تېخىمۇ مۇكەممەل ۋە تېخىمۇ قۇدرەتلىك بولۇپ، قارىغۇلارچە بېقىنىش ياكى ئەگىشىش خاراكتېرىدىكى ساختا ئۆزلۈكتىن كەسكىن پەرقلىنىدۇ. ئىنسانىيلىك كىشىلىك ھاياتتا باشتىن - ئاخىر ئىزدەيدىغىنى ۋە ئۇنىڭدا ئەڭ زور دەرىجىدە ئۇنۇم بېرىدىغىنى ئەمەلىيەتتە يەنىلا ھەقىقىي مەنىدىكى خاسلىققا ئىگە ئۆزلۈك مەۋجۇدىيىتىدۇر. بۇنداق ئۆزلۈككە، ئۇنىڭ خاس شەكلى، خاس ئېڭى ۋە خاس كامالىتىگە تەنھالىق يولى بىلەن، تەنھالىق تەمىن ئەتكەن ئارامدار پۇرسەت ۋە قوزغىغان مىسلىسىز كۈچ - قۇدرەت ئارقىلىق ئېرىشىش تامامەن مۇمكىن. تەنھالىقنىڭ بۇ خىل ئەۋزەللىكى ئۇنىڭ قىممىتى تەركىبىدە ئىنسانىيلىك تەپەككۇر ھالقىشلىرىغا كۈچ ئاتا قىلالىسا، كەلمىش ياكى قىسمەت سۈپىتىدىكى تەنھالىقنى بەخت - ئامەت سۈپىتىدىكى تەنھالىققا، يەنى ئۆزلۈك بەختىنىڭ ئاساسىي سەۋەبىگە ئايلاندۇرۇپ كامالەت پەللىلىرىگە ئۇچۇشلۇق يېتىشتە گەپ يوق. شۇڭا، تەنھالىق قانداق بىر جايدا، قانداق بىر شەكىل ۋە مەقسەتتە كۆرۈلۈشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇنىڭدىن ھالقىشنىڭ ياكى ئۇنى بىرلىك ھالىتىدە بەربات ئېتىپ بەخت قۇچۇشنىڭ تايىنىش نۇقتىسىدا روھ ھامان ئالاھىدە ئورۇن تۇتىدۇ. روھ — ئىنسانغا، ئۇنىڭ ئۆزلۈك مەنىسىدىكى بىرلىك گەۋدىسىگە خاس ماھىيەت بولۇپ، باشتىن - ئاخىر بىرلەمچى رول ئوينايدۇ. ئۇ ئۆزىدىكى ئالاھىدە تۇغما بىلىش ئامىللىرى بىلەن ئۈچۈر ۋە تەجرىبىدىكى ۋاستىلىك بىلىش ئامىللىرىنىڭ ئۆزئارا بىرىكىشى ئارقىلىق يۈكسىلىپ، ئىنسانىيلىك ھاياتلىق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ بارچە قاتلىمىغا يېيىلىپ، ئىز سېلىپ، نەتىجە بېرىپ تۇرىدۇ. شۇ ۋەجىدىن، ئىنسان ئېرىشكەن ئالىي، قوزغىغان ھەرىكەت ۋە نىشانلىغان مەنزىللەرنىڭ ھەممىسىگە روھنىڭ پۈتۈن سۈرۈك مەزمۇنى سىڭگەن بولىدۇ. ئوخشاشلا ئىنسانغا ئالاقىدار كۆرۈلگەن بارچە نەرسە روھتىن بىر - بىرلەپ ئۆتۈپ روھنىڭ نەرسىلىرىگە ئايلىنىپ كەتكەن ۋە ئاڭدا ئەكس ئەتكەن بولىدۇ. بۇ ھالدا روھنى ئەسلىي ھالىتىدىكى تۇتۇق ھېسسىيلىقتىن پەرقلىق سۈزۈك ئىدراك مەنىسىدە قايتا تونۇش مۇمكىن بولغاچقا، ئۇنى ھاياتنىڭ بىردىنبىر مەنبەسىگە ئايلاندۇرۇپ بىرلىك ئىمكانىنى ئىگىلەش ئىرادىسىگە ئېرىشكىلى، موھتاجلىق قامالى ۋە يەكلەش زەربىسى ئاستىدىكى بارلىق تەنھالىق تۇيغۇلىرىدىن خالاس تاپقىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئىنسانىي روھ ھەرقاچان مىللىي روھ بىلەن ئىجتىمائىي روھتىن ئوزۇق ئېلىپ، ئۇلار بىلەن ئۆزئارا مۇناسىۋەتلىشىپ، مۇئەييەن دەرىجىدە ئومۇمىي خۇسۇسىيەت ھاسىل قىلىپ بارىدىغان بولغاچقا، ئۇنىڭ تەنھالىقنى يەنىلا نىسپىي مەنىدە چۈشىنىش مۇمكىن. ناۋادا مۇتلەق مەنىدە چۈشىنىشكە توغرا كەلسە، بۇ ئىنسانىي روھنىڭلا ئەمەس، بەلكى ئۇنى ئۆزلۈكسىز تەۋەللۇت قىلىدىغان مىللىي ۋە ئىجتىمائىي روھنىڭمۇ تەنھالىقنى ئاشكارىلاپ تۇرىدۇ. بۇ ھالدىكى تەنھالىق شەخسنىڭ، مىللەتنىڭ ۋە جەمئىيەتنىڭ ئورتاق تەنھالىقى بولۇپ، تاشقى دۇنياغا نىسبەتەن بىتەرەپ مەۋقەنى، شۇنداقلا يەنە ھالقىش چەكلىمىلىرى ئىچىدىكى پاجىئەلىك ئۆزلۈكنىڭ چىنلىقىنى ئىپادە قىلىدۇ. بىرلىك مەنىسىدىكى بۇ خىل تەنھالىقتىن ھالقىشتا ئوخشاشلا روھقا، ئاساسلىقى مىللىي روھقا، ئۇنىڭ ئەنئەنىۋى ۋە زامانىۋى كۈچ - قۇدرىتىگە تايىنىشقا توغرا كېلىدۇ. ئىنسانىي روھ ۋە ئۇنىڭ مىللىي شەكلى ئۆزىدە ھاسىل قىلغان ھاياتلىق كۈچ - قۇدرىتى شەخستىن، زامان ۋە ماكاندىن ھالقىغان ناھايىتى كەڭ دائىرىدە مەزمۇنلانغان بولغاچقا، قىسقىسى ئۆزىگە خاس بىر مەدەنىيەت تۈپرىقىدا خاس ھاياتىي كۈچ - قۇدرەتكە ئىگە بولغاچقا، ئۇنى مەنبە قىلىش، ئۇنىڭغا تايىنىش، ئۇنىڭ ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى ۋە زامانىۋى پەللىلىرىدىن مەۋجۇتلۇققا ئالاھىدە شەكىل ئاتا قىلىش ئارقىلىق ھەرقانداق بىر شەكىل ۋە مەنىدىكى تەنھالىقتىن غالىب كېلىشتە شۈبھە يوق! ئەلۋەتتە ئۆزلۈك روھى بىلەن مىللىي روھقا تايىنىش خاراكتېرىدىكى قۇتۇلۇش ھەرىكىتىدە، روھنىڭ ھۆرلىكى بىلەن قۇدرىتىدىن باشقا، يەنە ئۇنىڭ ۋاستىسىگىمۇ ئېتىبار بىلەن قاراش زۆرۈر. بۇنىڭدا ئاساسلىق ئۇنۇم بېرىدىغىنى ئوبيېكت ھەم مەنزىللەر ئارا ئورتاق تەرەپلەردە ھەمكارلىشىش، ئورتاق تەقدىرىي قىسمەتلەردە بىرلىشىش، ئورتاق مەنپەئەت ۋە ئىقبال نۇقتىلىرىدا شەرتلىشىش ئۇسۇللىرىدىن ئىبارەتتۇر.

تەنھالىقنىڭ ئۇلانما تەسىرى ۋە ئۇنۇمگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇ كۆپىنچە شەخس مەنىسىدىن ھالقىپ كېتىدۇ. يەنى بىر ئادەمنىڭ تەنھالىقى ئۇنىڭ كىشىلىك ئالاقىلىرىدىن تاشقىرىقى ئىجتىمائىي، مىللىي، ھەتتا دۇنياۋى سەۋەبكە باغلىنىپ، ئۇنىڭ تەسىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرگەن

بولىدۇ. شۇڭا ئادەمنىڭ تەنھالىقنى مىللىي تىپنىڭ تەنھالىقى، مىللىي تىپنىڭ تەنھالىقنى ئىجتىمائىي تەرتىپ ۋە تۈزۈلمىنىڭ تەنھالىقى، ئىجتىمائىي تەرتىپ ۋە تۈزۈلمە- نىڭ تەنھالىقنى دۇنيانىڭ تەنھالىقى، دۇنيانىڭ تەنھالىقنى بولسا ئالەمنىڭ تەنھالىقى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. تەنھالىق- نىڭ مۇشۇ خىل ئۇلانما مۇناسىۋىتى ۋە ئۇنىڭ ئەكس تەسىرىگە ئاساسەن ئېيتقاندا، تەنھالىق تۇغۇمىدىن ئۆلۈم- گىچە ئاشكارا ۋە يوشۇرۇن ھالدا داۋام ئېتىدىغان تۈپكى ھاياتلىق تۇيغۇسى بولۇپ، ئىنساندا ھامان ئىككى خىل يۆنىلىشكە قاراپ تەرەققى قىلىدۇ ۋە ئىككى خىل كۈچنىڭ مەنبەسىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئىجابىي تەرەپتە، تەنھالىق تۇيغۇسى مەنۋىي ھالقىشنىڭ ئەركىنلىك دەرد- جىسىنى ئاشۇرۇش بىلەن بىللە، روھنىڭ بىرلىك ئىشتىيا- قىنى ئۇلغايتىپ، ئادەمنى تەنھالىققا مەھكۇم ئەتكۈچى بارلىق شەيئىلەرنىڭ سىرتىغا، بىرلىك ھاياتنىڭ تېخىمۇ گۈزەل ۋە تېخىمۇ مۇكەممەل شەكلىگە، ھەتتا ئالەمنىڭ ئىگىسى ۋە ئەسلىي زاتىغا يېقىنلاشتۇرىدۇ. سەلبىي تەرەپ- تە، تەنھالىق تۇيغۇسى مەنۋى ھالقىشنىڭ قۇللۇقىدا ئىن- سانىي سولۇشنى كەلتۈرۈپ چىقىرىش بىلەن بىللە، روھنىڭ بىرلىك ئىشتىياقىنى تۇرمۇزلاپ، ئادەمنى تەنھا- لىققا مەھكۇم ئەتكۈچى بارلىق شەيئىلەرنىڭ ئىچىگە، تەركىب ۋە تەرتىپىگە، ھەتتا يوقلۇق ۋە جەھەننەم چەك- لىرىگە سۆرەيدۇ. شۇڭا، بىر ئادەم، بىر مىللىي تىپ ياكى بىر جەمئىيەت تەنھالىقتىن ئىبارەت بۇ تۈپكى تۇيغۇ- نىڭ ئىجابىي تەرىپىدە ئېنىق ئېتىقاد يېتەكچىلىكىدىكى بىرلىك تېپىلىرىنىڭ ھالقىش داۋامىدا ئېرىشكەن مۇكەم- مەل شەكلى ۋە ھامىلىق كۈچ - قۇدرىتىنى ھاياتلىق ھە- رىكىتىنىڭ ئاساسلىق تايىنىش نۇقتىسىغا ئايلاندۇرۇشى لازىم. سەلبىي تەرىپىدە بولسا، تەنھالىقنىڭ ئىجتىمائىي ئاساس ۋە پىرىنسىپلىرىغا قارشى ئاك قۇرۇلۇشى داۋامى- دا ئېرىشكەن مۇنەۋۋەر ئىدىيەنىڭ شەكلى ۋە يېتەكچى كۈچىنى ھاياتلىق ھەرىكىتىنىڭ ئاساسلىق تايىنىش نۇقتى- سىغا ئايلاندۇرۇشى لازىم. بۇ ئىككى تەرەپنىڭ بىرلىكى- دە ئىشقا ئاشقان ئىجتىمائىي ھاياتتا تەنھالىق تۇيغۇسى- نىڭ ئومۇمىي ھالىتىگە چەك قويۇپ، مۇئەييەن ئىنسا- نىي، مىللىي ۋە ئىجتىمائىي غايىلەرنىڭ قىممىتىدە ئورتاق سائادەت تېپىش ياكى ئۇنىڭغا يېتەرلىك ئىمكانىيەت يارد- تىش تامامەن مۇمكىن. ھاياتلىق ھەرىكىتى ئادەمنى ئاساس قىلىپ باشلىنىدىغان بولغاچقا، ئادەم ھاياتلىق ھە- رىكىتىدە بىرلەمچى ئورۇندا ئاساسلىق رول ئوينايدىغان بولغاچقا، شۇنداقلا بارلىق مەدەنىيەت ۋە ئۇنىڭ ئىجتى- مائىي تۈزۈلمىلىرى ئاقىۋىتىدە يەنىلا ئادەمنى مەقسەت قىلىدىغان بولغاچقا، ئادەمنىڭ ئۆزلۈك سائادىتى مەسىلى- سىنى ھەرقاچان ئالدىن ئويلىشىش لازىم. بۇ، ئومۇمىي مەنىدىكى تەنھالىق تۇيغۇسى بىلەن ئىجتىمائىي سائادەت ئوتتۇرىسىدا مەۋجۇت ھاياتلىق مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئاچقۇ- چىدۇر. چۈنكى ئادەمنىڭ ئۆزلۈك سائادىتى ئارقىلىق مىللەتنىڭ بىرلىك سائادىتىگە، مىللەتنىڭ بىرلىك سائادد- تى ئارقىلىق جەمئىيەتنىڭ ئورتاق سائادىتىگە، جەمئىيەت- نىڭ ئورتاق سائادىتى ئارقىلىق دۇنيا ۋە ئىنسانىيەتنىڭ ئومۇمىي سائادىتىگە ئېرىشكىلى، تەنھالىققا تەبىئىي چەك- لىمە پەيدا قىلىپ، ئۇنىڭ بارلىق ئۆزلۈك شەكىللىرى ۋە ئۆزلۈك تۇيغۇلىرىدىن غالىب كەلگىلى بولىدۇ.

ئاپتور: ش ئۇ ئا ر كۇتۇپخانا «كىتاب مۇنبىرى» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە

(بېشى 63 - بەتتە)

قەلبىمگە

ئەي قەلبىم سەن شېرىن غەملەرگە تولغىن،
تول يەنە زەھەردىن ئۆتكۈر ئاچچىققا،
بىردەملىك شېرىنلىك شۇنچىلىك زىلۋا،
يوق بولار چۈشۈڭدىن ئويغانغاندەكلا.

ئەي قەلبىم تىنچلان، كۆتۈرمە پەريات،
بۇ ئىشلار مۇشۇنداق بولىشى كېرەك.
ئۆزىچە ئۆمرۈڭگە بۆسۈپ كىرگەنلەر،
ئۆزىچە شۇنداق ھەم يوقالسا كېرەك.

جىگىرىڭ كۆيۈكنى ھىس قىلغان بولسا،
يۈرۈكىڭ غازاڭدەك تىترىگەن بولسا،
دېمەك يۆتلىرىڭ يەر دەسسەپ تۇرسا،
باشقىسى تاماشا، بارى بەدەركا!

ئاپتور: پىچان ناھىيە دالانكارىز يېزا قومباز كەنتىدىن

ئابدۇۋەلى كېرەم غولبويى

نامراتلىق ۋە ئۇنىڭدىن قۇتۇلۇش ئىمكانى

نامراتلىق هازىرقى زاماندىكى مۇهىم بىر ئىجتىمائىي مەسىلىلەرنىڭ بىرى. چۈنكى، نامراتلار هۆكۈمەتنىڭ ئەڭ باش قاتۇرىدىغان، باشقۇرۇش ۋە جەمئىيەت ئامانلىقى ئەڭ مۈشكۈل بىرجامائەت توپىنىڭ بىرى هېسابلىنىدۇ. چۈنكى، نامراتلار رايونىدىكى ئاهالىلەرنىڭ ئىشسىزلىق نىسبىتى يۇقىرى، قورساق مەسىلىسىنىڭ تۈرتكىسى زور. شۇڭا، ئۇلار نان تېپىپ يېيىشنىڭ ئازدۇرۇش كۈچى ئالدىدا خىلمۇخىل كويلاردا بولغاچقا جەمئىيەت ئامانلىقىغا زىيان يەتكۈزىدىغان ياكى هۆكۈمەتنىڭ نۇقتىلىق يۆلىشى كېرەك بولىدىغان ۋە ياكى شەهەرلەردە نۇقتىلىق تۈزەيدىغان بىر ئاممۋىي توپ ياكى ئىجتىمائىي جامائەت بولۇپ قالدى. ئۇلار جەمئىيەتنىڭ ئەڭ كەڭ بايلىق مەنبەسى ۋە ئىستېمال قوشۇنى. ئۇلارنىڭ تۇرمۇشىنى، پسىخىكىسىنى، تەپەككۇر ئۇسۇلىنى ۋە ئۈمىد ئارزۇسىنى چۈشىنىش نۆۋەتتىكى ئەهۋالنى تەهلىل، تەتقىق قىلىش ۋە دىياگنوز قويۇشتىكى مۇهىم بىر تەرەپ هېسابلىنىدۇ.

نامراتلىق بىزدىن نېرى تۇر

1. نامراتلار ۋە مائارىپ

نامراتلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەهۋالى ياخشى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، ياخشى مائارىپ تەربىيەسى ئېلىشى قىيىن، تىرىكچىلىك ئۈچۈن ئۇلار بورۇنلا سەرەڭگە ساتقۇچى قىزدەك ئۇششاق تىجارەت بىلەن شۇغۇللىنىپ يېشىدىن بورۇنلا ئۆيىنىڭ ئاش - توزى ئۈچۈن پۇل تېپىشقا چۈشىدۇ. دەسلەپتە نامراتلارنىڭ بالىلىرى جاپالىق ۋە زېرىكىشلىك دەرسلەردىن كوچا چۆرگۈلەپ چار بازارچىلىق قىلىشنى ئىنتايىن ياقتۇرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ياشىغان مۇهىت ۋە ئەتراپىدىكى كىشىلەرنىڭ هەرىكىتىدىن كىچىكىدىنلا هاراق ئىچىش، تاماكا چېكىش قاتارلىق ناچار ئادەتلەرنى يۇقتۇرۇۋالىدۇ. زامانىۋى تۇرمۇشنىڭ نۇرغۇن ئازدۇرغۇچى مەئىشەتلىرى ئالدى بىلەن مۇشۇنداق پسىخىك ئىممۇنىت كۈچى ئاجىز بولغان ياش، سەبىي ۋە غۇبارسىز غۇنچىلارغا تەسىرى ئەڭ چوڭ بولىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئېلېكترونلۇق ئويۇنچۇق، بىليارت ئويناش، سىنئالغۇ كۆرۈش قاتارلىق هەر خىل كۆڭۈل ئېچىش ۋاستىلىرىنىڭ كەينىگە كىرىپ كېتىدۇ. ئوغۇللار كىچىكىدىن باشلاپلا تۇرمۇش ئېهتىياجى ئۈچۈن مال يۆتكەش ۋە چۈشۈرۈش، قورۇلۇشتا خىش توشۇش،

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى www.uyghurkitap.com

كۆمۈر سېتىش، ھارۋا تارتىش ۋە تاشلاندۇق سايمانلارنى يىغىش قاتارلىق ئېغىر جىسمانىي ئەمگەكلەرنى قىلىشقا مەجبۇر بولىدۇ. بۇ ئىقتىسادىي قىممىتى ئاز ئىشلەمچىلىك باللارنىڭ جىسمانىي ساغلاملىقىغا ئېغىر زىيان يەتكۈزىدۇ. ئۇلارنىڭ تەن ئاغرىقىدىنمۇ قورقۇنچلۇق بولغىنى ئۇلارنىڭ روھىي جەھەتتىكى ئاجارچىلىق ۋە مەنىسىزلىك بولۇپ، ئەسلىدىلا ئۆزلىرىگە ئوخشاش كۆلپەتتە چوڭ بولغان ئاتا - ئانىلىرى ئۇلار تەشنا بولغان توغرا تەربىيە ۋە مەنىۋى يېتەكچىلىكنى بېرەلمەيدۇ. باللىرىنى بوروۋنراق قورساق تويغۇزۇش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، ھۆكۈمەت بەرگەن ئوقۇش پۇرسىتىدىن ۋاز كەچكۈزۈپ، ئۇلارنى يايمىكەشلىك يولىغا سالىدۇ. ئەگەر باللىرى پۇلنى كۆپ تاپسا مۇكاپات، تاپالمىسا تاياق ۋە دۆشكەل بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ. بۇ خىل مۇھىتتا باللارنىڭ مەنىۋى ۋە جىسمانىي جەھەتتە يارامىلىق ئادەم بولۇش پۇرسىتىدىن ئۈمىد كۈتكىلى بولمايدۇ. شۇڭا باللار ئىختىيارسىز ئاسان پۇل تاپىدىغان يوللارنى ئىزدەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بەزى قانۇنسىز ئۇنسۇرلارنىڭ ھارام بېيىش يولىدىكى ئوۋبېيىكتلىرىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئوغۇللار بولسا يانچۇقچىلىق، ئوغرىلىق ۋە بۇلاڭچىلىق، قىزلار بولسا ئېيىپت - نومۇسنى سېتىش قاتارلىق تۈيۈق يوللارغا مېڭىپ ئۆمۈرلۈك ئىستىقبالى ۋەيران بولىدۇ. بۇ باللار چوڭ بولغاندىن كېيىن «جان بولسا جاھان، ئاش بولسا قازان» دەيدىغان كېيىن ئەپلەپ سەپلەپ كۈن ئالىدىغان كۆچمەن مەدىكارلارغا ئايلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئىجتىمائىي ئورنى ئۆزلىرىگە ئوخشاش لايىقتىن بىر تېپىپ توي قىلىدۇ. نامراتلار رايونىدا تۇغۇت سەل ئەركىن بولىدۇ، مۇھىمى بۇ جايلاردا تۇغۇت سىياسىتىنى ئەمەلىيلەشتۈرۈش بىر قەدەر قىيىن. شۇڭا، ئۇلار «بالىنىڭ رىزقىنى خۇدا بېرىدۇ» دەپ بالىنى ئېلىۋېرىدۇ. ئۇلارنىڭ باللىرى ئاچ - توق چوڭ بولۇپ، ئاخىرى ئۆز ئاتا - ئانىلىرىنىڭ يولىغا ماڭىدۇ. نامراتلارنىڭ مائارىپقا بولغان ئۈمىدى چوڭ ئەمەس، ئۇلار بۇنداق تەننەرخى يۇقىرى، ئۇزۇن يىل «زىيىنى»غا مەبلەغ سالىدىغان بۇ خىل «ئوقۇش سودىسى»غا چىدىمايدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ھال - ئوقتىمۇ بۇنى قوبۇل قىلالمايدۇ. شۇڭا نۇرغۇن نامراتلاردا: «تېرەك ياغىچى بادىر بولماس، دېھقان بالىسى كادىر بولماس» دەيدىغان خاتا ئىدىيە كۈچلۈك. ئۇلار باللىرىنى بولسىمۇ ئوقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتىشتەك يىراقنى كۆرەرلىك قارىشى يوق. شۇڭا ئۇلار «ئەتىكى ئۆپكىدىن بۈگۈنكى قۇيرۇق ئەلا» دەيدىغان كۆز ئالدىدىكى پايدىنى قوغلىشىدىغان تىرىكچىلىك ئېڭى بىلەن باللىرىنى كىچىك يايمىلارغا سېلىپ قويىدۇ. بۇ خىل ئەۋلادمۇ ئەۋلاد داۋاملىشىدىغان يامان سۈپەتلىك ئايلانما نامراتلارنىڭ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇشىدىكى بىر زور پۇتلىكاشاڭ بولۇپ، مائارىپ مەشئىلىنىڭ كۈچلۈك نورىنى تۇسىدۇ. بۇ بەلكىم نامراتلارنىڭ گادايلىقتىن قۇتۇلالماسلىقىنىڭ سەۋەبلىرىنىڭ بىرى بولسا كېرەك.

2. نامراتلار ۋە ئىشسىزلىق

ئىشسىزلىق نۇرغۇن دۆلەتلەردىكى ئىجتىمائىي ھادىسىلەرنىڭ يىلتىزى. بىز تېلېۋىزوردا چەت ئەلدىكى بەزى كىشىلەرنىڭ دائىم ئىشسىزلىق سەۋەبىدىن كەلتۈرۈپ چىقارغان نامايىش، قالايمىقانچىلىق ۋە پاراكەندىلىك ۋەقەلىرىنى كۆرۈپ تۇرىمىز. بۇ كىشىلەرنىڭ تەلپىي بولكا مەسىلىسى ياكى بىزنىڭ تىلىمىز بويىچە نان مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتىن ئىبارەت. ئىش بولمىسا قورساق مەسىلىسى ھەل بولمايدۇ، ئۆينىڭ ھەر خىل چىقىملىرى كاپالەتكە ئىگە بولمايدۇ. دەم ئېلىش ۋە داۋالىنىش پائالىيەتلىرى مۇقىم ئىقتىسادىي تايانچقا ئىگە بولمايدۇ. شۇڭا، نان تېپىپ يېيىش مەسىلىسى بۈگۈنكى دۇنيا ئەللىرىنىڭ يولۇقىدىغان مۇھىم مەسىلىلەرنىڭ بىرى.

نامراتلار مۇقىم ئىش ئورنى يوق كۆچمەن كەسپتىكلەر ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار تام قوپۇرۇش، مال يۆتكەش، پاختا تېرىش، كۆكتات يىغىش، سۇ توشۇش، ۋېلىسىپىت ياساش، ياماقچىلىق، ناۋايلىق، كاۋاپچىلىق... قاتارلىق خىلمۇخىل كەسپلەر بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. نۇرغۇن ئىشلار ۋاقىتلىق بولغانلىقتىن ئۇلارنىڭ ئىشسىز قېلىش ئىمكانىيىتى بىر قەدەر كەڭ، ئۇلار بۇ خىل ئۇدۇللۇق كۈن ئۆتكۈزۈشكە كۈنۈك.

كىرىمى ئاز ئىدارە - ئورگانلاردا، كان - كارخانىلاردا ئىشلەيدىغانلار يەنىلا نامراتلارنىڭ بىر قىسمى. خادىم قىسقارتىش دولقۇنلىرى ئەڭ ئاۋۋال مۇشۇ كىشىلەرگە زەربە بېرىدۇ. ئۇلار ئىشتىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن ھۆكۈمەتنىڭ كاپالەت پۇلى بىلەن تەمىنلىشىگە، يايما ئاچسا باج ئالماسلىق ئېتىبار سىياسىتىگە ئىگە. لېكىن مال باھاسى ئۇچقاندەك ئۆرلەۋاتقان، داۋالىنىش ھەققى، ئوقۇش راسخوتى ئۆزلۈكسىز ئۆرلەۋاتقان بۇ كۈنلەردە نەچچە يۈز يۈەنلىك كاپالەت پۇلى ۋە كويچەنلەپ تاپقان پارچە پۇلى نېمىگە يېتىدۇ دەيسىز؟! شۇنىڭ بىلەن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى پېقىرچە

لىق بىلەن ئۆتىدۇ.

3. نامراتلار ۋە سودا ئېڭى

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە مۇنداق بىر ھېكايە بار: «بىر ئوتۇنچى يىگىت تاغقا ئوتۇن كەسكىلى چىقىپ، بىر توشقاننى ئۇچرىتىپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ دەرەخ تۈۋىدە ئۇنى مارىلاپ تۇرىدۇ. ئۇ قولغا چۈشەي دەپ قالغان توشقاننى كۆرۈپ، شىرىن خىيالغا چۈشىدۇ. ‹كۆڭلىدە بىر توشقان تۇتۇپ ساتسام، ئاندىن ئۇنىڭ پۇلىغا قوي ئالسام، قوي قوزىلاپ جىقلىسا، ئۇلارنى سېتىپ كالا ئالسام، كالا موزايلىسا...› ئۇنىڭ شىرىن خىيالى توشقاننىڭ شەپىدىن ئۈركۈپ قېچىشى بىلەن بەربات بولىدۇ»... ھېكايىدىكى ئوتۇنچىلىق ئېنىقكى، نامراتلار تەبىقىسىگە مەنسۇپ بىر كەسىپ، ئوتۇنچىنىڭ تېخى قولغا چۈشمىگەن ئولجا بىلەن تىجارەت قىلىش خىيالى قارىماققا كۈلكىلىك كۆرۈنگىنى بىلەن، بۇ ھېكايە نامراتلارنىڭ سودا ئېڭىنىڭ يۇقىرىلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. بىراق، سودا دەسمايىنى تەلەپ قىلىدۇ. مەبلىغىڭىز ئاز بولسا ئېنىقكى ئۇنىڭ خەۋپ - خەتىرى كۆپ بولىدۇ. خۇددى يۇقىرىدىكى ھېكايىگە ئوخشاش توشقان قولدىن كەتسىلا بارلىق كەلگۈسى پايدا قولدىن كېتىدۇ. نامراتلارنىڭ دەسمايىسى ئاز بولغاچقا، ئۇلارنىڭ تىجارەتتىن ئالىدىغان ھايىنى ناھايىتى تۆۋەن بولىدۇ. شۇڭا ئۇلار بايلار بىلەن بازار تالىشىدىغان، چىقىمى ئېغىر ۋە خەتىرى چوڭ سودىلارغا تەۋەككۈل قىلالمايدۇ. ئۇلار ئۇمىدىنى لاتارىيە ياكى تويۇقسىز ئۇچرايدىغان غەزىنىلەرگە باغلايدۇ. ئۇلار چىقىمى ئاز ياماقچىلىق، سەيپىلىك، باقاللىق، ناۋايلىق، مايلامچىلىق، چار بازارچىلىق، يايمىچىلىق قاتارلىق ئوششاق تىجارەتلەر بىلەن مەشغۇل بولىدۇ، بەزىدە چار بازارچىلىقنىڭ خەۋپىمۇ كىچىك ئەمەس، تەلىيى ئوڭدىن كەلمەي پىرىنسىپچان بازار باشقۇرغۇچىلارغا ئۇچراپ قالسا نەس باسقىنى شۇ، مىلىنى تارتقۇزۇپ قويغانىڭ ئۈستىگە قانۇنسىز تىجارەت قىلغىنى ئۈچۈن جەرىمانە تۆلەيدىغان گەپ تېخى!

4. نامراتلار ۋە سالامەتلىك

نامراتلار بايلارغا ئوخشاش داۋالىنىش كاپالىتىگە ئىگە ئەمەس، داۋالىنىش خىراجىتىگە ئىگە بولغانلىرىمۇ ئاتچوت قىلالايدىغانلىرى ئىنتايىن ئاز. شۇڭا، نامراتلارنىڭ سالامەتلىكى دائىم تەھدىتكە دۇچ كېلىدۇ. كۆنسېرى ئۆرلەۋاتقان داۋالىنىش راسخوتى ئالدىدا بايلار چىدىماي ۋايساۋاتقان يەردە نامراتلار قانداق بولماقچى دەيسىز؟! ھەر ھالدا نامراتلار دائىم جىسمانىي ئەمگەكلەر بىلەن چىنىقىپ تۇرغاچقىمىكىن، بەدىنى چىڭ ۋە ساغلام. بىراق، ئۇزۇن مۇددەتلىك جىسمانىي ئەمگەك ۋە ئادەتتىن ئەرزان تاماقلار ئۇلارنىڭ پولاتتەك قەددىنى ئېگىپ، ئىچكى ئەزالىرىنى مەزگىلسىز خورىتىدۇ. ھەر قانچە چىداپ تىك يۈرگەن بىلەن ئۇلارنى كۆتىدىغىنى كېسەللىكنىڭ ئېيىلىش چاڭگىلى. ئۇلار بۇ رېئاللىقنى ئېتىراپ قىلىشنى خالىمىسىمۇ ياكى ئويلىماسلىققا تىرىشسىمۇ بۇنداق پاجىئەلىك ئاقىۋەتتىن ئۇلار قوتۇلالمايدۇ. چۈنكى، تاپقان - تەرگىنى ئۇدۇللۇق بولغاچقا تاماقنىڭ ئۆلچىمى، سۈپىتى ۋە قۇۋۋىتى بىلەن ھېسابلاشقا ئامالسىز، بەزىدە تۇرمۇش قىيىنچىلىقى تۈپەيلىدىن ئاشخانا تازىلىقىنى ۋە تاماق بىخەتەرلىكىنى ھەقدادىغا يەتكۈزۈپ ئورۇنلاش قىيىن، ناچار ئوزۇقلىنىشقا جىسمانىي جەھەتتىكى ئۇپراش قوشۇلسا قانداق ياخشى ئاقىۋەت بولىدۇ دەيسىز؟!

يېقىنقى يىللاردىن بېرى، ئېلىمىزدە كان ۋەقەسى بىر قەدەر كۆپ بولدى. بەزى ھادىسىلەردە بىر قانچە، بەزى كان ۋەقەلىرىدە ئون نەچچە ۋە ھەتتا نەچچە ئون كەمبەغەل ئىشچىلار ھادىسىگە ئۇچرىدى. گەرچە يۇقىرىدىن بىخەتەر ئىشلەپچىقىرىش ئۆتكىلىنى چىڭ تۇتقان بولسىمۇ، لېكىن بەزى كان مەسئۇللىرى ئاز مەبلەغ سېلىپ، كۆپ پايدا ئېلىشنى كۆزلەپ، كان ئەسلىھەلىرىنى يېڭىلاش ۋە كان بىخەتەرلىكىنى چىڭ تۇتۇشقا سەل قارىدى. ئاقىۋەتتە تالاي يوقسۇل ئىشچىلارنىڭ ئائىلىسىگە ئېيتقۇسىز ئازاب ئېلىپ كەلدى. بەلكىم بەزىلەر بۇ ئىشچىلار بۇنداق خەتەرلىك جايدا ئىشلىگەندىن باشقا يەردە ئىشلىسە بولمامدىغاندۇ؟ دەپ سورىشى ئېھتىمال. بۇ كەمبەغەل ئىشچىلارنىڭمۇ ئائىلىسى، ئايالى، بالىسى ۋە ئاتا - ئانىسى بار، قورساق مەسىلىسىنى ھەل قىلىش كېرەكتە! ئۇنىڭ ئۈستىگە ساناائەتلىشىۋاتقان دۆلىتىمىزدە نېفىت، گاز، كۆمۈر ۋە كان بايلىقلىرى شۇ قەدەر ئېھتىياجلىق، شۇ قەدەر پايدىسى كۆپ ساھەلەر تۇرسا كىمنىڭ كۆپ پۇل تاپقۇسى يوق، دەيسىز!؟

ۋەقە يۈز بەرگەندە پۇلنى بىلگە تېڭىپ، «تۈلپار» ماركىلىق پىكاپلىرىنى ھەيدەپ، قايسى بىر كۆڭۈل ئېچىش سورۇنلىرىدا يۈرگەن بايلار بۇ پۇل سۈزۈۋالىدىغان ئىشلارنى ئالامدۇ دەيسىز؟! مىڭ نەچچە يۈز يۈەن مائاش بېرىدىغان بۇنداق كانلار نامراتلارغا نىسبەتەن تارتىش كۈچىنى سىزمۇ سۆزسىز تەسەۋۋۇر قىلالايسىز - دە! نۇرغۇن ئورۇنلاردا بۇنچىلىك ھەق ئالالمايدىغان دۆلەت خىزمەتچىلە

uyghurkitap.com ئۇيغۇر كىتاب تورى

رىمۇ ئاز ئەمەس.

مەدەنىيەت سەۋىيەسى تۆۋەن، بىچارە نامراتلار قورساق مەسلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بۇنداق كىرىمى ئوبدان ئورۇندا ئىشلىمەي نەدە ئىشلىسۇن؟ ئەنچە جان ئۇنىڭ قولىغا قاراپ كۆزنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرسا، بۇنىڭغا كىمنىڭمۇ باشقا ئارتۇق ئىشلارنى ئويلاپ ئولتۇرۇشقا چولىسى تەگسۇن دەيسىز!؟

5. نامراتلار ۋە قانۇن

نۆۋەتتە كۆچمەن نوپۇسلار يىغىلغان شەھەر ئەتراپى رايونلىرى باشقۇرۇش تەس بولغان رايونلار بولماقتا. كۆچمەنلەر رايونى ئەمەلىيەتتە بىر نامراتلار توپلاشقان ئورۇن، بۇ يەردە نىكاھدىن ئاجرىشىش، مال ـ مۈلۈك ئەنزىلىرى ئەسلىدىلا كۆپ، ئوغرىلىق، ئۇرۇش ـ جېدەل، ئۆلۈش ـ يارىلىنىش ئىشلىرى بىر قەدەر كۆپ رايون، شۇڭا، بۇ يەر قانۇننىڭ زەربە بېرىش نۇقتىلىرى بولۇپ قالغان. بۇ يەردىكى نامرات ئائىلىلەرنىڭ تۇرمۇشى بىر قەدەر تەس، ئىش تېپىشى مۈشكۈل، شۇڭا ئۇلارنىڭ جەمئىيەتكە بولغان مۇھەببەت تۇيغۇسىدىن كۆرە، نەپرەت، ئۆچمەنلىك تۇيغۇسى كۈچلۈك. چۈنكى، ئادەم كىشىلىك تۇرمۇشى قانائەتلەنگەن چاغدا تۇرمۇشنى، ھاياتنى، جەمئىيەتنى، دۇنيانى سۆيۈش ۋە قەدىرلەش ئېستىكى بولىدۇ. ئۇلارنىڭ بۇ خىل ئېھتىياجى قانائەتلەندۈرۈلمىگەندە ئۇلارنىڭ باشقىلار بىلەن سۈركىلىشى، دۈشمەنلىشىشى كۆپ بولىدۇ. نۇرغۇن كەمبەغەللەر بىر تەرەپتىن ئادەمنىڭ ھېسداشلىقىنى قوزغايدىغان ئاجىز قاتلام، يەنە بىر تەرەپتىن سوغاقلىقى، ئاداۋەتخورلۇقى، قىساسكارلىقى بىلەن ئادەمنى چۆچۈتىدىغان خەتەرلىك بىر توپ. كىچىك باللار بىزنىڭ نەزىرىمىزدە بىغۇبار، سەبىي ۋە گۆدەك دەپ تەرىپلىنىدۇ، لېكىن بىز بەزىدە ياخشى تەربىيەگە ئېگە بولالمىغان باللارنىڭ پاقىغا مىق قىقىپ ماڭغۇزۇپ، ھاشاراتلارنىڭ پۇتىنى ئۈزۈۋېتىپ ئۇلارنىڭ جان تالاشقىنىنى كۆرۈپ، مۈشۈكنىڭ بوينىغا تانا باغلاپ قىيناپ، ئىتلارغا تاش ئېتىپ ئاغزى ـ بورنىنى قان قىلىپ، بۇلاردىن بىر خىل ھوزۇر ۋە شادلىق تاپقىنىغا قاراپ چۆچۈيمىز. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدا ۋەھشىيلىك، ياۋايىلىق ۋە ياۋۇزلۇقنىڭ ئىپادىلىرى ئۇلارنىڭ كەلگۈسىنى قاراڭغۇ كۆرسىتىدۇ. بىز گېزىت ـ ژۇرناللاردىن بۆرە، ئېيىق ياكى مايمۇنلار بېقىۋالغان ئىنسان باللىرىنىڭ تەبىئەت دۇنياسىدا قانداق ياۋايىلىقنى ئۆگەنگەنلىكى ۋە ئادەملەرگە ھۇجۇم قىلىش ۋەقەلىرىنى كۆرۈپ تۇرىمىز. دېمەك، ئىنسان ئىجتىمائىي مۇھىتتىن، مەدەنىيەتلىك جەمئىيەتتىن ئايرىلسا، ئۇ ھايۋانلاردىن پەرقسىز ۋەھشىي، قورقۇنچلۇق مەخلۇققا ئايلىنىپ، ئىنسانلارغا خەۋپ ـ خەتەر كەلتۈرىدۇ. بۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەسلىدىنلا ياخشى تەربىيە ئېلىش ئىمكانىيىتى بولمىغان ۋە بىر ئىناقسىز، جېدەللىك تولغان مۇھىتتا چوڭ بولغان، تۇرمۇشى نامرات كەمبەغەللەرنىڭ قىساسكارلىقى ھەر خىل ھىيلە ـ مىكىرلەرگە تولغان بايلاردىن نەچچە ھەسسە كۈچلۈك بولىدۇ. شۇڭا، بايلار ئۇلارنىڭ ئەمگەك كۈچىدىن پايدىلىنىش بىلەن بىرگە ئۇلار بىلەن ئارىلىق ساقلاشقا دىققەت قىلىدۇ. بۇ ھەرگىز ئۇلارنى ياراتمىغانلىقى ياكى گادايى كۆرگەنلىكىدىنلا ئەمەس، بەلكى ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىغا يوشۇرۇنغان قاراملىقى ۋە ياۋايىلىقىدىن ئېھتىيات قىلغانلىقىدۇر.

كەمبەغەللەر كۆپىنچە تاپقىنىغا شۈكرى ـ قانائەت قىلىپ ياشايدۇ. ھېچكىم بىلەن ئارتۇق مەنپەئەت تالىشىپمۇ كەتمەيدۇ. ئەگەر ئۇ نامۇۋاپىق سەۋەبلەر بىلەن ئىش ھەققى تۇتۇپ قېلىنسا ياكى ئادالەتسىز بوزەك قىلىنسا، خۇددى بومبىدەك پارتلايدۇ. بەلكىم ئادەمنى چۆچۈتكىدەك جىنايى ۋەقەلەرنى سادىر قىلىشىمۇ مۇمكىن. بەزى تەربىيەسىز كەمبەغەل باللار كىچىكىدە ئۆگىنىپ قالغان خويى بىلەن يانچۇقچىلىق، ئوغرىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ قېلىشى مۇمكىن. يەنە بەزىلەر چوڭ پايدىنى كۆزلەپ زەھەرلىك چېكىملىك يۆتكەش، سېتىش قىلمىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىشىمۇ مۇمكىن. كىچىكىدىن جېدەل ـ ماجىرالاردا پىششىپ قالغانلىرى زوراۋانلىققا تايىنىپ ئادەم توپلاپ قارا گۇرۇھ تەشكىللىشى، بۇلاڭچىلىق، باسقۇنچىلىق، قاتىللىق دېلولىرىنى سادىر قىلىشىمۇ مۇمكىن. شۇڭا، نامراتلار قاتلىمىدا قانۇن بىلەن مۈكۈشمەك ئوينايدىغان ھالەت بىر قەدەر كۆپ بولىدۇ. بۇ ھەرگىز بايلار قانۇنغا خىلاپلىق قىلمايدۇ دېگەنلىك ئەمەس، ئەلۋەتتە. بايلار ئېچىدىمۇ باج ئوغرىلايدىغان، ھۆكۈمەت پۇلىغا خىيانەت قىلىدىغان، ئادەم سېلىپ سۇيىقەست قىلىدىغان، قوش خوتۇنلۇق بولىدىغان، ھايانكەشلىك قىلىدىغان قانۇنسىز ئۇنسۇرلار چىقىدۇ. لېكىن ئۇلار يەنىلا كۆپىنچە ئويلايدىغان نام ـ ئەمەل، ئابرۇي، مەرتىۋە، ئىجتىمائىي مۇناسىۋەت قاتارلىق ئامىللار كۆپ بولغاچقا، جىنايەت سادىر قىلىپ ھەممە نەرسىدىن مەھرۇم قېلىشنى خالىمايدۇ. شۇڭا، ماددىي تۇرمۇشى كاپالەتلەنمىگەن، مەنىۋى تۇرمۇشى پۇچەك نامراتلارنىڭ جىنايەت

يولغا مېڭىپ قېلىش نىسبىتى يەنىلا بايلاردىن يۇقىرى بولىدۇ.

6. نامراتلار ۋە نىكاھ

نامراتلارنىڭ نىكاھى بىر قەدەر مۇرەككەپ بولىدۇ. چۈنكى، نىكاھ نېمە دېگەن بىلەن مۇھەببەتتەك تاتلىق ۋە رومانتىك بولمايدۇ. ئۇ بىر جۈپ يات جىنسلارنىڭ باش قوشۇپ بالىلارنى قاتارغا قوشۇش، كۈن ئۆتكۈزۈش جەريانىدۇر. شۇڭا بىر ئۆينىڭ ئۇن، ماي، تۇز، ئائىلە تەئەللۇقاتى قاتارلىق رېئال مەسىلىلەر ئائىلىنىڭ ئەڭ كۆندىلىك تالاش - تارتىش ئوبيېكتى بولىدۇ. يېغىپ ئېيتقاندا، پۇل نىكاھنىڭ زىددىيەت پىلتىسى بولۇپ قالىدۇ. بەزى كەمبەغەللەر پۇلى بولمىغاچقا ئۇزۇنغىچە توي قىلالمايدۇ، ئۇلار ئەپلەپ توي قىلىۋالسا ئۆيى ئۈچۈن تەر تۆكۈش ئەندىشىسى خېلى كۈچلۈك. بىردە پۇللۇق بولۇپ قالىدىغان، بىردە ھېچ نېمىسى قالمايدىغان تۇراقسىز بەزى ئىشلەمچىلەرنىڭ نىكاھى بەك بوش بولىدۇ. خوتۇن ئېلىپ، خوتۇن ئالماشتۇرۇش ئۇلارنىڭ بىر گەۋدىلىك تەرىپى، ئۇلارنىڭ نەزىرىدە پۇل بولسا خوتۇن يوقكەش، «چىشىنىڭ بارىدا گۆش يېيىش» ئەندىشىسى ناھايىتى يۇقىرى. ئۇلارنىڭ بىرىنچى قېتىملىق تويىدىن باشقىلىرى بەك ئاددىي ئۆتكۈزۈلىدۇ، قىز تەرەپمۇ ھالى بىر قەدەر يېتەر بولغاچقا، مىڭ نەچچە يۈز يۈەنلىك تويلۇق بىلەنلا قىزنى ئۇزىتىپ قويۇۋېرىدۇ. يوقسۇللار قاتلىمىدا قانۇنىي مۇراسىمغا قارىغاندا، دىنىي مۇراسىمنى چوڭ بىلىدۇ. شۇڭا، بەزىلەر توي خېتى ئالمىسىمۇ، نىكاھ ئوقۇلسىلا قانائەتلىنىدۇ، بۇنداق قانۇنسىز نىكاھنىڭ ئۇلى ئاجىز بولىدۇ. بۇ بەختسىز كېلىنچەكلەرنىڭ «تالاق» بولۇش خەۋپى ئىنتايىن چوڭ بولىدۇ. يەنە بەزى كەمبەغەللەر ھە دېگەندىلا بالىلىرى ئۈچۈن ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئۇرۇش قىلىدىغانلىرىمۇ بار، ئۇلار ياكى ياخشى چىقىشالمايدۇ ياكى ئوبدان ئۆتەلمەيدۇ ۋە ياكى ئۈزۈل - كېسىل ئايرىلىپ كېتەلمەيدۇ. بالىلار بۇنداق ئائىلىلەرنىڭ ئۈزۈلمەس رىشتىسى بولۇپ قالىدۇ، شۇنداقلا بۇ ئىس - تۈتەكسىز جەڭنىڭ ئازارلانغۇچىلىرىغا، ئازابلانغۇچىلىرىغا ۋە خارلانغۇچىلىرىغا ئايلىنىدۇ. نامراتلار رايونىدا ئولتۇرۇشلۇق بىر جۈپ ئەر - خوتۇننىڭ توي قىلغىنىغا 15 يىلدەك بوپتۇ. ئۇلارنىڭ ئۈچ پەرزەنتى بار ئىكەن. ئەر - ئايال ئىككىسى ئاتا - ئانىسىنىڭ تونۇشتۇرۇشى بىلەن توي قىلغانلار بولۇپ، دەسلەپتە ئوبدان ئۆتۈپتۇ. بالىلارنى تەمىنلەش ۋە ئائىلىنى قامداش ئۈچۈن، ئەر - ئايال ئىككىسى ئاشخانا ئېچىپتۇ، ئوتۇن - سامان سېتىپتۇ، قۇرۇلۇش ماتېرىياللىرى يۆتكەپ سېتىپتۇ، كىرا تارتىپتۇ، ئىشلەپ پۇل تاپقۇدەك ئىشنىڭ ھەممىسىنى قىلىپ بالىلىرىنى چوڭ قىپتۇ. لېكىن زىددىيەت ئەرنىڭ تاپقىنىغا ھاراق ئىچىپ، ئۆينىڭ، بالىلارنىڭ ھالى بىلەن كارى بولماسلىقتىن باشلىنىپتۇ. ئايال ئۆزى بوتكا ئېچىپ ئائىلىنىڭ خىراجىتىنى تېپىپ ئۆينى تەمىنلەپتۇ. ئەر ئۇنىڭ ئۆينىڭ بارلىق پۇلىغا بوتكا ئېچىۋالغانلىقىدىن نارازى بوپتۇ، ئۇنىڭ پىلانىچە ئۇ ماشىنا ئېلىپ كىراكەشلىك قىلماقچى ئىكەن. ئايال ماشىنىنىڭ ھەر خىل چىقىمى كىرگەن كىرىمىدىن جىق دەپ قاراپ، كۆن ئېلىشنى ئەلا بىلىدىكەن. شۇنداق قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەت بىردە كۈچىيىپ، بىردە ئاجىزلىشىپ، بەزىدە ئاجرىشىش باسقۇچىغا بېرىپ، بەزىدە يارىشىپ ئۇزۇنغا سوزۇلۇپتۇ. مانا بۇ نامراتلار نىكاھىنىڭ بىر ئايرىم مىسالى. پۇل كۆپ بولسا بەختلىك، پۇل بولمىسا بەختسىز دەيدىغان فورمۇلا يوق. پادىشاھنىڭ ئوردىسىدا تېپىلمىغان خۇشاللىق بەلكىم دالىدا قوي باقىدىغان پادىچىنىڭ غېرىپ كەپىسىدىن تېپىلىشى مۇمكىن ياكى بايلارنىڭ داچىسىدىن تېپىلمايدىغان ئەركىنلىك ۋە بەخت دېھقانلارنىڭ بالا - چاقىسى بىلەن جەم بولۇپ بىر قاچىدىن ئۈگرە يېگەن ئاددىي خانىسىدىن تېپىلىشى مۇمكىن. لېكىن نىكاھنىڭ بەختلىك بولۇش - بولماسلىقى يېتەرلىك پۇل بىلەن مۇناسىۋىتى زىچ. بۇرۇن بىر باي بولغان ئىكەن، ئۇ قېرىغاندا داچىسىدا ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتسا، ئىشىك ئالدىغا كىيىملىرى جۇل - جۇل بىر سەرگەردان كېلىپ، چىملىقتا سۇنايلىپ يېتىپ ئاپتاپ سۈنۈشقا باشلاپتۇ. باي ئۇنىڭغا قىزىقىپ: «سەن ياش ئىكەنسەن، بىكار يۈرگىچە ئىشلىسەڭ بولمامدۇ؟» دەپتۇ. «ئىشلەپ نېمە قىلىمەن؟» دەپ قايتۇرۇپ سوراپتۇ سەرگەردان. «ئىشلىسەڭ پۇل تاپىسەن، ئۆي ئالىسەن، ماشىنا ئالىسەن، ئېسىل نازۇ - نېمەتلەردىن ھۇزۇرلىنىسەن، خوتۇن - بالىلىق بولۇپ راھەت كۆرىسەن» دەپتۇ باي. «ئاندىن كېيىنچۇ؟» دەپ داۋاملىق سوراپتۇ سەرگەردان. «كېيىن قېرىساڭ، كىيىم - كېچەك، قورسىقىڭدىن غەم قىلماي، ئاپتاپقا قاقلىنىپ ياتىسەن» دەپتۇ باي چۈشەندۈرۈپ. «ئۇنداق جاپا چېكىشنىڭ نېمە ھاجىتى، مانا مەن ھازىرمۇ ئاپتاپ قاقلىنىۋاتىمەنغۇ؟!» دەپتۇ. بۇ كەمبەغەللەرگە ياقىدىغان بىر ھېكايە، بايلىق بىلەن بەخت چوقۇم بىللە بولۇشى ناتايىن. سەرگەردان بىلەن باي ئاپتاپقا قاقلىنىۋاتقان شۇ مىنۇتلاردا ئۇلار ھەقىقەتەن بىللە قۇياش نۇرىدىن ھۇزۇرلىنىشى ئوخشاش.

لېكىن قۇياش پاتقاندىن كېيىن سەرگەردان بايىغا قارىغاندا نۇرغۇن مەسىلىلەرگە يولۇقىشى تۇرغانلا گەپ. مەسىلەن: ئۇنىڭ قورسىقى ئاچامدۇ؟ كەچتە نەدە ئۇخلايدۇ؟ ئەتە نەگە بارىدۇ؟ دېگەنگە ئوخشاش نۇرغۇن ئەمەلىي مەسىلەلەر ھەرگىز كۆڭۈلگە قاقلىنىش بىلەنلا پۈتمەيدۇ - دە! پۇل بىلەن نىكاھ، بەختنىڭ مۇناسىۋىتى بەلكىم ئادەمنىڭ ئويى، ئېھتىياجى، ئارزۇسى ۋە تەلىپى بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئەجەبا سىزنىڭ ئازادە ئۆيدە ئولتۇرغىڭىز يوقمۇ؟ ئاتا - ئانىڭىزنى ھەرەمگە ئاپارغىڭىز يوقمۇ؟ باللىرىڭىزنى چەت ئەلدە ياكى دۆلەت ئىچىدىكى ياخشى مەكتەپلەردە ئوقۇتقىڭىز يوقمۇ؟ مەنزىرىلىك جايلارغا بېرىپ سەيلى - ساياھەت قىلغىڭىز يوقمۇ؟ دوست - بۇرادەرلەرگە ئېسىل سوۋغا - سالام تەقدىم قىلغۇڭىز يوقمۇ؟ بۇلارنىڭ ھەممىسى سىزنى خۇشال قىلىدىغان ھەم پۇل بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك نەرسىلەر. بەخت بىلەن خۇشاللىقنى بىز مۇناسىۋىتى يوق دېيەلمەيمىز. بەخت بىر خىل قانائەتلىنىش، رازىمەنلىك ۋە خۇشاللىق تۇيغۇسى، سىز كۆپ پۇل تېپىپ كۆڭلىڭىزدىكى ئارزۇلىرىڭىزنى، پىلانلىرىڭىزنى ئەمەلگە ئاشۇرسىڭىز خۇشاللىق ۋە ھۆرمەتكە ئېرىشەلەيسىز. بۇ چاغدا سىز ئۆزىڭىزنى بەختلىكمەن دېيەلمەمسىز؟!

7. نامراتلار ۋە تېز بېيىش ئېڭى

بەزىدە مېنىڭدىمۇ ماددىي دۇنيانىڭ يالتىراقلىرى ۋە مەئىشەتلىرى ئالدىدا بىر كېچىدىلا بېيىش ئويى تۇغۇلىدۇ. گەرچە ئۆزۈم بىر ئايلىق مائاش ئېلىپ، ئۇدۇللۇق كۈن ئېلىۋاتقان، ھالىم 10دىن ناچار بولسىمۇ، يۈزدىن ياخشى مائاشلىقلار تەبىقىسىگە تەۋە بولسامۇ، لېكىن ھازىرقى كۈنۈمدىن تازا رازى ئەمەس ئىدىم. سالامەتلىكى ناچارلاشقان ئاتا - ئانامنى ئوبدان داۋالاتقۇم، ئىنى - سىڭىللىرىمغا تۇتاملاپ پۇل بېرىپ ئاكىلىق ئىناۋىتىمنى ۋە ھۆرمىتىمنى كۆتەرگۈم، نامرات رايونلارغا، مەكتەپ ۋە دارىلئېتاملارغا پۇل ئىئانە قىلىپ ياردەم قولۇمنى سۇنغۇم كېلىدۇ. بىراق، نۇرغۇن چاغلاردا قولۇم قىسقىلىقتىن ئۇرۇق - تۇغقان ئالدىدا پۇلى بار تۇرۇپ بېرىپ تۇرمىدى دېگەن يامان ئاتاقمۇ قالىمەن. بىراق ئۇلار ھەر ئايلىق پۇلنىڭ بېشىدا قانداق ئوتلارنىڭ كۆيۈۋاتقىنىنى، نەقچوت ئەمەلىيلەشمەي تۇرۇپ، قانداق خامچوتلارنىڭ سوقۇلۇۋاتقانلىقىنى قانداقمۇ بىلسۇن دەيسىز؟! يېقىنقى كۈنلەردە كىشىلەرنىڭ لاتارىيە بېلىتى ئېلىش قىزغىنلىقى بارغانسېرى ئېشىپ باردى، بۇنىڭغا قاراپ بىر كېچىدە بېيىش ئىستىكى پەقەت مەندىلا بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلاپ قالىمەن. بۇ نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ پۇللۇق بولۇش ئىستىكىگە تېخىمۇ ماسلاشتى. مېنىڭ بىر تۇغقىنىم نەچچە يىلدىن بۇيان ئىزچىل پاراۋانلىق لاتارىيەسىنى ئېلىپ كەلدى. بىراق، چەك تارتىش كۆپ بولدى، مۇكاپات چىقىش قېتىمى ئاز بولدى، جىق چىققاندا مىڭ سوم، ئاز چىققاندا ئىككى سوم بولدى. شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ ئۈمىدى ئۈزۈلگىنى يوق.

تېز بېيىش ئېڭى نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ قەلبىدە تۇغۇلىدىغان بىر ئىستەك. سىز تۈمەن يۈەنلىك ئېسىل تېلېۋىزورنى، نەچچە ئون تۈمەنلىك ماشىنىنى ياكى ئون نەچچە تۈمەنلىك ئۆينى سېتىۋالماقچى بولغاندا، يېنىڭىز بوش بولۇپ ئالالماي قالسىڭىز بىر كېچىدە بېيىشنى ئويلىمامسىز؟! ئېسىل پىكاپ، ھەشەمەتلىك داچا، ئېسىل زىبۇ - زىننەتلەر، ئارامبەخش ئۆي جابدۇقلىرى، قىممەت باھالىق كىيىملەر... كىشىلەرنى قانداقمۇ تېز بېيىشقا ئۈندىمىسۇن!؟ قانچىلىك يىگىتلەر بىر كېچىدە داڭلىق چولپان بولۇپ پۇلدار بولۇشنى ئويلىمىدى دەيسىز؟! قانچىلىك قىزلار داڭلىق ئارتىس بولۇپ خالىغان كىيىم - كېچەك، ئالتۇن بۇيۇملىرىنى ئېلىشنى ئويلىمىدى دەيسىز؟! لېكىن ھەددىسىلا ياۋمىڭدەك ۋاسكېتبول چولپىنى، لىۋ شياڭدەك ئولىمپىك چېمپىيونى، ئابدۇللا، گۈلباھاردەك ناخشا چولپىنى بولغىلى بولىدۇ دەمسىز؟! بوكس چولپىنى تەيسېن ياكى پۇتبول چولپانلىرى بېكخام، كاكا، لوناردۇغا ياكى كىنو چولپانلىرى سېۋاردىسېگىر، نىكولاس، چېن داۋمىڭ، گې يو، جاڭ گۈللارغا ئوخشاش مەشھۇر شەخسلەرگە ئايلىنىشنى شۇنداق ئاسان دەمسىز؟! ھەقىقەتەن ئۇلارنىڭ پۇل تېپىشى شۇ قەدەر ئاسان ۋە پۇلى شۇ قەدەر كۆپ بولسىمۇ، ئەمما ئۇلارغا ئوخشاش چولپانلاردىن دۇنيادا قانچىسى بار دەيسىز؟! ئۇلارنىڭ مۇۋەپپەقىيەت قازىنىشتىن بۇرۇنقى جاپا - مۇشەققەتلىرىنى، تالاي جاپالىق مەشىقلىرىنى، تالاي رېپېتىتسىيە، سىناقلىرىنى، ئۇلۇغۋار نىشانى ئۈچۈن تۆككەن قان - تەرلىرىنى سىز بىلمەيسىز - دە! سىزدە ئۇلار چەككەن جاپالارنى، بېشىدىن ئۆتكۈزگەن مەغلۇبىيەت، ساۋاقلارنى تارتىدىغان، ئىزچىل مۇشۇ نىشان ئۈچۈن تىرىشىدىغان غەيرەت بارمۇ!؟ ئەگەر بولسا سىزمۇ نېمىشقا سىناپ باقمىغۇدەكسىز؟!

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان تەشۋىقات ۋاسىتىلىرىدە

بەزى پارىخور ئەمەلدارلارنىڭ جىنايەتلىرىنى پاش قىلىپ، ئۇلاردىن ئىبرەت ئېلىشقا چاقىرىدىغان مەزمۇنلار كۆپىيىپ قالدى. ۋاھالەنكى، ئۇلارنىڭ ئۆسۈپ - يېتىلىش تارىخىنى ۋاراقلىغىنىمىزدا ئۇلارنىڭ كەمبەغەل ئائىلىدىن كېلىپ چىققان نامرات كىشىلەر ئىكەنلىكىنى بىزنى ھەيران قالدۇردى، ئويلاندۇردى. ئۇلارمۇ ئەسلىدە نى - نى قىيىنچىلىقلارنى يېڭىپ، پارتىيە ۋە دۆلەتكە تۆھپە قوشقان كونا كادىرلار ئىدى. ئۇلار نېمە ئۈچۈن خاتالاشتى؟ ئېنىقكى، قىيىنچىلىق، جاپا - مۇشەققەت ئالدىدا تەۋرەنمىگەن پولاتتەك ئىرادىلەر راھەت، بايلىق ئالدىدا بوشاشتى. بورۇن جاپادا تاۋلانغان بەدەن راھەت ئورۇندۇققا، يۇمشاق ماشىنىغا، ئارامبەخش داچىلارغا كۆندى. بورۇن قەلبىدە يېغىلىپ قالغان، بىخلانغان «ياخشى تۇرمۇش» پەلانلىرىنىڭ شەرت - شارائىتلىرى «پىشىپ يېتىلدى». «مۇنبەت تۇپراق»، «يېتەرلىك قۇياش نۇرى» ۋە «ئەلۋەك سۇ» تەييار، بۇ خىل مۇھىتتا ئاچكۆزلۈكنىڭ ئۇرۇقلىرى بىخلاندى، كۆكلىدى - دە.

8. نامراتلار ۋە ئالدامچىلىق

ھازىر بەزى كىچىك گېزىتلەردە ھەر خىل پۇل تېپىشنىڭ ئېلانلىرى كۆپ. بۇنىڭ ئازدۇرۇش كۈچى كۆپرەك، يانچۇقى توم بايلارغا قارىغاندا كۈنى ھېسابلىق ئۆتىدىغان نامراتلارغا تارتىش كۈچى نىسبەتەن بىر قەدەر كۈچلۈك بولىدۇ. نېمە دېگەن بىلەن بايلار قانچە يىللىق ئۆتكەللەردىن ئۆتۈپ، نۇرغۇن ئىسسىق - سوغۇقلارنى باشتىن ئۆتكۈزۈپ، بۇرنىغا تالاي سۇ كىرگەچكە بۇنداق پۇل ئاز كېتىدىغان، جاپا تارتماي مەبلەغ سېلىپ قويۇپ ئوڭاي پۇل تاپىدىغان ئۇچۇرلارغا ئانچە پەرۋا قىلمايدۇ. دېمىسىمۇ دۇنيادا نەدە ئۇنداق ئاسان پۇل تاپىدىغان ئىش بولسۇن!؟لېكىن تولا چاغلاردا بېيىش ئىستىكى يۇقىرى نامراتلار بۇ خىل ئېلانلارنىڭ قىزغىن ئىشتىراكچىسى بولىدۇ، ئاقىۋەتتە قايسى بىر ئالدامچىنىڭ يېپىنى تۇملاپ بېرىپ ئۆزى بارماق چىشلەپ قالىدۇ. ئالدامچىلار دەل نامراتلارنىڭ ئاسان پايدىنى كۆزلەيدىغان، بۇرنىنىڭ ئۇچىنى كۆرۈپ يىراقنى كۆرەلمەيدىغان ساددا، نادان ۋە كالتە پەملىكىدىن پايدىلىنىپ ئۆز مەقسىتىگە يېتىدۇ. جەمئىيىتىمىزدە بىر مەزگىل قويمىچىلىق دېگەن بىر ئاتالغۇ ئەۋج ئالدى. ئېتۇتلاردا ئوينالدى، ھېكايىلەردە ھەجۋى قىلىندى، گېزىت - ژۇرناللاردا پاش قىلىندى، لېكىن قويمىچىلارغا ئالدىنىدىغان بېچارىلەر كۆپەيسە كۆپەيدىكى ئازايمىدى. قويمىچىلار ئۇلارنىڭ دوستلۇقىنى، ئىشەنچىنى تىلخەتتىن ياكى ھۆججەتتىن ئەلا بىلىدىغان مەرد خاراكتېرىنى يەمچۈك قىلىپ، قەرز ئېلىپ يوقاپ كېتىدىغان ئاسان بېيىش ئۇسۇلىنى تېپىۋالدى. ئېتۇتلاردىكى پۇل قەرز بەرگۈچىلەرنىڭ قويمىچىلاردىن پۇل ئالالماي ئۇنىڭغا سوۋغا كۆتۈرۈپ بېرىپ يېلىنىشلىرى ۋە بېچارىلەرچە خۇشامەت قىلىشلىرىنى كۆرگىنىمىزدە ئىشلارنىڭ تەتۈر بولۇۋاتقانلىقىغا تەئەججۈپلىنىمىز، زىيانلانغۇچىغا ئېچىنىمىز، قويمىچىغا نەپرەتلىنىمىز. كىشىلىك ئىشەنچنى سېتىپ خەجلەۋاتقان بۇ نائىنساپلارغا يەنە قانداق سۆز بىلەن تەبىر بەرگۈلۈك؟!ئادەمنىڭ كۆڭلىنى يېرىم قىلىدىغىنى يەنە بۇنداق قىلتاققا چۈشكەنلەرنىڭ ئىچىدە يەنە كەمبەغەل شەھەر پۇقرالىرى، دېھقانلار كۆپرەك. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئازراق ھاللىنىشنى مەقسەت قىلىپ ئالدانغانلارمۇ ئاز ئەمەس. مەتىمىن ھوشۇر ئەپەندىنىڭ «داپ» ناملىق ھېكايىسىنى ئاساس قىلىپ ئىشلەنگەن شۇ ناملىق كىنودا باش قەھرىمان ھالال ھۇنەر بىلەن پۇل تاپقان بىر شەھەر پۇقراسى، ئۇنىڭ بايلارغا قاراپ تېخىمۇ پۇللۇق بولغۇسى، ھەشەمەتلىك قورۇ - جاي سالغۇسى، ئېسىل پىكاپ ئالغۇسى كېلىدۇ، ئاقىۋەتتە ئۇنىڭ بۇ ئاچكۆزلۈكى ئۇنى ئازدۇرىدىغان ئېزىتقۇغا ئايلىنىدۇ. ئۇزۇن ئۆتمەي كاستيۇم - بورۇلكىنى قىرلاپ كىيگەن، يانفوننى قۇلاققا «تېڭىپ» مىليون - مىليون مەبلەغنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان بىر سالاپەتلىك قويمىچىنىڭ «ئولجا»سىغا ئايلىنىپ كېتىدۇ. ئۇ چوڭ قويمىچى بىلەن «شېرىك تىجارەت» قىلىش ئۈچۈن تاپقان - تەرگىنىنى دوغا تىكىپلا قالماي، تونۇش - بىلىشلەردىن پۇل قەرز ئېلىپ ئۆزىنىڭ ئىشەنچ ۋە ئىناۋىتىنىمۇ بىللە دوغا تىكىۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ چوڭ قويمىچىنى ئىزدەپ تارتمىغان كۈنى قالمايدۇ. تېخىمۇ قورقۇنچلۇقى ئۇ باشقىلارنىڭ نەزىرىدە ئىشەنچلىك ئادەمدىن «كىچىك قويمىچى»غا ئايلىنىپ، قەرز ئىگىلىرىدىن قېچىپ ئۆيىگە قايتىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدىغان كۈلكىلىك ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ. بىز بۇ كىنونى كۆرگىنىمىزدە بۇ زىيانكەشلىككە ئۇچۇرىغۇچى ھۇنەرۋەنگە ھېسداشلىق قىلىمىز، ئىنسابسىز قويمىچىنىڭ ھىيلىگەر، مەككارلىقىغا نەپرەتلىنىمىز. بۇ يەردە ئويلىنىشقا تېگىشلىك بىر مەسىلە شۇكى، كىنونىڭ باش قەھرىمانىنىڭ ئاچكۆزلۈكى بۇ خىل تىراگېدىيەنىڭ يۈز بېرىشىدىكى

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

مۇھىم بىر سەۋەب دېيىش مۇمكىن. نامراتلار ئۆز ۋۇجۇددا ھەقىقەتەن ئىشچانلىق، سەمىمىيلىك، سەۋرچانلىق، ئاق كۆڭۈللۈك، جاپاغا چىداش روھى قاتارلىق نۇرغۇن ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن بىزنىڭ ماختىشىمىزغا ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈشىمىزگە ئەرزىيدۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ كىچىكىدىن يېتىشتۈرگەن نادانلىق، قوپاللىق، كەم ئەقىللىك، ھاراقكەشلىك، ساددىلىق، ئاچكۆزلۈك قاتارلىق يېتەرسىزلىكلىرىنى ئېتىراپ قىلمايمۇ بولمايدۇ. شۇڭا، ئۇلار ئالدامچىلىققا بولغان ھوشيارلىقنى ئۆستۈرۈپ، قولىدىكى ئازغىنە جاھاندارچىلىق دەسمايىسىدىنمۇ ئايرىلىپ قالماسلىقى كېرەك.

9. نامراتلار ۋە مەبلەغ

نامراتلار ئۆز رېئاللىقىدىن نارازى، ئۇلاردا ھەقىقەتەن ئۆز تەقدىرى، تۇرمۇشىنى ئۆزگەرتىش قىزغىنلىقى كۈچلۈك. ئىقتىسادشۇناسلار: «باي بولىمەن دېسەڭ مەبلەغ سال» دېيىشىدۇ، بىچارە نامراتلار ئۆزىنىڭ بىلىم ۋە تەجرىبە جەھەتتە ئاجىزلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، كۈچلۈكلەر ئاجىزلارنى يۇتىدىغان كەسكىن بازار رىقابىتىگە قاتنىشىدۇ. بەزىلەر پايچىكى بازىرىغا دوغا تىكىدۇ، لېكىن پاي چېكى ئېلىپ بېيىغان ئادەم قانچە دەيسىز؟! يەنە بەزىلەر ماشىنىغا مەبلەغ سېلىپ كىراغا ماڭىدۇ، بىراق تەلىيى تەتۈر كېلىپ، ماي باھاسى، يول بېجى ۋە ماشىنىنىڭ رېمونت راسخوتىنى كۆتۈرەلمەي تېخىمۇ گادايلىشىدۇ. تېخى ھازىر كىرالارغا نورمىدىن ئارتۇق ئادەم سالسا جەرىمانە قويىدۇ. ئەمىسە نامراتلار قانداق قىلسا بولار؟! بۇرۇن بىر باي بىر نامراتنى يۆلىمەكچى بولۇپ، ئۇنىڭغا ئۆكۈزدىن بىرنى بېرىپتۇ ۋە «باھارغىچە بوزيەر ئېچىپ تېرىغۇدەك قىلىپ تۇرغىن، مەن ساڭا ئۇرۇق يەتكۈزۈپ بېرىمەن» دەپتۇ. گاداي كالىغا ئېرىشكىنىدىن خۇشال بوپتۇ، لېكىن مەسىلە شۇنىڭ بىلەن باشلىنىپتۇ. ئىلگىرى ئۆزىنىڭ قورسىقىنى غەملىسىلا بولىدىغان گادايغا يەنە كالىنىڭ يەم-خەشىكى قوشۇلۇپتۇ-دە، بۇنىڭغا چىدىماپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ «كالىنىڭ يەم-خەشىكىنى غەم قىلغۇچە، ئۇنى سېتىپ بىر نەچچە قوي ئېلىپ، ئۇلارنى قوزىلىتىپ پۇل قىلمايمەنمۇ؟» دەپ ئويلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ كالىنى سېتىپ بىر نەچچە قوي ئاپتۇ، لېكىن قوي قوزىلاش ۋاقتىنى كۈتۈپ تۇرۇپ چىدىماپتۇ ۋە «بىرنى ئۆلتۈرۈپ يەپ تۇراي» دەپ بىرنى سويۇپ يەپتۇ، يەنە بىرنى سويۇپ يەپتۇ، ئاخىرقى بىرى قالغاندا جىددىيلىشىپ، ئۇنى سېتىپ ئون نەچچە چۆجە ئاپتۇ. ئۇلار چوڭ بولغىچە تاقەت قىلالماي بىر-بىرلەپ سويۇپ يەپتۇ. ئاخىرى بىرسىلا قالغاندا بېيىشتىن ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ، ئۇنى سېتىپ ھاراق ۋە چېلىنغان سەي ئېلىپ، ھاراقنى ئېچىپ غەم-قايغۇنى ئۇنتۇپتۇ، باي ئۇرۇقلارنى ئېلىپ خۇشال ھالدا گادايىنى يوقلىغىلى كەلسە، گاداي چىلاشقۇدەك ئېچىپ كاڭدا ياتقۇدەك. بەرگەن كالىمۇ يوق، ئۆيى يەنە بۇرۇنقىدەك ئاۋارە ۋە ۋەيرانە، شۇنىڭ بىلەن كەينىگە بۇرۇلۇپلا كېتىپ قاپتۇ. نامراتلارنى يۆلەش كېرەك، لېكىن نامراتنىڭمۇ كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇش ئىدىيەسى، ھەرىكىتى ۋە غەيرىتى بولۇش كېرەك، ئەگەر يۆلەپ بېيىتىمەن دېسىڭىز ئاقمىغان بىر گەپ، يۆلەش، ھەر قېتىم يۆلەش پەقەت نامراتلارغا بېرىلگەن بىر پۇرسەت، ئۇنى قانداق تۇتۇش ئۇلارنىڭ ئىشى، ئەگەر بەرگەننى ئۇدۇللۇق تۈگەتسە بىر ئۆمۈر يۆلەپمۇ يۆلەپ كەتكىلى بولمايدۇ-دە! كەمبەغەللەر ئىچىدە بايلارنىڭ سەتچىلىكىنى ئېچىش ۋە ئۇلارنىڭ ناچارلىقى ھەققىدە گەپ سېتىش ئىنتايىن مودا. كىشىلەر ئۇلارنى مەسخىرە قىلىش ئارقىلىق كەمبەغەللەرنىڭ ئېسىل ئەخلاقىنى ياكى كىشىلىك پەزىلىتىنى نامايەن قىلىشىدۇ. لېكىن بايلارمۇ ئەسلى نامراتلاردىن كەلگەن، بەزى خەزىنە تېپىپ، مىراسقا ئېرىشىپ ياكى مۇكاپاتقا ئېرىشىپ بېيىغانلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، كۆپىنچىسى نەچچە ئون يىل تىرىشىپ، ئەجىر سىڭدۈرۈپ بېيىغان، ئۇلارنىڭ بىرىنچى كاللەك پۇلنى تېپىشى ئاسانغا چۈشمىگەن، بەلكىم كېيىنكى ئىككىنچى، ئۈچىنچى كاللەك پۇلنى تېپىشى ئاسان بولغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ ھەرگىز ئۇلارنىڭ مەبلىغى ۋە دەسمايىسى كۆپەيگەنلىكىدىن ئەمەس، بەلكىم پۇل تېپىش يولى، ئۇسۇلى ۋە تەپەككۇرىغا ئىگە بولغانلىقىدىندۇر، ئەگەر ئۇلار نەچچە ھەسسە قەرزگە بوغۇلۇپ، نامراتلاردىنمۇ بەتتەر ئەھۋالدا قالغان تەقدىردىمۇ، شۇ پۇلنى يەنە تېپىپ خەجلىيەلەيدۇ. ناۋادا بىر نامراتقا مىليون لاتارىيە چېقىپ ياكى خەزىنە ئۇچراپ بېيىسىمۇ، ئۇ بايلىقنى يەنە ئۇزۇن مۇددەت قولىدا تۇتۇپ تۇرالىشى ياكى ئۇنى ئايلاندۇرۇپ ساقلىيالىشى ناتايىن، بەلكىم قولىدىن چىقىرۋەتسە يەنە قايتۇرۇپ ئەكېلىشكە جۈرئىتى يوق، گۈزەل ئەسلىمىلەردىن تىلىنى تامشىتىپ، بەزى بىھۇدە خەجلىگەنلىرىدىن ئۆكۈنۈپلا ئۆتۈپ كېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، نامراتلارنىڭ بېيىشى ھەرگىز مەبلەغنىڭ ياكى دەسمايىنىڭ ئاز كۆپلۈكىدە ئەمەس، بەلكىم كاللىنىڭ ئېچىلغان-

ئېچىلمىغانلىقىدا، يول تاپقانلىقىتا، قىيىنچىلىقلاردا تاۋلانغانلىقىتا. نۇرغۇن كىشىلەر ئىگىلىك يارىتىشقا جۈرئىتى كەم، چۈنكى، ئۇلارنىڭ ئويلايدىغىنى ناھايىتى كۆپ، تەشۋىشى كۆپ، خەتەرگە تەۋەككۇل قىلىش ئىشەنچىسى ئاجىز. نامراتلارنىڭ ئازغىنە جۇغلانمىسى ياكى بانكىدىكى ئازراق پۇلى بىلەن ئائىلىسىنىڭ قورساق مەسىلىسىنى، تىرىكچىلىكىنى دوغا تىكىشنى خالىمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئۇلار پەقەت خەۋپى ئاز بولغان ئىشلەپ بېرىشتىن باشقا چوڭ ئىشقا تەۋەككۇل قىلالامدۇ دەمسىز ؟!

ھەممەيلەننىڭ يۇرتىمىز قالاق قىياپەتتىن قۇتۇلسا، گۈزەللەشسە، زامانىۋىلاشسا دېگەن ئۈمىدىمىز كۈچلۈك. ئالىي مەكتەپتىن تاكى خىزمەتكە چىقىپ ھازىرغىچە، يەنى ئون نەچچە يىل ئىچىدە ھەر قېتىم ئۆيگە قايتسام يۇرتىمدا چوڭ ئۆزگىرىشلەر بولسا، باشقىلارغا پەخىرلەنگەن ھالدا بۇ تەرەققىياتنى سۆزلەپ بەرسەم، ئۇلارنى بۇ يەرگە تەكلىپ قىلىپ كۆرسەتسەم، ئۇلارنى مەمنۇن قىلسام دەيدىغان يۇرتنى سۆيۈش ئىستىكىم شۇ قەدەر كۈچلۈك. ھەر قېتىم بارسام ئاتا - ئانام بەزى كۆرۈنۈشتىكى نەرسىلەرنى تىلغا ئېلىپ، پالانى مەيدان ياسالدى، پۈكۈنى كۆۋرۈك يېڭىلاندى، مۇنچە يېڭى بىنا سېلىندى، دېگەندەك گەپلەر بىلەن ماڭا تەسەللىي بېرەتتى. مەنمۇ ئۈنسىز باش لىڭشىتىپ بۇ ھەقىقەتنى قوبۇل قىلاتتىم. ئىلگىرىكىگە سېلىشتۇرغاندا راستىنلا بەزى ئۆزگىرىشلەر بار، لېكىن ئۆزگىرىش بەك ئاستا! بەزىلەر يول راۋانلاشسا نامرات ۋە قالاق يۇرتىمىزغا باي كارخانىچىلار مەبلەغ سالسا بېيىمىز، دېگەن ساددا ئويلاردىمۇ بولدى. لېكىن بايلار ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي پىلانىغا چۈشمىسە ئۇلارغا ئايرودۇرۇم ياساپ پايانداز سېلىپ بەرسىڭىزمۇ كەلمەيدۇ. پايدا بولسا ئۇ سىز پولۇ دۆملەپ قوي سويۇپ تەكلىپ قىلمىسىڭىزمۇ كېلىۋېرىدۇ. سىز ئۈمىد قىلغان زامانىۋىلىق بايلارغا بايلىق، نامراتلارغا پۇرسەت ئېلىپ كېلىدۇ، پۇرسەتنى چىڭ تۇتمىسىڭىز ئاقىۋەت يەنە توپا - چاڭ سۈمۈرۈپ جايىڭىزدا قېلىۋېرىسىز. شىنجاڭنىڭ جەنۇب - شىمالىنى راۋانلاشتۇرىدىغان يۇقىرى سۈرئەتلىك تاشيول ياسالغاندىن كېيىن بايلارنىڭ ماللىرىنى يۆتكەش ئاسانلاشتى. ئۇلارنىڭ مەبلەغ سېلىشىغا چوڭ ياردىمى بولدى. ئۇلارنىڭ «ئاۋدى»، «پاسسات»، «خوندا» ياكى «مىتسۇبىشى» ماركىلىق ئېسىل پىكاپلىرى بۇ رايونلاردىن قويۇندەك ئۇچۇپ خام ئەشياسى مول رايونلارغا تېخىمۇ گۈللىنىش ئېلىپ كەلدى.

10. نامراتلارغا پۇرسەت ۋە ئۈمىد

گەرچە نامراتلار كەمبەغەللىكتىن قۇتۇلۇشنىڭ تۈرلۈك چارىلىرىنى ئويلاپ باققان بولسىمۇ، سىناپ باققانلىرى ئازراق، ئۇلارنىڭ ئىچىدە تەۋەككۇل قىلغانلار، ئىسلاھات قىلىشقا پېتىنغانلىرى، جاھان كېزىپ پۇل ئىزدىگەنلىرى يەنە باي بولالايدۇ. بىراق، بۇنداقلار يەنىلا ئىنتايىن ئاز. چۈنكى، نامراتلار قورقماي قول سېلىش ئېڭى، ئەمەلىي ئىشلەش ئېڭى بەك ئاجىز. چۈنكى، ئۇلار يوقسۇل بولغاچقا ئۆزىگە ئوخشاش يوقسۇللار بىلەن بىللە ياشايدۇ، «كەمبەغەل كەمبەغەلنىڭ قاياشى» دېگەندەك نامراتلار مەلۇم بىر توپ ياكى دائىرىگە يىغىلغان، بۇ دائىرىدە ھەممىسى كەمبەغەللەر بولغاچقا، ئوي - خىيالى، ئىش بېجىرىش ئۇسۇلى، تۇرمۇش شەكلى ۋە غايىسى ئوخشىشىپ كېتىدۇ. گەرچە بەزىلىرىنىڭ ئۇلۇغۋار غايىسى، پولاتتەك ئىرادىسى بولغان بىلەن، ئەپسۇسلىنارلىقى شۇكى، بۇ قىممەتلىك نەرسىلەر كۈندىلىك ئۇششاق - چۈششەك ئىشلار ئىچىدە خوراپ تۈگەيدۇ.

نامراتلارنىڭ تايىنىش ۋە يۆلىنىش ئېڭى بەك كۈچلۈك، دۆلىتىمىزنىڭ نامراتلارنى يۆلەش سىياسىتى ناھايىتى ئادىل، نامرات سانالغان ناھىيەلەرگە پۇل چۈشۈرۈپ بېرىۋېرىدۇ ياكى سەل بېكىسسى بارلار مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلارغا بېرىپ ھال ئېيتىپ مەبلەغ ھەل قىلىدۇ. چۈنكى، تۆۋەندىكى كىشىلەر بۇ نامراتلارنى يۆلەش مەبلىغىگە بەك ئۆگىنىپ قالغان. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، نامراتلار مەبلىغىنى ئىشلىتىشتە خېلى مەسىلىلەرمۇ بارمىش، لېكىن ئىچكى ئەھۋالنى بىز بىلمىگەندىن كېيىن قارىغۇلارچە سۆزلىسەك بولمايدۇ. ئىشقىلىپ، دېھقانلىرىمىز يۇقىرىدىن بېرىلگەن مەبلەغكە، ناھىيە - بازاردىكىلەر بولسا تۆۋەن كاپالەت پۇلىغا تەلمۈرىشىدۇ. بەزى ئىشچى، ئوقۇتقۇچى، تېخنىك ۋە مەمۇرلارنىڭ ھال - كۈنى دېھقانلارغا قارىغاندا خېلى ياخشى، لېكىن ئۇلارنىمۇ بايلار قاتارىغا كىرگۈزۈش تەس. ئۇلار گەرچە بىنادا جاي ئېلىپ، ھېچ بولمىسا ۋېلىسىپىت ياكى موتوتسىكلىت دېگەندەك قاتناش قوراللىرىغا ئىگە بولۇپ، شۇ جايغا نىسبەتەن ھاللىق سەۋىيەگە يەتكەنلەر ھېسابلانسىمۇ، ئۇلارنىڭ كۈنىمۇ ئوتتۇراھال. تۈرلۈك تۇتۇلمىلاردىن كېيىن ئايلىق مائاشىدىن قولىغا تېگىدىغىنى كۆپ ئەمەس، بۈگۈنكى ھەممە نەرسىنىڭ باھاسى ئۆسۈۋاتقان چاغدا سۇ، توك ھەققى، گاز ھەققى، بىنا باشقۇرۇش

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

ھەققى قاتارلىق چىقىملارنى چىقىرىۋەتكەندە قولىدا قانچىلىك بىر نەرسە قالىدۇ دەيسىز!؟ ئۇلارنىڭ ئىدارە-ئورگىنىغا يۆلىنىش پسىخىكىسى ناھايىتى كۈچلۈك، ئۇلار ئىدارىدىن نان تېپىپ يېيىش ئۈچۈن بېرىلىپ ئىشلىشى كېرەك. بەزى تاپاۋىتى ياخشى كارخانا، ئورۇنلارغا كىرىپ قالغانلىرىنىڭ ئىدارىسىگە ساداقەتمەنلىكىگە قىل سىغمايدۇ، ئەمما، تەلىيى كاج بەزىلىرى ئەمدىلا بىر ئورۇنغا قەدەم قويۇپ، مائاشىنى ئالالمايدىغانلىرىمۇ بار، چۈنكى، بازار دەۋرىدە تاقىلىش گىردابىغا بېرىپ قالىدىغان شىركەت-كارخانىلار نۇرغۇن، بۇ ھەيران قالىدىغان ئىشمۇ ئەمەس. شۇڭا، خىزمەتچىلەر تەبىقىسىمۇ خىرىسقا دۇچ كېلىپ تۇرىدۇ. ئۇلار تۈرلۈك سەۋىيە ئىمتىھانلىرىغا قاتنىشىپ، تالاي كۇرسلاردا بىلىم ئاشۇرمىسا شاللىنىش خەۋپى كۆزگە كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ. ئەمما، تۇرمۇشتا چوڭلارغا قارىمىسا تېخى، بالىلىرىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالمىسا تېخى، ئادەمگەرچىلىكتىن قالماي ئەل قاتارى ئۆتمىسە تېخى، سەل تىرىشمىسا، تېجەشلىك بولمىسا ئوتتۇرا سەۋىيەلىك تۇرمۇشىدىن ئايرىلىپ، ئىش كۈتۈپ تۇرغانلار سېپىگە قوشۇلۇپ قېلىشى مۇمكىن، لېكىن بۇنداق ئاقىۋەتنى كىممۇ خالايدۇ دەيسىز!؟

مەيلى كىم بولسۇن، پۇرسەت ھەممەيلەنگە كېلىدۇ، پۇرسەت بولغان ئىكەن ئۈمىدمۇ بولىدۇ. لېكىن پۇرسەتنى قانداق تۇتۇش، ئۇنى قانداق بايلىققا ئايلاندۇرۇش ھەركىمنىڭ كاللىسىغا باغلىق مەسىلە. كۆڭۈلدە غايىۋى خەزىنە ياكى لاتارىيە مۇكاپاتىدەك تاسادىپىي بايلىقلار بىلەن بىر كېچىدە بېيىشنىلا ئويلاپ يۈرمەي، ئەمەلىي ئىشلەش، كۆڭۈل قويۇپ بىر ئىشنى باشقا ئېلىپ چىقىش، شۇ ئارقىلىق بايلارنىڭ قاتلىمىغا كىرىش كېرەك. «ئاسماندىن قاتلىما ياغىدىغان» ياخشى ئىشلار بولۇۋەرمەيدۇ. شۇڭا، ھەممەيلەن ئىككى قولىمىزغا تايىنىپ ئىزچىل تىرىشىپ، يول ئېچىپ ئىلگىرىلەشتىن، ئەمەلىي قول سېلىپ ئىشلەشتىن باشقا ياخشى چارە يوق!

ئاپتور: غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل-ئەدەبىيات ئىنستىتۇتىنىڭ مۇدىرى، پىروفېسسور، دوكتور يېتەكچىسى، ئەدەبىيات پەنلىرى دوكتورى.

جىددىي ئاگاھلاندۇرۇش

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلىنغان ھەرقانداق ئەسەرنىڭ قايتا نەشر قىلىنىش ھوقۇقى پەقەت ژۇرنال تەھرىراتىغىلا خاس. ھەرقانداق ئورۇن ۋە شەخسنىڭ ھەرقانداق شەكىلدە (ئاۋازلىق ئەسەر ئىشلەش، تورغا چىقىرىش، توپلام تۈزۈش ۋە باشقىلار) تەھرىراتىمىزنىڭ رۇخسىتىسىز قايتا نەشر قىلىشىغا بولمايدۇ. ئەگەر شۇنداق ئەھۋال بايقالسا قانۇنىي جاۋابكارلىقى سۈرۈشتۈرۈلىدۇ. ژۇرنال تەھرىراتىمىز «شىنجاڭ مەدەنىيىتى»دە ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ ئاپتورلۇق ھوقۇقى ۋە قايتا نەشر قىلىنىش ھوقۇقىنى قانۇنغا تايىنىپ قوغدايدۇ. بۇ جەھەتتىكى قانۇنسىز قىلمىشلارنى پاش قىلغۇچىلارغا تەھرىراتىمىز ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن رەھمەت ئېيتىدۇ.

«شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلى تەھرىراتى

ئەتراپىمىزدىكى ئەدىبلەر

جۇڭگو يازغۇچىلار جەمئىيىتىنىڭ ئەزاسى، تونۇلغان نەسرچى، مەملىكەتلىك بىرقانچە قېتىملىق نەسر ئىجادىيىتى مۇكاپاتلىرىنىڭ ساھىبى پاتىگۈل ئىبراھىم